Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

MUSARUM MINISTER

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

MUSARUM MINISTER

STUDIA IN HONOREM KARI TARKIAINEN

Kari Tarkiainen 60 vuotta

14.6.1998

Kari Tarkiainen 60 år

ARKISTOLAITOS
ARKIVVERKET

ARKISTOYHDISTYS RY
ARKIVFÖRENINGEN RF

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Toimituskunta
Redaktionskommitté

Raimo Pohjola
Päätoimittaja
Huvudredaktör

Max Engman Christina Forssell
Karin Gref Lena Huldén Jussi Kuusanmäki
Jari Lybeck Seppo Myllyniemi Elisa Orrman

Paula Avikainen
Toimitussihteeri
Redaktionssekreterare

Taitto, *ombrytning*: Åsa Mitts
Kansi, *pärm*: Janne Rentola
Kannen kuva: Enckellin kokoelma, Helsingin yliopiston kirjasto
Pärmbilden: Enckellska samlingen, Helsingfors universitets bibliotek

© Kirjoittajat, *författarna*

ISBN 951-97874-0-2

Painopaikka: Tammer-Paino Oy, Tampere 1998
Tryckort: Tammer-Paino Oy, Tammerfors 1998

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kari Jaakkola

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

TABULA GRATULATORIA

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kerstin Abukhanfusa
Christian Ahlström
Eeva Ahtisaari
Leena Airola
Timo Alanen
Inga och Jannis Ambatsis
Håkan Andersson
Pekka Anttonen
Eila och Stig Appelgren
Tiit Arumäe
Ólafur Ásgeirsson
Seija ja Jorma Aunio
Veli-Matti Autio
Paula Avikainen
Katriina Avonius
Helmut Backhaus
Lars Otto Berg
Tom C. Bergroth
Kristina Birgersson
Bengt von Bonsdorff
Maaret Botska
Tapio Bragge
Jan Brunius
Tord Bylund
Tuula Bärlund
Ingemar Carlsson
Anja ja Christian Carpelan
James Cavallie
Ulf Cervin
Agneta och Lars Claesson
Mary och Ingvar Dahlbacka
Elisabet och Göran Dahlbäck
Börje Dahlman
Torgerd och Christer Danielson
Henrik Degerman
Carl-Edvard Edvardsson
Agneta Ekeberg-Ottosson
Bo Elthammar
Rauno Endén
Max Engman
Lars Ericson
Ingrid Eriksson Karth
Irja ja Seikko Eskola
Kai von Fieandt
Christina Forssell
Birgitta Fritz
Olavi K. Fält
Carl Jacob Gardberg
Olavi Granö
Karin Gref
Henrik Grönroos
Paul Gustafsson
Björn Gäfvert
Pirkko Haario
Ritva ja Paavo Haavikko
Georg Haggrén
Rolf Hagstedt
Pertti och Petra Hakala
Lars Hallberg
Paavo Hanhisalo
Risto Hannula
Virpi Harju
Markku Hartikainen
Seppo Heikkinen
Pirkko Heinonen
Sakari Helander
Liisa Helenius perheineen
Klaus Helminen
Martti Helminen
Bjarne Henriksson
Pekka Henttonen
Marjatta Hietala
Outi Hirvikallio-Halminen
Anja Hirvikoski
Päivi Hirvonen
Kjell Hoffman
Leila Hohenthal
Lars Huldén
Lena Huldén
Sven-Torsten Husén
Sinikka Huttunen
Martti Häikiö ja Kristiina Erhola
Esko Häkli
Tapio Hämynen
Anitta Hämäläinen
Timo Hänninen
Mirja Härkönen
Alpo Häyrinen
Kalju Idvand
Osmo Ikola
Sirkka ja Heikki Impola
Riitta Itälä

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Erkki Jatila
Vuokko Joki
Lumikki Jokinen
Mauno Jokipii
Britta Jonell Ericsson
Sune Jungar
Eino Jutikkala
Annu Jylhä-Pyykönen
Barbro och Harry Järv
Anelma Järvinen
Markku Järvinen
Anja Jääskeläinen
Jorma Kalela
Jukka Kalervo
Petri Karonen
Pirkko ja Yrjö Kaukiainen
Eino Kauppi
Vesa Kautto
Aira Kemiläinen
Gunvor Kerkkonen
Karin Kerkkonen
Yrjö O. ja Eeva Kihlberg
Heikki Kirkinen
Silva Kiuru
Marketta ja Matti Klinge
Henrik Knif
Laura Kolbe
Matti J. Korhonen
Mikael Korhonen ja Kirsi Vainio-Korhonen
Aura ja Juha Korppi-Tommola
J. Juhani Kortesalmi
Kaarlo Korvola
Pekka Koskinen
Gennadij Kovalenko
Jaan Kross
Christian Krötzl
Markku Kuisma
Antti Kujala
Erkki ja Anja Kuujo
Jussi Kuusanmäki
Risto Känsälä
Sten Körner
Timo Laakso
Pentti Laasonen
Matti Lackman
Kristiina Laine ja Veli-Matti Pussinen
Tuija ja Esko M. Laine
Kai Laitinen
Tuulikki Lampinen
Lars-Folke Landgrén
Jussi T. Lappalainen
Pentti Latva-Koivisto
Anto ja Marjatta Leikola
Tarja Leino
Henrik Lilius
Dag Lindberg
Aarno Lindeberg
Peter Lindgrén
Björn Lindh
Jan Lindroth och Karin Wikberg-Lindroth
Martti Linkola
Jarno Linnolahti
Veikko Litzen
Mervi Liukkonen
Juhani Lomu
Arne Losman
Folke Ludwigs
Lennart Lundqvist
Georg Luther
Jari Lybeck
Pekka Lähteenkorva
Anna-Brita Lövgren
Raija Majamaa
Ragnar Mannil
Ohto Manninen
Timo ja Maarit Miettinen
Marja Mikola
Åsa Mitts
Hannu Mustakallio
Olof Mustelin
Margareta Muthreich
Seppo Myllyniemi
Markku Mäenpää
Taina Mäenpää
Tuulikki Mäkelä
Anneli Mäkelä-Alitalo ja Ilkka Alitalo
Anneli Mäkinen
Sinikka ja Ilkka Mäntylä
Terhi Nallinmaa-Luoto
Aila Narva

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Pekka Nevalainen
Irmeli Niemi
Paavo Nikula
Anna-Maija Nirhamo
Aarno Nirkko
Erik Norberg
Olle P. Nordquist
Gustaf von Numers
Markus Nummi
Jaakko ja Maija Numminen
Kaija ja Toivo Nygård
Eva Odelman
Jukka Ojala
Samuli Onnela
Eljas ja Elisa Orrman
Ellen ja Juhani Paasikivi
Jyrki Paaskoski
Veikko Pakkanen
Taina Partanen
Tuula Partanen
Vilho Partanen
P-E. Paul
Leena Peltonen
Ulla-Maija ja Matti Peltonen
Risto Peltovuori
Roland Persson
Ritva Pesonen
Magnus Pettersson
Markku Peura
Juhani Piilonen
Peep Pillak
Kauko Pirinen
Priit Pirsko
Marja ja Raimo Pohjola
Eeva-Liisa ja Tuomo Polvinen
Esko Poutiainen
Panu Pulma
Esko Rahikainen
Raimo Ranta
Annikki Rantanen
Viljo Rasila
Henry Rask
Pirkko Rastas
Hannu Rautkallio
Janne Rentola
Päivi Repo-Lehikoinen
Irma Ridbäck
Hellevi Riittinen
Eeva Rinne perheineen
Ritva Rinne
Carl-Magnus Roos
Risto Ropponen
Harri Rosberg
Antti Rosenberg
Fredrik W. Rosenlew
Nils Rosqvist
Päivi Rossi
Lars Rumar
Kauko I. Rumpunen
Bo Rundberg
Bengt Rur
Marja-Liisa Rönkkö
Anita ja Juhani Saarenheimo
Eero Saarenheimo
Jouni Saarinen
Kaarina Sala
Veijo Saloheimo
Erkki Salonen
Jukka Sarjala
Jaakko ja Riitta Sarkamo
Hilpi Saure
Anne Schwartz
Robert Schweitzer
Per Schybergson
Kari Selén
Rauno Selin
Riitta Sihvonen
Harri Siiskonen
Tryggve och Elisabeth Siltberg
Ulla Simell
Matti Simola
Matti Sinikara
Laila Sinnemäki
Olle Sirén
Kenth Sjöblom
Lars-Olof Skoglund
Staffan Smedberg
Hannu Soikkanen
Maija Sorvettula
Margareta Steinby ja Pekka Suhonen
John Strömberg
Maija Suhonen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anja Sundvall
Pekka Suvanto
Pekka Suvioja
Henrik Svensson
Björn Sydbeck
Sirkka ja Veli-Matti Syrjö
Anna-Liisa Sysiharju
Ulf Söderberg
Marianne Tallberg
Lauri Tarkiainen
Hanna ja Pekka Tarkka
Pirkko Taskinen
Ilkka Teerijoki
Leif Tengström
Åsa Thorbech
Birger Thölix
Juhani Tikkanen
Carin Tisell
Gisela Tjapugin
Rainer Toiviainen
Päiviö Tommila
Maija-Liisa Tuomi
Eila Tuovinen
Markku Tyynilä
Leif Törnquist
Ari Uino
Bodil Ulate Segura
Anna-Christina Ulfsparre
Eero Vallisaari
Marjo Rita Valtonen
Jorma ja Kaija Vappula
Taina Vartiainen
Olli Vehviläinen
Urpo Vento
Juhani Vepsäläinen
Lasse Vihonen
Raimo Viikki
Nils Erik Villstrand
Pentti Virrankoski
Erkki Vuonokari
Pertti Vuorinen
Mauri Välimäki
Matti Walta
Henry Wiklund
Gunnel och Johan Wrede
Heikki Ylikangas
Kaarina ja Seppo Zetterberg
Stefan Östergren

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ahlström Helsingin Palvelut Oy
Ajoneuvohallintokeskus
Arkistoalan ammattiyhdistys ry
Arkistoviesti
Arkistovirkailijat ry
Arkistoyhdistys ry
Armémuseum, Stockholm
Art House Oy
Bibliofiilien Seura ry
Bokförlaget Atlantis, Kjell Peterson, Stockholm
Brages Urklippsverk
Directorate of State Archives of Latvia, Valdis Štāls
Eesti Ajalooarhiiv
Eesti Arhivaaride Ühing
Eesti Rahvusraamatukogu
Eesti Riigiarhiiv
Eesti Riigiarhiivi filiaal
Espoon kaupunginarkisto
Espoon Sähkö Oyj
Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseo, Seinäjoki
Oy Karl Fazer Ab
Finlands Svenska Folkmusikinstitut, Ann-Mari Häggman
Finska församlingen i Stockholm
Fiskars Oyj Abp, Pohja
Folkkultursarkivet
Hanaholmens kulturcentrum
Harjavallan kaupunki
Helsingin kaupunginarkisto
Helsingin kaupunginkirjasto
Helsingin kaupunginmuseo
Helsingin kihlakunnan poliisilaitos, Keskusarkisto
Helsingin yliopisto, Historian laitos
Helsingin yliopisto, Kirkkohistorian laitos
Helsingin yliopisto, Poliittinen historia
Helsingin yliopisto, Renvall-instituutti
Helsingin yliopisto, Taidehistorian laitos
Helsingin yliopisto, Valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto
Helsinki-Seura ry
Hiiumaa Arhiiv, Virve Kuusemets
Historielärarnas förening, Stockholm
Historiska Föreningen rf
Historiska och litteraturhistoriska arkivet
Hämeenlinnan historiallinen museo
Hämeenlinnan maakunta-arkisto
IVO-yhtiöt, Arkistot

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Joensuun maakunta-arkisto
Joensuun yliopisto, Historian laitos
Joensuun yliopisto, Suomen kielen, kirjallisuuden ja kulttuurintutkimuksen laitos
Jõgeva Maakonna Arhiiv
JR-Systeemit Oy
Jyväskylän maakunta-arkisto
Jyväskylän yliopisto, Historian laitos
Jyväskylän yliopisto, Taidehistorian laitos
Kajaanin kaupunginkirjasto
Kankaanpään kaupungin keskusarkisto
Kansallisarkisto
Kansallisarkisto, VAL ry:n jäsenet
Kansan Arkisto
Kansaneläkelaitos
Keskuskauppakamari
Keskuslaboratorio Oy (KCL), Tiedonhallinta
Keskustan ja maaseudun arkisto
Kirjan museon ystävät ry
Kirkkohallitus, Risto Junttila, Erkki Huhta
Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Krigsarkivet, Stockholm
Kungliga biblioteket, Stockholm
Kunnallisarkistoyhdistys ry
Kuopion kaupunginarkisto
Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi
Lahden kaupunginmuseo
Landsarkivet for Sjælland, København
Landsarkivet i Göteborg
Landsarkivet i Lund
Landsarkivet i Uppsala
Landsarkivet i Vadstena
Landsarkivet i Visby
Landsarkivet i Östersund
Latvian State Historical Achive, Nikolajs Rižovs
Liikearkistoyhdistys ry
Maa- ja metsätalousministeriön tietopalvelukeskus
Maanmittauslaitos
Maatalouden taloudellinen tutkimuslaitos
Malmö stadsarkiv
Merita Pankki Oy
Metsähallitus
Metsäntutkimuslaitos
Mikkelin maakunta-arkisto
Museovirasto

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nationalarkivet, Island
Nimiarkisto, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Nordiska museets arkiv
Nordiska museets förlag, Stockholm
Opetusministeriö
Kustannusosakeyhtiö Otava, Tietopalvelut
Oulun kaupunginarkisto
Oulun maakunta-arkisto
Oulun yliopisto, Historian laitos
Oulun yliopisto, Informaatiotutkimuksen laitos
Patentti- ja rekisterihallitus
Pohjanmaan museo, Vaasa
Pohjois-Karjalan keskussairaala, Tieteellinen kirjasto
Pohjois-Karjalan museo, Joensuu
Pohjola-Norden ry
Porvarillisen Työn Arkiston Säätiö
Päivälehden arkistosäätiö
Pärnu Linnaarhiiv
Pääesikunta, Henkilöstöosasto
Rapla Maakonna Arhiiv
Rautaruukki Oy, Oulu
Remissi
Rigsarkivet, Danmark
Riigikantselei Arhiivide Osakond, Jaak Rand
Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos
Riksarkivet, Norge
Riksarkivet, Sverige
Ritarihuone - Finlands Riddarhus
Siirtolaisinstituutti
Sisäasiainministeriö
Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes,
Pääjohtaja Vappu Taipale
Sosiaali- ja terveysministeriö, Tietopalvelu
Sota-arkisto
Språkarkivet
State Archives of Latvia, Daina Kļaviņa
Statens försvarshistoriska museer, Stockholm
Statsarkivet i Tromsø
Stockholms stadsarkiv
Studium Catholicum, Dominikaanit
Sukuseurojen keskusliitto ry
Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kirjallisuusarkisto
Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö, Ay-arkisto

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Suomen elinkeinoelämän keskusarkisto
Suomen elokuva-arkisto
Suomen Historiallinen Seura
Suomen Kirkkohistoriallinen Seura
Suomen museoliitto ry - Finlands museiförbund rf
Suomen ortodoksinen kirkkomuseo
Suomen PT Oy
Suomen Sukututkimusseura - Genealogiska Samfundet i Finland ry
Suomen Urheilumuseosäätiö
Suomen ympäristökeskus
Svensk arkivinformation (SVAR)
Svenska centralarkivet
Svenska Dagbladet, Peter Luthersson
Svenska litteratursällskapet i Finland
Svenskt biografiskt lexikon
Säkylän kunta
Säteilyturvakeskus
Taideteollinen korkeakoulu
Tallinna Linnaarhiiv
Oy Tamfelt Ab
Tampereen kaupunginarkisto
Tampereen kaupunginkirjasto
Tampereen seudun sukututkimusseura
Tampereen yliopisto, Historian laitos
Tampereen yliopisto, Informaatiotutkimuksen laitos
Tampereen yliopiston kirjasto
Tartu Ülikool
Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö
Teknologian kehittämiskeskus Tekes
Telegalleria
Tielaitos
Tilastokeskus, Pääjohtaja Timo Relander
Toimihenkilöarkisto
Turun kaupunginkanslia, Tietopalveluosasto
Turun kaupunginkirjasto
Turun maakunta-arkisto
Turun seudun sukututkijat ry
Turun yliopisto, Historian laitos
Turun yliopisto, Suomen historia
Työväen arkisto
Umeå universitet
UPM-Kymmene Oyj
Vaasan hovioikeus
Vaasan maakunta-arkisto
Valkeakosken kaupunki, Keskusarkisto

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Valkealan kunta
Valtiokonttori
Valtiokonttori/SOVE, Tietopalvelut
Valtion asuntorahasto
Valtion taidemuseo
Valtion taidemuseo, Kuvataiteen keskusarkisto
Valtion virastojen ja laitosten pääjohtajakunta
Valtioneuvoston kanslia, Pentti Vesanen, Ilkka Kangas, Eeva Miettinen
Valtiovarainministeriö, Hallinnon kehittämisosasto
Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, Valdemar Melanko
Viljandi Maakonna Arhiiv, Aita Parik
Väestörekisterikeskus
Värmlandsarkiv
Yleisradio Oy
Åbo Akademi, Historiska institutionen
Åbo Akademis bibliotek
Åbo Akademis centralarkiv, Arja Rantanen
Ålands landskapsarkiv

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SISÄLLYS INNEHÅLL

Raimo Pohjola s. 21
Kari Tarkiainen 60 vuotta
Kari Tarkiainen 60 år

I Kari Tarkiainen ylioppilaspoliitikkona, arkistomiehenä ja tutkijana
Kari Tarkiainen som studentpolitiker, arkivman och forskare

Martti Linkola s. 27
Kari Tarkiainen - nuori narodnikki
Kari Tarkiainen - en ung narodnik

Erik Norberg s. 35
Virorum illustrium literae eller Historiker och arkivman

II Henkilöhistoria ja kirjallisuus
Personhistoria och litteratur

Paavo Haavikko s. 51
Nero, annalisti, vallankumousmies, erootikko ja elävän kielen profeetta
Geni, annalist, revolutionär, erotiker och profet för det levande språket

Matti Klinge s. 59
Matematiikkaa, matematiikkaa, matematiikkaa!
Matematik, matematik, matematik!

Jaan Kross s. 77
A writer visits the archives

Jyrki Paaskoski s. 81
Matthias Akiander ja Vanhan Suomen lahjoitusmaat
Matthias Akiander och donationsgodsen i Gamla Finland

Seppo Zetterberg s. 95
Konstantin Pätsin "poliittinen testamentti"
Konstantin Päts "politiska testamente"

III Historia ja arkistot
Historia och arkiv

Max Engman s. 113
Surkål och gulasch
Det arkivaliska arvsskiftet efter husen Habsburg och Romanov

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lena Huldén s. 131
Edvard Grönblad som urkundsutgivare

Gennadij Kovalenko s. 141
On the Study and Use of the Swedish Language in Pre-Revolutionary Russia

Ilkka Mäntylä s. 151
Viinimieltymysten muuttuminen
Förändringar i smaken för vin

Eljas Orrman s. 163
När tvenne förvaltnings- och arkivkulturer möts

Kauko Pirinen s. 169
Suomen maakunnat ja niiden vaakunat Johannes Messeniuksen näkötornista katseltuina

Leif Tengström s. 189
"Rÿsselodh" - En "freudiansk felskrivning" i Hans Erikssons vapenbeskrivning

IV Arkistot ja kirjastot tutkimuksen tukena
Arkiven och biblioteken som stöd för forskningen

Stig Appelgren s. 199
Estlandssvenskar i svenska och finländska arkiv

Marjatta Hietala s. 207
Uudet kommunikointitavat ja arkistot
De nya kommunikationssätten och arkiven

Esko Häkli s. 219
Tieto käy tekniikan edellä
Arkivens och bibliotekens samspel i framtidens datanät

Sten Körner s. 231
Handel och sjöfart i Östersjöområdet 1750–1940 – ett projekt i födslovåndor

Henrik Lilius s. 247
Senatens arkiv som arkitekturhistorisk källa

Jari Lybeck s. 257
Electronic records as archival material: an overview

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

V Arkistoinstituutioista
Om arkivinstitutioner

Kerstin Abukhanfusa s. 285
I huvudet på en arkivredaktör
Några tankar om arkiv och marknadsföring

Paavo Nikula s. 299
Arkistot ja lainsäädäntö
Arkiven och lagstiftningen

Peep Pillak s. 311
The establishment of the Society of Estonian Archivists

Priit Pirsko s. 319
Estonian archives in consciousness of the estonians

Raimo Pohjola s. 335
Arkistot Euroopan unionissa
Arkiven och den europeiska unionen

VI Kari Tarkiaisen kirjallinen tuotanto s. 351
Kari Tarkiainens litterära produktion

Koonneet/*red. av* Christina Forssell ja Jussi Kuusanmäki

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Raimo Pohjola

KARI TARKIAINEN 60 VUOTTA

Tämän kirjan pääotsikko "Musarum minister" – muusien palvelija – saattaa tuntua juhlakirjalle ominaiselta liioittelulta. Pikainenkin teoksen lopussa olevan Kari Tarkiaisen kirjallista tuotantoa koskevan bibliografian läpikäynti osoittaa, että otsikko on hyvinkin paikallaan. Tarkiainen on historiantutkija, arkistomies, kirjallisuuskriitikko, kulttuuripoliitikko, debatööri ja popularisoija.

Tultuaan vuonna 1956 ylioppilaaksi Helsingin suomalaisesta yhteiskoulusta Tarkiainen ryhtyi opiskelemaan Helsingin yliopistossa pääaineenaan Suomen historia. Tämä merkitsi sitä, että hänen ensimmäiseksi akateemiseksi opettajakseen tuli Eino Jutikkala. Tarkiainen valmistui Helsingin yliopistosta filosofian kandidaatiksi vuonna 1964 ja lisensiaatiksi vuonna 1969. Asuen pysyvästi Ruotsissa vuodesta 1964 hän jatkoi opiskeluaan Uppsalan yliopistossa, jossa hänen tärkeimpänä akateemisena ohjaajanaan oli Sten Carlsson. Ennen Ruotsiin asettumistaan Tarkiainen suoritti asevelvollisuutensa Suomessa ruotsinkielisessä Dragsvikin varuskunnassa – ilmeisesti vahvistaakseen ruotsin kielen taitoaan. Ruotsin kansalaisuuden hän sai vuonna 1971.

Historiantutkijana Tarkiainen on keskittynyt lähinnä kolmeen teemaan: ruotsalaisten käsityksiin Venäjästä 1500- ja 1600-luvulla, henkilöhistoriaan ja Ruotsin suomalaisten vaiheisiin. Tarkiainen väitteli Uppsalassa vuonna 1974 ensimmäiseen aihepiiriin liittyvällä tutkimuksellaan *"Vår Gamble Arffiende Ryssen". Synen på Ryssland i Sverige 1595-1621...* Hänen väitöskirjansa muodostui varsinaisesti kymmenestä vuosina 1969-1974 julkaistusta artikkelista. Jo tässä vaiheessa tulee selkeästi esiin Tarkiaisen tutkijapersoona. Tutkimus perustui monipuoliseen lähdeaineistoon, jonka kerääminen oli vaatinut sitkeää työskentelyä arkistoissa. Väitöskirjassaan Tarkiainen testasi laajan lähdemateriaalin avulla ansiokkaasti mielipidehistoriallisten metodien soveltuvuutta aiheeseensa. Arkistotutkimukseen innostunut Tarkiainen ei kuitenkaan ole positivisti, jonka tutkimuksissa suuret linjat peittyisivät detaljeihin. Hän on erinomainen pelkistäjä ja tiivistäjä. Hänen tutkimuksilleen on ominaista vankka metodinen ote. Perusteellinen oppineisuus ei estä tutkimustulosten esittämistä nautittavalla ja lukijan mielenkiintoa ylläpitävällä tyylillä.

Tarkiaisen henkilöhistoriallisista tutkimuksista mainittakoon mm. Porvoon piispa Jacob Magnus Alopaeuksen elämäkerta, jonka Tarkiainen julkaisi vuonna 1985. Alopaeus on hänen esi-isänsä äidin puolelta. Kirjallisuudentutkija Viljo Tarkiainen taas on isoisä. Tämän elämäkerta ilmestyi vuonna 1987. Vuonna 1985 Kari Tarkiainen saattoi loppuun Viljo Tarkiaiselta keskeneräiseksi jääneen Suomen uskonpuhdistajan Mikael Agricolan elämäkerran. Tilaustyönä Tarkiainen on julkaissut kaksi laajaa osaa teoksesta *Finnarnas historia i Sverige* (1990 ja 1993) sekä osallistunut huomattavalla panoksella teoksen kolmanteen osaan. Kirjallisuudentutkijana hän on viimeksi esiintynyt vuonna 1997 julkaisemalla

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Paavo Haavikkoa käsittelevän teoksen.

Erik Norberg käsittelee tässä juhlakirjassa Tarkiaisen arkistouraa Ruotsissa. Tarkiainen tuli Ruotsin Valtionarkistoon amanuenssiksi vuonna 1971 ja eteni urallaan aina arkistoneuvokseksi asti. Hänen työtehtäviinsä kuuluivat aluksi 1500- ja 1600-lukujen arkistoaineistot, mutta ajan myötä hänen virkavelvollisuutensa laajenivat koskemaan arkistonmuodostajien (viranomaisten) ohjausta, konservointia ja mikrofilmausta, näyttely- ja julkaisutoimintaa, koulutusta sekä tutkijapalvelua. Ahkera kynämies tuotti myös arkistotieteeseen ja arkistoalan kysymyksiin yleensä liittyviä artikkeleita, joista mainittakoon tutkielmat Fincken kopiokirjojen arkistohistoriasta (1980) sekä C. A. Gottlundin toiminnasta asiakirjojen kerääjänä Ruotsissa 1820- ja 1830-luvulla (1981). Kun Tarkiainen siirtyi Suomeen vuonna 1996 arkistolaitoksen pääjohtajaksi, Ruotsi palautti hänet Suomeen monipuolisesti koulutettuna arkistomiehenä. Näin tuli lopultakin kuitatuksi vanha velka, joka oli syntynyt, kun suomalainen oikeustieteen ja kansantaloustieteen professori Johan Jakob Nordström vuonna 1846 nimitettiin Ruotsin Valtionarkiston johtajaksi.

Sekä Martti Linkola että Norberg todistavat toisistaan riippumatta yhtäpitävästi, että Tarkiainen on verbaalisesti lahjakas, tyylin ja formuloinnin mestari. Tämä taito on tehnyt hänestä suositun skribentin ja vaikuttajan. Tarkiainen on osallistu-nut kulttuuripoliittiseen ja kirjallisuuteen liittyvään keskusteluun jo opiskelu-vuosista lähtien. Tämä keskustelu tapahtuu yhtä säkenöivästi suomeksi, ruotsiksi ja viroksi.

Tarkiaisella oli Ruotsin vuosinaan tärkeä välittäjän rooli. Artikkeleissaan Svenska Dagbladetissa hän teki tunnetuksi Suomea, sen kulttuuria sekä erityisesti suomalaista historiantutkimusta. Monet Tukholmassa Riksarkivetissa työskennelleet suomalaiset tutkijat muistelevat lämpimästi Tarkiaisen tukea ja avuliaisuutta.

Tarkiainen kiinnostui jo Ruotsin vuosinaan Baltian maista. Hän piti aktiivisesti yhteyttä Tukholmassa toimivaan Baltiska Arkivetiin ja sen edustajiin. Kun Baltian maat itsenäistyivät uudelleen, hän saattoi lähteä aivan uudessa tilanteessa kehittämään Ruotsin ja Baltian maiden arkistolaitosten yhteistyötä. Suomeen siirtymisen jälkeen tämä kiinnostus ja yhteistyö on jatkunut, nyt kuitenkin Suomen arkistolaitoksen näkökulmasta. Tällöin erityisesti yhteydet Suomen eteläiseen naapuriin, Viroon, ovat olleet etualalla.

Kari Tarkiaisen monipuolisuus näkyy myös juhlakirjan aiheiden moninaisuudessa. Teokseen on pyritty saamaan kirjoituksia, jotka eri näkökulmista valaisevat jubilaarin toimintaa tai hänen tuotantoaan. Näin teoksen artikkelien kirjo ulottuu 1500-luvun lähteiden julkaisemisen ongelmista aina sähköisten asiakirjojen käsittelyyn.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Raimo Pohjola

KARI TARKIAINEN 60 ÅR

Huvudrubriken för denna bok, "Musarum minister"– musernas tjänare – kan te sig som en i sammanhanget typisk överdrift. Redan en snabb blick på bibliografin över Kari Tarkiainens skriftliga produktion i slutet av boken visar dock att karakteristiken är befogad. I hans person förenas historikern, arkivmannen, litteraturkritikern, kulturpolitikern, debattören och populariseraren.

Efter att ha utdimitterats från Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu (Finska Samskolan i Helsingfors) år 1956 inledde Kari Tarkiainen sina studier vid Helsingfors universitet med Finlands historia som huvudämne. Detta innebar att Eino Jutikkala blev hans första akademiska lärare. Tarkiainen blev filosofie kandidat år 1964 och licentiat år 1969. Efter att ha slagit sig ner i Sverige år 1964 fortsatte han sina studier vid Uppsala universitet där Sten Carlsson blev hans viktigaste akademiska handledare. Före flyttningen till Sverige avtjänade Tarkiainen sin värnplikt i Finland i den svenskspråkiga garnisonen Dragsvik, uppenbarligen för att befästa sina kunskaper i svenska. Han blev svensk medborgare år 1971.

Historieforskaren Kari Tarkiainen har närmast koncentrerat sig på tre teman: Rysslandsbilden i Sverige på 1500- och 1600-talet, personhistoria och finnarnas historia i Sverige. Han disputerade i Uppsala år 1974 med avhandlingen *"Vår Gamble Arffiende Ryssen". Synen på Ryssland i Sverige 1595-1621..*, som anslöt sig till det första temat. Avhandlingen bestod egentligen av tio artiklar som hade utkommit åren 1969-1974. Redan i detta skede hade Kari Tarkiainen som forskare en klar profil. Undersökningen byggde på ett mångsidigt källmaterial, som det krävt stor uthållighet att samla in. I sin doktorsavhandling testade han med hjälp av ett omfattande källmaterial på ett förtjänstfullt sätt i vilken utsträckning de opinionshistoriska metoderna lämpar sig för dylika teman. Kari Tarkiainen är en hängiven arkivforskare, men ingen positivist som låter de stora linjerna överskuggas av detaljer. Han har en utmärkt förmåga att koncentrera och sammanfatta sitt budskap. Tarkiainens forskning präglas av ett säkert metodiskt grepp. Den grundliga lärdomen hindrar dock honom inte att presentera forsk-ningsresultat på ett njutbart sätt som fångar läsarens intresse.

Bland Kari Tarkiainens personhistoriska studier kan nämnas biografin över en av förfäderna på mödernet, biskop Jacob Magnus Alopaeus i Borgå. Biografin utkom år 1985. Två år senare utkom ett verk över litteraturforskaren Viljo Tarkiainen, som är hans farfar. Kari Tarkianen slutförde år 1985 den biografi över Finlands reformator Mikael Agricola som Viljo Tarkiainen tvingades lämna på hälft. Tarkiainen har utgivit två digra delar av beställningsarbetet *Finnarnas historia i Sverige* (1990 och 1993) och dessutom på ett betydande sätt bidragit

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

till verkets tredje del. Hans senaste bidrag till litteraturforskningen, ett verk om Paavo Haavikko, utkom år 1997.

I denna festskrift behandlar Erik Norberg Tarkianens arkivbana i Sverige. Tarkiainen anställdes år 1971 som amanuens vid Riksarkivet och avancerade slutligen till befattningen som arkivråd. Arkivmaterialet från 1500- och 1600-talet var till en början hans arbetsfält, som dock med tiden utsträcktes till att omfatta handledning av arkivbildande myndigheter, konservering och mikrofilmning, utställnings- och publikationsverksamhet, utbildning samt forskarservice. Tarkiainens flitiga penna producerade också artiklar i arkivvetenskapliga frågor och kring arkivfrågor i allmänhet; i detta sammanhang kan studien över de Finckeska kopieböckernas arkivhistoria (1980) och studien över C.A. Gottlund som samlare av arkivmaterial i Sverige på 1820- och 1830-talet (1981) nämnas. Då Tarkiainen flyttade till Finland år 1996 för att överta posten som generaldirektör för Arkivverket återlämnade Sverige en mångsidigt utbildad arkivman. Därmed kvitterades slutligen en gammal skuld, som uppstod då den finländske professorn i rättslära och nationalekonomi Johan Jakob Nordström utnämndes till riksarkivarie i Sverige år 1846.

Både Martti Linkola och Erik Norberg framhåller samstämmigt, och oberoende av varandra, den verbalt begåvade Tarkiainens mästerliga stilistik och formuleringskonst. Denna färdighet har gjort honom till en populär författare och påverkare. Tarkiainen har från studieåren deltagit i den kulturpolitiska och litterära debatten. Inläggen är lika lysande oberoende av om de är skrivna på finska, svenska eller estniska.

Kari Tarkiainen hade under sina år i Sverige en viktig förmedlarroll. Genom artiklar i Svenska Dagbladet bidrog han till kännedomen om Finland, dess kultur och särskilt den finländska historieforskningen. Många finländska forskare som arbetat vid Riksarkivet i Stockholm minns med värme hans hjälpsamhet och stöd.

Redan under åren i Sverige intresserade sig Tarkiainen för Baltikum. Han upprätthöll aktivt kontakten med Baltiska arkivet i Stockholm och dess företrädare. Då de baltiska länderna på nytt blev självständiga kunde han utgående från ett helt annat läge utveckla samarbetet mellan Sveriges och de baltiska staternas arkivväsen. Efter flyttningen till Finland har detta intresse och samarbete fortsatt, dock nu ur det finländska arkivverkets synvinkel. Därvid har i synnerhet kontakterna till Finlands granne i söder, Estland, haft särskild prioritet.

Kari Tarkiainens mångsidighet avspeglas också i de vitt skiftande teman som tas upp i denna festskrift, vars syfte har varit att publicera bidrag som ur olika synvinklar belyser jubilarens verksamhet eller produktion. Festskriften täcker därför ett vitt spektrum från problem kring utgivningen av 1500-talskällor till hanteringen av elektroniska dokument.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I
Kari Tarkiainen ylioppilaspoliitikkona, arkistomiehenä ja tutkijana
Kari Tarkiainen som studentpolitiker, arkivman och forskare

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Martti Linkola

KARI TARKIAINEN – NUORI NARODNIKKI

Suomen Narodnikkiklubin Helsingin haaraosasto perustettiin Tukholmassa ravintola den Gyldene Fredenin perimmäisessä holvistossa syystalvella 1959. Suomen Narodnikkiklubia ei ollut olemassa, oli vain sen Helsingin haaraosasto. Yhdistystä ei rekisteröity. Suomen Narodnikkiklubin ensimmäiset – ja myöhemminkin vain vähän muuttuneet – säännöt olivat hyvin tiukat. Osasto saattoi pitää sääntömääräisiä, **päätösvaltaisia** kokouksia ainoastaan Pietarissa (käytännössä Leningradissa) ja Tukholmassa. Päätösvaltaisia kokouksia valmistelevia kokouksia oli lupa pitää Suomenlinnan/Viaporin Susisaaren alueella tai meren jäällä sen lähistöllä sekä Hangon Sirmiossa.

Helsingissä olivat jo toiminnassa – niin ikään rekisteröimättömät – yhdistykset Nihilistsällskapet i Finland ja Aurora Renovata. Niihin kuului useita jäseniä, jotka tavalla tai toisella liittyivät Eteläsuomalaisen Osakunnan ns. kulttuurisiipeen, joka taisteli – verrattain toverillisin muodoin – juristien "tavallisten miesten kerhon" kanssa hegemoniasta osakunnassa.

Ns. kulttuurisiipi voitti ainakin yhden ratkaisevan erän kaappaamalla osakunnan lehden toimituksen tärkeimmät paikat itselleen. Päätoimittaja oli vuonna 1959 Matti Klinge, seuraavana vuonna Martti Linkola, sitten Pekka Suhonen, sen jälkeen Kari Tarkiainen, ja lopuksi vuonna 1963 Timo Miettinen. Mitä ja keitä sen jälkeen oli, sillä ei ollut enää niin väliä...

Nihilistsällskapet i Finland ja Aurora Renovata olivat osittain päällekkäisiä, osittain erillisiä yhteisöjä, ts. niihin saattoi kuulua samoja ja eri henkilöitä. Ne juonsivat osan juuristaan aikoinaan rakentavasti toimineesta, sittemmin Pentti Saarikosken pilalle terrorisoimasta ESO:n Kirjallisesta Kerhosta. Pentti Saarikoski ei kuulunut mihinkään edellä mainituista kolmesta kulttuuritarkoituksia palvelevasta yhteisöstä, vain tähän Kirjalliseen Kerhoon.

Suomen Narodnikkiklubin Helsingin haaraosasto oli edellä nimetyistä rekisteröimättömistä yhdistyksistä kaikkein eksklusiivisin. Siihen kuului vain kaksi henkilöä: puheenjohtajana iältään hiukan vanhempi Martti Linkola, jo iänkin perusteella sihteerinä häntä nuorempi Kari Tarkiainen. Haaraosaston pöytäkirjat olivat ja ovat sihteerin hallussa, mikä on rajoittanut tämän kirjoitelman kehittämistä asian ansaitsemaan tarkkuuteen.

Narodnikkiklubin nimi takautui Venäjän klassilliseen kaunokirjallisuuteen enemmän kuin historiaan. Haaraosasto ei tainnut vielä perustamishetkenään tietää, että juuri narodnikit murhasivat "vapauttajatsaari" Aleksanteri II:n ja että nihilistit olivat vain narodnikkien "jyrkkä siipi". Haara-osaston toiminnassa oli kyse ennen kaikkea ylioppilas- ja toveruusleikillisyydestä, mitä jo sääntöjen snobistinen mahdottomuus osoitti. Liiallinen aktiivisuus ylioppilaspolitiikassa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

katsottiin kielteiseksi, lievä sallittiin. Tiettyjä osakunnan toimia ja SYL:n kulttuuriasemia tärkeämpiin posteihin ei pyritty. Tärkeämpää oli vilk-kaan keskustelun ja joskus ankaran pohdiskelun sävyttämä iltainen teenjuonti, johon liittyi usein punssin juontia (kotioloissa). Haaraosaston jäsenten Arvo Salon päätoimittamassa Ylioppilaslehdessä julkaisema pitkä artikkeli "Katkelmia suomalaisesta sivistystilanteesta I - II" laadittiin ravintola Keitaassa, jota ei enää ole. Ruotsinkielistemme henkistä valppautta osoitti se, että artikkeli pyydettiin saada julkaista perinteikkäässä kulttuurilehdessä Nya Argus; käännösvaivoihin taisi uhrautua Bengt von Bonsdorff ja toimituksellisia vaivoja hoiti E. Olsoni.

Haaraosaston jäsenillä oli toki lupa kuulua muihinkin yhteisöihin; tässä kirjoituksessa mainituista yhteisöistä minä kuuluin sekä Nihilistsällskapetiin että Auroraan, Kari vain jälkimmäiseen. Eräänlaisesta epäpoliittisuudesta huolimatta osattiin kyllä haistaa, missä poliittinen vastustaja piili. Se oli linnoittautunut Akateemisen Karjala-Seuran perinteitä monin osin jatkavaan Vapauden Akateemiseen Liittoon, jonka toimintaa leimasi paitsi poliittinen harkitsemattomuus myös se mauttomuus, että liiton piirissä haluttiin nimetä Vanhan ja Uuden ylioppilastalon välinen ranskalaisille perunoille löyhkäävä (ao. perunoista nimensä saanut) Bataattiaukio Risto Rytin aukioksi! – Paikalla sijaitsi tuolloisen Helsingin suurin ja tuoksuvin "gatukjøkken" (norjankielistä termiä käyttääkseni).

Myös Matti Klinge vastusti vallilaisuutta, mutta joutui silti Narodnikkiklubin haaraosaston kritiikin kohteeksi, kun häneltä – tuolta aloittelevalta ylioppilaspoliitikolta – löytyi epäilyttävä lista nimeltä "Käyttökelpoista nuorisoa", ja haaraosaston jäsenet havaitsivat siinä omat nimensä (!). Matti harrasti muutenkin kaikenlaista vähintäänkin puolipoliittista junttausta ylioppilas- ja yliopistoelämässään. Tämän toiminnan herättämä – kylläkin ystävällismielinen – vihamieli johti Suomen Narodnikkiklubin Helsingin haaraosaston ehkä radikaaleimpaan fyysiseen tekoon. (Sen voinee paljastaa nyt, sillä rikos on käsittääkseni vanhentunut.) Haaraosasto oli havainnut Eteläsatamassa Palace-hotellin eteläpuolella katutyömaalla käsikäyttöisen metallivannepohjaisen puisen juntan, jolla juntattiin katukiviä maahan ja jota ei yöksi viety pois työmaalta. Sen painavuuden vuoksi oli ilmeisesti katsottu, ettei sitä voinut kukaan napata.

Haaraosasto ryhtyi toimiin. Sateisena, pimeänä yönä haaraosaston jäsenet, so. kaksi nuorukaista, tapasivat toisensa Saksalaisen kirkon luona mustiin sadetakkeihin, maastokelpoisiin varusteisiin ja saappaisiin sonnustautuneina. Siltä varalta, että jouduttaisiin tekemisiin järjestysvallan kanssa, katsottiin viisaimmaksi haista alkoholille, jotta aiottu teko menisi humalaisten höpsöttelyn tiliin. Alkoholia käytettiin vain sen verran, että ennen anastusoperaatiota siemaistiin suullinen mahdollisimman voimakkaasti tuoksuvaa juomaa (oliko se punššia vai vinettoa?) ja sitten käytiin täysin selvin päin itse vaativaan urakkaan.

Karin kodin varastoista oli löytynyt tavattoman kookas ja kestäväkankainen kassi, johon tarkasti vahdittuna hetkenä, jolloin ketään kulkijaa ei ollut näkyvillä,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

juntta nostettiin ja häivyttiin sen kanssa kaupungin sadeyön kätköisään usvaan. Juntan pää kohosi tietenkin kassin ulkopuolelle, ja itse juntta oli sangen painava. Sen raahaaminen Karin (vai minun?) asunnon kellariin oli täyttä hikistä työtä. Myöhemmin juntta lahjoitettiin Matti Klingelle juhlallisia muotoja noudattaen hänen 25-vuotispäivänään päivänsankarin Sepänkadun asunnossa, ja siihen kiinnitettiin kuparinen lahjoituslaatta. Se sai ansaitsemansa kunniapaikan Sepänkadun parvekkeella.

Mihin sitten perustui Suomen Narodnikkiklubin Helsingin haaraosaston vaikutusvalta? Siihen mihin yleensäkin: tiedotusvälineiden hallussapitoon. Haaraosastolla oli rajoittamaton vallankäyttömahdollisuus vuosina 1960 ja 1962 sen edustajan hallitessa päätoimittajana ESO:n lehteä "Eteläsuomalainen."

"Eteläsuomalaisen" numerossa 1/1960 oli uutinen, jossa kerrottiin haaraosaston myöntäneen Tukholmassa 21.11.1959 pitämässään sääntömääräisessä ja päätösvaltaisessa vuosikokouksessa Aurora Renovata-mitalin (mitalin nimikin oli siis röyhkeä kaappaus!) ilman tammenlehviä kansalainen Pekka Suhoselle tunnustukseksi dekadenssitaiteesta ja kansalainen Jaakko Sakari Helanderille yleisistä kansalaisansioista. Mitali, näin uutinen jatkui, "esittää runoilija Klopstockia laskevan auringon kajossa ja kiinnitetään se viininpunaiseen nauhaan".

"Eteläsuomalaisen" vuoden 1960 viimeiseen numeroon ehti uutinen, jonka mukaan haaraosasto oli Hangon Sirmiossa 6.2.1960 pitämässään sääntömääräistä vuosikokousta valmistelevassa kokouksessa päättänyt suosittaa Aurora Renovata -mitalin myöntämistä kansalainen Matti Klingelle erityisistä ansioista. Kyseessä oli arvokkaampi mitalivaihtoehto, ns. aamu-Klopstock. Se esittää runoilija Klopstockia "tervehtämässä nousevaa aurinkoa". Siihen liittyivät tässä tapauksessa tammenlehvät. Kansalainen Eino E. Suolahden todettiin ansaitsevan myös Aurora Renovata -mitalin tammenlehvin, mutta vain ilta-Klopstock-muodossa "suomalaiselle sivistyneistölle suorittamistaan arvokkaista palveluksista". Ilman tammenlehviä olevan Aurora Renovata-mitalin todettiin ansaitsevan kansalaiset Risto Kautto, Pentti Ruohonen, Pekka Putkonen, Jaakko Tuominen ja Anto Leikola. Päätös jäi tietysti odottamaan sääntömääräistä vahvistusta joko Tukholmassa tai Pietarissa pidettävässä kokouksessa.

Vuosikokous päästiinkin pitämään Pietarissa (Leningradissa) 3.3.1962, koska haaraosaston molemmat edustajat kuuluivat Suomen Ylioppilaskuntien Liiton kulttuuritoimikuntaan, jonka laajapohjainen delegaatio matkusti Venäjälle (Neuvostoliittoon) perehtymään ylioppilaiden ja erilaisten työpaikkojen kollektiivisiin kulttuuritoimintoihin ja -harrastuksiin. Punaisen Lokakuun traktoritehtaan tuotantovoimisteluun saimme niin ikään tutustua. Delegaatiomme politrukkina toimi Suomen Ylioppilaskuntien Liiton hallituksen edustaja Seikko Eskola, joka valvoi, etteivät toimikunnan "kulttuuriliberaalit" ja vasemmistolaiset veljeilleet liikaa venäläisten ja ukrainalaisten ystävien kanssa. Ajankohta oli poliittisesti arka SYL:n päätettyä olla osallistumatta kesällä 1962 Helsingissä pidettävien

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ns. ilta-Klopstock

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ns. aamu-Klopstock

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Maailman Nuorison ja Ylioppilaiden Rauhan ja Ystävyyden Festivaalien järjestelyihin ja isännöintiin. Isäntämaan vastaavan järjestön edustajat, viralliset isäntämme, ottivat tämän poliittisen ongelman keskusteluissa voimaperäisesti esille. Tunnelma Leningradissa ja Moskovassa oli ajoittain kireä, Kiovassa sen sijaan vastaanotto oli välitön ja uskomattoman vieraanvarainen. Moskovassa jopa kävimme kerran Suomen suurlähetystössä kysymässä poliittisia neuvoja. Seikko Eskolalla olivat hermot jatkuvasti kireällä, mistä voisi kertoa inhimillisesti liikuttavankin esimerkin.

Suomen Narodnikkiklubin Helsingin haaraosaston toimintaa tämä ei kuitenkaan liikaa häirinnyt, ja niinpä kotiinlähtöpäivänä pidetyssä Pietarin kokouksessa vahvistettiin Hangon Sirmion valmistelevan kokouksen päätös-suositukset ja ilta-Klopstockilla palkittavien joukkoon lisättiin Bengt von Bonsdorff, Göran von Bonsdorff ja Pentti Linkola sekä Carl-Wedig Geijer (Ruotsi, Upsala). Uutisointi ei tuottanut vaikeuksia, olihan haaraosaston sihteeri kyseisenä vuonna "Eteläsuomalaisen" päätoimittaja.

Tähän päättyi haaraosaston julkisesti näkyvä toiminta, ja lehtiuutista konkreettisempi hieno mitaliplakaatti toimitettiin ainoastaan Matti Klingelle, sekin vasta monia, monia vuosia myöhemmin. Suomen Narodnikkiklubin Helsingin haaraosaston toiminta ei kuitenkaan loppunut. Sen toiminta jatkui sääntömääräisinä kokouksina etenkin Tukholmassa Karin muutettua Upsalaan ja pian sen jälkeen Tukholmaan. Päätöksiäkin toki tehtiin ja ansiomerkkejä myönnettiin, mutta niistä ilmoittaminen jäi sattumanvaraiseksi.

Lähes joka kerran käydessäni Tukholmassa onnistuimme järjestämään milloin lyhyen, milloin pitkän tapaamisen. Narodnikkiasioita toki käsiteltiin, tosin vuosi vuodelta lyhyemmin, ja mitalien myöntämiset jäivät yhä enemmän ideatasolle keskustelun keskittyessä muihin, rohkenisin suorastaan sanoa älyllisesti tärkeämpiin asioihin – niiden humoristista puolta useinkaan silti unohtamatta. Pöytäkirjojakin jäi pitämättä, minkä sihteeri avoimesti myönsi. Myös Helsingissä pyrimme säännöllisesti tapaamaan – ainakin lyhyesti – Karin lukuisien Suomen vierailujen yhteydessä, jos minä vain satuin olemaan kaupungissa.

Viimeinen haaraosaston sääntömääräisyyden vaatimukset täyttävä kokouspäätös vuonna 1986 Tukholman Löwenbrau-nimisessä ravintolassa lähellä Riksarkivetia taisi koskea Itä- ja Länsi-Saksan yhdistämistä (tietenkin Oder-Neisse-linjan säilyttäen), mikä osoittaa, että valveutuneet narodnikit olivat kolme vuotta edellä KGB:n ja CIA:n etevimpiäkin ulkomaantiedustelun osastoja. Neuvostoliiton hajoamisesta ei sen sijaan koskaan käyty kokouskeskusteluja; siinä siis pudottiin samaan tietämättömyysluokkaan kuin tiedusteluorganisaatiot.

Miksi olen edellä kuvannut niin paljon Narodnikkiklubin haaraosaston toimintaa? Siksi, että tämän teoksen toimittajat ovat sen laatuista tekstiä minulta pyytäneet. Mutta myös siksi, että se osoittaa sitä ylioppilasvuosien "gosslynneä", jonka vallassa osasto perustettiin ja toimi. Kaikkihan oli leikillistä, pikemminkin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kaveruutta rakentavaa kuin vakavasti otettavaa kulttuuripoliittista pähkäilyä. (Eräs haaraosaston nykyään hurjaksi katsottava tempaus jääköön vielä toistaiseksi kokonaan kertomatta.) Siksikin olen tästä kertonut, että "narodnikkitoiminnan" suorittajana – ja usein inspiroijanakin – on ollut sama henkilö, joka on nykyisin laajaa kansalaiskunnioitusta nauttiva ja valtakunnallisesti sangen vastuunalaista virkaa hoitava arvovaltainen Suomen Kansallisarkiston pääjohtaja. "Gosslynneä" hän ei ole kadottanut, ja mestariverbaalikko Karin kirjeet (lyhyetkin) ovat minulla tallessa osoituksena huumorin ja tyylin loistoa henkivästä tekstistä, jonka veroiseen vastauskirjeeni eivät yltäneet.

Suomen Narodnikkiklubin Helsingin haaraosasto toimi myös punšširaatina. Suomen ja Ruotsin punššimerkeistä todettiin parhaaksi suomalainen "hieno arrakkipunšši", hopeasijalle pääsi ruotsalainen "lippupunšši" ja (sokkotesteissäkin) huonoimman arvosanan sai – mirabile dictu – kaikkein kallein lajike: suomalainen **"erittäin** hieno arrakkipunšši, jonka Alko sitten melko pian älysikin vetää pois tuotannosta ja markkinoilta. Sittemmin narodnikkilaisten ikääntyessä punšši sai liian makeana jo aineenvaihdunnallisistakin syistä väistyä (tai jäädä yhden ainoan maljan symboliseen nauttimiseen, toki sentään oikeaoppisesta korvallisesta lasisesta punššipotasta hörpittynä).

Kari ei ollut ylioppilaspoliitikko, vaikka olikin vaikuttaja aikansa suomalaisessa ylioppilasmaailmassa. Hän oli ja on laajalti yleissivistynyt tutkija, esitelmöitsijä, skribentti ja kirjailija sekä yhteiskunnallinen vaikuttaja niin arvokkaan ja monisäikeisen kirjallisen tuotantonsa kuin merkittävien virkatehtäviensä vuoksi. Korvaamaton hän oli myös Ruotsin vuosinaan maamme kulttuurin tunnetuksi tekemisessä naapurimaassamme.

Se miten paljon hänessä oli (ja on) huumorintajua ja syvällisesti oivallettua "gosslynneä", saattoi jäädä osakunnassa ja muissa nuoruuden sosiaalisissa yhteyksissä monelta huomaamatta jo pelkästään hänen verbaalisen ylivoimaisuutensa takia tai hänen persoonallisen esiintymistapansa vuoksi. Tänään (kuten jo silloinkin) se saattaa jäädä oivaltamatta hänen jo nuoruudessa hahmottuneen verrattain juhlallisen habituksensa ja moitteettoman käytöksensä vuoksi. Minulla on onni pitkäaikaisen tuntemuksen ja ystävyyden pohjalta vilpittömästi vakuuttaa, että Kansallisarkistomme johtajassa elää harvinaisen nuorekas ja elämää ymmärtävä sielu. Suoranaiset fyysiset veijaritemput kuuluvat nuoruuteen, jolloin ne olivat olennainen osa sitä, joskin toki älyn ja intelligentin huumorintajun tasokkaasti kontrolloimina.

Suomen Narodnikkiklubin Helsingin haaraosasto on nyt käynyt osastona tarpeettomaksi maailmanhistoriallisten tapahtumien jättiläismäisessä vyöryssä (sic), mutta elää historiassa ja nykyisessä olevaisuudessa eräänä antoisana ihmissuhteena. Karin muista, etenkin yhteiskunnallismuodollisista ansioista kirjoittakoon muut tähän niteeseen kontribuutionsa tuovat kirjoittajat. Tämä kirjoitus oli tarkoitettukin jäämään lyhyeksi eikä paljastamaan "narodnikkiuden" kaikkia hienouksia.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Martti Linkola

KARI TARKIAINEN – EN UNG NARODNIK

Finlands Narodnik-klubbs Helsingfors filialavdelning grundades på senhösten 1959 i restaurang Gyldene Fredens bakersta valv i Stockholm. Någon Finlands Narodnik-klubb existerade inte, endast dess Helsingforsfilial, med Martti Linkola som ordförande och Kari Tarkiainen som sekreterare. I motsats till övriga samfund som behandlade kulturfrågor inom Sydfinska nationen (Eteläsuomalainen osakunta) vid Helsingfors universitet, hade den här avdelningen inga andra medlemmar.

Ett exempel på gosslynnet inom Finlands Narodnikklubbs Helsingfors filialavdelning var att den kunde hålla stadgeenliga beslutföra möten enbart i S:t Petersburg (i praktiken Leningrad) och i Stockholm (Kari Tarkiainen bodde ännu inte i Sverige på den tiden). Ärenden kunde emellertid beredas på två orter i Finland: Vargön på Sveaborg eller Sirmio i Hangö.

Filialavdelningen diskuterade kulturfrågor, drack te med punsch och på sina beslutföra möten förlänade den medaljer. Carl-Wedig Geijer var den första rikssvenska medborgare som tilldelades en dylik utmärkelse. Medaljerna tillverkades emellertid inte konkret utan kungjordes endast, vilket skedde åren 1960 och 1962, då filialavdelningen kontrollerade medierna, d.v.s. dess ordförande eller sekreterare var huvudredaktör för Sydfinska nationens tidning "Eteläsuomalainen".

Det intellektuella fundamentet för Finlands Narodnik-klubbs Helsingfors filialavdelning utgjordes förutom av gosslynnet också av den klassiska ryska litteraturen. Stadgarna hade med avsiktlig snobbaktighet utarbetats så, att de praktiskt taget var orimliga; när de fastställdes visste vi ännu inte att Kari Tarkiainen skulle komma att flytta till Stockholm. Efter flyttningen blev det lättare att ordna officiella möten, men mötesförhandlingarna och besluten liksom gosslynnet ersattes av i det närmaste ändlösa diskussioner två vänner emellan. Även den ömsesidiga skriftväxlingen fortlevde, framför allt bevingad med Kari Tarkiainens briljanta humor och litterära stil.

Filialavdelningen ställde i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet till med två pojkaktigt överdådiga upptåg. Författaren har här vågat avslöja bara det ena av dem.

Avsikten med denna korta text är att bl.a. visa att det äkta gosslynnet och den intellektuella vakenheten än i dag lever kvar hos generaldirektör Kari Tarkiainen, vars yttre stil, som numera även till följd av de krav hans samhälleliga rang ställer, alltid är festlig och korrekt. Texten är kort, eftersom det ingalunda är meningen – åtminstone inte nu, om ens någonsin – att avslöja alla narodnik-ärenden.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Erik Norberg

VIRORUM ILLUSTRIUM LITERAE
eller Historiker och arkivman[1]

I inledningen till den första delen av "Finnarnas historia i Sverige" berättar Kari Tarkiainen hur förre riksarkivarien Johan Jakob Nordström, född i Åbo, stirrade ned på honom från sitt porträtt i Riksarkivet i Stockholm. Blicken, säger Tarkiainen, var särskilt genomträngande de morgnar han själv anlände något sent.[2] Detta kan föranleda en reflektion om tidigare rekrytering mellan de forna rikshalvorna och kanske också om den egentliga innebörden i den blick som den senkomne uppfattade som så skarp.

Johan Jakob Nordström var född och uppvuxen i Åbo. Hans examen var både filosofisk och juridisk. Avhandlingen bar titeln "Om länsförfattningen i den svenska norden intill Gustaf I:s tid". År 1834 blev han professor i folk- och statsrätt samt nationalekonomi i det till Helsingfors flyttade universitetet. Nordström begagnade varje tillfälle att fördjupa sina kunskaper i den äldre svenska författningshistorien och bedrev forskningar i svenska Riksarkivet vid sina besök 1841 och 1844.

Tidigt skall Nordström ha börjat tänka på att flytta till Sverige. En viss vantrivsel med arbetet i konsistoriet blandade sig med längtan efter att få fullborda sina rättshistoriska studier med forskningar i svenska Riksarkivet. Vid samma tid väcktes i Sverige diskussion om efterträdare till den åldrande riksarkivarien Hans Järta. Järtas nära medarbetare Bror Emil Hildebrand gjorde vad han kunde för att förmå honom att stanna ytterligare någon tid: "För Riks Archivet ser jag ingen räddning, sedan Hr. Landshöfdingen lämnar det. Hvar skall man finna någon duglig Chef? Hvem skall hålla samman de krafter, som Hr. Landshöfdingen fästat vid verket? För min del är jag belåten att få draga mig tillbaka."

Sommaren 1844 fick den infallsrike Hildebrand en tanke: "En idé har farit mig i hufvudet i afseende på Riks Archivets framtid. Jag beder att få överlämna den till Hr. Landshöfdingens pröfning. Skulle vi ej kunna få Nordström till Chef för Riks Archivet? Han uppehåller sig för närvarande med hustru och barn här i staden."[3]

Hildebrand var själv övertygad om att Riksarkivet inte kunde få en bättre chef. Järta upptog tanken med intresse. Visserligen kände han honom knappast. De hade mötts två gånger och då endast ett par timmar, men Järta var ändå övertygad om att Nordström besatt "kunskaper, arbetslust och drift". Detta var besked nog för Hildebrand, som direkt vidtalade Nordström och inledde förhandlingar om anställningsvillkoren. Nordström mottog själv förslaget med värme, men han önskade att man tills vidare skulle iaktta tystnad, eftersom rykten kunde skaffa honom obehag i hemlandet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Johan Jakob Nordström, född i Åbo och svensk riksarkivarie under den långa tiden 1846-1874, blickar ner från sitt stora porträtt i entréhallen i Riksarkivet i Stockholm. (Foto: Kurt Eriksson).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hildebrand fann också tiden vara inne att vidtala ecklestiastikminister Silfverstolpe. Denne var välvilligt inställd, men undrade om man inte hade någon svensk att föreslå för posten. Om så ej var fallet, menade Silfverstolpe, skulle man ändå inte skynda på saken alltför mycket utan ge sig tid att förankra ärendet väl. Det gällde den högste förvaltaren av rikets skriftliga kulturarv.

1846 utnämndes Nordström slutligen till svensk riksarkivarie. Den argumentation som Järta så småningom hade byggt upp till förmån för honom hade två utgångspunkter: dels Riksarkivets uppgifter, dels Nordströms person. Enligt Järta hade Riksarkivet två väsentliga funktioner, att vara "Riks Registrators kontor" samt att tjänstgöra som en vetenskaplig-historisk anstalt. Den första uppgiften var enligt honom väl tillgodosedd med 1835 års nyordning, men den andra delen tycktes försummad. Det var därför viktigt, betonade han, att Riksarkivet fick en vetenskapligt meriterad chef. Och vad medborgarskapet beträffade, var han om ock finländare ändå född svensk undersåte.[4]

Inträdet i Riksarkivet

Vi skall nu följa Nordströms landsman Kari Tarkiainen i dennes karriär drygt hundra år senare. I början av 1970-talet utstrålade Riksarkivet tillförsikt. En ny organisationsplan hade lagts fast 1965, och tre år senare flyttade man från de trångbodda lokalerna på Riddarholmen. Över Riddarfjärden reste sig den nya ämbetsbyggnaden i klassisk modernism, och djupt under vattenytan sträckte sig de rymliga arkivmagasin som efter erfarenheterna från kriget hade byggts in i det fasta gråberget.

Arkivverksamheten var inne i en period av nyordning med det stora intresse för den aktuella arkivbildningen som nödvändiggjorts efter krigets och de expansiva efterkrigsdecenniernas tillväxt i förvaltningen. ADB-frågorna trängde in. Med den tidiga datalagen av år 1973 och datakungörelsen fick Riksarkivet nya uppgifter. Dit hörde samarbetet med den nyinrättade Datainspektionen och plötsligt uppkomna frågor rörande utgallring av ADB-baserat material. För att åstadkomma en långsiktig lösning av frågorna hade Dataarkiveringskommittén redan 1972 inlett sitt banbrytande arbete.

Förändringar i förvaltningsorganisationen har ofta varit arkivmyndigheternas argument för att gentemot statsmakterna hävda rätt till ytterligare resurser. I början av 1970-talet kunde man underbygga kraven genom att peka på den stora utlokaliseringen av centrala förvaltningsmyndigheter från huvudstaden.[5] Självklart medförde detta också ökad press på tillsynsverksamheten.

När Kari Tarkiainen 1971 gjorde entré som amanuens i Riksarkivet var han inte obekant med miljön i dess mer traditionella delar. Avhandlingsarbetet hade gjort honom väl förtrogen med 1600-talskällorna och särskilt det ryska materialet. Han kände forskarsalen och dess rutiner, och han hade på många forskares vis

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gjort sig bekant bland personalen. Han var i full gång med forskningsarbetet.

Liksom många hade han nog skäl att förvänta sig att det skulle komma att underlättas betydligt, om han dagligen fick vandra i lokalerna bland förteckningar och arkivalier. Men säkert hade den nye riksarkivarien Åke Kromnow, själv professionell arkivman, och de andra kollegerna några ord på vägen, när den unge amanuensen togs emot. Verksamheten var inte längre som den hade varit i det lärda verkets tid. Arkivarieyrket avlägsnade sig alltmer från historikerprofessionen. Bemästrandet av administration och teknik gjorde sig större på bekostnad av den rena forskningsinsatsen.

Det var en belevad man som inledde sin tjänst på administrativa avdelningen, förekommande och korrekt, iklädd skjorta med kravatt och helt utan böjelse för 1970-talets modediktat om tröja, trätofflor och jeans. Han förfogade över ett ansenligt mått av humor och något av gentlemannens distans till den egna personen. På nordiskt vis kunde han även i förhållande till omvärlden upprätthålla samma distans. Det första större arbetet blev en översiktsförteckning rörande ungerskt material i Diplomatica-samlingen och bland de enskilda arkiven.

På sektionen för de enskilda arkiven, som efter Nils F. Holm leddes av Ingemar Carlsson, erbjöds han möjlighet till arbete nära källmaterialet. Till de större arkiv som på ett naturligt sätt anförtroddes Kari Tarkiainen hörde Hjälpkommittén för Finlands barn. I förordet till den andra delen av Finnarnas historia i Sverige påtalar han hur arbetet påminde om de djupare kontakterna länderna emellan. Han fick också ägna sig åt Tumba bruk och Generalguvernören för Drottning Kristinas underhållsländer. Förteckningen för det senare arkivet försåg han med en inledning innehållande en översikt över forskningsläget. När professor Jarl Gallén kom med sitt proseminarium blev det naturligtvis Tarkiainen som svarade för visningen.[6]

Historikern som arkivman

Det finns också andra beröringspunkter mellan forskarens analytiska metoder och arkivariens praktiska arbete. För att ge en bas för särskilda utredningsinsatser inrättades vid Riksarkivet en särskild Utrednings- och utvecklingsektion. Den fyllde aktuella behov men kan också ses som en senkommen uppföljning av de planerings-och utredningsenheter som inrättades vid så många svenska myndigheter efter 1950-talet. Under några år ingick Kari Tarkiainen i sektionen. Det gav tillfälle till ytterligare fördjupning i åtskilliga av arkivområdets viktiga moment.

1975 publicerade han i Svenska Arkivsamfundets tidskrift *Arkiv, Samhälle och Forskning* uppsatsen "Avsyrning och maskinell laminering av arkiv-handlingar".[7] Det rör sig om en ingående teknisk redogörelse för nedbrytning av pappershandlingar samt metoder att komma till rätta med den genom avsyrning

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

och mekanisk konservering. Framställningen når djupare än mycken annan information på området genom att den inte begränsar sig till att beskriva metoderna, utan också analyserar och diskuterar. Den mynnar ut i en noggrant motiverad men försiktigt hållen rekommendation till förmån för avsyrning som en rutin i konserveringsproceduren.

En mer praktiskt inriktad handledning var "Förvaringsmedel för arkivhandlingar", som publicerades 1975.[8] Som en broschyr i serien *Meddelanden från svenska Riksarkivet* hade den officiell status. I inledningen undervisas vi om det led i arkivbildningen som brukar kallas för volymbildningen, och som alltså skall förknippas med något slags förvaringsmedel. Men författaren vore inte författaren, om vi inte också försågs med en kort etymologisk utläggning om ordet "volym". I övrigt rör det sig om konkreta råd och anvisningar om inbindning, kartongläggning, hopfästning, etikettering av volymer med åtskilliga anvisningar till författningar och föreskrifter samt ett antal lättfattliga teckningar. Inte minst är stycket om bindning lärorikt även för människor utanför arkivområdet.

En avslutande maning om etikettering är till sin innebörd naturlig och viktig för våra generationers arkivarier. Den är värd all uppskattning för pedagogisk utförlighet, men kommer kanske någon gång i framtiden att uppfattas som ett litet monument över gångna tiders möda: "Viktigt är att etiketterna fastklistras på ett enhetligt sätt på volymerna. Det har visat sig vara praktiskt ur söksynpunkt att etiketterna fastsättes på den nedre delen av volymryggen så att de bildar en rak linje, när volymerna står i hyllan. Fastsättes etiketterna på den övre delen av volymryggen blir linjen ojämn, om det är fråga om olika höga volymer. Det är i det sistnämnda fallet besvärligare för ögat att söka sig fram till den volym, som man letar efter."[9]

Kunskaperna om konservering och förvaringsmedel utnyttjade han på ett naturligt sätt för den stora utställningen "Arkiv i fara", en exposé över alla de skador som hotar arkiven. På sektionen fick han också stifta bekantskap med arkivbildningen i den snabbt förändrade statsförvaltningen. Omstrukturering i näringslivet ställde kort efter kriget krav på insatser för omskolning. Man inrättade Arbetsmarknadsutbildningen (AMU), och vid mitten av 1970-talet bedrevs utbildning i dess regi vid ett hundratal orter i landet. Kari Tarkiainen blev Riksarkivets representant i den arbetsgrupp som under 1976-1977 arbetade med arkivrutiner innehållande diarieplan, förteckningsplan och gallringsföreskrifter för den månghövdade organisationen. Till resultaten hörde ett utbildningsprogram för berörd personal. Det framtida ansvaret för verksamheten fördelades till landsarkiven.[10]

Under början av 1970-talet hade Riksarkivet blivit direkt engagerat i Sveriges pressarkiv. 1974 blev pressarkivet förstatligat och överfört som en enhet i Riksarkivet. Under en period efter tjänsten vid Utvecklings- och utrednings-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sektionen uppbar Kari Tarkiainen befattning som pressarkivarie. Det innebar, att han hade ett av de få uppdrag, där arkivariesysslan förenades med forskningsuppgifter. Det gällde att förvalta den omfattande men oenhetliga samlingen av pressarkiv, och här medverkade han med en utredning rörande behoven att mikrofilma ömtåligt material, bland annat arkivet efter Tidningarnas Telegrambyrå. Det gällde också för pressarkivarien att umgås med den tredje statsmaktens föga kameralt lagda personal, att agera sekreterare i Pressarkivets vänner samt att i egenskap av redaktör för dess årsskrift bidra till att göra materialet levande.

Han ordnade arkiven efter Dagens Nyheter och dess grundare Rudolf Wall. I en artikel i *RA-Nytt* kunde han peka på pressarkivens vikt för presshistoriker och opinionsforskare. Han visade värdet av att tränga bakom själva nyhetsmaterialet men också svårigheterna. Så här hette det med en typisk tarkiainensk formulering: "Papperskorgen är ett lika naturligt arbetsredskap för en journalist som skrivmaskinen. Inte bara manuskripten förpassas i dess gap utan också unika, otryckta handlingar som korrespondens, räkenskaper, matriklar och skämtteckningar, som därigenom skattar åt förgängelsen."

Artikeln innehåller också en översikt över den relativt rika forskning som rört Dagens Nyheter. I sammanfattningen frågar författaren om arkivet innehåller ytterligare något av värde eller om det nu är färdigforskat i ämnet. Med forskarens instinkt svarar han obetingat ja och anvisar ett antal nya infallsvinklar på ämnet som de ekonomiska och tekniska aspekterna samt all den detaljinformation som ännu inte tömts på värde, t. ex. medarbetarregistren.[11]

1965 års organisationsplan för Riksarkivet innehöll en sektion för utbildning och publicering med en förste arkivarie som föreståndare. Tjänsten inrättades 1974. Snart var det dags för Kari Tarkiainen att byta befattning igen, och 1978 tillföll tjänsten honom. Sektionen hade tillkommit som ett tecken på det värde man nu tillmätte den utåtriktade verksamheten och kontakterna med avnämare av olika slag.

Året innan hade han medverkat i Nordiska arkivdagarna i Oslo. Temat för konferensen var "Arkivene og arkivbrukerne". Hans roll var att tillsammans med Pirkko Rastas från Finland och Lars Hamre från Norge uppträda som kommentator i den del som rubricerades "Spredning av arkivinformasjon", och som hade den danske riksarkivarien Johan Hvidtfeldt som huvudinledare.[12]

Den som väntar sig, att Kari Tarkiainen tog tillfället att med en populistisk hållning meritera sig för tjänsten på Utbildnings- och publiceringssektionen blir nog besviken. Han förespråkade i stället varmt en begränsning till den rena forskarinformationen: "Att sprida arkivkunskap och arkivpropaganda till den potentiella användarkretsen är, tror jag, en uppgift som mera hör till genealogiska sammanslutningar, hembygdsföreningar och universitetsinstitutioner." Det stora värdet låg i stället i en målmedveten information om bestånden, och "Fastän vi på grund av yrkets ändrade inriktning inte hinner bli fullt så lärda som våra

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

föregångare, är en arkivarie vid forskardisken ännu det svenska arkivväsendets trumfkort när det gäller att ge information till kunderna".

Nackdelen med den personliga informationsspridningen var att den fungerade selektivt, och därför måste den ändå kompletteras med en systematisk och skriftlig arkivinformation. Kanske borde den få formen av sektionsvisa översikter som sedan växte samman i en totalöversikt. Men viktigt var ändå vad forskaren ansåg. Visserligen saknades i regel reaktioner från forskarsamhället, men Kari Tarkiainen vågade sig på den kvalificerade gissningen att många ansåg "att det nog är bra med information i sig men att det många gånger rör sig om oinspirerande torrskaffning – serierubriker och årtal uppräknade i bästa telefonkatalogstil ... Att ösa mera fullödigt ur arkivens sprängfyllda skattkammare och litteraturen kring den, inte bara tillhandahålla nycklarna till bestånden, vore nog en lämplig framtida ambition för de informationssinnade vid arkiven".[13]

Arbetet vid utbildnings- och publiceringsektionen riktade sig dels till den egna personalen vid Riksarkivet och landsarkiven, dels till arkivvårdare vid de olika myndigheterna. Förutom introduktionskurser till nyanställd personal och utbildning av arkivvårdare svarade han för visningar och utställningar. Han arrangerade ett antal kurser i handskriftsläsning, ett ämne som han även under senare år starkt omhuldat, och han ordnade visningar och utställningar. På sektionens utgivningslista stod åtskilliga praktiskt inriktade publikationer.[14]

1981 var det Nordiska arkivdagar i Helsingfors, och Kari Tarkiainen medverkade med en rapport om publiceringspolitiken inom det svenska arkivväsendet. Han framförde, att han inte hade någonting emot tankarna på en ny nordisk arkivtidskrift med internationella utblickar men förklarade sig föredra att man utvidgade *Nordisk Arkivnyt* med en särskild recensionsavdelning. Han noterade, att det fanns planer på en totalöversikt över Riksarkivets bestånd, men nämnde också att ärendet inte nått längre än till preliminär planläggning. Han beklagade, att de arkivhistoriska bidragen kommit att höra till undantagen i *Arkiv, Samhälle och Forskning* men prisade Danmark som "den nordiska utgivningsverksamhetens motor". Bidraget andas kritik mot utgivningen i Sverige.[15]

Sektionschefen tog utgivningsarbetet på allvar. Han gjorde det i så hög grad, att han själv återknöt till den aktiva publiceringen. Hans kunskaper om Riksarkivets ämbetsarkiv och det gemensamma svensk-finska kulturarvet kom till synes i uppsatsen om den lärde men i Riksarkivets samlingar synnerligen självsvåldige Carl Axel Gottlund.[16] Under sensommaren 1981 beviljades Tarkiainen ett par månaders tjänstledighet för att slutföra biografin över Mikael Agricola. Året därpå kom det att gälla den egna utbildningen. Under försommaren 1982 tillbringade han två månader vid finska Riksarkivet inom ramen för utbytestjänstgöringen inom Norden.

Vistelsen i Helsingfors kom att ligga till grund för en uppsats i *Arkiv, Samhälle*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

och Forskning: "Statlig arkivförvaltning i Finland. En jämförelse med förhållandena i Sverige". Som förväntas kan, möter här en inkännande bild av förhållanden i de båda länderna. Den är samtidigt saklig och strikt, helt utan den sedvanliga tarkiainenska formuleringsglädjen. Till de skillnader som noterades särskilt hör att inspektionerna tillmättes betydligt större avseende vid finska Riksarkivet, att gallringsbesluten fattades i en formellt i högsta grad fastställd beredning och tågordning, samt att finska Riksarkivet mycket nära följde upp myndigheternas gallringsverksamhet.[17]

Ett mellanspel

Det är inte författaren bekant, om det var mötet med Riksarkivet i Helsingfors eller helt enkelt forskarnaturens ständiga trängtan efter nya arkiv, som låg bakom nästa växling, men föga lönar det väl att forska efter det. De närmaste kollegerna hade lärt att uppfatta det då och då märkbara temperamentet men också den känsla för integritet som hörde till sinnelaget. Hur som helst begärde Kari Tarkiainen entledigande från sin tjänst vid Riksarkivet kort efter återkomsten till Stockholm. Han skulle nu tillträda befattningen som förste arkivarie och arkivchef vid Nordiska museet.

Det var stor uppslutning när Kari Tarkiainen avtackades efter sina drygt elva år i tjänst. Riksarkivarie Sven Lundkvist yttrade uppskattande ord. Kari Tarkiainen tackade för sig. Författaren av dessa rader var inte med, men det är säkert att han gjorde det lysande och med något innehåll som länge dröjde kvar.

Nordiska museets byggnad på Djurgården är vördnadsbjudande och uppförd som en katedral. Museets arkiv är stort och skiftande till sitt innehåll. Ingen, som var med vid Svenska arkivsamfundets besök vid museet, glömmer den nye arkivchefens välkomstanförande och ironin över bristande samband mellan imposanta valv och praktiska arbetsförhållanden. Tjänsten gav ytterligare erfarenheter om de enskilda arkiven och stora fotosamlingarna, om hur det var att arbeta i en miljö som till skillnad från arkivens i allt väsentligt gick ut på att levandegöra materialet. Samtidigt måste den ha påmint om, att tillståndet i arkiven hos bibliotek eller museer mycket sällan är bättre än skicket i bibliotek eller föremålssamlingar hos arkivinstitutioner.

Arkivarien som historiker

Vid inledningen av 1984 erbjöds Kari Tarkiainen möjlighet att återinträda i Riksarkivet på ett långtidsvikariat. I september samma år förordnades han som chef för forskarexpeditionen. Kanske är detta platsen att hänvisa till yttrandet i Oslo några år tidigare om arkivarien vid forskardisken som det svenska arkivväsendets trumfkort.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Riksarkivets forskarsal hade vid denna tid omkring 18 000 besökare årligen. Till skillnad från förhållandet vid landsarkiven eller Krigsarkivet var antalet släktforskare ytterst obetydligt. Verksamheten gav rikliga tillfällen att bygga ut kontakterna med den akademiska forskarvärlden. Med "Personhistorikerns källor i svenska Riksarkivets ämnessamlingar" presenterade han sig i Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1990. Att innehållet inte i första hand var avsett för den vanlige släktforskaren anar vi i inledningen, när han karakteriserar målgruppen: "I själva verket är det fråga om sådana informationsmassor, att det ter sig alldeles hopplöst att ens försöka presentera dem i en kort artikel för en personorienterad historieforskare".[18]

1989 genomfördes vid Riksarkivet en omfattande förändring. Efter noggrant utredande vände man på organisationen för att med större kraft kunna möta de krav som 1990-talet, tillsynsverksamheten och de elektroniska arkiven skulle komma att ställa. Kari Tarkiainen erbjöds befattningen som chef för sakområde två vid den nyinrättade depåbyrån, underställd Riksarkivets första avdelning under arkivrådet Helmut Backhaus. Det rörde sig om ingenting mindre än Kammararkivet, den svenska finansförvaltningens tidiga arkiv med anor från Gustav Vasas räknekammare. 1922 hade den äldre delen av arkivet organisatoriskt förts över till Riksarkivet, och 1969 flyttades arkivet till den nya ämbetsbyggnaden i Marieberg.[19]

Under en längre tid hade förberedelser pågått för att ta emot även Kammarkollegiets omfattande arkiv fram till 1880. Detta skedde slutligen 1991. Några månader dessförinnan hade Kari Tarkiainen funnit, att han inte längre behövdes som kammararkivarie, och han gick över till en befattning, som var direkt knuten till chefen för depåbyrån, docenten Jan Lindroth. Han kunde nu själv delta i arbetet på den omfattande beståndsöversikt som äntligen var i färd att skapas. Tarkiainens del blev ämnessamlingar och miscellanea, ett material som är ytterst disparat men av outsinligt intresse. De ämnesordnade sviterna hade på allvar börjat läggas upp av Elias Palmskiöld efter slottsbranden 1697, men systemet hölls levande ända tills provenienspricipen introducerades med hjälp av Emil Hildebrand i början av 1900-talet.[20] Samtidigt arbetade han intensivt på sitt betydelsefulla verk "Finnarnas historia i Sverige". Till den arbetsro som behövdes bidrog täta tjänstledigheter.

Byrån för användarservice, som det hette med tidens känsla för saklighet, hade inrättats med 1989 års organisation. Här samlades allt som hade att göra med forskarservice, tjänsten i forskarsalarna, utarbetandet av sökmedel, besvarandet av forskarförfrågningar, fjärrlåneverksamhet och kopieringstjänster samt Riksarkivets bibliotek. Sedan byråns dittillsvarande chef Britt Hedberg utnämnts till stadsarkivarie i Stockholm, tillföll befattningen Kari Tarkiainen.

Det var en beprövad man som trädde till. Han fick ansvar för en verksamhet i utveckling. Den mindre forskarsalen hade just öppnats för släktforskare sedan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Riksarkivet hade tagit emot Statistiska centralbyråns stora samling mikrofilm, och antalet forskarbesök ökade drastiskt. Utvecklingen av sökmedel var med ARKIS-systemet och arbetet på den Nationella arkivdatabasen inne i en fas, som fick djupgående verkan för forskarservice och kontroll i depån. Biblioteket, som sedan några år hade fått personalförstärkning, gick genom en snabb och välbehövlig utveckling.

En av de första av det nya arkivrådets åtgärder var att på ett pietetsfullt sätt ändra byråns benämning till Byrån för forskarservice. En annan var att sätta fart på publiceringen av de kortare handledningar - "Hitta i" - till viktiga arkiv och samlingar, som nu fått ett betydande omfång. Det var väl bekant, att det nya arkivrådet hade talangen att kunna skriva både snabbt och väl. 1992 beslöt Svenska institutet samt Kungl. biblioteket, Riksantikvarieämbetet och Riksarkivet att ge ut en samlad presentation av det svenska kulturarvet. Skriften skulle i första hand vara avsedd för utländsk publik. Kari Tarkiainen åtog sig uppgiften att skriva Riksarkivets bidrag. Detta levererades efter tre månader. Publikationen i sin helhet håller på att färdigställas i skrivande stund.

Till de uppgifter, där särskilt engagemang krävdes, hörde arbetet på de till de nya baltiska staterna riktade utställningsprojekten. Särskilt kom kontakterna att gälla Estland. Här fick Tarkiainen också anknyta till de förbindelser han tidigare hade haft med Baltiska arkivet i Stockholm och dess representanter. Arbetet kom att utsträckas till direkta insatser i grannlandet och under en tids vistelse vid Historiska arkivet i Tartu gjordes erfarenheter, som ledde till ett mycket konstruktivt svensk-estniskt samarbete.

Tarkiainen hörde inte till de mest talträngda bland kollegerna. I den Riksarkivets ledningsgrupp, som då och då sammanträder under beteckningen chefskollegium, överträffades han i det avseendet betydligt av någon, tämligen mycket av de flesta. Men när det gäller form och innehåll, kunde saken förtjäna ett eget kapitel. Den associationsrika stilen i hans skrifter återkom elegant och med undertryckt humor i de anföranden situationen krävde; det må ha gällt hyllningar inom byrån lika väl som konferenser för kolleger eller forskare.

Det viktigaste arbetet på byrån har han själv sammanfattat under det gängse internationella begreppet "reference service". En tilltalande analys över problemen ges i den korta uppsats med titeln "En port på glänt", som han skrev för Riksarkivets programskrift "Arkiven inför tvåtusentalet". Här påtalades åter det knapphändiga förteckningssystem som hos oss i Sverige närmast har "karaktären av en systematisk inventeringslista som gör det möjligt att kontrollera hur många volymer som hör till arkivet ifråga". Vi har i Sverige tillhört föregångsnationerna, när det gäller att ta emot digitalt arkivmaterial, men sent tagit hjälp av tekniken för att hitta rätt bland de historiska källorna. Detta förhållande fångade Tarkiainen upp. Han framhöll visserligen fördelarna med ADB-baserade register men ville inte på något sätt kapitulera från de traditionella

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kari Tarkiainen öser "fullödigt ur arkivens sprängfyllda skattkammare" inför konung Carl XVI Gustaf och drottning Silvia vid svenska Riksarkivets 375-årsjubileum 1993. (Foto: Britta Jonell Ericsson).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hjälpmedlen. Det tryckta ordet och de gedigna beståndsöversikterna var fortfarande forskarens bästa hjälpmedel.[21]

Det gemensamma arvet

Under senvåren 1996 började det ryktas, att det var dags för nästa skifte. Nu gällde det någonting enastående, det finska arkivväsendets högsta befattning. Kari Tarkiainen beviljades entledigande från sin tjänst vid Riksarkivet från och med den 1 juli 1996. Det som sedan kommer belyses bäst med utgångspunkt i det östra broderlandet.

I den 1994 publicerade uppsatsen "De finska arkivens outsinliga konkursbo"[22] behandlade Tarkiainen 1800-talets arkivförhandlingar mellan staterna, liksom tidigare Martti Kerkkonen gjort i sin innehållsrika historik över finska Riksarkivet.[23] Men Tarkiainen redogjorde också för finska forskningar i svenska Riksarkivet och gav anvisningar om material av särskilt finskt intresse. Han påtalade hur en kraftig förskjutning av det finska historieintresset mot modernare tider hade haft till följd, att de i Sverige bevarade källorna blivit mindre aktuella. Även för den modernhistoriska forskningen, manade han dock, "ligger den gamla riksgemenskapen alltid i botten, ett förhållande, som ger det äldre arkivmaterialet en fortsatt betydelse".[24]

Det är bra. Arkiven är för kontinuitet, och det måste vara historikerns roll att klarlägga sambanden. Kari Tarkiainen har byggt upp och utnyttjat en ovanlig kunskap om våra gemensamma källor. Med sin person är han en garant för traditionella värden i arkiven. Kanske kan vi i andra termer och med andra mål fortsätta de diskussioner som Reinhold Hausen och Claes Theodor Odhner för exakt hundra år sedan förde om överföring av material från Stockholm till Helsingfors?[25] De kontakter som inleddes under de Nordiska arkivdagarna i Åbo 1997 leder nu till närmare förbindelser mellan de båda riksarkiven i vad avser just kunskap om de äldre bestånden.

Att karakterisera yrkesverksamheten för en nära kollega, som står mitt uppe i sin mest aktiva gärning, är som var och en förstår ett vågspel. Det är inte tillfället att sammanfatta eller analysera djupt, utan att röra sig lätt bland det självklara. Här framträder den bild som författaren till denna uppsats har av sig själv som tidig isjumpare, med försiktiga steg från isflak till isflak, medveten om det djupa vattnet utan att röra i det.

Frågan om vi skall betrakta Kari Tarkiainens slutgiltiga färd österut som ett senkommet återbetalande av lånet av Johan Jakob Nordström, får stanna mellan dem det närmast berör. Säkert var den blick som tidigare mötte honom varje morgon både sträng och uppfordrande, men det skulle inte förvåna om den fick ett drag av road uppskattning, så fort som han passerat. Och när Kari kommer tillbaka någon gång på besök, skall han se att blicken har djupnat betydligt i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

förståelse för den sentide landsmannen.

Noter:

[1] Virorum illustrium literae (lysande herrars brev), samling i Riksarkivet omfattande "Förnäme och Utrijkes lärde mäns bref", presenterad hos Kari Tarkiainen, "Personhistorikerns källor i svenska Riksarkivets ämnessamlingar", i "Inte bara kyrkböcker" (Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1990; red. Bengt Hjord), 18.
[2] Tarkiainen, Kari , Finnarnas historia i Sverige, del 1 (1990), 9.
[3] Bergh, Severin , "Svenska Riksarkivet 1837–1946" (Meddelanden från svenska Riksarkivet serie II:7 (1927), 96.
[4] Bergh, Severin, 96 ff.
[5] Riksarkivets verksamhetsberättelse 1974–1975 (Meddelanden från svenska Riksarkivet 1974-1975; 1927), 6 ff.
[6] För åtskilliga detaljer har utnyttjats arbetsrapporter i Riksarkivets ämbetsarkiv.
[7] Tarkiainen, Kari, "Avsyrning och maskinell laminering av arkivhandlingar. En litteraturstudie", ASF nr 17 1975.
[8] Tarkiainen, Kari, "Förvaringsmedel för arkivhandlingar", (Broschyr nr. 12; Meddelanden från svenska Riksarkivet, 1975).
[9] Tarkiainen 1975, 45.
[10] Tarkiainen, Kari, "Översyn av arkivvården vid AMU-centren", RA-Nytt nr 1 1978 (Myndighetsservice 6) 5 ff.
[11] Tarkiainen, Kari, "Dagens Nyheters arkiv – ett av de mest kompletta tidningsarkiven i Sverige", RA-Nytt nr 4 1978 (Forskarservice 2) 9.
[12] Hedberg, Britt , "I huvudet på Janus: tillbakablick och framsyn" i Riksens arkiv – det gamla som det nya (Riksarkivets och landsarkivens årsbok 1994, red. Kerstin Abukhanfusa) 152 f.
[13] "Arkivene og arkivbrukerne". Rapport fra de 12. nordiske arkivdagene i Oslo 23-24 juli 1977, (Riksarkivet, Oslo 1978) 70 ff.
[14] "Verksamheten 1980–1986", Meddelanden från svenska Riksarkivet 1980–1986 (1988), 48.
[15] Rapport från de 13. Nordiska arkivdagarna 5-7 augusti 1981 (Helsingfors 1982), 231 ff.
[16] Tarkiainen, Kari, "Handskriftssamlaren Carl Axel Gottlund och svenska Riksarkivet" i Arkivvetenskapliga studier V (1981), 351 ff.
[17] Tarkiainen, Kari, "Statlig arkivförvaltning i Finland. En jämförelse med förhållandena i Sverige" i Arkiv, Samhälle och Forskning nr 25 (1983) 63 ff.
[18] Tarkiainen, Kari, "Personhistorikerns källor i svenska Riksarkivets ämnessamlingar" i "Inte bara kyrkböcker" (Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1990; red. Bengt Hjord), 9.
[19] Riksarkivets beståndsöversikt del 4, Kammararkivet (1995; utg. av Christer Danielsson i samarbete med Helmut Backhaus, Jan Brunius och Lars-Olof Skoglund).
[20] Riksarkivets beståndsöversikt del 1, bd 1 (utg. av James Cavallie och Jan Lindroth; Skrifter utg. av Svenska Riksarkivet 8, 1996), sid 302 ff.
[21] Tarkiainen, Kari, "En port på glänt" i "Arkiven inför 2000-talet. Programskrift för Riksakrivet och Landsarkiven" (Skrifter utg av svenska Riksarkivet 9; red. Kerstin Abukhanfusa 1994a), 21 ff.
[22] Tarkiainen, Kari, "De finska arkivens outsinliga konkursbo" i "Arkivskatter. Riksarkivet och släktforskaren" (Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1994b; red. Bengt Hjord), 179 ff.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[23] Kerkkonen, Martti , "Finlands Riksarkiv 1809–1917", sv. övers. av Dag Lindberg i Skrifter utg av svenska Riksarkivet 12 (red. Kerstin Abukhanfusa).
[24] Tarkiainen 1994b, 191 f.
[25] Kerkkonen a.a., 149 ff.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

II
Henkilöhistoria ja kirjallisuus
Personhistoria och litteratur

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Paavo Haavikko

NERO, ANNALISTI, VALLANKUMOUSMIES, EROOTIKKO JA ELÄVÄN KIELEN PROFEETTA

C. A. Gottlund oli 1800-luvun suurmiehistä ainut joka oli nero. Muut olivat suurmiehiä, muka, Gottlund ei. Hän oli ja on hullu ja varas.

Mainesanat kuvailevat paremminkin antajiaan kuin saajaansa. Mutta siitä on voitu pitää tiedeyhteisössä kiinni, että arvosanat pysyvät. Kaikki se monipuoli mikä teki Gottlundista sen mikä hän oli, nero, annalisti, vallankumousmies, erootikko ja elävän kielen käyttäjä, eristi hänet niistä suurmiesten keskinkertaisista saavutuksista, jotka tekivät meistä sen mitä olemme.

Gottlund oli oman tuotantonsa painoonsaattaja ja kustantaja, sanomalehdenkustantaja ja sanomalehtimies.

Mutta hän kirjoitti savoksi. Niin, aikana jolloin suomalaisuusmiehet tuskin erottivat savoa tai suomen kieltä sanskriitista. Kun Gottlund kirjoittaa tyhjäksitieskentelemisestä tarkoittaen varattomuuden tilaa on hän ehkä 100 vuotta aikaansa edellä termin osuvuudessa. Hän loi omalla työllään ja kustannuksellaan melkoisen määrän suomen kieltä jota suomalaisuusmiehet sitten pääsivät hyödyntämään.

Kiitollisuus osoitettiin vihana ja halveksuntana.

Vähäiset raha- ja voimavaransa sekä aikansa suomalaisen kulttuurin edistymiselle uhraava Gottlund haki ja tarvitsi samanmielisiä lahjakkaita miehiä avukseen. Tukholman vuosinaan Gottlund sai apua sekä tilausten hankkimisessa Otava-suurteokselleen että sen kuvittamisessa veljekset Magnus ja Wilhelm von Wrightiltä. Magnus von Wright asui Tukholmassa ensin sukulaisensa, kreivi Tavastin luona, mutta tunsi joutuvansa huonompiosaisena nöyryytysten kohteeksi. Gottlund ja veljekset von Wright asuivat yhteisessä taloudessa, mutta sitten veljekset muuttivat omiin tiloihinsa, samassa talossa kuin ennen.

Veljekset von Wright osasivat suomea eli savoa hyvin ja syntyperäisesti kun taas Gottlundin savo oli lähinnä loma-aikoina tarttunutta tietoa.

Veljekset piirsivät siis kuvia Gottlundin Otava-kirjoihin. Suuri tai suurin osa painetuista ja käsin väritetyistä kuvista paloi. Taloudellista ja sosiaalista voittoa ja tulosta ihannoivassa kulttuurissamme ovat merkittävä työ ja sen mukanaan tuoma tappio ja aliarviointi, aliarvostus-sanaa ei sen taloudellisen merkityksen johdosta saata käyttää, yhteensovitettuja seikkoja.

Gottlund keräsi vanhoja asiakirjoja menneiltä ajoilta, Mikko Pohto vanhoja Suomenmaan kirjoja, Lönnrot vanhoja kansanrunoja siloitellen ja yhdistellen niitä ja Snellman valtaa ja valta-asemia suomalaiselle puolueelle. Se oli suuri ja menestyvä liike jolla on ollut varaa kirjoituttaa maan historia omalta eli laillisen spekulaation kannalta.

Suomen, Viron ja Inkerinmaan vaiheita valaisevalla dokumenttikokoelmalla

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

- sen vanhin asiakirja on vuodelta 1340 - sanomalehtikirjailijan ja kustantantajan työllä suomenkielisen lehdistön alkajana, suomalaisen suurteoksen, eli komistelukirjan alullepanijana Otava-sarjallaan, joka on myös ensimmäinen värikuvin koristeltu teos, sekä Bellmanin epistolien mainiolla savonkielisellä käännöksellä nimellä *Lauluja ja loiluja*, Gottlund on paitsi vallankumousmiehenä myös suomen eli savon kielen viljelijänä aikakautensa suurmies, ylitsekäymätön. Aikana jolloin suomalaisuus oli enemmänkin aate kuin käytännön toimintaa kielen ja kansan hyväksi oli Gottlund käytännön mies kansallisen kulttuurin alalla.

Kun hänen keräämästään 4 000 dokumentista julkistettu vain 200 asiakirjan luettelo ottaa yhdeksi nimen sijaiseksi hakusanaksi Allmogen, tulee kirjaan kansan ääni. Se kertoo nuijasodan ajoista jolloin kansa väitti että ryssä ei ole 30 vuodessa kiusannut sitä yhtä paljon kuin linnaleiri muutamassa.

Toukokuun puolessavälissä 1597 kirjoitti Arvid Stålarm Narvasta Gödicke Finckelle saaneensa tietää Klaus Flemingin kuolemasta. Tapahtuma ei varmaankaan ollut tehnyt helpommaksi pitää joen takana valtaa pitäviä venäläisiä aloillaan, sillä Stålarmin mukaan nämä kysyivät lakkaamatta "hävyttömin, uhkaavin, vaativin ja ylimielisin sanoin", mitä meillä oli Käkisalmen luovuttamisesta ilmoitettavana. Venäläisten käytös ei ollut Narvan linnanpäällikön ainut huoli. Huolta tuotti myös varojen vähyys ja ehtyminen kevään mittaan kunnes linnanväen hätä ja puute oli käynyt niin ankaraksi, että päälliköt, huovit ja pyssymiehet kokoontuivat linnanpihalle ja uhkasivat siirtyä liehuvin lipuin venäläisten palvelukseen, jos eivät saisi kuukausipalkkojaan. Silloin oli Hannu Hannunpoika purskahtanut itkuun ja nuhdellut väkeä kuin myös jakanut 18 leipää yhtä monelle miehelle, jotka eivät kolmeen vuorokauteen olleet saaneet suupalaakaan. Ja lopulta kaikkien silmiin oli noussut kyyneleitä ja he olivat itkeneet. - Näin ankara oli ollut kurjuus ja mielen järkytys.

Toukokuun lopulla päivätyssä kirjeessä kertoo Arvid Stålarm Gödicke Finckelle edelleen, että Pleskovin, Tarton ja Narvan seuduilla ovat venäläiset sulkeneet tiet murroksin ja vartioin ja että he uhkaavat tulella polttamalla hävittää maata, jos eivät saa Käkisalmea haltuunsa. Väittävät myös, että pohjalaiset siinä tilanteessa nousevat kapinaan ja jos ruotsalaiset vielä samaan aikaan ahdistavat suomalaisia niin silloin on liian myöhäistä ratkaista Käkisalmen asia hyvällä.

Ehkäpä Gottlundin virkauran eli yliopistossa edistymisen esteenä oli sekin että hän oli käsittänyt ja kuvannut sen tilan missä Riikin Ruotsi piti metsiinsä asutettuja suomalaisia sitten kun metsien arvo oli alkanut nousta ja kaskiviljelyn hyödystä tullut haitta. Suomessa oli ylläpidettävä kuvaelmaa hyvästä ja laillisesta menosta joka Ruotsin vallan aikana oli vallinnut jotta tämä entisaikain muisti sitoisi ja vaatisi myös Venäjän hallitsijaa näyttämään maalle aurinkoisen puolensa. Se että Savo taikka Kainuu olivat olleet kreivin aikaan ahdistettuja oli turha muisto. Kun Kajaanin kreivikunnassa oli kymmeniä taloja autioitunut sen takia että asukkaat oli häädetty tiloiltaan maksamattomien verojen takia ei siellä edes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ollut yritetty hankkia uusia asukkaita tiloille koska niiden verotus ylitti ratkaisevasti sen mitä tila saattoi kenenkään käsissä tuottaa. Näitä aikoja oli syytä muistella hyvällä. Hyvän tulevaisuuden turvaamiseksi. Nyt ja aina.

Suomea oli rakennettava kuin korttitaloa propagandan huterista aineksista ja siihen työhön Gottlund oli liian todellisuudentajuinen mies.

Gottlundin kirjoittama suosituskirja Matti Pohdolle antaa hyvän kuvan hänen virkasuomensa savolaisesta selkeydestä, aikansa ylivertaisesta:

> *"Matti Isakinpoika Pohto, kotoisin Ylistaron Kappelista Iso-Kyrön pitäjässä, Pohjanmaalta, joka omasta mieli-tahostaan ja rakkauesta Suomen kielen kirjallisiin laitoksihin on ruvennut ympärin-matkustamaan Suomen maata, kuulustellaksensa, ylös-hakeaksensa ja kootaksensa niitä vanhanaikuisia, nykyisin harvoin nähtäviä, Suomalaisia kirjoja, mitkä vielä jossakussa ehkä meillä löytynnöön, ja joista hään on jo suurella kiivauella ja ahkeruuella kokoon hakenus ja tännek tallelln tuottanut monta varsin outoa ja äkkinäistä, ennen tuntematointa kirjoa, pelastaksensa heitä sillä häviämästä, hajoamasta ja katoamasta, heijän säilyttämisellä kielemme kunniaksi ja hyväksi tulevillenkin ajoillen - on nyt peällensäk ottanut, samassa luvallisessa peällen-tarkoituksessa, kulkeaksensa minun asioilleni aina Suomen ja Venäjän Lappiin, tiiustella, kuulustella ja kokoella vanhanaikuisia Suomalaisia kirjoja, niin myös ikivanhoja käsi-kirjoituksia ja nahka-kirjoja, jotka jolla-kulla tavalla koskoovat meijän historiaan, tahi tuottaavat meillen valaistusta ja selitystä vanhoista maan-laitoksistamme, tavoistamme ja esivanhemmistamme. Ja koska hään nyt tällaisissa tarkoissa asioissa, varuistettu Kuvernörin passilla, lähtööpi pohjoisehen päin, niin soan minä tämän kautta kehottamisellani, hyvin sanoin puoltamisellani ja toivotuksillani hänen tiellen saattamiseksensa johtattaa häntä, rukoellen jokaista, liijoitenkin moamme ystäviämme, kielemme rakastajoitamme ja Suomalaiseen kirjallisuuteen halullisiamme, että olisivat hänellen avullisia ei ainoastaan hyvillä neuvoillaan ja ylösvalaistuksillaan, mutta että myös antaisivatten hänellen semmoisia vanhantapaisia kirjoja ja kirjoituksia, joista on tässä puhuttu, niin myös kuin mitä löytynnöön muita vanhoin jäännöksiä ja ikimuistoja, niin kuin em. kivi-nuijia (joita ukkoisen voajoiksikin kututaan), Riimikeppiä (joita poalikoiksikin mainitaan), rauta-jousia ja muitaik muinosaikaisia sota-aseita, talon kapineita, työn kalun ja puvun kappaleita mm., joita kaikkia hään tännek tuotaisi korjuhun ja talteisehen iäksi säilyttämiseksi.*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Anon vielä viimmeisellä niin moamiehiämme, jotka jossa kussa varsinaisessa asiassa hyövyttäävät häntä näissä tarkoituksissa, jotta erinäisellen tässä myöten seuraavaisille paperille kirjuttaisivat nimiänsä ja antimiansa, muistoksi ja kunniaksi muillenkin, liijoitenkin minullen.

Helsinkin kaupunnista annettuna 28:na päivänä Tammikuuta, vuonna 1842.

Carl Axel Gottlund
Suomen kielinen Lehtori
Keisarillisessa Aleksandrein Akademiassa
Helsinkin kaupunnissa."

Gottlund havitteli Pohdon avulla löytävänsä ja saavansa itselleen sen lappalaisten asumia alueita käsittelevän asiakirjan josta oli kuullut Jaakko Fellmanilta Tukholmassa. Tämä Inarin ja Utsjoen kirkkoherra ja Lapin tutkija oli nähnyt asiakirjan erään lappalaisen luona mutta ei ollut tehnyt siitä kauppaa pyydetystä 10 ruplasta. Vahinko. Jos tämä Petsamon luostarin varhainen ja ensimmäinen diario olisi ollut tallella olisi ehkä nähtävissä että lappalaisten nautintaoikeudeksi selitetty oikeus maahan ja veteen oli samalla hallintaoikeus heidän poronhoitoalueisiinsa ja kalavesiinsä, ja hallintaoikeutta parempaa omistusta ei kenelläkään veroa maksavalla talonpojallakaan taloonsa ennen isoajakoa ollut.

Minulla oli kymmenkunnan vuoden ajan mielessä Savon kieli ja kirjallisuus - nimisen teoksen kokoaminen, mutta se jäi ajatukseksi ja puheeksi. Siihen olisi sisältynyt myös C. A. Gottlundin Bellmanin C. M. Fredmanin Lauluja ja loiluja -kokoelma. "*Käytetty suomeksi ja Suomen moahanki sovitettuna*", kuten Gottlundin aliotsikko kuuluu. Nykysilmin katsottuna se on Gottlundin suomentama taikka savontama kokoelma, jonka tapahtumia on sijoitettu Helsinkiin ja Savoon, joka on kaukainen maaseutu.

Ulla tekee vesimatkan Veaporiin, joka tarkoittaa Viaporia savon kielellä. Gottlundin käyttämät paikat on pakko nähdä Helsingissä sijaitsevina, joka kaupunki näin saa varhaisen ja katoavan runouden virityksen. *Töölöön illan suussa tultaessa* -laulua seuraa Kortin-lyönti Töölöön ravintolassa. Runossa *Ulla lähtöö veneh-matkalle Halikosta Helsinkiin* kertoo alaviite:

Koska tämä kaunis vesimatka kulki pitkin meren rantaa, niin puhutaan monessa kohin tässä laulussaki paikoista kaupunkin seutuvilla. Tämäki laulanto kuuluu olevan Frankriikista kotoperäisin, kussa sanotaan heijän jo laulanneen sitä kuninkaan Henriki IV:n aikana.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tuo on Drumsjö - Löf-ö toi,
Ei näyk Mälköö vielä -
Munksnäsin hovin jo neän...
Meilaksi on ylempän':
Huoplaks' sivullen jo jeäp,
Eikä nävyk tiellä.

Gottlund antaa alaviitteessä tarkat tiedot paikoista joiden ohitse Ulla purjehtii:

Drumsjö, t. Drumsö, on joksiki iso meren-soari, kuuluva Moamittari vainajan Siljanderin perillisillen; - Löfö, on toinen ulompana meressä nähtävä soari, joka on Polismestari Janssonin omainen; - Melko, on muuan moisio tahi moa-tila meren rannalla, jonka on isäntänä Kauppamies Brenner; - Munksnäsin hovissa asuu Kenral Ramsay; - Meilaks' kuuluu toas Kreiville Kuscheleff-Besborodkolle; - Huoplaks' on Kauppa-neuvon Etholénin moatalo. -

Gottlundille kuuluu se korkea kiitos ja ylistys että hän avarasti hengittävän runon kirjoittajana on edelläkävijä siinä suomalaisen taiderunouden kukoistuksessa jota myöhemmin edustivat Kivi ja Lehtonen ja aikanaan suomenkielinen modernismi. Kauneuden ihanteita ja kansallisia aatteita palvelevan runouden tahdikkaat askeleet katukiviä vasten hallitsevat suomalaista runoutta ja estetiikkaa. Mutta runous ei ole aate vaan kieli ja mieli yhdessä niin ettei toinen ole puku eikä toinen ruumis. Mutta sata taikka kaksisataa vuotta saattaa kulua ennen kuin laillistettu estetiikka pystyy, jos koskaan, kuulemaan aikuista runoutta.

Suomalaisia kirjailijoita 1500-luvulta nykypäiviin -teos toistaa uskollisesti kuin väärän valan jotain minkä olemme aina tienneet: Savon murteeseen sitoutuminen antaa hänen omalle lyriikalleen huvittavan leiman. - Totta on että tällä leimalla hänen tuotantonsa ja toimintansa on leimattu eikä leiman pätevyyttä ole tarkastettu.

Ulla lähtöö vesimatkalla Veaporiin -tekstin alkava puhe- ja proosajakso on monikielisyydessään nerokas ja tuntematon:

"Was ist das? Laittakaapa siaa laiturilla! Poisi tieltä viulun-vinkuttajat, kenkän-hivuttajat, tullin- haistattajat ja merimiehet! - Hurraa. - Pullisteleppas viina-pullois! - Valttia pöyvän-peähän! - Suu kiini, akka räppänä! - Tuli-tikkuja tuossa, viisi vihkoa kopeekasta. - Pöyvällen valttiaisi! Kaksi riunaa uskallan - vuovatkos vanha vaari? - Keäntekeepäs pöytä- jalka ylös-alaisin! - Kupperi-keikka Rouvan kanssa, koppelissa; omenat taskussa; vokki katolla,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ja Aunukselainen arkullansak. - Poisi tieltä, hiilen-hiihtäjät, pesuttaret ja maito-kaupittaret! - Eläppäs kaikottelek Wiipurilaista, joll' on ommeltut rinkilät kaulallansak. - Soas täst' Saparomatti, juoppas! Laskeppas tännek Muovits', viuluineen. - Väisteleepäs! muikun-mättäjät, kakun-paistattajat, kalun-kauppiaat, raja-suutarit ja linnun-pyytäjät. - Astukaapas pois tieltä Herra Nimismies, eli kölli-mies, vai mikäs sie lienet meikäläinen! - Auttakaapas ylös toi sokea ukko, kanteleineen! - Survaiseppas tuota vähemmin! - Paiskaak häntä korvallen. - Peästäkeepäs tänn', Herra! kulta-verhoissaan, polskoa tanssivaisineen kontioineen. - Kahoppas toi heittiö Anni, kantain marakattia olallansak, ja säkki-pilliä kainalossansak. - Rumputappas rumpali! narri tanssii, ja heitteä härän- pyllyjänsäk. - Kas niin pojat - pois pohjat olut-tynnöristä! - Valttia pöyvällen! - Ottakaa kiini varas! - Paroonin passari panoo kaheksan kopeekkaa läijään; kaheksan kopeekkoaki neitoisellen; kaksi rossoo kasakalle. Risti on valttina. - Tuossapa tuloo Muovits'! - Kaheksan ja kaheksantoista, ja neljä siihen on kaksikymmentä. - Enämp' ristiä! - Kuus ja kuus tekööö kaksitoista. - Hävititkös herttarouvan? Ja: sullapa voitto! - Voi minkäpä out näköinen Muovits! Kylläpä takkinsakki jo tunnustelen; Hään on lainanut takin raja-suutarilta, joka asuu kissan-hännässä Katajan-nokassa. Lystistipä! Iso-viulunsak hartioilla, tulppa-kukkainen hatussaan, sarvi kainalossa, ja pullo taskussaan. - Astuk veneeseen! - Mitä toi paipattaa kauppa-saksalainen, joka piteä marakattia olallansak? - Le diable! il porte son Violon, oui, par dessus l'épaule comme le Suisse porte la hallebarde. - Nyt tarttuu savehensak.... prutt, prutt, prutt, prutt. - Ach tu tummer taifel! Er ferschteht sich auf der musik wie eine Kuh auf den mittag. Mowitz, bruder, wills tu was Kirschen haben? Anni, rupeeppas veneeseen! Varoitappas liha-vakka. - Hyppeäppäs tänn' kulta-sirkkuiseni, kinna-hansikkoinesi ja kala-konttinesi! Missäpä out oleskellutkaan? "Olen ollut mankloamassa". - Ulompana, ulompana, vielä ulompana! Mihinkäpäin männään? "Laivoin veistämöisillehen". - Le diable, oh que non. - "A schinnek juuri kuhu oschotan; kuscha pikku miesch - kelta-houschunen sotamiesch - ischtuu mäin töyrällä ja toimittaa" - Non, non, non, non, ce n'est pas là. Oikein! noh Kaisaniemellen? - Oui Kaisaniemi, oui Kaisaniemi, oui par perkele vieköön! ... Tuonek Töölöön? ... Gantz richtich ... Häpäisek tuota joutilasta, sillan korvalla. - Siinä voan seisoo ja haukkuu sotamiestä... Ah, il a peur d'être battu! Fripon! - Canalje! Hundsfott! Canalje! Tuonek töölöön! Oui, que le diable t'emporte! - Mistä tämä syntyi? -

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Excusiren sie mich, das ist alles lapperey; er sagt nur der kläger dass er oftmahls seine bezahlung gefordert und dass es der andere nicht geachtet hat, sondern ihm allezeit mit schmähworten, begegnet ist. - Hurraa! Soitak sarvellais! Anni laulaa, tuuli puhaltaa, ja laineet liekuttaa. - Lykätkee ulos!"

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Paavo Haavikko

GENI, ANNALIST, REVOLUTIONÄR, EROTIKER OCH PROFET FÖR DET LEVANDE SPRÅKET

C. A. Gottlund kan sägas vara den kanske mest geniale mannen i Finlands kulturhistoria, om man som ett tecken på och uttryck för genialitet ser förmågan att söka och finna nya dimensioner för tänkandet och att förverkliga dessa i praktiken. Han var Finlands förste egentlige sociolog, som forskade i de värmlandsfinska kvinnornas bod- och samlagskultur, i ord och gärningar. Forskningen resulterade i en beskrivning, som i sin kombination av vetenskaplighet och livsglädje är ett makalöst under. Han var de små folkgruppernas profet, som ville att alla finska dialekter, inte bara den bryska ämbetsfinskan, jämlikt skulle användas i skriftliga alster. Han framförde tanken på att man av de folkdikter som insamlades kunde samla ett verk jämförbart med de grekiska eposen. Han skänkte sin idé till Lönnrot, som förnekade att någon någonsin skulle ha talat om något så absurt – att det skulle vara möjligt att samla ihop ett Kalevala.

I Ritvala fann Gottlund Helka, en rit som hade sina rötter i medeltiden och som fortfarande utövades, i stil med de forna grekiskornas riter. Han var tidningsförläggare, utgav en egen tidning och han var den första som lät trycka och i fyra färger färglägga bilder i sin bok Otava. Han samlade – eller stal, som hans samtida uppfattade det – 4 000 otryckta historiska dokument. Han skickade även iväg den legendariske boksamlaren Matti Pohto till klostret i Petsamo för att stjäla dokument, men Matti Pohto nådde aldrig ända fram. Gottlund samlade – eller stal – också en samling på 4 000 olika svampar. Han var en tjuv och en galning. Ingen gata har uppkallats efter honom i Helsingfors, där många av hans tids medelmåttor fått egna gator.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Matti Klinge

MATEMATIIKKAA, MATEMATIIKKAA, MATEMATIIKKAA!

Historiantutkimustamme on vain vähäisessä määrin kiinnostanut se, miten yhteiskunta, ainakin niin sanotut "ylemmät säädyt", muodostuu *ideologioihin ja traditioihin nähden* sosiaalisia "luokkia" tai maakunnallisia "heimoja" pienemmistä ryhmistä. Näitä ideologia- tai traditiomuotoja saattaa olla saman oppikoulun tai joukko-osaston luoma yhteishenki tai solidaarisuus; niiden merkitystä osoittaa se, että tämä yhteishenki ulottuu usein sellaisiinkin, jotka ovat käyneet tuota koulua tai palvelleet tuossa joukko-osastossa aivan eri aikoina eivätkä koskaan ole joutuneet mihinkään ammatillisiin tai muihin tekemisiin toistensa kanssa. Omasta puolestamme olemme usein viitannut Yliopistomme osakuntiin identiteettiyhteisöinä, puolueina: osakunnat muodostivat 1600-luvulta ainakin 1950-luvulle ja senkin jälkeen useimpien ylioppilaiden kohdalla ensimmäisen ja luonnollisimman toveripiirin, ja kun uudet jäsenet niissä hyvinkin tietoisesti kasvatettiin osakunnan "väriin" ja traditioihin, korostui myös vastakohtaisuus muihin osakuntiin nähden. Joka vastakohtaisuus kuitenkin nopeasti kalpeni, jos kyseeseen tuli oman Yliopiston vertaaminen muihin, samoin kuin oman maan sosiaaliset ja maakunnalliset erot voivat nopeasti kalveta ulkomailla koetun maanmiehyyden valossa.

Tärkeä pienryhmäidentiteetin muodostumisen muoto on tietenkin suku, piiri ja kehys, jollainen lähes kaikilla jossakin mielessä on ja johon jokainen joutuu pakosta määrittelemään jonkinlaisen suhteen. Määrittyminen suvun ja sukupiirin jäseneksi ei riipu pelkästään eikä yleensä pääasiallisestikaan omasta tahdosta, vaan hyvin paljon, ehkä ratkaisevasti, ulkomaailmasta, toisista ihmisistä, jotka näkevät yksilössä ensi kädessä suvun jäsenen. Siihen johtavat jo kaikki *suku*nimikäytännöt: ne johtavat kysymään onko kyseessä *sen* Tarkiaisen poika, tytär, veli j.n.e., onko asianomainen *sitä* Tarkiaisten sukua, "sitäkö kirjailijasukua?" j.n.e., ja vastauksiin, "kyllä, Savon haaraa", "ei, vaan vapaaherrallista haaraa", "ei, vaan Enontekiön Tarkiaisia", "en tiedä, mutta luulisin kyllä ulkonäön perusteella", "ei, tämähän on aivan tummaverinen" j.n.e., joista vastauksista kysyjät tekevät johtopäätöksiä ja joiden perusteella he valitsevat käytöskoodinsa. Ja sitten, asiantuntevammin — ja näitä asiantuntijoita kyllä on — "mutta äidin puolelta", "ja isoäitihän oli" ...

Biografisessa tutkimuksessa täytyisi siis pyrkiä hahmottamaan se, mitä erilaisia mielikuvia tai assosiaatioita joku henkilö herättää aikalaisten (ja jälkimaailmankin) mielessä: keille esimerkiksi Kari Tarkiainen on päällimmäisekseen SYK-lainen, keille ESO-lainen, keille pitkäaikainen Ruotsin-suomalainen, keille kulttuurihistorioitsija, keille arkistomies, keille estofiili, keille Viljo Tarkiaisen pojanpoika, keille Jotunien sukua, keille Alopaeusten suursuvun jälkeläinen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Niin, ei vain Alopaeusten jälkeläinen, vaan myös Alopaeuksen sukuhis-torian subjektiiviselta objektiivisen tutkimuksen tasolle siirtänyt historioitsija!

Suku tai sukupiiri ei ilmeisestikään ole vain "objektiivisesti" määrittyvä sosiaalinen piiri, vaan siihen liittyy paljon kirjallista ja historiallista identiteetti- ja traditioainesta. Sukulaisuus itsessään on sekä "objektiivinen" seikka että suuressa määrin myös subjektiivinen asia, kysymys siitä, missä määrin ja mitä puolta sukulaisuudessa halutaan — asianomainen itse tai toiset — korostaa, mikä taas kieltää tai torjua.

Monet ihmiset samastuvat sukuperimänsä eri puoliin ikävaiheittain ja etsiytyvät eri vaiheissa niiden erilaisten sukupiirien yhteyteen, joihin jokaisella on kiinnityskohtia vanhempiensa, isovanhempiensa ja esivanhempiensa kautta. Historioitsija voi ottaa tutkimuksensa kohteeksi oman sukutaustansa eri puolia, niin kuin Tarkiainen on tehnyt kirjoittaessaan elämänkuvaukset sekä äitinsä esi-isästä piispa M. J. Alopaeuksesta että isänsä isästä professori-kansleri V. Tarkiaisesta, molemmissa kirjoissa tietystikin myös monia muita sukulaisiaan käsitellen.

***

Myös suuri Fredrik Cygnaeuksemme halusi tutkia ja analysoida, järjestää mielessään ja hahmotella isoisänsä persoonaa ja samalla Cygnaeusten sukua laajemminkin, ja tietysti myös itseään. Tähän liittyi voimakas puolustamisen ja *Ehrenrettungin* tarve.

Jätettyään historian v.t. professuurin ja ollessaan uutta dosenttistipendiä nauttiva dosentti ja pyrkimässä uuteen estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professuuriin, johon hänet nimitettiin 21.I 1854, Cygnaeus julkaisi 1853 toisen osan sarjaansa *Afhandlingar i populära ämnen.* Se sisälsi muistokirjoitukset äsken kuolleista Robert Tengströmistä ja M. A. Castrénista sekä kolme laajahkoa tutkielmaa. Näistä on kahteen jälkimmäiseen, *Det tragiska elementet i Kalevala* ja *Om teaterns framtid i Helsingfors,* usein viitattu. Kolmas sen sijaan on lähinnä tahdottu unohtaa; Cygnaeuksen Koottujen teosten julkaisija, hänen ihailijansa ja elämäkertansa kirjoittaja E. Nervanderkin vaikuttaa aika lailla vaivautuneelta tämän kieltämättä erikoisen artikkelin kohdalla, joka kuitenkin on julkaistu mainituissa Teoksissa, osastossa *Historiska Arbeten.* Kirjoituksen nimi on *Om antagonismen mellan Biskoparne Cygnaeus d.ä. och Alopaeus.*

Tarkiainen kertoo *hellällä tarkkuudella* piispa Alopaeuksesta kirjoittamassaan kirjassa, että Cygnaeuksen kirjoitus eli, niin kuin hän sanoo, *pamfletti,* johti vastineisiin ja vaikutti aikalaisiin, mutta sittemmin se on unohdettu. Vaikka Cygnaeuksen kirjoitus Alopaeusten kannalta todellakin ansaitsee *häväistyskirjoituksen* nimen ja yksipuolisuudessaan antaa selvästikin puutteellisen kuvan toisesta kohdehenkilöstään ja vaikka tämän pamfletin — vieläpä ymmärtävä! — selostaminen Magnus Jacob Alopaeuksen ja muiden Alopaeusten jälkeläisen,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Magnus Jacob Alopaeuksen biografin valtion-arkistonhoitaja K. Tarkiaisen — *nostris! Tarkiaisemme!* — kunniaksi julkaistavassa teoksessa voi tuntua vähintäänkin erikoiselta ja vaikka Tarkiainen vielä on selostanut Cygnaeuksen kirjoituksen laajasti ja siteerannut suomeksi monet niistä kohdista, jotka seuraavassakin nostetaan esiin, ei Cygnaeuksen kirjoitukselta mitenkään voi kiistää mielenkiintoa ja merkitystä. Se on historiografiassamme harvinainen yritys selvittää aikakausien luonnetta ja aikakausien sisäistä ristiriitaisuutta henkilöihin ja sukuihin personoituvien suurten linjojen ja yleistä kantavuutta saavien ominaisuuksien heijastimessa.

Cygnaeuksen kirjoitus on ilmeisestikin nähtävä siinä mentaalisessa kontekstissa, joka sai hänet juuri noihin aikoihin miettimään *historian dramaat-tista luonnetta*. Sekä Kalevalan traagillista elementtiä käsittelevä tutkielma että saman vuoden 1853 merkittävä professorinväitöskirja *Konung Erik XIV såsom dramatisk karakter* ja virkaanastujaisesitelmä 1854 *Om det historiska dramats rättigheter och skyldigheter i sitt förhållande till historien* osoittavat Cygnaeuksen noina vuosina pohtineen sekä itse *historiaan*, siis menneisyyteen, että sen *kuvaamiseen* eli historiankirjoitukseen sisältyvää draamallista luonnetta tai ainakin menneisyyden draamallisen käsittämisen, haltuunottamisen ja kuvaamisen mahdollisuutta. Pelkistäen sanottuna: onko teatteri elämän olennaisin ilmentäjä ja vertauskuva, onko koko elämä teatteria, esiintymistä, näyttelemistä. Jos niin on, miten tämä on otettava huomioon elämän historiaa esitettäessä?

Eurooppalaisena kulttuurihenkilönä Cygnaeus heijasti näissä mietteissään ajassa yleisesti liikkuvia aatevirtauksia, joille äskeiset vuosien 1848—1849 tapauksetkin olivat antaneet omaa sävyään. Hän heijasti kirjoitukseensa laajaa oppineisuuttaan ja lukeneisuuttaan, niin että voimme suorastaan kysyä, olisiko Fr. Cygnaeuskaan kirjoittanut Cygnaeusten ja Alopaeusten sukuristiriidasta, ellei hän olisi ollut niin etevä kirjallisuuden tuntija. Ehkä hän näki Montaguiden ja Capuletien ristiriitaa sielläkin, missä joku maanläheisempi meikäläinen olisi tyytynyt yksinkertaisempiin näkemyksiin? (Cygnaeus oli itse ruotsintanutkin osan *Romeosta ja Juliasta*.)

Cygnaeus esittää aluksi varsin terävän joskin yksinkertaisen havainnon siitä, että piispanvirka oli oikeastaan ainoa aatelittomalle noihin aikoihin tarjoutunut tie valtion korkeimmalle tasolle, varsinkin kun protestanttisissa Pohjoismaissa aatelin jäsenet eivät (niin kuin katolisissa ja anglikaanisissa maissa) kilvoitelleet kirkon korkeimmista viroista. Tuomiokapitulit olivat kuitenkin onnistuneet rajoittamaan merkittävästi kilpailua piispanvirasta kehittämällä tärkeilevässä itsetyytyväisyydessään (*grötmyndig sjelfbelåtenhet*) säännön, että piispaksi saattaisi yletä vain niiden piiristä. Se että Z. Cygnaeus mursi tämän säännön ja nousi kirkkoherrasta piispaksi, ärsytti tuomiokapitulin eli kymnaasin piirejä, ja erityisesti Alopaeusta. Magnus Jakob Alopaeuksen "elämän arvoitus" oli tiukka päätös kerran päästä Porvoon piispaksi. Alopaeus ei onnistunut ensi kertaa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

yrittäessään pääsemään tuomiorovastiksi vaan hävisi viranhaussa Cyg-naeukselle, eikä sitten piispaksi, vaikka pääsi toiselle sijalle. Häntä jäivät kiusaamaan "kunnianhimon kidutusvälineet" ja Nessoksen kaapu. Alopaeusta ei vaivannut vain tappiolle jääminen, vaan etenkin vakaumus, että hän *oli* parempi kuin voittajansa Cygnaeus.

Tässä Fredrik Cygnaeus pääsee asian ytimeen. Hän myöntää suoraan ja epäsuorasti, että Alopaeus oli Cygnaeusta etevämpi hallintomies sanan teknillisessä ja konkreettisessa merkityksessä. Alopaeus hallitsi hiippakunnan koko kameraalisen todellisuuden, kaikkien seurakuntien palkkaus- ja virkakysymykset, seurakuntien historian ja hiippakunnan suku- ja henkilögallerian, mistä hänen jälkeensä jättämät laajat kokoelmat ovat erinomaisena ja ihailtavana todistuksena (vaikkei Fr. Cygnaeus niitä tuntenutkaan eikä liene ollut kiinnostunut itäisen hiippakunnan paikallishistoriasta tai sen seurakuntien taloudellisista oloista). Tämä tuli tietenkin ilmi Alopaeuksen vihdoin päästyä piispaksi, mutta se tuli näkyviin jo sitä ennen, kun Alopaeus tuomiorovastina otti koko ajan näykkiäkseen ja korjatakseen esimiestään saattaakseen tämän häpeään muiden edessä tuomiokapitulissa.

Alopaeus oli luonteeltaan tilintarkastaja, hyvä kakkosena, mutta ilman johtajalta vaadittavia laajempia näköaloja.

> *Öfverallt, der punktlighet, ihärdighet, mikroskopisk noggranhet gjort tillfyllest; öfverallt, der ingen högre och innerligare andlig öfverlägsenhet, ingen organiserande, lifvande, väckande, ledande förmåga varit af nöden, der skulle Alopaeus framstått jemförlig med de bäste och vida öfverträffande mängden. Hvem kunde vara en bättre bank-revisor än han? Hvem skulle hafva gjort mera gagn såsom ledamot i ett kammar-kollegium?*

Jos hän olisi saanut aikanaan tavoittelemansa matematiikan professuurin, hän olisi siinä ollut hyvä matematiikan silloiseen vaatimattomaan tasoon nähden, hänhän oli ollut erinomainen navigaatioupseerien ja lukionuorison opettaja. Alopaeus edusti järjestystä ja järjestysaistia, mutta sen *steriilissä, omahyväisessä* muodossa, siinä, missä ihminen on tyytyväinen itseensä ja asioihinsa eikä luovan, uutta tavoittelevan ihmisen tavoin ole rauhaton ja epävarma. Tällainen ihminen haluaa saada virastonkin muistuttamaan kelloa, joka toimii varmasti ja säännöllisesti, jossa muotojen toteuttaminen on kaikki kaikessa — mutta henki puuttuu.

Missä suhteessa sitten Cygnaeus vanhempi oli kilpailijaansa, alaistaan ja seuraajaansa parempi? Pojanpoika kuvaa isoisäänsä *kristillisin* sävyin. Sallimus, ei pyrkimys, teki Cygnaeuksesta piispan. Hän oli ennen kaikkea nöyrä, ja sitä nimenomaan köyhyyden opettamana, hän oli koko koulunkäyntinsä ajan käynyt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Porvoon piispat 1721-1864

J. Gezelius J.N. D. Juslenius
J. Nylander G. Fortelius P. Krogius
Z. Cygnaeus sen. M. J. Alopaeus Z. Cygnaeus jun.
J. Molander C.G. Ottelin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

myös köyhyyden koulua. *Jemte det han genomgick lärdomsskolorna, gick han äfven oafbrutet troget i armodets. Denna, som förhärdat och gör bittert så månget sinne, gjorde hans ödmjukt och förtröstande på Gud samt deltagande, kärleksfullt, tacksamt mot menniskor.*

Köyhyyden koettelemukset olivat tehneet Cygnaeuksesta köyhien ja kansan ystävän. Pojanpojan kuvauksessa isoisä saa melkein *Dignen piispa*n veroisia piirteitä — vaikka *Kurjat* ilmestyikin vasta 1862. Piispa Cygnaeuksen tärkein aate oli kansanopetuksen aikaansaaminen, kun taas Alopaeus, *f.d. professorskandidaten*, oli suoranainen opetuksen ja kasvatuksen vastustaja. Todistaakseen tämän Cygnaeus esittää tärkeimpänä argumenttina laajasti Alopaeuksen suunnitelman Rantasalmen triviaalikoulun laajentamisesta sotilaita ja virkamiehiä kasvattavaksi oppilaitokseksi: tarvittaisiin vain yksi lisäopettaja ja lisäksi harjoitusmestari (kieliä ym. varten). Ehdotuksen vaatimattomuus osoitti Cygnaeuksen mielestä Alopaeuksen ahdaskatseisuutta. Alopaeus edusti luonteenlaadulleen tyypillisesti ahdaskatseista ortodoksisuutta, Cygnaeus taas lempeää sallivuutta uskonkysymyksissä. Cygnaeus oli koko elämänsä ollut lämpimästi uskovainen: *Han behöfde således ej förskansa sin renlärighet bakom denna bistra skorpa af rigorism, hvarmed matematici och filosofer, hvilka brådstrupa kastat sig i kyrkans armar, stundom anse sig böra hålla misstankarna om deras renlärighet undan från lifvet.*

Erityisen onnetonta oli, juuri hänen luonteenpiirteidensä takia — *hans rigida intolerans, brist på människokännedom och blinda tro på den allena saliggörande kraften af lagens hammare* — Alopaeuksen toiminta Porvoon hiippakuntaan 1812 liitetyn n.s. Vanhan Suomen alueella. Sen sijaan että tästä olisi syntynyt aikaisemmin eri valtakuntiin kuuluneiden pappien keskinäinen, onnellisen uudelleenliittymisen sovinto, Alopaeus teki tarkastusmatkastaan lukuisten onnettomien tilaisuuksien sarjan; hän itsekin katui myöhemmin tätä "inkvisitorista Eriksgataansa", jota luonnehtivat *den episkopala myndighetens missbruk* ja *den hierarkiska rigorism, under hvars styfva täckmantel Alopaei matematiska ande framskred på hans visitationsstråt i Gamla Finland.*

Piispa Cygnaeus sai kärsiä Alopaeuksen luonteesta koko piispuutensa ajan, sillä tuomiorovastina Alopaeus oli koko ajan hänen kimpussaan. Tuomiorovasti oli istunut tuomiokapitulissa 27-vuotiaasta ja hallitsi erinomaisesti hiippakuntahallinnon kaikki yksityiskohdat. Tuomiokapitulin istunnoissa sai laupea ja harras Cygnaeus, kaikista Porvoon piispoista pojanpoikansa mukaan humaanisin, jatkuvasti, vuosikausia, kärsiä neulanpistoja, välistävetoja ja *den formalistiska bålstora öfverlägsenhetens sjelfbelåtna hånlöjen* —, joita vastaan hän kapitulissa jaksoi taistella, mutta ei enää kotiin palattuaan. *Men när den i sitt känslofulla inre kränkte, djupt förorättade och sårade mannen hade hunnit öfver tröskeln af sin egen fridfulla boning, der han möttes endast af de älskande, ömt deltagande blickar, då brast svigtande dammen, som länge hejdat den gamles*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tårar i deras strida utlopp, och han gömde, gråtande som ett barn, sitt grå hufvud i hvilobäddens örngott, och tårarnes spis var den enda, hvaraf han den återstående dagen lät sig mättas.

Isoisänsä etuina ja ansioina Cygnaeus näki saarnalahjat ja rakkauden kansaan. Jälkimmäinen tuli esiin monin tavoin, ja sekä isoisänsä että isänsä kohdalla Fredrik Cygnaeus osoittaa myös suomenkielisellä sitaatilla näiden kansanomaisuutta. Aiheesta Cygnaeus korostaa isoisänsä ja myös setänsä suuria puhujanlahjoja, jotka tunnetusti ilmenivät myös hänen isässään ja hänessä itsessään. Piispa Cygnaeus vanhemman saarnataidosta ja puhujanlahjoista on monia todisteita, samoin kuin muidenkin Cygnaeusten. Ero Alopaeukseen oli tässäkin suuri; jälkimmäisen kuuluisa puolentoista tunnin ruotsinkielinen saarna Porvoon maapäivien avajaisjumalanpalveluksessa oli Fredrik Cygnaeuksen silmissä tahdittoman, pohjoismaisen epäkohteliaan omahyväisyyden ilmaus: siinä menetetty aika oli — *kieltämättä* — tuskallisimpia tappioita mitä valloittaja koko sotaretken aikana joutui kärsimään!

Fredrik Cygnaeuksen kuvaus isoisänsä ja tämän seuraajan antagonismista on historiankirjoituksessamme poikkeuksellinen dokumentti. Sen formulaatioilta ei mitenkään voi kiistää viiltävää kirjallista tehovoimaa, sitä tekijää, joka saa meidät ihanteellisuudessamme lukemaan sankareista ja raadollisuudessamme nauttimaan muiden moittimisesta, historian harrastuksen monia käyttövoimia luetellaksemme!

Mutta oliko Cygnaeuksen tarkoituksena todellakin vain piispa M. J. Alopaeuksen ja koko Alopaeusten suvun mustamaalaaminen ja vanhan sukukaunan uudelleen lämmittäminen?

Epäilemättä vääryys ja kohtelu, jotka Cygnaeus tunsi isoisänsä saaneen osakseen, oli jäänyt vaivaamaan häntä ja varmaan muutakin Cygnaeusten sukua; Porvoon piispoista 1852 julkaistu kuva Alopaeuksen isoine otsineen ja kuvaan liitettyine lyhyine luonnehdintoineen aktualisoi asian. Näissä lyhytkarakteristiikoissa verrattiin juuri Cygnaeusta ja Alopaeusta, ja tähän vertailuun *Litteraturblad*kin puuttui pitäen sitä tarpeettomana. Luonnehdinnoissa sanottiin nimittäin, että edeltäjänsä seitsemäntoistavuotisen piispuuden jälkeen Alopaeus oli ensimmäinen, joka saattoi tuomikapitulin mekaanisesti toimivan viraston tasolle, *åt domkapitlet gaf en mekanisk utbildning, hvaraf icke alla embetsverk torde kunna berömma sig*. Jo *Littetaturblad*in anonyymi arvostelijakin puuttui tähän passukseen ja katsoi aiheelliseksi esittää pienen meditaation "matemaattisen hengen" olemuksesta, koska Alopaeus, kiistatta, oli matemaattinen henki.

Matematiken, denna strängt begränsade vetenskap med sina okullstötliga lagar, har det egna, besynnerliga med sig, att den åt sina dyrkare ger en prägel av stränghet, stelhet i det yttre, som vid första anblicken måste förefalla frånstötande. Vi hafva känt mathematiker, åtskillige af dem numera döde, andra lefvande, som alla burit denna prägel; men de fleste af dem hafva, efter närmare

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bekantskap, under mathematikens yttre kyliga skal röjt en djup hjertlig värma, en människo- både kärlek och kännedom, nog så stor och ädel, som någonsin deras, hos hvilka dessa egenskaper vid en vänligare, smidigare yta, legat för en öppnare dager. Att denna mathematikens prägel låg äfven på Alopaei eljest ädla, öppna anletsdrag, visar sjelfva porträttet; men under detta, till påseendet, kalla täcke, gömde sig en liflig värma för allt sannt, godt, stort och skönt i människolifvet. Alopaeuksen hyvät ja sydämelliset ominaisuudet tulivat kirjoittajan mukaan erityisesti esiin hänen vieraanvaraisuudessaan varsinkin omaan sukupiiriin nähden, mutta piispan pöytään kutsuttiin aina myös kaupungissa vierailevat maalaispapit.

Vuonna 1853 Alopaeusten loistoajat olivat selvästikin jo menneet. Vaikka suku vielä tuottikin yhden piispan, suuret piispat, tuomiorovastit ja diplomaatit makasivat kaikki jo haudoissaan. Mutta Cygnaeuksen mieltä on luonnehdinnan tuomiokapitulin saattamisesta "mekaanisesti toimivan viraston tasolle" täytynyt kiihdyttää sydänjuuria myöten. Juuri siitä ei kristillisessä kirkossa saanut olla kysymys!

Kyseessä ei ollutkaan vain piispa Alopaeuksen, vaan koko *mekaanisen* ja *matemaattisen* hengen asettaminen tuomiolle: kyseessä oli sekä vanhan 1700-luvun rationalismin että vielä vanhemman luterilaisen ortodoksian kuritus, ja vielä "pohjoismaisen" karun ja epäkohteliaan seurustelutyylin ja ihmissuhteiden arvosteleminen etelän rakastettavuuden ja kohteliaisuuden vastakohtana. Ja samalla oli epäilemättä kysymys myös kannanotosta oman ajan kirkollisuuteen, samassa kritiillisessä hengessä, jota esimerkiksi myös Topelius edusti. Kristillisen rakkauden sanoman sijaan oli matemaatikkojen mielessä vain — järjestys: *Ordning! Ordning! Ordning! är för dessa matematiska andar det första, andra, tredje*; *deras styrka, deras stolthet, deras allt. Men i samhället förstå de ordningen, som en subaltern polisagent --.*

Tuomitessaan matemaattisen, polisiäärisen järjestyksen hengen Cygnaeus tietenkin puhui romanttisen ihmis- ja yhteiskuntakäsityksen puolesta, sellaisen, jossa tunteilla, laajoilla näköaloilla ja luovan hengen emansipaatiolla oli tärkein sija.

Raf. Koskimies on etevässä Fredrik Cygnaeuksesta kirjoittamassaan nuoruudenteoksessaan kuvannut kiinnostavasti Cygnaeuksen ihmis- ja sankari-ihannetta. Se joka valitsi ihanteekseen Hannibalin, Napoleonin ja varsinkin lordi Byronin, ei todellakaan voinut muuta kuin kieltää piispa Alopaeuksen tapaisen, hänen silmissään äärettömän *kapean* ja siten *henkisesti köyhän, suorastaan näivettävän* ihmisen.

Siten Cygnaeus eri yhteyksissä ja varsinkin runossaan Byronista asettaa vastakohtaparin, jossa yhtäällä ovat *mielikuvituksen*, toisaalla *ymmärryksen* ihmiset, edelliset *marttyyreina*, joita jäytää persoonallisuuden palava tuli, jälkimmäiset kylminä välinpitämättöminä poroporvareina. He saattoivat olla *jääkylmiä*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tunneherkkiin ihmisiin verrattuna, aivan niin kuin juuri Alopaeus piispa Cygnaeukseen verrattuna:

I isköld pantsar klädde, desse vise
Vid långsam eld väl kunna tära hjertan,
I hvilka skaldelågans gnista fallit;
Men ej de dömdes till att brinna sjelfva:
Och derför se de skladens qval så lungt,
Som dagens otro ser martyrens, --

Piispa Cygnaeus tosin ei ollut runoilija, mutta saarnaajana, puhujana ja kyynelten tunneihmisenä hän ilman muuta kuuluu tälle puolelle, kun taas Alopaeus ilmentää juuri sellaista "viisautta", jota runo halveksii.

Tällaisiin ajatuksiin Cygnaeus tuli etenkin ulkomaanmatkallaan, ja sekä hänen runonsa että myös piispavertailunsa on varmastikin osaltaan nähtävä hänen oman itsensä puolustuksena kotimaan kylmää ja ahdasta henkeä vastaan.

Mutta jollei Alopaeus kelvannut esikuvaksi, hän kelpasi *dramaattiseksi luonteeksi*, eräänlaiseksi *bête noire*ksi. Cygnaeushan askarteli juuri tähän aikaan dramaattisten luonteiden ja traagillisen elementin parissa — ja Topelius loi pater Hieronymuksen ja kreivi Torsten Bertelsköldin negatiivisen sankarin hahmot.

Dramaattinen karakterisaatio tulee esiin, kun Cygnaeus kuvailee piispa Alopaeuksen ulkonäköä:

Betrakta denna fysionomi -- något närmare. Se dessa tillslutna läppar, hvilka tyckas hafva uppfrätt sig sjelfva, så att de reducerats till sitt minimum; denna enormt vidgade panna, hvilken reser sig såsom ett skarpkantat stormtak; detta tvära, nästan bistra uttryck, som beherrskar hela anletet och tyckes dekretera såsom lag: kom icke hit! påminnande om dessa medeltidens prelater, hvilka voro lika färdiga att gripa till pliten som att bära kräklan.

Cygnaeuksen harrastama Shakespearekin, jonka keskeisiin teemoihin — ei vähiten *Hamlet*issa — kuului juuri maailman ja elämän näkeminen teatterina, kirjoitti jo varhain usein toistettuja säkeitä ulkomuodon ja luonteen yhteydestä:

Let me have men about me that are fat
Sleck-headed men and such as sleep o'night.
--
Yond Cassius has a lean and hungry look;
He thinks too much: such men are dangerous. (Julius Caesar)

Otsan merkitys onkin tärkeä kulttuurihistoriassa. Otsaan oli painettuna *Kainin merkki*, ja otsa toistuu kaikkialla kirjallisuudessa, toisinaan *otsa kirkastuu*, myös

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

otsan suuteleminen oli kirjallisuudessa ja todellisuudessa symbolisesti tärkeä ele. Jo Lavaterin fysiognomiassa eli *frenologiassa* otsa sai tärkeän aseman, ja erityisesti F. J. Gallin vuonna 1796 uudistamassa kraniologiassa Wienissä ja sitten useissa teoksissa Pariisissa sen muotojen tuntemus ja tulkinta vietiin pitkälle. Otsa on intellektuaalisten ominaisuuksien ilmaisija; meidän kannaltamme erityisen kiintoisa on kulmakarvojen ääripäässä esiintyvä "matemaattinen kyhmy" (ranskaksi *bosse des maths* tai *des mathématiques*).

Cygnaeuksen silmissä Alopaeuksen otsa saa joitakin vanhassa ranskassa esiintyvän teräsotsan (*front d'airain*) piirteitä: se edustaa kovuutta ja julmuutta.

Papilliseksi ihanteekseen Fredrik Cygnaeus nosti paavi Sixtus V:n — paavin, josta Tukholmassa oli 1807 julkaistu lähes kaksisataasivuinen I. W von Arckenholtzin kirjoittama elämäkerta. Saattaa olla, ettei Cygnaeus tuntenut tätä mainiota kirjaa, jonka pääteemana itse asiassa on kuvaus kardinaali Montalton teeskennellystä vaatimattomuudesta, sairaudesta ja kyvyttömyydestä: ne kaikki paranevat hetkessä paavinvaalin ratkettua hänen edukseen.

Vaatimattomuus, kansanomaisuus, *puheen* voima, lohdutuksen, hartauden ja laupeuden sanoma — ne olivat ominaisia monille Cygnaeuksille. Sellainen oli myös piispa Z. Cygnaeus nuorempi, Fredrik Cygnaeuksen isä, Pietarin luterilainen piispa. Kauniissa runossaan *Minnet af min fader* Cygnaeus muistelee isäänsä saarnaamassa Pietarin suomalaisille:

O! bröstet grips ännu i denna stund
Af helig skakning, när jag tänker, huru
Din stämma högt kring pelarhvalfvet flög,
Allvarligt manande, lik torndönsljuden,
Af hvilka jagas bort de låga dunster,
Som lägrat sig kring Herrans sköna jord.
Men åter ljuft betagen minnes jag,
Hur ur den kärleksfyllda barmen flögo
De ord, som, milda stjernor lika, skulle
Den vilseförda leda hem till Gud
På vandringen vid trons och hoppets sida.
Jag ännu aldrig hört vårt hemlands språk,
Det underbara, djupa, klinga så,
Som då dess vingar buro från Ditt hjerta
De bud, dem evigheten sänder ned
Till grusets slägten, hvilka uppåt blicka.
--

Tämän runon Cygnaeus julkaisi 1851, siis vähän ennen "pamflettiaan".

Piispa Z. Cygnaeus nuoremman henkilö aktualisoi myös edellä jo mainitun kysymyksen Alopaeuksen suhteesta Viipurin läänin papistoon vuonna 1812, kun

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

"Vanha Suomi" kirkollisesti liitettiin Porvoon hiippakuntaan. Cygnaeuksen mielestä Alopaeus menetteli tällöin yhtä häikäilemättömään tapaan kuin meidän aikamme länsisaksalaiset entisen DDR:n alueella. Tähänkin asiaan oli *Litteraturbladin* kirjoituksessa jo viitattu.

Tarkiainen on Alopaeus-elämäkerrassaan valaissut Alopaeuksen toimintaa koko tässä asiassa ja kuuluisalla visitaatiomatkalla varsin yksityiskohtaisesti, nimenomaan visitaatioasiakirjojen valossa, ja myös lyhyehkösti sitä, että vaikka kreivi G. M. Armfelt olikin Alopaeuksen toimintaan tyytyväinen, niin kreivi F. Steinheil sen sijaan kohdisti siihen varsin vakavaa kritiikkiä, jonka ydin oli Alopaeuksen suvaitsemattomuuden ja rakkaudettomuuden korostaminen.

Selvää on, että monet Vanhan Suomen papit osasivat huonosti latinaa, ja että joukossa oli juopotteluun taipuvaisia, ja monelta nuorelta apupapilta menivät "jauhot suuhun" ankaran piispan asettaessa heidät täydelliseen ja yksityiskohtaiseen opin, luetun kirjallisuuden, elämäntapojen ja katsomusten kuulusteluun. Mainitsemamme *Litteraturbladin* kirjoitus arvelee Alopaeuksen odottaneen Viipurin läänin papiston kallistuvan huomattavasti enemmän neologian suuntaan kuin mitä sitten ilmeni. Vanhan Suomen papiston ennakkoasenteiden mukaan taas ruotsalaisesta Suomesta ei ollut odotettavissa mitään muuta kuin jäykintä ortodoksiaa, formalismia ja pedantismia — asenne, joka ei ollut mitenkään kummallinen, kun muistaa esimerkiksi sen, että Porthanin ja Tengströmin aikakauslehtihanke oli muutamaa vuotta aikaisemmin tuhottu juuri ankarien kirkollisten tahojen puututtua asiaan. Vanha Suomi oli jo siirtynyt — huomattavasti uudenaikaisempaan — uushumanistiseen saksalaiseen kulttuuriin, kun Alopaeuksen maailma vielä oli sidoksissa valistusrationalismin mekaanisuuteen. Siteeraamme vielä *Litteraturbladin* kirjoittajaa, joka karakterisoi Viipurin läänin tilannetta ruotsalaisin silmin: *Här lefde åtskilliga gubbar qvar, med en vetenskaplig bildning, visserligen grundad vid Åbo universitet, men uppblandad särdeles med nyare Tyska bildningen: denna sednares adepter voro mangrant de yngre presterne, som genomgått Viborgs gymnasium och universitetet i Dorpat, der de fleste lärostolar bekläddes af inkallade Tyskar.*

Se, että Vanhassa Suomessa oli jokunen alkoholismiin taipuvainen pappi, ei toki ollut niin ihmeellistä, koska sellaisia oli Porvoon hiippakunnan ruotsalaisessakin osassa ja Turun hiippakunnassa. Fredrik Cygnaeuksen mielestä piispa Alopaeus ei yleensäkään ollut korkeamman opiskelun ja henkisten arvojen ystävä, koska hän aina lähtiäissanoissaan Turkuun lähteville Porvoon kymnasis-teille korosti, että näiden tuli viipyä siellä mahdollisimman vähän aikaa: *Det rådet måste jag gifva er, att ni ju förr dess hellre kommen tillbaka till oss för att låta prästviga er här. Ju längre ni dröjen qvar vid det förderfliga universitetet, desto mer ondt hinnen I bara inhemta der!* Tässä ei varmastikaan ollut kysymys vain Porvoon hiippakunnan itsenäisyyden niin sanoaksemme luonnollisesta puolustamisesta, vaan myös siitä, että Alopaeuksen piispuusaikana Turun

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Keisarillisen Yliopiston tulevien pappien kannalta tärkeimmät professorit Jac. Bonsdorff, E. G. Melartin ja A. J. Lagus olivat itse itäisen hiippakunnan kasvatteja ja siellä indigenaattioikeutta nauttivia mutta että he kaikki olivat juuri teologisessa suhteessa eri kannalla kuin Alopaeus. Melartin oli syntyperästään huolimatta ajattelutavaltaan täysi viipurilainen ja sikäläisen saksalaisen uushumanismin edustaja, Lagus Turun innokkain Kantin kannattaja ja neologiaan taipuvainen, ja hurskaan Bonsdorffin Alopaeus julisti 1817 pappeinkokouksessa harhaoppiseksi ja oppisäädyn harhaanjohtajaksi. Tämä viimeksi mainittu "skandaali" oli jättänyt lähtemättömän muiston myös silloin 11-vuotiaaseen Fredrik Cygnaeukseen, koska hänen ympäristönsä oli siihen määrään kauhistunut pappeinkokouksen puheenjohtajan osasta "keskiaikaisen synkkään sävyyn esitetyssä näytelmässä".

Alopaeuksen tunnettu suunnitelma oman yliopiston perustamiseksi Porvooseen lienee nähtävä myös tätä taustaa vasten?

Tarkiainen luonnehtii esi-isänsä uskonnollista maailmankatsomusta sekä pietistiseksi että ortodoksiseksi. Juuri tämä yhdistelmä tuotti silloin ja myöhemmin sen *oikeassaolemisen* varmuuden, joka jo itsessään saa epävarmemmat ihmiset pelokkaiksi ja kiusaantuneiksi. Tässä suhteessa Cygnaeuksen koko kiistakirjoitus on nähtävä myös *plaidoyer*'ksi hänen oman itsensä puolesta, *pro domo.* Ehkä hän juuri siksi on saanut kuvauksen tuomiokapitulin nöyryytyksestä kotiin itkemään tulevasta isoisästään niin inhimillisesti ja kirjallisesti riipaisevaksi.

Tällä kohtaa on kuitenkin jälleen tehtävä pieni ekskurssi — itkun historiaan. Sitä on M. von Platen äskettäin mielenkiintoisesti selvittänyt. Piispa Cygnaeus vanhemman aikaan oli meilläkin aivan normaalia ja suotavaa, että hartaudenharjoitukseen liittyi itkua tai nyyhkytyksiä. Näin sekä yksityiseen hartauteen ja aamurukoukseen että jumalanpalvelukseen, jossa sekä saarnaaja että seurakunta itkivät ja nyyhkyttivät. Itkeminen kuului itse asiassa etevään saarnataitoon. Itkeminen on myös kuulunut eräisiin pietistisiin traditioihin, varsinkin hernnhutilaisuuteen.

Voisimme rohkaistua arvelemaan, että piispa Cygnaeuksen ja muidenkin Cygnaeusten kyky *liikuttaa affekteja* ajan uuden sentimentaalisuuden edellyttämällä tavalla oli juuri se syy, miksi piispaa pidettiin niin hyvänä saarnaajana. Kuningas oli häneen mieltynyt Upsalan riemujuhlassa, ja valtiopäivillä hänet kutsuttiin saarnaajaksi, vaikka hän äänsi ruotsia suomalaiseen tapaan, ja jo tuomiorovastin vaalissa hän sai ääniä nimenomaan porvaristolta ja maalaisilta, kun taas Porvoon pienporvaristo äänesti kuivaa Alopaeusta — kenties heitä yhdisti samanlainen pietismi?

Tähän liittyy ehkä myös kansanomaisuuden aspekti. Fr. Cygnaeus korostaa isoisänsä kansanrakkautta, Tarkiainen niin ikään esi-isänsä savolaista kansanrakkautta. Molemmat ovat mahdollisia, mutta silti ne voivat olla hyvin erilaisia. Arvatenkin Alopaeus oli aidosti kiintynyt kansaan sääty-yhteiskunnan hierarkki-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sen ajattelun luomissa raameissa, mutta ainakin pojanpojan mukaan lienee Cygnaeus vanhemman kansanrakkaudessa ollut modernimpi piirre, joka tuli erityisesti esiin pyrkimyksissä organisoida kansanopetusta.

Kaikissa suhteissa saa vertailuista sen kuvan, että Alopaeus edusti kotoista, varmaa ja vanhanaikaista, ruotsalaista, kun taas Cygnaeuksessa jo näkyivät modernimman saksalaisen aatevirtauksen vaikutukset, tunteiden aikakauden ja sivistysidealismin virikkeet. Vaarana on tosin, että käsityksemme Cygnaeus vanhemmasta on liiaksi pojan ja pojanpojan näkemysten värittämä.

Oliko Cygnaeus vanhempi sitten huonompi piispa kuin Alopaeus, jos hän hallinnon "mekaniikassa" jäi tästä jälkeen? Sitä ei Tarkiainenkaan toki väitä. Piispanvirka niin kuin kaikki korkeammat virat edellyttää haltijaltaan niin monipuolista lahjakkuutta, ettei sellaista ole kellään, ja vaikka olisikin, aika ei antaisi myöten kaikkien viranhoidon sektoreiden yhtäaikaiseen kehittämiseen, ainakaan ilman avustajien merkittävää panosta. Kameraalishallinnollinen ja tarkastavanvalvova panos ovat olennaisia, mutta kuka voisi kiistää hengellisen ja henkisen opettamisen ja johtamisen merkityksen? Julkisen opetuksen ja saarnaamisen vaikutus on vaikeasti mitattavissa, ja vielä vaikeammin se panos, jonka pappi, piispa, opettaja antaa sielunhoidossa ja nuorten ohjaamisessa pienessä piirissä tai kahden kesken. Tämänsuuntaisiin aspekteihin Tarkiainenkin on V. Tarkiaisen ja M. Agricolan elämäkerroissa kiinnittänyt huomiota.

Kun G. Luther analyysissään piispa Cygnaeus nuoremmasta päätyy siihen, että tämä kyllä ansaitsee Suomessa saavuttamansa hyvän maineen Inkerin kirkollisten olojen järjestäjänä mutta ansaitsee myös Pietarin saksalaisten seurakuntien maailmassa ja arvatenkin Baltiassa saamansa maineen hyvän-tahtoisena mutta heikkona ja huonona hallintomiehenä. Ruotsalais-suomalaista pappisvaltaista kirkollishallintoa ei niin vain voitu siirtää Baltiaan, jossa kartanonherrat määräsivät myös kirkon asioista. Tämä luonnehdinta hyvän-tahtoisuudesta ja kansanomaisuudesta mutta heikosta administratiivisesta taidosta tai halusta sopii perin hyvin — ehkä liiankin hyvin — myös piispa Cygnaeus vanhempaan. Mutta Pietarin piispalta olisi edellytetty aktiivisempaa hallinto-panosta kuin Porvoon piispalta, jolla Cygnaeus vanhemman aikana lisäksi oli apunaan — juuri sillä sektorilla tehokas — tuomiorovasti. Ainakin vanhempi Cygnaeus saattoi perustellusti ajatella, että jos toiset piispat (ja yleensäkin johtajat) saavatkin ansionsa hallintomeriiteillä, se ei vähennä niiden merkitystä, joiden panos on henkisellä ja hengellisellä alueella.

Cygnaeuksen Alopaeus-kritiikki saa paralleeli-ilmiönsä Topeliuksen hieman varhaisemmasta, myös 1700-luvun eräiden tunnusomaisten puolien krtiikistä. Esikuvinaan todellinen valtioneuvos Ehrenström ja todellinen salaneuvos vapaaherra Klinckowström Topelius loi Drakenhielm-hahmonsa, jonka hän nimenomaan sitoi erään *aikakauden* luonteeseen. Drakenhielm on kirjallinen hahmo ja suorastaan karrikatyyri, ja hänen avullaan Topelius ivasi 1700-luvun

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ylimystökulttuuriin pinnallisuutta ja moraalittomuutta. Topelius kirjoitti aiheesta romaanin ja näytelmän *Gamle baron på Rautakylä*, mutta hän palasi 1700-luvun voltairelaiseen ateistiseen pinnallisuuteen vielä usein. Menneen vuosisadan kuvaan kuului myös lähinnä porvarissäätyyn sijoittuva patriarkaalinen saituus ja pikkusieluisuus, *Välskäreiden* Larssonien maailma. Tämä romantiikan ajan keskeisteema, edellisen vuosisadan kritiikki, oli Cygnaeukselle perin tuttua. Samalla hän oli Italiassa ja Ranskassa nähnyt oman aikansa katolisia kirkkoruhtinaita ja saanut aihetta pohtia syvällisesti kirkon ja sen johtajien olemusta ja merkitystä. Kuten mainittua, aihe oli hyvin läheinen myös Victor Hugolle. Cygnaeuksen ja Topeliuksen suhteen vaiheisiin ei tässä kuitenkaan voida puuttua. Ristiriidoista huolimatta heitä yhdistivät yhteiset — viholliset.

Cygnaeuksen kiistakirjoitusta voi tarkastella myös tieteen ja tutkimuksen olemusta käsittelevänä kannanottona. "Matemaattinen" ja "mekaaninen" asennoituminen olivat hänen kannaltaan voittamassa alaa historian ja humanististen tieteiden saralla. Lähiympäristössä oli pikkutarkan, kartoittavan, arkistokeskeisen tutkimuksen edustajia: Cygnaeus itsekin oli istunut arkistoissa etsimässä ennen julkaisemattomia asiakirjalähteitä mutta selvästikin katsonut historian kertomisen ja selittämisen tärkeämmäksi kuin lähdejulkaisutyönsä jatkamisen.

Luennoillaan (päiväämättömillä, 1850-luvun) hän korosti historian ymmärtävän ja kokonaisvaltaisen käsittämisen tärkeyttä 1700-luvun historiografian sijasta. Walter Scott oli auttanut syrjäyttämään valistushistoriotsijat, kuten Humen ja Robertsonin. *Deras method var den afgjordaste rationalism med alla de företräden och brister, som tillhöra denna riktning: denna myndiga rationalism som i tidernas ström evinnerligen ser endast sin egen bild,* sanoi Cygnaeus luennoillaan. *Att den nyaste historiskrifningen bemödar sig om -- att betrakta hvarje historisk karakter såsom ett konstverk för sig, och att återgifva localfärgerna i lefvande efterbildningar, i stället att förflyktiga dem i glatta, endast skenbart berättande raisonnementer--. Sinnet för detaljerna, för det individuella, äfven om detta stöter på det barocka, för blandade karakterer,-- för kontrasten uti idéer och passioner, -- med ett ord sinnet för historia i egentlig mening.* (cit. Mustelin)

Olisi houkuttelevaa jatkaa tästä Suomen historiankirjoituksen eri traditioiden kuvaukseen. Yleisiä kysymyksiä asettaneet ja suuria aiheita käsitelleet ovat virkakilpailuissa ja vaikutuksessa vuoroin voittaneet, vuoroin hävinneet pienten piirteiden tarkkuuden ja yksityiskohtien melkein rasittavasti toistuvan luotettavuuden edustajille. Mutta siitä on nyt luovuttava: tässähän piti puhua myös arkistoista ja kokoelmista!

Tarkiaisen kynä herkistyy, kun hän pääsee puhumaan piispa Alopaeuksesta historioitsijana ja hänen historioitsijapojastaan ja niistä suurenmoisista kokoelmista, jotka perhepiiri jätti jälkeensä. Porvoon Tuomiokapitulin arkistossa näitä kokoelmia on, ja *de Alopaeiska pappren* on vuosisadan vaihteesta saakka A.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Neoviuksen ansiosta suorastaan käsite.

Koko tämä aineisto keskittyy itäisen hiippakuntamme, sen seurakuntien ja sen papiston historiaan; siten myös Alopaeuksiin ja Cygnaeuksiin.

Alopaeukset ja Cygnaeukset hahmottavat sukupiireinä kuvaa itäisen hiippakuntamme mentaliteettihistorian dynamiikasta. Muitakin tunnettuja sukupiirejä kuuluu Porvoon Kymnaasin ja hiippakunnan maaseurakuntien laajaan maailmaan; sellaisia olivat Bonsdorffit ja Molanderit — myöhempi piispa Molander sai hänkin Fr. Cygnaeuksen mukaan kokea Alopaeuksen kohtuutonta epäsuopeutta! — Leppävirroille kotiutuneet Krogiukset ja näiden rivien kirjoittajalle läheinen Kraftman-Orraeus-Lagus-sukupiiri, joka monen sukupolven ajalta liittyy Iisalmen suureen emäpitäjään. Kaksikin Lagusta hävisi kahdelle tai oikeastaan yhdelle Alopaeukselle virkakilpailuissa, kertoo Tarkiainen. Siinä kiistassa, joka käytiin Porvoon Kymnaasin matematiikan lehtorin virasta 1770-1771, voitto lankesi matemaattisesti etevämmälle hakijalle, "ylimielisen varmasti ja hyökkäävästi" esiintyneelle Alopaeukselle. Laguksen pedagogiset meriitit olivat varmaankin painavammat, mutta pian Lagus sai hyvän kompensaation Iisalmen tavoitellun pastoraatin muodossa. Erikoisempi tapaus oli se, jossa Johan Laguksen poika kilpaili piispa Alopaeuksen pojan Magnuksen kanssa Porvoon tuomiorovastin virasta 1815-1817. Se oli Tarkiaisen mukaan "Alopaeusten kaikista viranhauista ehkä karrikatyyrimäisin ja kummallisin". Alopaeus nuorempi, joka ei ollut pappikaan, ei aluksi edes ollenkaan hakenut virkaa, mutta voitto kallistui lopuksi hänelle piispa-isän vedottua suoraan Keisariin kahdella kieltämättä painavalla argumentilla: poika oli vanhalle isälle viranhoidossa välttämätön, ja lisäksi hän oli vastikään opetellut erinomaiseksi venäjän taitajaksi!

Muilta kilpailijoilta ei puuttunut ansioita. Senaatin ensi sijalle asettama Lagus oli Keisarillisen Turun Yliopiston jo toistakymmentä vuotta virassa ollut filosofian professori ja prebendakirkkoherra ja lisäksi, mikä tässä tärkeää, Porvoon tuomiokapitulin jäsenen lehtori Anders Kraftmanin tyttärenpoika ja Porvoossa äidinäitinsä luona oleskellut sekä itsekin kymnaasia käynyt. Mikään ulkopuolinen ei siis Anders Johan Laguskaan ollut, vaikka olikin mennyt toisen hiippakunnan puolelle yliopiston virkaan. Sieltä hän kyllä oli jo varhain yritellyt takaisin itäiseen hiippakuntaan, sen parhaita pastoraatteja turhaan pyydystellen. Lagus sai tyytyä olemaan professori, sittemmin kyllä teologiseen ylennyt. Yliopiston mukana hän pääsi 1828 muuttamaan idemmäs, varsin lähelle Porvoota, Helsinkiin, mutta menetti silloin tuomiokapitulin jäsenyyden. Hänen leskensä muutti miehensä kuoleman jälkeen Porvooseen ja haudattiin sinne.

Keisarillinen Senaatti, joka valmisteli asiaa, olikin asettanut Laguksen ensi sijalle. Alopaeus-nimellä oli kuitenkin Pietarissa vuoden 1817 tienoilla erityistä kantavuutta. Kuuluisat suurlähettiläsveljekset Maximilian ja David Alopaeus olivat karriäärinsä huipulla: kelpasi todellakin olla Alopaeuksia!

Ja kuten sanottua, Alopaeuksella ei poikansa asiaa ajaessaan ollut mielessään

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vain luonnollinen nepotismi, vaan Laguksen on hänen silmissään täytynyt olla vaarallisen harhaoppinen. Ehkä Pietarissa tehtiin piispan mieliksi siksikin, että Laguksen nimittäminen olisi ennen pitkää pakosta johtanut aikaa ja voimia vieviin opillisiin riitoihin! Pietarissa muistettiin hänen riitansa prokuraattori Caloniuksen kanssa; Lagus oli halunnut tiukentaa virkamiesten tutkintovaatimuksia. Tämä tekee ymmärrettäväksi myös sen, ettei Lagus suvun traditioista huolimatta lähettänyt poikaansa Porvoon Kymnaasiin, vaan lähetti hänet Turusta käymään saksankielistä lukiota Viipuriin. Tällä tavoin Johan Lorenz Lagus sai indigenaattioikeuden itäiseen hiippakuntaan saksalaisen uushumanismin hengessä eikä Alopaeusten henkisessä ilmapiirissä!

Suvuilla oli siis erilaisia identiteettitraditioita myös vanhan papistomme maailmassa — sen todisti Cygnaeus kirjoituksellaan Alopaeusta ja Alopaeuksia vastaan. Mutta todellisuudessa kävi tietysti usein niin kuin romaaneissa ja näytelmissä, että nuori sukupolvi yllättäen onnistui murtamaan vastakohtaisuudet, *ystävyyksien* ja varsinkin avioliittojen pakottaessa painamaan taustalle aikanaan ehkä hyvinkin ylitsepääsemättömiltä vaikuttaneet ennakkoluulot!

Kirjallisuutta

[Anon.] Biskop Alopaeus.	Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning, 1852, 44–45. (Insändt).
von Archenholtz, I. W.	Påfven Sixtus den Femtes Lefvernesbeskrifning. Stockholm 1807.
Cygnaeus, Fr	Samlade Arbeten, I, VII. Helsingfors 1884, 1892.
Forsman (Koskimies), R	Fredrik Cygnaeus kirjailijana ja ajanilmiönä I-II. Helsinki 1923–1925.
Luther, G.	Biskop Zachris Cygnaeus i S:t Petersburg. Hist. Tidskrift för Finland 1996.
Mustelin, O.	Studier i finländsk historieforskning 1809-1865. Borgå 1957.
Nervander, E.	Blad ur Finlands kulturhistoria. Helsingfors, 1900.
Nervander, E.	Minne af Fredr. Cygnaeus. Helsingfors 1892.
von Platen, M.	Den gråtande svensken. Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1996–1997.
Rey, A.– Chantreau, S.	Dictionnaire des expressions et locutions. 2ème édition. Paris 1997.
Tarkiainen, K.	Porvoon piispa Magnus Jakob Alopaeus 1743-1818. Helsinki-Tammisaari 1985.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Matti Klinge

MATEMATIK, MATEMATIK, MATEMATIK!

Riksarkivarien Kari Tarkiainen har skrivit en omfattande och insiktsfull biografi över sin anfader biskopen M. J. Alopaeus. I den tar han till behandling även den märkliga skrift, som den store humanisten Fredrik Cygnaeus publicerade 1853, och som berör "antagonismen" mellan biskop Alopaeus och hans företrädare och rival biskop Cygnaeus den äldre, professorn och statsrådet Cygnaei farfar. Tarkiainen karakteriserar Cygnaei långa essay som en nidskrift, och ett sådant synsätt kan med rätta hävdas. Släktkretsarna representerade, även inom det östra finska stiftet, olika traditioner och betoningar. Cygnaeerna framstod i flera generationer som predikare och talare, Alopaeerna som förvaltningsmän och även matematiker.

Fredrik Cygnaei märkliga artikel kan dock också läsas som en mera allmän kritik på 1700-talets anda och den kyrkliga ortodoxins tradition. Cygnaeus' personlighet präglades av hans petersburgsk-italiensk-franska vistelser och beläsenhet samt av hans faders och han bröders och svågrars petersburgska karriärer. Framför allt var han en romantiker, Finlands mest framstående i den riktningen, från början fascinerad av stora män, som t.ex. Hannibal, Napoleon och Lord Byron. I sin historiker-, litteraturhistoriker- och skriftställargärning, samt som talare och lärare framhöll han de stora idéerna, konstens och fantasins betydelse.

Som så många andra romantiker i Europa, och som hans egen skyddsling Topelius i Finland, legitimerade och klargjorde han sin ställning genom att framhålla skillnaden till den föregående perioden, 1700-talets rationalism. För romantikerna var rationalismen i sig instängdhet, oförmåga att förstå det viktigaste i människan, hennes fantasi, viljestyrka och uppoffring. I matematiken och framför allt dess tillämpning, kameralistiken, såg han ett fält för torra och instängda själar, vilka samtidigt, typiskt nog för 1700-talet, var självgoda och kalla som människor.

Jämför man Cygnaei "nidskrift" med hans samtida utlåtanden om vad historieskrivningen borde vara och vad den inte får vara, ser man att jämförelsen mellan släkterna Alopaeus och Cygnaeus hade mera vittgående målsättningar än endast att vara en *Ehrenrettung* för farfadern. Sin läggning trogen kunde inte Cygnaeus låta bli att kraftigt dramatisera bilden av i synnerhet biskop Alopaeus, vars breda panna redan tillmäts demoniska egenskaper och vilken som helhet framstår som en figur tecknad för scenen. Just vid den tid som Cygnaeus författade "nidskriften" hade han själv övergått från att publicera källor till att skriva omfattande historiska dramer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jaan Kross

A WRITER VISITS THE ARCHIVES

At all events, he visits the archives relatively often. At least if he is my kind of writer. And at least when shaping some aspect of history into literary form. For where else except for in the archives does he stand a real chance of coming into contact with past worlds? With the immediate and unadulterated aroma of the past? Whilst regarding his calling as making all of this tangible to his contemporaries. And allowing him, if his sense of modesty allows, to utter, or to write down, such winged words of enthusiasm or of harsh words of censure.

We can thus say that he visits the archives relatively often. At times, his actual place of work is there. Of a morning, he arrives, impatient, just a little before opening time. For five minutes he strolls, in the shade of the hedge, watching the arrival of the staff so necessary for his work. He enters the building a few minutes after they do in order to avoid looking ridiculously eager, without, however, wasting too much time. He leaves, of an evening, when the staff begin to pack up their belongings with a demonstrative rustle and clatter. Or even as late as when one of the staff comes up to him, saying: "My dear colleague, our working day is now over", while his has perhaps only just begun. At times he would even be glad to actually live in the archives.

But how he feels here as a daily guest nevertheless depends on external factors. And on at least one internal factor, so to speak. External factors include, in the first instance, in which country, which era and under what circumstances he goes, or has been going, there. When the country in question was Soviet Estonia, the writer inevitably felt more or less bad on arrival. Bad, despite the fact that he was mostly treated kindly there, even in Soviet times. Bad, because such kind treatment was not to be taken for granted. In those days, the norm was for the staff to exhibit the sphinxlike aura on bureaucrats. According to the rule of thumb, the more inscrutable the behaviour of the sphinx, the more problematical the "national status" of the writer, and the closer he approached the era or epoch he wished to know something about, the more inscrutable became the behaviour of the sphinxes. For what the writer in question had in fact set to seek out was historical truth. But the difference between historical truth and the official substitute served up became ever greater, and the latter ever more warped in relation to the former, the nearer to his own epoch the writer came. By which I do not mean to say that my long-term interest in matters pertaining to the distant past were the results of the inscrutable attitudes of Soviet power and of Soviet archivists. Most certainly not. But naturally, when all is said and done, one small and hopefully positive portion of my interests in so distant a past has been due to the inscrutable expressions on the faces of

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

archive staff.

The most perverse situation in Soviet archives was the fact that according to the archive statutes, archivists were themselves to decide as to whether any given document was genuinely necessary for the research being carried out by any given person, in this case the writer who was consulting the archives, or whether the request had been filled out merely on account of ignorance or snobbery. Or on account of both. The first decision was arrived at by the omniscient Party apparatus. But if a writer should persevere and actually manage to wangle permission out of that Party apparatus, then the skills of the archivists came into play. For these were supposed to know small details about the topic of research which the Party apparatus could not, i.e. the extent to which any given document was absolutely essential for the research of any given writer. The more subtlety minded archivists never put such questions to the writer, but would silently produce the material for perusal, laying it on the desk without saying a word, eyes averted, their reticence expressing the unsaid wish to be forgiven for the foolishness of the house rules. And the writer would be only too glad to oblige. For, to a certain extent, both lived under the same roof. But alongside archivists given to subtlety, worked their less subtle counterparts. So conflicts of the order of: "Why don't you consult this source, instead?" became inevitable. All the more inevitable, in proportion to the difficulty in determining the writer's actual need for any given piece of literature deposited there. For the usefulness or fruitfulness of some item of material, or of an item of information, would emerge only after the writer had read it through with care and application and, as was inevitable, only after some time had passed.

In the early 1980s, my Russian translator approached the Soviet Foreign Ministry with a request that I myself, or he, would be afforded permission to consult any material available in the archive on Friedrich Fromhold Martens (1845-1909), which was stored in the Ministry archive. Martens was known in his time as an expert on international law, a diplomat and a professor of the Saint Petersburg University, and was for thirty years an official of the Czarist Russian Foreign Ministry. So any amount of material pertaining to him, albeit a little stereotyped and official, should be available at the said archive. I was, at the time, in the process of writing my historical novel "Professor Martensi ärasoit" ("Professor Martens' Departure") on the life of the said F. F. Martens. Which, incidentally, appeared in Estonia in 1984 and, a little later also in Finland, translated by Juhani Salokannel where it appeared in 1986 under the title "Professori Martensin lähtö", with the Werner Söderström Osakeyhtiö publishing house.

The Ministry replied to our request as follows, employing the most unsullied brand of diplomatic language:

"But of course. You are most welcome. The Ministry does, however, stipulate one sole condition: if the author, in writing his work, has used sources to be

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

found in our archive - and if he has consulted our archive during the process, we presume this to be the case - he will be obliged to submit the manuscript of his work for our perusal prior to publication. We thus find it incumbent upon ourselves to make an a priori request for his signature in order to demonstrate his agreement to this, our sole condition."
"Does this stipulation also cover works of fiction?"
"It does indeed."
"So, you presume that material to be found in your archive and used for the creation of a work of pure fiction could be treated in a manner unacceptable to yourselves?"
"That is correct."
"And you therefore wish to take it upon yourselves to censor the text in question?"
"Well... I suppose so. If, that is, you are unable to find a more acceptable turn of phrase for the said activity."

Which implies the following. My Martens novel would in any case be dealt with by the normal, everyday censorship in Estonia and, later, in its Russian translation, in Moscow. Therefore allowing it to undergo a further bout of, in this instance, super-censorship by the Soviet Ministry of Foreign Affairs was simply out of the question. So that no Martensiana deposited with the Foreign Ministry archive was ever consulted during the entire period of writing the said novel. And analogously, similar material, to be found in similar places, similarly remained unconsulted on thousands of occasions. Equally so, the historical skein of works of literature was, under the pressure of bureaucratic exigency, thinned out to the utmost extent - also in thousands of cases.

And yet - also during those decades, and at the appropriate crossing of the lines of latitude and longitude, the magic word archives is associated with various elements of a pleasurable nature. And in the air hovered corresponding dangers, and especially one which, at least in my own case, was as relevant and topical then as it is now that I have access to quite un-Soviet archives - namely, that which I alluded to at the beginning of this piece: an internal factor. This is the danger that a writer, and especially a writer who, such as myself, is not particularly insistent, or systematic, in his researches - simply goes astray. Simply strays from the strait path, of his original, quite concrete, aim or area of interest, wandering off into all manner of sidepaths suggested to him. And such paths are present in every actual archive in their hundreds, in their thousands - forking away from that path the writer has chosen for himself, to the left and to the right. Into tiny, largely imaginary hints at a path, leading into shrubland, into thorny thickets and into desert. Oh, countless are the opportunities afforded for the discovery of the magic of what is yet unknown...

Praise be to the existence of the forked paths of the archives, down which

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

the danger of straying is so very great!

(translated from the Estonian by Eric Dickens)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jyrki Paaskoski

MATTHIAS AKIANDER JA VANHAN SUOMEN LAHJOITUSMAAT

Syksyllä 1863 Helsinkiin kokoontuneet Suomen suuriruhtinaskunnan säädyt antoivat valtiopäivien valtiovarainvaliokunnalle esityksen niin sanottujen lahjoitusmaiden lunastamisesta. Sen mukaan senaatin tuli ottaa erityinen valtiopäivien takaama laina, joka käytettäisiin Viipurin läänin lahjoitusmaiden ostamiseen sitä mukaa, kun niitä tulisi myytäväksi. Valtiovarainvaliokunta ei kuitenkaan suostunut esittämään lainavaltuuksien myöntämistä ennen kuin oli perusteellisesti selvitetty vuoden 1826 lahjoitusmaaukaasin tausta ja kysymys siitä, kenelle lahjoitusmaiden omistusoikeus todella kuului. Valiokunnan kantaa tukivat sekä senaatti että kenraalikuvernööri. Sen sijaan ministerivaltiosihteeri Aleksander Armfelt katsoi hankkeen turhaksi, koska keisari oli jo vuoden 1826 ukaasissa todennut kaikki lahjoitusmaat donataarien allodiaalirälssiksi.[1]

Etevä Itä-Suomen historian tuntija, Venäjän kielen ja kirjallisuuden professoriksi vuonna 1862 nimitetty Matthias Akiander (1802-1871) otti asian yksityisesti tutkittavakseen. Pohtiessaan lahjoitusmaiden lunastamista valtiovarainvaliokunta oli osunut asian ytimeen, eli kysymykseen donaatioiden maanhallinnasta ja omistusoikeudesta sekä niissä tapahtuneista muutoksista, jotka olivat välttämättömiä päätöksenteon kannalta.[2] Vastauksena valtiopäivien epäröintiin ja vilkkaana käyneeseen lehdistökeskusteluun Akiander kirjoitti vajaassa vuodessa lahjoitusmaatutkimuksen *Om Donationerna i Wiborgs Län*, joka julkaistiin vuonna 1864. Teoksensa esipuheessa Akiander totesi, että erityisesti valtiopäivien alla ja aikana käydyssä sanomalehtikeskustelussa oli ilmennyt runsaasti lahjoitusmaiden oikeushistoriallista taustaa koskevia virheitä. Akianderin mukaan ongelmana oli päättäjien tietämättömyys Vanhan Suomen oikeudellisista erikoispiirteistä Venäjän keisarikunnan yhteydessä.[3]

Vielä vuonna 1825, jolloin kenraalikuvernööri A. A. Zakrevskin johtama lahjoitusmaakomitea antoi esityksensä lahjoitusmaiden maanhallinnasta, olivat kaikki osapuolet talonpoikia lukuun ottamatta olleet asiasta yhtä mieltä. Mutta valtiopäivien kokoontuessa käsittelemään suuriruhtinaskunnan asioita vajaat 40 vuotta myöhemmin tilanne oli kääntynyt päinvastaiseksi, ja ministerivaltiosihteeriä lukuun ottamatta säädyt, senaatti ja kenraalikuvernööri, olivat valmiita lahjoitusmaiden lunastamiseen, vaikka se merkitsi huomattavaa taloudellista rasitetta suuriruhtinaskunnan finanssipolitiikalle.

Halu ratkaista lahjoitusmaakysymys mahdollisimman nopeasti näkyi myös valtiopäivien päätöksissä. Samana vuonna ne päättivät myöntää lunastamista varten aluksi 200 000 markan määrärahan, joka nostettiin vuosien 1864-1867 valtiopäivien aikana vielä 727 000 markkaan. Hankkeen valtiontaloudellinen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rasite kasvoi samana vuonna, jolloin säädyt antoivat luvan ottaa korkeintaan 12 miljoonan markan lainan lunastamista varten.[4]

On kysyttävä, miksi valtiopäivät olivat näinkin nopeasti valmiita myöntämään huomattavia varoja lahjoitusmaiden lunastamiseen. Mielenkiintoinen kysymys liittyy myös siihen, millainen osuus professori Matthias Akianderin lahjoitusmaateoksella valtiopäivien suurissa rahapäätöksissä oli ja millainen oli Akianderin intentio, eli miksi hän ryhtyi vapaaehtoisesti ja ilman erillistä korvausta laatimaan hankalaa tutkimusta lahjoitusmaista, mitä hän tällä tutkimuksella tarkoitti ja mitä hän uskoi sillä saavuttavansa.

Ensin on kuitenkin lyhyesti vastattava kysymykseen, mitä lahjoitusmaat olivat ja millä oikeuksilla ne oli edellisellä vuosisadalla donataareille luovutettu. On myös tarpeen tarkastella lahjoitusmaatalonpoikien verotusta ja siinä tapahtuneita muutoksia, jotta saataisiin käsitys siitä, mikä oli kruunun oma intressi lahjoitusmaakysymyksessä.

Lahjoitusmaiden omistusoikeus ja vuoden 1826 ukaasi[5]

Lahjoitusmailla tarkoitettiin niitä yksittäisiä taloja, kyliä tai kokonaisia pitäjiä, jotka 1700-luvulla oli lahjoitettu venäläisille aatelisille virkamiehille ja upseereille palkan jatkeeksi. Lahjoitusmaita luovutettiin alueelta, jonka Venäjä oli saanut Ruotsilta Uudenkaupungin (1721) ja Turun (1743) rauhoissa ja joka tunnetaan paremmin nimellä Vanha Suomi tai Viipurin kuvernementti.

Alun perin lahjoitusmaiden maanluonto oli määritelty 1600-luvun ruotsalaisten läänitysten mukaisella tavalla. Kruunu lahjoitti donataarille eli lahjoitusmaanhaltijalle tietyn osuuden kruununveroista, mutta ei omistusoikeutta maahan. Vanhassa Suomessa käytäntö vahvistettiin vuoden 1728 verorevisiossa, jonka mukaan donataari sai pitää kaksi kolmasosaa kruunun talonpojille määräämistä veroista ja loput tilitettiin kruunulle.

Donataarien lahjakirjoissa lahjoitusmaiden maanluonnon määrittely kuitenkin seurasi venäläistä käytäntöä. 1740-luvulta lähtien donataarit saivat lahjakirjojensa sanamuodoissa "ikuisen ja perinnöllisen hallintaoikeuden" lahjoitusmaihinsa. Tämä oli ristiriidassa Vanhassa Suomessa noudatetun käytännön alkuperäisen tarkoituksen kanssa, sillä esimerkiksi Pietari I:n aikana 1710- ja 1720-luvulla lahjoitusmaiden katsottiin palaavan takaisin kruunulle sen jälkeen, kun donataarit olivat luopuneet valtion palvelemisesta. Käsitteellisen maanhallinnan muuttuminen donataarien eduksi merkitsi myös painetta verotuksen muuttamiseksi. Donataarit vaativat 1770-luvulta lähtien talonpoikia hyväksymään niin sanotut kontrahdit, joissa verot oli määritelty donataarien ja heidän tilanhoitajiensa toimesta. Käytännössä kontrahtikäytännön hyväksyminen merkitsi maanhallinnan muutosta. Lahjoitusmaiden omistusoikeus oli siirtymässä kruunulta donataareille, ja lahjoitusmaista oli tulossa allodiaalirälssiä, jossa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

talonpoikien verojen määräämisoikeus kuului yksinomaan donataareille.

Kontrahtikäytännöstä tuli 1800-luvun alkuvuosina vallitseva talonpoikien veromuoto, joskin kruunu halusi pitää itsellään sopimusten kontrollivallan. Kontrahdit piti vahvistuttaa alioikeuksissa, ja talonpojille taattiin oikeus valittaa niistä. Käytännössä verosopimuksia ei kuitenkaan viety kiireisten alioikeuksien tarkastettavaksi, mutta talonpoikien niistä nimenomaisesti valittaessa kontrahtien kohtuullisuus tutkittiin.

Lahjoitusmaakiistojen ydinkysymys oli niiden maanluonnossa, eli kuka oli niiden omistaja. Lahjakirjojen sanamuodot ja kontrahtikäytäntö käänsivät kiistan donataarien eduksi, mutta kruunu ei halunnut luopua omistusoikeudestaan, koska lahjoitusmailta saatiin verotuloja. Tämä näkyi ristiriitaisessa lainsäädännössä 1810-luvulla, jolloin kruunu välillä myönsi donataareille käytännössä allodiaalirälssiin verrattavissa olevat omistusoikeudet ja välillä taas perui ne, eli vaati uutta kruunun toimesta tehtävää talonpoikien verojen määräämistä.

Vuonna 1825 koolle kutsutun ja salaiseksi määrätyn lahjoitusmaakomitean mietintö ratkaisi lahjoitusmaiden maanomistusta koskevan kiistan. Aleksanteri I:n toivomuksena oli ollut lahjoitusmaakysymyksen ratkaisu donataarien eduksi loukkaamatta kuitenkaan talonpoikien henkilökohtaista vapautta. Keisarin kuolema siirsi ehdotuksen vahvistamisen syksyyn 1826, jolloin uusi hallitsija Nikolai I allekirjoitti komitean mietinnön pohjalta tehdyn ukaasin. Yksi poikkeus alkuperäiseen mietintöön kuitenkin tuli, sillä ministerivaltiosihteeri Robert Henrik Rehbinderin vaikutuksesta ukaasi astui voimaan vasta kymmenen vuotta myöhemmin eli syksyllä 1836.

Lahjoitusmaaukaasin mukaan talonpojat olivat lampuoteja, joilla ei ollut omistusoikeutta viljelemiinsä tiloihin. Talonpoikien verot olivat siten itse asiassa maanvuokraa. Kymmenen vuoden siirtymäajan sisällä talonpoikien tuli joko selvittää aikaisemmat verorästinsä donataarien kanssa ja hyväksyä omistusoikeuden siirtyminen kruunulta donataareille tai poistua tiloiltaan.

Lahjoitusmaat lehdistössä

Valtiopäiviä valmisteleva niin sanottu tammikuun valiokunta käsitteli myös kysymystä lahjoitusmaiden lunastamisesta. Valiokunta, joka koostui kaikkien säätyjen edustajista, päätti esittää lahjoitusmaiden lunastamista. Päätöstä edelsi kiinnostava keskustelu, jossa itäsuomalaiset talonpojat, papit ja porvarit selostivat lahjoitusmaaoloja. Papiston edustajista Rantasalmen kirkkoherra J. F. Bergh ja Muolaan kirkkoherra J. M. Hackzell katsoivat, että talonpoikien apatian taustalla oli viranomaisten välinpitämättömyys. Talonpojista oli Hackzellin mukaan tullut niin epäluuloisia, etteivät he enää uskoneet viranomaisiin valtiopäivistä puhumattakaan.[6]

Radikaaleimman puheenvuoron piti Pälkjärven lahjoitusmaalla syntynyt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

talonpoika Heikki Jaatinen, jonka mukaan säätyjen velvollisuus oli heti auttaa talonpoikia ja lunastaa lahjoitusmaat valtiopäivien päätöksellä. Lahjoitusmaatalonpojista Jaatinen totesi seuraavasti:

> *"Näillä kansalaisillamme ei ole oikeata isänmaata. Mutta voimmeko heitä siitä syyttää? Ei! ei ensinkään; se olis sulaa vääryyttä. Heille on tapahtunut laittomuus, - heille on tapahtunut vääryys. He ovat ajan kuluessa vähitellen ja tietämättänsä joutuneet itsenäiseltä ja omituiselta kannalta nykyiseen pian orjalliseen tilaan."*[7]

Ennen tammikuun valiokunnan kokoontumista lehdistössä oli käyty huomattavasti varovaisempaa keskustelua. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura oli viritellyt viipurilaisissa sanomalehdissä 1830-luvulta lähtien keskustelua lahjoitusmaista ja talonpoikien asemasta. Tätä ennen Jaakko Juteini oli runoissaan 1810-luvun lopussa ja seuraavan vuosikymmen alussa puolustanut lahjoitusmaatalonpoikien oikeutta omiin tiloihinsa ja kohtuullisiin veroihin. Hän kannatti maareformia, joka tekisi lahjoitusmaatalonpojista itsenäisiä viljelijöitä, mikä lisäisi talonpoikien hyvinvointia ja samalla kruunun verotuloja.[8]

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran vaikutus lahjoitusmaakysymyksen kääntymiseen talonpoikien eduksi oli ratkaiseva. Kuten Jouko Teperi on osoittanut, Kirjallisuusseuran yhtenä keskeisenä toiminta-ajatuksena oli eri säätyjen lähentäminen toisiinsa. Lahjoitusmaat muodostivat tässä ajattelussa paikallisen ristiriidan, jonka poistamiseksi seura alkoi tarmokkaasti toimia. Säätyjen lähentämistä toisiinsa ajoi erityisesti Pietari Hannikainen, joka näytelmissään ja sanomalehtikirjoituksissaan kertoi lahjoitusmaiden epäoikeudenmukaisuudesta ja talonpoikien turvattomuudesta.[9]

Mutta fennomaanien riveissä esiintyi sellaisiakin mielipiteitä, joissa talonpoikia pidettiin itse syypäinä omaan kurjuuteensa. Tunnetussa matkakuvauksessaan *Muistelmia matkoilta Wenäjällä vuosina 1854-1858* (1859) August Ahlqvist kirjoittaa Valkjärven, Muolaan ja Kivennavan lahjoitusmaatalonpojista seuraavasti:

> *"Tähän epä-vakaiseen oloon ovat talonpojat itset syy-päät. Sillä joku aika takaperin tahtoivat sekä isännät että esi-valta saada heidät kontrahdin tekoon, jonka kautta he määrättyä veroa vastaan olisivat edes kontrahdissa määrätyn pitemmän tahi lyhemmän ajan olleet tiloillansa pysyväiset. Vaan onnettomat epä-luulot villitsivät rahvaan niin, että kontrahtia ei uskaltanut tehdä kuin hyvin harvat, ja yleinen epäluuloisuus tätä vastaan oli ollut niin suuri, että kontrahdin tehneiltä perheet pakenivat metsiin ja jättivät perheen-miehen yksinänsä talossa istumaan."*[10]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ahlqvist katsoi, että talonpojat saivat syyttää kurjasta asemastaan vain itseään. Heidän olisi pitänyt solmia pitkäaikaiset kontrahdit, mikä olisi vakiinnuttanut olot lahjoitusmailla. Tällöin talonpoikien ei myöskään olisi tarvinnut ryhtyä harjoittamaan sivuelinkeinoja.

> *"Ja tässä onkin täkäläisen talonpojan elämässä nähtävän huolimattomuuden, laiskuuden ja ventouden juuri. Sillä arvellen: mitä minä huolin niin paljon työtä panna maahan, josta kukaties huomenna olen poisluovutettu! laiminlyöpi hän maanviljelyksen ja heittäytyy muille helpommille elatuskeinoille."*[11]

Ahlqvistin kaltaisille länsisuomalaisille fennomaaneille lahjoitusmaakysymys näyttäytyi toisella tavalla kuin paikalliset olosuhteet ja lahjoitusmaahistorian paremmin tunteneille viipurilaisille. Ahlqvistin aikalaisten mieliin olivat painuneet J. L. Runebergin kuvaukset Suomen kansasta, joka peräänantamattomana ja nurkumatta raivasi peltojaan, ylväänä ja pystypäisenä hääräsi torpissaan ja oli mieleltänsä vakaa ja rauhallinen. Maanviljelyksensä laiminlyönyt, maahan kaatuvissa tuvantölleissä asuva, siivoton, epäluuloinen ja kulmiensa alta pälyilevä lahjoitusmaatalonpoika ei mitenkään istunut tähän idealisoituun runebergiläiseen kansankuvaan.[12]

Tammikuun valiokunnan lahjoitusmaatalonpoikia puoltavan kannan tultua julki lehdistökeskustelun sävy muuttui sensuurista huolimatta avoimemmaksi ja monipuolisemmaksi. Viipurilaisessa Otavassa julkaistiin helmikuussa 1862 useita artikkeleita, joissa lahjoitusmaiden lunastaminen oli voimakkaasti esillä. Lehti johdatteli talonpoikia omaehtoiseen toimintaan olojensa parantamiseksi. Se esitteli muun muassa viisi jaakkimalaista kyläkuntaa, jotka olivat ostaneet tilansa, ja kehotti myös muita toimimaan samalla tavalla. Lehti koetti neuvoillaan auttaa talonpoikia ja samalla tehdä lahjoitusmaista polttavan yhteiskunnallisen kysymyksen, jonka ratkaisu tulisi olemaan valtiopäivien käsissä.[13]

Lahjoitusmaakeskusteluun osallistuivat nyt myös talonpojat. Helmikuussa 1863 julkaistiin Suomettaressa K. S. Arentimies Kurkijoella -nimimerkin kirjoitus, jossa vaadittiin nopeita toimia lahjoitusmaiden lunastuksen aloittamiseksi. Pikainen apu oli tarpeen, mutta jos lähdettäisiin tekemään hankalia juridisia selvittelyjä, päätöstä ei ehkä saataisikaan aikaan, kuten Arentimies aiheellisesti epäili.[14]

Viisi keskikannakselaista talonpoikaa laati tammikuun valiokunnan esitysten ja Otavan artikkeleiden innostamana kesällä 1863 Suomettaressa julkaistun kolmeosaisen kirjoituksen *Totinen puolustus*, jossa hyökättiin voimakkaasti Ahlqvistin edellä esittämiä näkemyksiä vastaan. Talonpojat katsoivat, etteivät he olleet hoitaneet tilojaan huonosti, vaan päinvastoin, peltojen ja metsien rappio johtui donataareista, jotka vaativat talonpojat kuljetustöihin ja hovin pelloille

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

juuri silloin, kun talonpoikien piti työskennellä omilla pelloillaan ja metsissään. Kontrahteja ei ollut solmittu, koska katsottiin, ettei niitä ollut laadittu talonpoikien hyväksi. Epäilyttäväksi asian teki sekin, että kasakat mellastivat niskuroivien talonpoikien taloissa ja pihamailla. Talonpoikien ainoana keinona oli pakeneminen metsään, kun

> *" -- lukko-ovet kirveellä särettiin, ovet voittomerkkinä hoviin vietiin, tavarat lokaan sotkettiin, ruoka padat kartanolle kaadettiin, kaikki paikat auki revittiin--".*[15]

Talonpojat eivät suostuneet allekirjoittamaan kontrahteja suinkaan vain niiden kohtuuttomuuden vuoksi. He uskoivat, että sopimuksen hyväksyminen olisi tehnyt heistä maaorjia. Talonpojilla oli pelolleen varoittava Inkerinmaan esimerkki. Inkeriläiset talonpojat olivat olleet vapaita vielä 1600-luvulla Ruotsin vallan aikana, mutta 1700-luvulla maat oli lahjoitettu venäläisille aatelisille, jotka kontrahtien kautta olivat muuttaneet talonpojat maaorjiksi.[16]

Erityisen katkeria talonpojat olivat siitä, että heitä kohdeltiin kapinallisina, vaikka omien vakuutustensa mukaan he eivät olleet osallistuneet kasakoiden lietsomiin tappeluihin. Kirjoituksellaan talonpojat kumosivat kohta kohdalta Ahlqvistin väitteet talonpoikien haluttomuudesta solmia kontrahteja ja käänsivät taitavasti lahjoitusmaakysymyksen moraaliseksi kannanotoksi donataareja vastaan.

> *"Hän on saanut vapaasti elää lakia vastoin, on saanut antaa viinasavottansa käydä myötänsä juhla- ja sunnuntaipäivät, asettaa julkaisia kapakoita joka paikkaan, myydä viinaa kotona ja kapakoissa kaiket pyhätki."*[17]

Viisi talonpoikaa kuitenkin uskoi parempaan tulevaisuuteen. Toivo pantiin oikeamieliseen ja lempeään keisariin, joka varmasti ymmärtäisi talonpoikien hädän, kunhan asia saataisiin hänelle esitettyä oikeassa valossa. Talonpojat vaativat uusia riippumattomia selvityksiä, jotta totuus saataisiin esiin. He katsoivat, että

> *" -- olis näitä asioita paremmin tutkittava, että meki talonpojat ihmisarvon saisimme ja ne herrat häpeään tulisivat, jotka aina sanovat ettemme ole minkään paremman ansainneet."*[18]

Maaliskuun 1863 Litteraturbladetissa julkaistussa artikkelissa *Om Donationerna i Wiborgs Län* juuri senaattoriksi nimitetty J. V. Snellman oli periaatteessa samaa mieltä talonpoikien kanssa. Hän kuitenkin katsoi, ettei

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

talonpoikien puolelle asettunut yleinen kansalaismielipide yksinään riittänyt päätöksenteon pohjaksi. Tilanne olisi kokonaan toinen, mikäli viranomaiset, ja Snellmanin mielestä mieluiten senaatin oikeusosaston juristit, tekisivät perinpohjaisen selvityksen lahjoitusmaiden maanhallinnan ja omistusoikeuden historiasta. Mikäli sitten osoittautuisi, ettei tällaisen selvityksen tekeminen ollut mahdollista, tulisi Snellmanin mielestä tarkasti ottaa huomioon, mitä poliittisia ja valtiontaloudellisia seurauksia lunastuksesta voisi aiheutua.

Poliittisilla seurauksilla Snellman todennäköisesti tarkoitti tilannetta, jossa lahjoitusmaiden lunastuksen takia suuriruhtinaskunta ja keisari ajautuisivat sovittamattomaan ristiriitaan, joka olisi Suomelle muuten niin suotuisan kehityksen vallitessa hyvin epätoivottavaa. Samanaikainen Puolan kapina osoitti varovaiselle Snellmanille, että Aleksanteri II oli tarvittaessa periksiantamaton ja valmis myös voimankäyttöön, mikäli suuriruhtinaskunnan valtioelimet ja eliitti asettuisivat keisaria vastaan. Valtiontaloudellisilla tekijöillä Snellman puolestaan tarkoitti lunastuksen huolellista suunnittelua ja siitä aiheutuvien menojen jaksottamista riittävän pitkälle aikavälille.[19]

Snellman pohti myös oikeudellisen selvityksen seurauksia, mikäli osoittautuisi, ettei donataareilla olisikaan vuoden 1826 ukaasista huolimatta täydellistä lahjoitusmaiden omistusoikeutta, vaan ainoastaan oikeus nauttia talonpoikien maksamia veroja. Tällainen tulos merkitsi Snellmanin mukaan sitä, että lunastus olisi tarpeeton, eikä kruunun tietenkään pitäisi maksaa donataareille markkaakaan omasta omaisuudestaan. Mikäli selvityksessä päädyttäisiin tällaiseen tulokseen, tilat tuli panna verolle ja talonpojat maksamaan maaveroa kruunulle.[20]

Donataarien kanta tuli esille Litteraturbladetissa, joka julkaisi Pyhtäältä kotoisin olleen J. G. Schatelovitzin kirjoituksen lahjoitusmaista. Hän katsoi, etteivät talonpojat olleet tilojensa alkuperäisiä haltijoita. Lahjoitusmaajärjestelmän historiallinen kehitys oli yksinkertaisesti ollut sellainen, että ajan myötä donataarit olivat saaneet lahjoitustensa täydellisen hallinta- eli omistusoikeuden. Tästä syystä donataarien ei tarvinnut suostua kansalaismielipiteen vaatimiin myönnytyksiin. Schatelovitz siis torjui Snellmanin kannan ja oli sitä mieltä, että mikäli kruunu lähtisi lahjoitusmaiden lunastukseen, donataarien oli saatava käypä korvaus menetetystä omaisuudesta. Tämä olisi kuitenkin epätoivottavaa, ja lunastuksen sijaan kontrahtikäytäntöä tuli kehittää siten, että myös talonpojat olisivat sopimuksiin tyytyväisiä.[21]

Muutos syyskuussa 1863 kokoontuneiden valtiopäivien lunastuspäätöksen ja 1840- ja 1850-lukujen viranomaisten esittämien kannanottojen välillä oli huomattava. Ero johtui useista syistä. 1860-luvun alussa vallitsi jo Suomessakin uusi eurooppalainen vuoden 1848 luoma poliittinen kulttuuri, jossa taloudellisia ja sosiaalisia epäkohtia nostettiin esille aikaisempaan verrattuna kokonaan uudella tavalla. Aleksanteri II:n aika merkitsi uudenlaista vapautta, jonka yhtenä esimerkkinä oli vilkas kansalaiskeskustelu aiemmin lähes mahdottomista aiheista. Uudet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tuulet näkyivät myös lehdistösensuurin silmiinpistävänä lieventymisenä, mikä viime kädessä teki kantaaottavankin lehtikirjoittelun mahdolliseksi.

Viipurilaisten fennomaanien johtama lehdistökeskustelu oli tärkeässä asemassa muokattaessa kansalaismielipidettä suopeaksi lahjoitusmaiden lunastamiselle. Muokkaustyö oli alkanut jo 1830-luvulla ensin Pietari Hannikaisen Kanavassa ja myöhemmin Sanan-Lennättimessä, mutta silloin lahjoitusmaaepäkohtien esittelyllä oli ollut lähinnä paikalliset tarkoitusperät. Keisarin päätös kutsua koolle niin sanottu tammikuun valiokunta avasi viipurilaisille fennomaaneille mahdollisuuden tehdä asiasta suuri yhteiskunnallinen kysymys, joka olisi ratkaistavissa vain valtiopäivien tekemällä lahjoitusmaiden lunastuspäätöksellä.

Taustalla vaikutti myös Venäjän maaorjien vapauttaminen helmikuussa 1861, millä oli merkitystä ennen kaikkea lahjoitusmaatalonpojille. Vapauttamismanifesti oli osoitus Aleksanteri II:n oikeamielisyydestä; erään tunnetun senaikuisen (joulu)laulunkin mukaan "hän pois otti orjuuden". Vaikka lahjoitusmaatalonpoikien kohdalla kyse ei ollutkaan maaorjuudesta vapauttamisesta, reformia käytettiin tarkoituksellisesti lunastamisasian ajamiseksi. Esimerkiksi Suomettaressa julkaistun *Totisen puolustuksen* kirjoittajat näkivät, että asia kääntyisi talonpoikien eduksi, kunhan vain epäkohdat saataisiin keisarille esitettyä. Kun keisari ei ottanut asiaa henkilökohtaisesti käsiteltäväkseen, toiveet asetettiin tammikuun valiokuntaan ja valtiopäiviin.

Kuten lehdistökeskustelu osoitti, donataareja lukuun ottamatta kaikki olivat valmiita lahjoitusmaiden lunastamiseen, mutta ainoastaan yhdellä ehdolla. Kaikki osapuolet, niin talonpojat, donataarit, säädyt ja senaatti, vaativat perinpohjaista selvitystä lahjoitusmaiden historiallisesta kehityksestä ja oikeudellisesta luonteesta. Tästä selvityksestä riippui koko lahjoitusmaa-asian ratkaisu. Kaikessa hiljaisuudessa työskennellyt professori Matthias Akiander julkaisi seuraavana vuonna käänteentekevän historiallisen tutkimuksen lahjoitusmaiden maanluonnosta ja verotuksen kehityksestä.

Om Donationerna i Wiborgs Län

Akianderin lähtökohtana oli korjata niitä asiavirheitä, joita lehdistössä oli esiintynyt, ja samalla esittää perusteltu kanta lunastusta puoltavan kansalaismielipiteen tueksi aivan kuten senaattori Snellman oli Litteraturbladetissa vaatinut. Lähes kaikissa sanomalehtiartikkeleissa historiallinen perspektiivi ei ollut ulottunut 1800-luvun alkua kauemmas, ja niissäkin, joissa oli tarkasteltu edellisen vuosisadan asioita, rajoituttiin vain verotuskysymyksiin. Venäläisen maanhallinnan historia ja sen vaikutus lahjoitusmaihin oli lehdistössä kokonaan sivuutettu, vaikka donataarien keskeisin perustelu omistusoikeutensa puolesta pohjautui lahjakirjoihin ja niiden sanamuotojen venäläiseen oikeus-historialliseen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kontekstiyhteyteen.

Vertailemalla ruotsalaista ja venäläistä maanhallinnan historiaa ja sijoittamalla se Vanhan Suomen laki- ja oikeusnormistoon sekä kameralistiikkaan Akiander pystyi vakuuttavasti osoittamaan, mistä lahjoitusmaiden maanhallinnassa oli kyse. Koska Vanhassa Suomessa noudatettiin ruotsalaisia lakeja ja koska lahjoitusmaat oli luovutettu kuten 1600-luvun ruotsalaiset läänitykset, niiden omistusoikeus säilyi kruunulla. Vaikka lahjakirjojen sanamuodoissa mainittiin täydellistä omistusta määrittävät "ikuisen ja perinnöllisen hallinnan" käsitteet, kaikki Vanhassa Suomessa noudatettavat käytännöt olivat osoittaneet, että lahjoitusmaat eivät kuitenkaan olleet donataarien omaisuutta.

Eniten donataarien omistusoikeutta rajoitti lahjoitusmaiden verotusoikeus, joka oli kruunun valvonnassa. Kruunu määräsi verorevisioista eli tilojen verotuksen muutoksista ja niiden jakautumisesta donataarin ja kruunun välillä. 1770- ja 1780-luvulla yleistynyt kontrahtikäytäntö ei ollut tätä oikeutta poistanut, ja donataarien yksipuolisesti määräämät kontrahdit olivat periaatteessa lahjoitusmaiden maanhallinnan vastaisia. Kruunu ei kuitenkaan puuttunut siihen, vaan päinvastoin kannusti donataareja ja talonpoikia solmimaan kontrahteja. Olennaista oli se, ettei kruunu missään vaiheessa ollut luovuttanut maanomistusoikeuttaan donataareille, vaan se edelleen tulkitsi ainoastaan lahjoittaneensa heille talonpoikien verot.

Akiander osoitti, että 1700-luvulla donataareilla oli lahjoitusmaidensa possessio- eli hallintaoikeus (ven. vladenije), joka tarkoitti vain talonpoikien verojen nautintaoikeutta. Vasta vuoden 1826 lahjoitusmaaukaasissa kruunu luovutti yksiselitteisesti maanomistusoikeutensa donataareille, jolloin talonpojista tuli lampuoteja. Talonpojat eivät päässeet vaikuttamaan päätökseen, koska he eivät olleet 1700-luvullakaan olleet tilojensa omistajia, vaan kruununtalonpoikiin rinnastettavia maanviljelijöitä. Siten Snellmanin huoli lahjoitusmaiden omistusoikeudesta oli turha, eikä hänen tarvinnut finanssitoimituskunnan päällikkönä pelätä, että kruunu olisi lahjoitusmaat lunastaessaan ostanut itselleen jo kuuluvaa omaisuuttaan.

Lojaalina Keisarillisen Aleksanterin yliopiston professorina Akiander lopetti tutkimuksensa vuoden 1811 Vanhan Suomen liittämisukaaseihin, eikä esittänyt huomioita vuoden 1826 lahjoitusmaaukaasista. Tutkimus oli tarkoituksenmukaista lopettaa vuoteen 1811, koska niin lehdistökeskustelu kuin tammikuun valiokunnan kannanotot olivat osoittaneet päättäjien olevan hyvin perillä lahjoitusmaiden omistuksesta ja talonpoikien oloista vuoden 1826 ukaasin jälkeen. Akianderin tutkimuksen esipuheesta on kuitenkin luettavissa varovaista vuoden 1825 lahjoitusmaakomitean arvostelua. Omistusoikeuden antaminen donataareille ilman minkäänlaista korvausta vaikutti käsittämättömältä.

Akiander ei tiettävästi osallistunut muilla kirjoituksillaan lehdistössä käytävään lahjoitusmaakeskusteluun. Kirjansa esipuheessa hän kuitenkin esitti valtiopäiville

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

toiveensa lunastuksen pikaisesta aloittamisesta.

> *"Vi hoppas dock, att vår på historiska urkunder grundade utredning om donationernas ursprungliga natur skall bidragatill rätta uppfattningen och bedömmandet af sjelfva rättsfrågan och derigenom ock till bestämmandet af medel och utvägar för återställande af donationsböndernes förra åborätt till sina hemman."*[22]

Akianderin vaikuttimet

Vanhassa Suomessa Jääsken pitäjässä syntynyt Matthias Akiander oli hyvin perillä lahjoitusmaiden aiheuttamasta yhteiskunnallisesta ongelmasta. Viipurin läänissä tunnettiin tarkasti Salmin vuoden 1831 ja Valkjärven vuoden 1837 tapahtumat, joiden tuloksena Viipuriin perustettiin hovioikeus 1839. Vuoden 1826 lahjoitusmaaukaasin kymmenen vuoden siirtymäaika oli päättynyt 1836, ja donataarit yrittivät turhaan saada talonpojat hyväksymään kontrahdit. Tuloksena oli vain hovileirien tilanhoitajien ja muiden palkollisten sekä talonpoikien välistä nujakointia, joissa ei vältytty henkilövahingoiltakaan.[23]

Helsingin yliopiston kirjastossa säilytettävässä Matthias Akianderin kokoelmassa on viitteitä siitä, että hän oli aivan yksityiskohtia myöten perillä talonpoikiin kohdistuneesta väkivallasta, painostuksesta ja uhkailusta. Kokoelmassa on eräs irrallinen käsikirjoitusnippu, jonka ilmeisesti muuan valkjärveläinen talonpoika oli toimittanut Akianderille. Siinä kuvataan Valkjärven Veikkolan lahjoitusmaan oloja vuosien 1826 ja 1862 välisenä aikana. Kuvauksesta käy hyvin ilmi, millainen sosiaalinen jännitys Valkjärvellä vallitsi.[24]

Akiander - itsekin talonpojan, joskaan ei lahjoitusmaatalonpojan poika - kannatti lunastuksen välitöntä aloittamista. Hänkin kannatti perusteellista juridista selvitystä, mutta epäili, ettei asiasta tulisi mitään, jos se jäisi senaatin oikeusosaston vastuulle. Akiander epäilemättä ymmärsi, että vapaan lehdistökeskustelun ja valtiopäivien yhdessä luoma otollinen tilanne luisuisi käsistä, mikäli hankkeessa ei edettäisi nopeasti. Mikään ei nimittäin taannut sitä, että valtiopäivät ylipäätään kutsuttaisiin koolle enää vuoden 1863 jälkeen. Jos lunastuksesta päättäminen jäisi senaatille, kenraalikuvernöörille, ministerivaltiosihteerille ja keisarille, oli todennäköistä, ettei lahjoitusmaiden lunastuksessa päästäisi hyviä puheita pidemmälle. Akianderin päätös tutkimuksen tekemisestä yksityisesti ilman toimeksiantoa ja sitä seuraavaa rahallista korvausta osoittavat hänen vaikuttimiensa olleen epäitsekkäitä.[25]

Akianderin talonpoikia vahvasti puoltava kanta viittaisi siihen, että hänen oma näkemyksensä olisi voinut vaikuttaa lahjoitusmaatutkimuksen johtopäätöksiin asiakirjojen todellisuudesta antaman kuvan kustannuksella.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Akianderilla oli kuitenkin hyvä Venäjän ja Ruotsin oikeus- ja kameraalihistorian tuntemus, minkä lisäksi hänellä oli vankka tietämys Vanhan Suomen asemasta keisarikunnan sisällä. Akianderilla oli myös käytössään runsaasti uutta arkistomateriaalia, joka oli toimitettu oikeusministeriön arkistosta Moskovasta senaatin arkistoon tohtori J. E. Vaarasen toimesta vuonna 1863.[26]

Aineisto käsitti muun muassa donataarien lahjakirjoja, talonpoikien verotusta koskevia tietoja ja ennen kaikkea venäläisten viranomaisten tekemiä päätöksiä maanhallintakiistoista. Näistä asiakirjoista Akiander sai selvän kuvan Vanhan Suomen oikeudellisesta ja kameraalisesta asemasta keisarikunnan yhteydessä. Lahjoitusmaat olivat kruunun omaisuutta, ja donataareille oli lahjoitettu vain talonpoikien verojen, ja niistäkin vain kahden kolmasosan nautintaoikeus. Lahjoitusmaat eivät olleet allodiaalirälssiä, vaan valtion palvelemiseen kytkettyjä virkapalkkadonaatioita. Vuoteen 1826 asti talonpojat eivät olleet lampuoteja, vaan kruununtalonpoikia, joilla oli pysyvä käyttöoikeus (*dominium utile*) tiloihinsa.

Akianderin tutkimuksen ratkaiseva merkitys lahjoitusmaiden lunastamisen taustalla on nyttemmin unohtunut. Suomen historian yleisteoksissa, joissa lunastaminen aina mainitaan vuoden 1863 valtiopäivien suurena yhteiskunnallisena reformina, ei kuitenkaan muisteta Akianderia, vaikka hänen tutkimuksellaan *Om Donationerna i Wiborgs Län* oli aivan ratkaiseva vaikutus päätöksenteon taustalla. Aikalaiset pitivät selvitystä tarkkana ja täsmällisenä asiakirjoihin perustuvana tutkimuksena, joka asiallisesti ja kiihkottomasti esitti lahjoitusmaiden maanhallinnan historian olennaisimmat pääpiirteet. Tämän jälkeen valtiopäiville kokoontuvien säätyjen oli helppo tehdä lahjoitusmaiden lunastuspäätös ja korjata Matthias Akianderin todistaman yhteiskunnallisen epäkohdan historialliset seuraukset.

Lähdeviitteet

[1] Lantdagen 1863-1864, Handlingar II, Nådiga Propositionen n:o 33, Upptagande af statslån för att bereda de å donationsgodsen i Wiborgs län bosatte bönder utväg att tillösä sig sina åboende lägenheter, 1083-1102.

[2] Cederberg, A. R., M. Akiander, Suomalaisuuden merkkimiehiä IV, Kansanvalistusseuran Elämäkertoja 26, Helsinki 1917, 120-121.

[3] Akiander, Matthias , Om Donationerna i Wiborgs Län, Historisk utredning om deras uppkomst och natur samt öfriga förhållanden under ryska tiden, Helsingfors 1864, III.

[4] Ks. esim. Halila, Aimo, Muuttuva talouselämä, Suomen historia 5, Espoo 1986, 231.

[5] Alaluku perustuu väitöskirjaani. Ks. Paaskoski, Jyrki, Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710-1826, Bibliotheca Historica 24, Helsinki 1997.

[6] Januariutskottets protokoll 1862, n:o 48 (ang. medel för donationsgodsens inlösen), 52-53, 368-380; Teperi, Jouko, Vanhan Suomen suomalaisuusliike, II, Historiallisia Tutkimuksia LXIX, 2, Helsinki 1967, 239-245.

[7] Januariutskottets protokoll 1862, 375-376.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[8] Teperi, Jouko, Arvon mekin ansaitsemme. Jaakko Juteinin aatemaailman eräät päälinjat, Historiallisia Tutkimuksia 85, Helsinki 1972, 70-74.
[9] Teperi, Jouko, Vanhan Suomen suomalaisuusliike, I, Historiallisia Tutkimuksia LXIX,1 , Helsinki 1965, 85-90.
[10] Ahlqvist, August, Muistelmia matkoilta Wenäjällä 1854-1858, Hämeenlinna 1986, 50.
[11] Ibid.
[12] Teperi 1967, 209-212; Sihvo, Hannes, Karjalaisuus, Karjala ja muu Suomi. Oma ja muiden näkökulma karjalaiseen identiteettiin, Tieten tahtoen, Studia Carelica Humanistica 3, Joensuu 1994, 29-31.
[13] Otava 21.2.1862; Teperi 1967, 212.
[14] Suometar 20.2.1863; Teperi 1967, 243.
[15] Suometar 7.8.1863.
[16] Matthias Akianderin kok. Coll. 6:6, irrallinen käsikirjoitusnippu koskien Valkjärven lahjoitusmaata, allekirj. nimimerkki J. L. (Helsingin yliopiston kirjasto, HYK).
[17] Suometar 7.8.1863.
[18] Ibid.
[19] Snellman, J. V., Om Donationerna i Wiborgs Län, Litteraturbladet 3/1863.
[20] Ibid.
[21] Landgren, Lars-Folke, För frihet och framåtskridande. Helsingfors Dagblads etableringsskede 1861-1864, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 591, Ekenäs 1995, 229-239, erit. 232-233.
[22] Akiander 1864, IV.
[23] Salenius, Johan Magnus, Valkjärven Pitäjän Kertomus, Pitäjän kertomuksia II, Helsinki 1870, 116-118; Paaskoski, Jyrki , Nimismies Yrjö Neiglickin murha Salmissa - koleramellakka vai lahjoitusmaatalonpoikien kapina?, Karjala 24.8.1989.
[24] Matthias Akianderin kok. Coll. 6:6, irrallinen käsikirjoitusnippu koskien Valkjärven lahjoitusmaata, allekirj. nimimerkki J. L. (HYK).
[25] Kirjoittaakseen lahjoitusmaatutkimuksen Akiander työnsi muut keskeneräiset työnsä, muun muassa Viipurin ja Porvoon hiippakuntien paimenmuiston sekä Viipurin hiippakunnan koululaitosta käsittävät tutkimuksensa sivuun.
26 Viikki, Raimo, Arkiven från Gamla Finland, Nordiske arkivstudier tilegnet landsarkivar dr. phil. Harald Jørgensen den 3. januar 1977, København 1977, 119; Paaskoski, Jyrki, Vanhan Suomen paikallishallinnon arkistot, Arkistoviesti 1/1994, 7.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jyrki Paaskoski

MATTHIAS AKIANDER OCH DONATIONSGODSEN I GAMLA FINLAND

Donationsgodsen i Gamla Finland började lösas in efter det att lantdagen, som sammanträdde i Helsingfors 1863, hade fattat ett beslut om att ta ett särskilt lån för inlösen. Frågan gällde att återställa först åt kronan och sedan med skattebrev åt bönderna den rätt till jordinnehav, som under 1700-talet donerats till ryska adelsmän i östfinska socknar. Beslutet om inlösen föregicks av en livlig tidningsdebatt, i vilken deltog storfurstendömets myndigheter, skattebönderna och de adliga jordägarna. Som följd av diskussionen förutsatte lantdagen, att en särskild undersökning, som skulle klarlägga jordens natur för donationsgodsens del, skulle utföras innan beslut om inlösen och lån skulle kunna övervägas.

Matthias Akiander (1802-1871), professor i ryska språket och rysk litteratur vid Kejserliga Alexanders universitet tog sig privat an frågan om donationsgodsen och utredningen om jordens natur. Akiander var själv född i Östra Finland och väl insatt i frågan om donationsgodsens historiska skeden. Som resultat av arbetet utkom 1864 verket *OM DONATIONERNA I WIBORGS LÄN,* som på ett avgörande sätt inverkade på att donationsgodsen började lösas in. Av hans samtida ansågs utredningen vara noggrann och exakt, baserad på källor. Den framförde på ett sakligt och icke uppeggande sätt de väsentliga huvuddragen i donationsgodsens och den därmed förknippade besittningsrättens historia.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Seppo Zetterberg

KONSTANTIN PÄTSIN "POLIITTINEN TESTAMENTTI"

Kun kirjastoavustaja Jari Tolvanen syksyllä 1992 järjesti ja luetteloi uudelleen Helsingin yliopiston kirjastossa Savolaisen osakunnan arkistoa sinne tulleen lisäaineiston takia, hän kiinnitti huomionsa ruudulliselle paperilappuselle ja ruutuarkille käsin kirjoitettuun vironkieliseen tekstiin. Kyseessä näytti olevan jonkinlainen muistio ja sen lähetekirje, jonka alla olivat kirjaimet "K. P.". Tekstejä näytettiin tämän kirjoittajalle, joka havaitsi kyseessä olevan Viron presidentin Konstantin Pätsin niin kutsutun poliittisen testamentin alkuperäiskappaleen kesältä 1940.

Tämän Suomen ja Viron liittovaltiota koskevan suunnitelman Päts oli kirjoittanut heinäkuussa 1940, juuri ennen kuin hänet kyyditettiin Neuvostoliittoon. Suunnitelman — ei kuitenkaan lähetekirjeen — sisältö oli toki ollut tunnettu jo pitkään, mutta vasta nyt oli löytynyt alkuperäinen, Pätsin käsin kirjoittama kappale — ja vielä varsin yllättävästä paikasta. Ennen kuin lähdemme analysoimaan "poliittista testamenttia" ja sen taustoja, on syytä luoda silmäys Viron maailmansotien välisen ajan johtavan valtiomiehen Konstantin Pätsin varhaisempiin ehdotelmiin Suomen ja Viron valtiollisesta lähentämisestä — tällainen ajatus näyttää näet olleen hänelle suorastaan *idée fixe*.

Pätsin varhaisemmat unionisuunnitelmat

Suomen ja Viron "kulttuurista" lähentämistä toisiinsa oli kaavailtu jo 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla; runoilija Lydia Koidulan haavenäyt ovat tunnetuimpia esimerkkejä.[1] Kun virolaiskansallinen liike 1900-luvun alussa politisoitui, Koidulankin aikanaan viljelemä Suomen sillan -käsite sai poliittista sisältöä.

Venäjän vuoden 1917 helmikuun vallankumouksen seurauksena Viro sai rajoitetun autonomian Venäjän yhteydessä. Syksyllä 1917 Saksa jatkoi etenemistään Baltiassa ja valtasi Viron suuret saaret: Saarenmaan, Muhun ja Hiidenmaan. Sekä Saksan läsnäolon voimistuminen että Venäjän kumouksellinen kehitys ja bolševikkien otteen tiukentuminen myös Virossa johtivat siihen, että Viron autonomian tärkein elin, maaneuvosto, julistautui korkeimman vallan haltijaksi 28. marraskuuta.[2] Samalla maaneuvosto päätti, että koska sen bolševikkiterrorin takia oli lopetettava toimintansa, sen vanhintenneuvosto antaisi välttämättömiä lakeja ja asetuksia. Vanhintenneuvoston puheenjohtajaksi asetettiin Konstantin Päts.

Joulukuun 21. päivänä 1917 pitämässään kokouksessa vanhintenneuvosto keskusteli Viron tulevasta orientoinnista. Tällöin Päts kannatti yhdistymistä

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Suomen kanssa, kun taas Konstantin Konik piti parempana Venäjän federaatiota, jota kohtaan puolestaan Jaan Raamot ja Juhan Kukk selittivät uskoa puuttuvan. August Rei määritteli kantansa negatiivisesti: ei ainakaan mentäisi Saksan alaisuuteen, eikä yhdistyttäisi latvialaisten kanssa. Kaikkia muita vaihtoehtoja vanhintenneuvosto piti mahdollisina.[3]

Vasta tammikuun puolimaissa 1918 Viron kaikki puolueet paitsi bolševikit päätyivät itsenäisyyden julistamisen kannalle, mikä tapahtui 24. helmikuuta. Samaan aikaan Saksan joukot miehittivät Viron, ja Pätsin johtama väliaikainen hallitus joutui painumaan maan alle. Kohta tämän jälkeen kenraalimajuri Rüdiger von der Goltzin komentama saksalainen Itämeren-divisioona saapui Suomeen hallituksen kutsumana auttajana.

Uusi asetelma herätti sekä Pätsissä että eräissä muissa virolaispoliitikoissa ajatuksen, että jos Viro omasta tahdostaan lähestyisi Suomea, jolla oli ystävälliset suhteet Saksaan, ja jopa solmisi Suomen kanssa unionin, niin silloin Saksan miehityspolitiikka Virossa saattaisi lieventyä.

Saksalaismiehittäjien masinoimaan, Riiassa 10. huhtikuuta 1918 pidettyyn Liivinmaan maakokoukseen osallistuvien virolaisten kunnanvanhinten esitettäväksi Päts oli laatinut deklaraation, jonka alkuperäisessä — ei kokouksessa luetussa — versiossa suhtauduttiin kielteisesti miehittäjien suunnittelemaan Viron yhdistämiseen Saksaan ja sanottiin: "Jos Viron kansa hyväksyisi vapaaehtoisesti jonkinlaisen valtioyhteyden (unionin), niin kyseeseen tulisi vain suomalais-virolainen kaksoistasavalta kummankin veljeskansan välillä. Suomen tasavallan kanssa koko Viron kansa sitoisi kohtalonsa vapaasti ja mielihyvin --."[4]

Kaksoisvaltioajatus sai samoihin aikoihin konkreettisemman muodon väliaikaisen hallituksen ulkoasiainministerin Jaan Poskan Pätsin ohjeiden mukaan laatimassa muistiossa, jonka virolaispoliitikot jättivät Pietarissa maan alla olevalle Suomen edustajalle Carl Enckellille 15. huhtikuuta 1918. "Mahdollisen suomalais-virolaisen valtioliiton (liittovaltion) perusteet" -nimisen venäjänkielisen muistion ydinajatuksena oli, että Suomi ja Viro yhdistyisivät liittovaltioksi. Tällainen federaatio edustaisi verrattomasti suurempaa voimaa ja olisi paljon lujempi kuin kaksi erillistä valtiota. Kummallakin osavaltiolla olisi autonomia ja omat lainsäädäntölaitokset. Sen sijaan presidentti olisi yhteinen, samoin ulkoasiainministeri, sotaministeri ja valtioliiton raha-asiainministeri. Yhteisiä olisivat myös armeija ja sen ylin johto.[5]

Saksalaiset pidättivät Pätsin kesäkuussa 1918 ja kuljettivat hänet vankileiriin. Niinpä Pätsin kynästä lähtöisin olevia unionisuunnitelmia ei ole ennen seuraavaa talvea, mutta tiedetään, ettei ajatus kokonaan vaipunut unohduksiin Saksan miehittämässä Virossa. Esimerkiksi kesällä ja syksyllä 1918 virolaiset — etenkin maan alla oleva ulkoasiainministeri Poska — esittivät välikäsien kautta Suomelle Itävalta-Unkarin mallista kaksoisvaltiota.[6]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Viron vapaussota — unioniajatuksen kulminaatio

Saksan antautuminen marraskuussa 1918 merkitsi myös sen otteen kirpoamista Baltiasta; Viron väliaikainen hallitus ja maaneuvosto aloittivat jälleen toimintansa. Kun marraskuun lopussa Neuvosto-Venäjän bolševikit hyökkäsivät perääntyvien saksalaisten jäljissä, alkoi Viron vapaussota.

Suomen luopuminen Saksan-suuntauksesta, bolševikkien hyökkäys Viroon sekä noin 3 700 vapaaehtoisen suomalaissotilaan siirtyminen Suomenlahden pohjoispuolelle loivat uudenlaiset edellytykset Suomen ja Viron keskinäisen lähentymisen suunnitelmille. Viron Avustamisen Päätoimikunnan (VAP) edustajalle Y. O. Ruuthille Päts painotti Tallinnassa 13. tammikuuta 1919 Suomen ja Viron unionin tärkeyttä. Hän toivoi unionin käsittävän yhteisen sotalaitoksen, ulkoasiainhallinnon ja osittain finanssihallinnon ja uskoi osapuolten välien pysyvän hyvinä, koska Viro oli valmis alistumaan unioniin vapaaehtoisesti.[7]

Antamassaan haastattelussa, joka julkaistiin Suomen lehdissä 16. tammikuuta 1919, Päts tarkensi suunnitelmaansa. Suomi ja Viro muodostaisivat vastaisuudessa yhden tasavallan, jonka presidentti asuisi Helsingissä. Ulko-, sota- ja raha-asioissa noudatettaisiin yhteistä politiikkaa, mutta silti kummallakin valtiolla voisi olla omat hallituksensa ja tietenkin omat parlamenttinsa.[8] Pätsin haastattelua ei Suomen lehdissä juuri kommentoitu. VAP:n puheenjohtaja senaattori O. W. Louhivuori, jolle Päts myös esitti ehdotuksensa, puhui siitä ulkoasiainministeri Enckellille. Tämän, kuten Suomen muittenkaan johtomiesten, mielestä ei Suomen ollut syytä ottaa vastuulleen liittohanketta, joka silloisissa oloissa oli maallemme vaarallinen ja joka muutenkin todennäköisesti olisi muodostunut molemmille kansoille epäedulliseksi.[9]

Suomen sekä valtiollisen johdon että lehdistön pidättyvien kommenttien takana oli huoli siitä rasitteesta, jota läheinen liittoutuminen pienen ja heikon Viron kanssa merkitsisi Suomelle. Sen sijaan varsin laajat virolaispiirit, Päts etunenässään, olivat tuen etsimisessä valmiit viemään maansa unioniin Suomen kanssa, jopa Suomen johdettavaksi. Asetelma on tyypillinen lähes kaikille maidenvälisille unionisuunnitelmille 1917—40: Viro oli aktiivinen ehdottaja, Suomi torjuva tai kokonaan passiivinen.

Viron vapaussota päättyi 2. helmikuuta 1920 Neuvosto-Venäjän kanssa solmittuun Tarton rauhaan. Maan aseman vakiintuminen näyttää haudanneen Pätsin osalta suunnitelmat unionista Suomen kanssa. Sen sijaan eräät muut virolaistahot pitivät ajatusta hengissä ainakin vielä 1920-luvun alkupuoliskolla.[10]

Pätsin kyydittäminen

Syksyllä 1939 Neuvostoliitto painosti Viron luovuttamaan alueeltaan sotilastukikohtia, ja kesäkuun puolimaissa 1940 puna-armeija miehitti maan.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Päts, joka vuonna 1934 oli ottanut Virossa vallan käsiinsä ja hallinnut autoritaarisesti aluksi virkaa tekevänä valtionpäämiehenä, sitten valtionhoitajana ja keväästä 1938 lähtien tasavallan presidenttinä, nimitti 21. kesäkuuta 1940 virkaansa miehittäjien vaatiman, Johannes Vareksen johtaman neuvostoystävällisen hallituksen. Miehittäjän tiukassa valvonnassa valittu parlamentti päätti 21. ja 22. heinäkuuta suuren neuvostohurmoksen vallassa — Leninin ja Stalinin kuvien katsellessa seiniltä — julistaa Viron sosialistiseksi neuvostotasavallaksi ja pyytää Neuvostoliiton korkeinta neuvostoa hyväksymään sen Neuvostoliiton osavaltioksi. Pyynnön Neuvostoliiton korkein neuvosto hyväksyi 6. elokuuta.

Jo 21. heinäkuuta hallitus kehotti Pätsiä eroamaan presidentin virasta, minkä tämä tekikin seuraavana yönä. Valtionpäämiehen tehtävät siirtyivät pääministeri Varekselle. Viron poliittisen ja sotilaallisen johdon pidätykset ja kyyditykset Neuvostoliittoon kiihtyivät.[11]

Vallasta luovuttuaan Päts siirtyi 22. heinäkuuta Tallinnan itäpuolella Kloostrimetsassa olevalle maatilalleen. Pätsin ollessa vielä virassaan hänen lähimmät avustajansa, kansliapäällikkö Elmar Tambek, valtiosihteeri Karl Terras ja vanhempi adjutantti Herbert Grabbi, olivat suunnitelleet Pätsin siirtymistä Virosta länteen, mistä presidentti oli kuitenkin ehdottomasti kieltäytynyt. Hän uskoi Saksan vielä lyövän Neuvostoliiton ja Viron tilanteen näin paranevan. Tällainen näkemys oli Virossa yleinen. Suomen Tallinnan-lähettiläs P. J. Hynninen esimerkiksi kuvaili vielä 5. elokuuta, että virolaisten "ainoana oljenkortena on toivo, että 'saksalaiset tulevat'. Tahdotaan uskoa, että suurvaltasota on pian lopussa ja että Hitler saa vapaat kädet". Hämmästyneelle Tambekille Päts jopa ilmoitti venäläisten joutuvan saksalaisten tieltä peräytymään Virosta marraskuun alkuun 1940 mennessä.

Heinäkuun lopulla, jo virasta erottuaan, Pätsin mieli muuttui. Hän tiedusteli Saksan lähettiläältä Frohweinilta viisumia päästäkseen perheineen Saksan läpi Unkariin. Viisumin saanti olisi kuitenkin edellyttänyt Viron uusien vallanpitäjien lupaa, jota Päts ei halunnut pyytää.

Tämän jälkeen hän kääntyi Suomen lähetystön puoleen, joka niin ikään epäsi pyynnön. Lopuksi Päts otti yhteyttä Yhdysvaltain Tallinnan-lähetystöön tiedustellen, voisiko Yhdysvaltain presidentti auttaa häntä siirtymään Yhdysvaltoihin. Washingtonista tuli heti myönteinen vastaus, ja viisumit Pätsille perheineen järjestyivät 25. heinäkuuta. Käytännöllisten ongelmien takia pako ei kuitenkaan toteutunut.[12]

Viron neuvostotasavallan sisäasiainministeri Maksim Unt saapui Kloostrimetsan tilalle 30. heinäkuuta kello 18:n aikoihin. Päts, hänen poikansa Viktor ja tämän puoliso Helgi-Alice poikineen kuljetettiin autoilla Tallinnan asemalle ja sieltä junalla Narvan ja Leningradin kautta yhä syvemmälle itään.[13]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

"Poliittinen testamentti"

Hynninen lähetti Toompealla olevasta Suomen lähetystöstä 5. elokuuta 1940 "erittäin salaisen" kirjelmän ulkoasiainministeri Rolf Wittingille Helsinkiin. Lähetekirjeessään Hynninen kertoi saaneensa presidentti Pätsiltä "salaisen lähetin kautta vastaanottaa henkilökohtaisen kirjeen, mihin liittyy merkintöjä niistä ajatuksista, jotka häntä ovat ennen pidättämistään askarruttaneet ja joille hän toivoisi huomiota, kun 'Uus-Europpaa ryhdytään rakentamaan'". Nämä "merkinnöt" Päts oli Hynnisen mukaan kirjoittanut sen päivän aamuna, jonka iltana hänen "äkillinen matkansa Moskovaan tapahtui", siis 30. heinäkuuta. Hynninen lähetti "mitä luottamuksellisimmin" Wittingille Pätsiltä saamansa "merkinnöt", mutta koneella kirjoitettuna suomennoksena, ei alkuperäisenä vironkielisenä käsikirjoituksena.[14]

Mitä Päts sitten kirjoitti? Alkuperäisen, käsin kirjoitetun tekstin löydyttyä tunnemme nyt myös hänen lähetekirjeensä, jota Hynninen ei toimittanut Wittingille. Suomennettuna lähete kuuluu seuraavasti:

> *"Suuresti kunnioitettu herra!*
> *Koska minun, ikävä kyllä, ei ole [korostus K. P.] tällä hetkellä mahdollista tavata Teitä henkilökohtaisesti, pidin tarpeellisena lähettää Teille oheiset rivit esitelläkseni Teille niitä ajatuksia, joita kansojemme tulevaisuuden varmistamiseksi pidän tarpeellisina suositella toteutettaviksi uuden Euroopan rakennustyössä. Olen sitä mieltä, että nyt olisi sopiva aika alkaa tältä pohjalta vaihtaa ajatuksia ja sopimuksen mukaan myös julkistaa ne sopivan tilaisuuden tullen. Minun olisi tärkeää tietää, onko liittovaltioajatuksella lahden toisella puolella ylipäänsä kannatusta vai pidetäänkö siellä parempana jotakin toista suuntausta. Pyydän anteeksi, että kirjeeni on niin epäkohteliaassa asussa, mutta arvelen Teidän aavistavan syyt. En tiedä, miten kauan minun sallitaan vielä viipyä kotimaan kamaralla, mutta minun täytyy vain olla kärsivällinen, mihinkään en voi mennä. Terveisin K. P."*

Tämän pienen ruudullisen lappusen kahdelle puolelle käsin kirjoitetun lähetekirjeen yhteydessä on suuremmalle ruutuarkille niin ikään käsin ja kahta puolta kirjoitettuna varsinainen "poliittinen testamentti".

"Viron valtiollisen jälleenrakentamisen perusteet Uutta Eurooppaa rakennettaessa:

1) Viron tulisi yhdistyä liittovaltioksi Suomen kanssa.

2) Molemmilla valtioilla olisi yhteinen valtionpäämies. Tämä olisi helpoimmin toteutettavissa, jos päämiehenä olisi yhteinen kuningas.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

3) Maanpuolustusta ja ulkopolitiikan johtamista varten olisivat yhteiset laitokset, talouspolitiikka ja raha yhteisiä, ja eräillä talous- ja yhteiskuntaelämän aloilla (vekseli- ja kilpailuasioissa, pankkitoiminnassa, vakuutuksissa sekä eräissä muissa asioissa) olisivat yhteiset lait.
4) Oppikouluissa järjestettäisiin riittävästi valtion molempien kielten opetusta.
5) Lainsäädäntö- ja hallintoelimet toimisivat kummassakin valtiossa niiden omien perustuslakien mukaisesti, mutta yhteisten kysymysten ratkaisemista varten kokoontuisivat lakiasäätävät valtuuskunnat (samaan tapaan kuin entisessä Itävalta-Unkarissa).
6) Kummallakin valtiolla olisivat omat tuomioistuimensa, koska siviili- ja rikoslainsäädäntö on muotoutunut kummallakin puolella itsenäisesti.
7) Kummankin valtion rajoja tulisi korjata niin, että rajantakaiset suomensukuiset kansalaiset joutuisivat joko Suomen tai Viron alueelle tai voisivat siirtyä sinne (meillä voisivat venäläiset siirtyä Petserinmaan sekakunnista ja Narvan takaisista kunnista Venäjälle ja heidän tilalleen voisivat tulla inkeriläisheimot; Suomen osalta tapahtuisi Karjalassa samoin laajemmissa puitteissa).
8) Liittovaltion muodostaminen vaatisi kummankin osapuolen (ei tietenkään Viron sosialistisen tasavallan) perustuslakien tarkistamista ja täydentämistä, mutta suuremmassa määrin vain silloin, jos kumpikin valtio omaksuisi monarkkisen valtiomuodon. Perustuslakien lähentämisen toisiinsa tulisi perustua kummankin valtion keskinäiseen suostumukseen ja hyväksymiseen.
9) Tämä kaikki tulisi päiväjärjestykseen silloin, jos Euroopan *voittajavaltiot* [korostus K. P.] puuttuisivat asiaan ja ottaisivat Itämeren rannikkovaltioiden vahvistamisen jälleenrakennusohjelmaansa ja toteuttaisivat sitä tarpeen vaatiessa myös omine *voimineen* [korostus K. P.]. Tällöin niillä pitäisi kuitenkin olla tieto siitä, mitä paikalliset kansat itse toivoivat tulevaisuudeltaan.
10) Ohimennen voisi huomauttaa, että Latvian ja Liettuan yhdistyminen uuden Puolan kanssa vahvistaisi myös niiden selustaa ja avaisi Puolalle tien meren rantaan."[15]

"Poliittisen testamentin" — nimi ei ole osuva, eikä Päts sitä itse käyttänytkään — keskeisenä ajatuksena on Viron yhdistyminen liittovaltioksi Suomen kanssa. Yhteinen valtionpäämies, maanpuolustus, ulkopolitiikan johto, talouspolitiikka ja rahayksikkö ovat tuttua pätsiläistä kaikua Viron itsenäistymisvuosilta.

Aito vai ei?

Vuonna 1981 Tukholmassa ilmestyneessä kirjassaan Pätsin poliittinen vastustaja August Ots epäili Aksel Linkhorstin Ruotsissa vuonna 1964 julkaiseman "poliittisen testamentin" aitoutta muun muassa siksi, ettei kukaan muu kuin Linkhorst ollut nähnyt sen originaalia. Ots sanoo "useiden meidän poliittisten asiantuntijoittemme" asettuneen sille kannalle, että "poliittinen testamentti" on

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

pelkkää hämäystä (*bluff*), että se on Pätsin fanaattisten ystävien jälkikäteen laatima. Tätä tukee Otsin mukaan sekin, että tekstistä puuttuvat Pätsin tyypilliset oikeinkirjoitusvirheet.[16]

Jälkikäteen laatimisen mahdollisuus kilpistyy kuitenkin jo siihen, että Hynninen lähetti käännöksen muistiosta Suomeen jo 5. elokuuta 1940. Originaalin löytyminen vahvistaa myös sen, että "poliittinen testamentti" on kirjoitettu Pätsin käsialalla. Samaa vakuutti myös Viron Helsingin-lähettiläs Aleksander Warma, kun Hynninen näytti tälle hallussaan ollutta originaalia Helsingissä syksyllä 1941 ja kysyi, oliko käsiala Pätsin. Alkuperäisessä käsikirjoituksessa on myös "kylliksi" oikeinkirjoitusvirheitä — etenkin kohdissa 4, 8 ja 9 — mutta koska Linkhorst on niitä ennen painattamista korjaillut, painettuun versioon tukeutuva Ots on pitänyt tekstiä liian virheettömänä.[17]

Miten ja milloin "poliittinen testamentti" sitten toimitettiin Hynniselle, ja onko se todella kirjoitettu aamulla 30. heinäkuuta. Raportissaan lähettiläs sanoo tuojana olleen salaisen lähetin, mutta ei mainitse tuojan nimeä eikä sitä, milloin hän sai paperit. Tarkennusta saamme Warman muistelmista. Kun hän tapasi Hynnisen Helsingissä ulkoasiainministeriössä syyskuussa 1941, Hynninen kertoi, "että presidentti Pätsin adjutantin puoliso toi kirjoituksen hänelle saman päivän aamuna, jona K. Päts iltapäivällä kyyditettiin Venäjälle",[18] siis 30. heinäkuuta.

Autenttisemmassa lähteessä, raportissaan, Hynninen ei sano, milloin hän sai paperit, ainoastaan sen, milloin ne oli kirjoitettu. Päts onkin saattanut paitsi kirjoittaa "poliittisen testamenttinsa" myös toimituttaa sen Hynniselle 30. heinäkuuta. Ei ole syytä epäillä sitä, etteikö kuriirina olisi voinut olla eversti Grabbin puoliso.

Aamu 30. heinäkuuta kirjoittamisajankohtana on tiedettyjen tosiseikkojen perusteella täysin mahdollinen. Tuolloinhan Päts oleskeli Kloostrimetsan talossaan faktisessa kotiarestissa. Viisi päivää aikaisemmin hän oli hankkinut Yhdysvaltain viisumin, mutta — kuten yleisesti on tulkittu — 26. heinäkuuta oli selvinnyt, ettei pakomatkasta sinne tullut enää mitään. Tiedetään kuitenkin, että näinä päivinä Pätsillä oli ollut suunnitteilla myös pakomatka Suomeen, ja Tambekin muistelmista saa sen käsityksen, että 26. heinäkuuta ei ehkä selvinnytkään, että oli mahdotonta paeta Yhdysvaltoihin, vaan — Suomeen.

Pätsin toinen poika, Leo, pakeni Suomeen 29. lokakuuta 1940 muutaman muun virolaisen, muun muassa merikapteeni Theodor Vompan kanssa. Samana päivänä Vompa kertoi Valtiollisen poliisin kuulustelussa, että kesällä 1940 oli ollut tarkoitus pelastaa Päts Suomeen. Vompa oli valittu merimatkan johtajaksi, "ja Suomen Viron lähettiläs, ministeri Hynninen oli mukana puuhassa. Bolshevikit vangitsivat kuitenkin presidentti Pätsin ennen kuin asia saatiin toimeksi".

Kun NKVD kuulusteli Pätsiä ja hänen Viktor-poikaansa Ufassa, Baškiriassa, heinäkuun lopulla 1941, he kertoivat, että Pätsin pyynnöstä Viktorin vaimon isä Jaan Lattik, entinen ministeri ja kansanedustaja ja vuoteen 1940 Viron lähettiläs

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Liettuassa, oli sen jälkeen kun oli selvinnyt, ettei Frohwein antanut viisumia Saksaan, käynyt Suomen lähetystössä tiedustelemassa Hynniseltä perheelle lupaa siirtyä Suomeen. Hynninen ei ollut vastannut heti, vaan muutamaa päivää myöhemmin lähetystösihteeri Koistinen ilmoitti tallinnalaisessa kahvilassa Viktor Pätsin puolisolle Helgi-Alice Pätsille, ettei Suomen lähetystö voinut heitä auttaa.[19]

Kaiken kaikkiaan Suomi näytteli Pätsin ajatuksissa keskeistä roolia heinäkuussa 1940. Pitkässä keskustelussaan Tambekin kanssa 19. tai 20. heinäkuuta Päts piti maansa tilannetta vakavana sovjetisoimisen etenemisen takia, mutta luotti vielä Saksan-korttiin; saksalaisten tieltä venäläiset joutuisivat kuitenkin vetäytymään. Hän uskoi, että sodan jälkeen kommunismia vastaan oli rakennettava suojavyöhyke, mutta koska mikään pikkuvaltio ei yksinään ollut siihen kykenevä, niistä muodostettaisiin suurempia kokonaisuuksia. Pätsin mukaan Viron tulevaisuudella oli kolme mahdollisuutta: 1. Virosta, Latviasta ja Liettuasta muodostettaisiin Baltian valtio, 2. Viro liitettäisiin Pohjoismaiden ryhmään tai 3. Viro yhdistettäisiin Suomen kanssa.

Ensimmäinen ratkaisu olisi Pätsistä kaikkein huonoin. Koska Baltian maat eivät aikanaan olleet saaneet keskenään solmituksi Baltian unionia, niin ei siitä tulisi mitään ulkoisen painostuksen avullakaan. Toista vaihtoehtoa hän pohti pitkään. Ruotsi, Norja, Tanska, Suomi ja Viro voisivat muodostaa tulevaisuudessa kuninkaan (!) johtamaan personaaliunioniin rakentuvan liittovaltion tai Yhdistyneen pohjolan tasavallan Yhdysvaltain malliin. Myös kolmatta vaihtoehtoa Päts piti Viron osalta täysin hyväksyttävänä, mutta lisäsi pian, ettei Virosta ja Suomesta muodostettava Suur-Suomi olisi tarpeeksi vahva vasemmaksi siiveksi Venäjää vastaan.

Vielä 22. heinäkuuta, jolloin Päts oli juuri eronnut ja jätteli Kadriorgin linnassa hyvästejä avustajilleen, hän sanoi Tambekille virolaisten kulkevan yhdessä saksalaisten kanssa niin kauan, kuin nämä kunnioittavat Viron itsenäisyyttä. "Kun on nähtävissä, että saksalaiset eivät tätä tee, taistelemme kaikin voiminemme itsenäisyytemme puolesta. Mutta jos emme pysty pysymään itsenäisinä, on parempi ratkaisu yhdistyminen Suomen kuin Saksan kanssa." Tämä oli presidentin viimeinen viesti kansliapäällikölleen.[20]

Kun Linkhorst 1964 julkaisi Pätsin "poliittisen testamentin", hän sanoi päiväyksen, allekirjoituksen ja vastaanottajan nimen puuttumisen johtuneen siitä, että paperit olivat konspiratiivisia, että Päts oli kirjoittanut ne "äärimmäisessä vaaratilanteessa" ja että ne oli salaa viety eteenpäin. Eero Medijaisen mielestä "poliittisen testamentin" ulkonäkö ei lainkaan viittaa konspiratiivisuuteen, sillä teksti on kirjoitettu suurin rauhallisin kirjaimin, suurin rivivälein ja suuriformaattiselle paperille, jossa ei edes ole taittamisen jälkiä. Hänen mukaansa tuntuu siltä, että viestiä ei ollutkaan tarkoitus salaa toimittaa eteenpäin.[21]

Kirjeen salainen kuljettaminen pitänee kuitenkin paikkansa sekä Hynnisen kertoman mukaan että myös siksi, että paperit on, toisin kuin Medijainen sanoo,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

taitettu huomiotaherättämättömän kuljettamisen helpottamiseksi.[22] Myös päiväyksen, vastaanottajan nimen sekä allekirjoituksen jättäminen pois viittaavat salailuun. Ja vaikka varsinainen "poliittinen testamentti" on kirjoitettu suuremmalle ruutuarkille — sen kummallekin puolelle — rauhallisin kynänvedoin ja suurin rivinvälein, sisällöltään teksti ei ole kovin hiottua, vaan vaikuttaa nopeasti paperille pannulta.

Sekin on mahdollista, että Päts on kirjoittanut varsinaisen muistion rauhassa maatilallaan kotiarestissa; sisällön eräistä ilmauksista päätellen *post quem* olisi 21. heinäkuuta. Näin ollen hänellä oli — ehkä Suomeen-pakenemistakin ajatellen — valmiina liittovaltioehdotus, mutta kun sen eteenpäin toimittaminen tuli nopeasti ajankohtaiseksi 30. heinäkuuta, jolloin oli jo myös selvinnyt, ettei pako Suomeen onnistuisi, Päts "äärimmäisessä vaaratilanteessa" kyhäsi pienen ruudullisen paperilapun kummallekin puolelle pikaisen lähetekirjeen.

Sisällön kummallisuuksia

Pätsin lähetekirjeessä on selkeä kysymys: miten Suomenlahden eteläpuolella suhtaudutaan liittovaltioon Viron kanssa? Kysymys oli luonteva Pätsin sekä vanhempia että heinäkuun lopun ajatusmalleja ajatellen, mutta Suomen horisontista se oli käsittämätön. Ei ollut ajateltavissakaan, että välirauhan ahdistavassa ilmapiirissä elänyt Suomi olisi kiinnostunut liittovaltiosta Viron kanssa, jota Neuvostoliitto oli juuri nielaisemassa — olkoonkin, että Pätsin liittovaltioehdotus tähtäsi vasta sodan päättymisen jälkeiseen tilanteeseen.

Otsin mukaan "poliittisen testamentin" jälkikäteisyyttä osoittaa erityisesti se, että Päts puhuu kohdassa 8 Viron sosialistisesta tasavallasta, jollaisesta hänellä ei vielä kyydittämisensä aikaan voinut olla aavistustakaan, koska se perustettiin vasta myöhemmin.[23] Ots kuitenkin unohtaa, että Viro julistettiin jo 21. heinäkuuta sosialistiseksi neuvostotasavallaksi, vaikka se liittyikin Neuvostoliittoon vasta 6. elokuuta. Pätsin formulointi osoittaa, että heinäkuun 21. päivän päätös oli jo hänen tiedossaan.

Kesän 1940 oloja ajatellen oli ällistyttävää, että Päts katsoi liittovaltion olevan helpommin toteutettavissa, jos yhteinen valtionpäämies olisi kuningas ja kummankin osavaltion perustuslaki olisi siis monarkkinen. Vaikka tekstiä voikin tulkita niin, että tasavalta olisi varsinainen lähtökohta, mutta monarkia saattaisi helpottaa liittovaltion toteuttamista, ajatuksessa on kuitenkin jälleen antikvaarisia tuulahduksia vuodelta 1918. Ellemme sitten ajattele, että koska Päts noin 19.—20. heinäkuuta oli intensiivisesti pohtinut sitä, että Skandinavian valtiot, Suomi ja Viro muodostaisivat tulevaisuudessa kuninkaan johtaman liittovaltion, ajatus monarkiasta myös Suomen ja Viron kaksoisvaltiossa oli lipsahtanut hänen "poliittiseen testamenttiinsa". Linkhorst puolestaan tähdentää sitä, että monarkian suosittaminen lähestyi Churchillin kantaa, joka on aina nähnyt monarkian olevan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vakauden takeena sellaisessa maassa, jossa samalla olisi vallalla myös demokraattinen valtiojärjestys.[24]

"Poliittisen testamentin" viimeiset pykälät nostattavat lisää kysymyksiä. Päts puhuu siitä, että hänen suunnitelmansa tulisi päiväjärjestykseen sitten, kun Euroopan voittajavaltiot ottaisivat Itämeren valtioiden vahvistamisen ohjelmaansa. Mitä hän kesän 1940 tilanteessa tarkoitti voittajavaltioilla? Britanniaa ja Ranskaako, joita ensimmäisen maailmansodan jälkeen oli yleisesti kutsuttu tällä termillä, vai myös Saksaa? Tai voinemme määritellä asian negatiivisesti: kaikkia muita valtioita paitsi Neuvostoliittoa, jonka hän uskoi ennen pitkää jäävän tappiolle.

Kun Päts kaavaili Virolle tulevaisuutta liittovaltiossa Suomen kanssa, niin pykälässä 10 hän uskoo Latvian ja Liettuan yhdistymisen uuden Puolan kanssa lujittavan niiden selustaa ja avaavan Puolalle pääsyn merelle. Jälleen absurdilta kuulostava ja vuoden 1918 tilanteesta kumpuava ajatus, kuten Medijainen sanoo.[25] Mutta tämänkin voinee selittää siten, että Päts aavisteli toisen maailmansodan jälkeen hahmottuvan uuden Puolan olevan enimmäkseen sisämaavaltion, ja silloin liittyminen balttilaisiin pohjoisnaapureihin antaisi sille kaivattua merenrantaa.

Pätsin oudoilta, kovin vanhakantaisilta tuntuvia ajatuskulkuja, jopa kykenemättömyyttä kirjoittaa enää mitään "poliittista testamenttia", on selitetty hänen huonolla henkisellä kunnollaan. Ots kirjoittaa, että Pätsin luona maatilalla kävivät 22. ja 30. heinäkuuta välisenä aikana ainakin parlamentin alahuoneen, *riigivolikogun*, varapuhemies Otto Pukk ja ylähuoneen, *riiginõukogun*, puhemies Mihkel Pung. Jälkimmäinen oli kuvaillut käyntiään Mihkel Juhkamille, joka puolestaan kertoi siitä Otsille pian Pätsin kyydittämisen jälkeen. Pungin mukaan Päts oli ollut niin depressiossa, ettei pystynyt edes selittämään sitä, miten hän oli luopunut presidentin virasta ja että presidentin käytös jätti vaikutelman, ettei hän olisi pystynyt kirjoittamaan mitään "poliittista testamenttia".

Medijainen esittää, että Päts olisi saanut depressioon ja ehkä muihinkin sairauksiinsa säännöllisesti ruiskeita. Suomen Valtiollisen poliisin Tallinnassa oleva agentti esimerkiksi kirjoitti 18. heinäkuuta 1940 Pätsille säännöllisesti annettavista ruiskeista ja että niihin arvattavasti oli salaa sekoitettu huumaavaa ainetta. Agentin mukaan Päts olikin "nyt kuin pikkulapsi". Medijaisen mielestä "poliittisen testamentin" rivien takana ei suinkaan ollut kirkkaasti tulevaisuutta ajatteleva valtiomies, vaan vanha ja epätoivoinen eikä aivan terve mies.[26]

"Poliittinen testamentti" tuodaan julkisuuteen

Kun Viro 6. elokuuta 1940 liitettiin Neuvostoliittoon, Hynninen joutui sulkemaan lähetystönsä ja palaamaan Suomeen. Helsingissä hän asettui Pätsin ehdottamassa asiassa yhteyteen paitsi ulkoasiainministeri Wittingin myös pro-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fessori O. W. Louhivuoren, Kansallis-Osake-Pankin pääjohtajan Mauri Honkajuuren sekä entisen ulkoasiainministerin Antti Hackzellin kanssa. Louhivuori ja Honkajuuri olivat lämpimiä Viron ystäviä ja toimineet vuosina 1918—19 Viron Avustamisen Päätoimikunnassa, Louhivuori puheenjohtajana ja Honkajuuri johtokunnan jäsenenä.

Warman muistelmien mukaan Hynninen kertoi tälle "joskus vuoden 1941 syyskuun alkupuolella" — todennäköisesti kuitenkin vasta kuun loppupuolella — että kaikki mainitut herrat "olivat olleet sitä mieltä, että Suomen johtavat piirit tulisi saada enemmän pohtimaan tämänsuuntaisia kysymyksiä, sillä ajatukseen täytyy totuttautua". Warma myös pyysi lupaa saada jäljentää Hynnisen hallussa olleen originaalin ja lähettää siitä kopioita Viron ulkomailla oleville diplomaattiedustajille, mihin Hynninen oli valmis ja piti tätä jopa suotavana.[27]

Vuonna 1942 virolainen diplomaatti Aksel Linkhorst tapasi Tukholmassa sen "korkean suomalaisen virkamiehen", jolle Pätsin muistio oli toimitettu Tallinnassa heinäkuussa 1940. Kyseessä ei voi olla kukaan muu kuin Hynninen. Linkhorst pyysi ja sai tehdä muistiosta kopion. Kirjeessään tämän kirjoittajalle keväällä 1969 Linkhorst jatkaa: "En tiedä, luovuttiko hän [Hynninen] tässä tilaisuudessa dokumentin originaalin eräällä nyttemmin kuolleelle entiselle korkealle virolaiselle virkamiehelle vai ainoastaan antoi dokumentin tämän katsottavaksi." Viittaus sopii hyvin Viron entiseen valtionpäämieheen ja tuolla erää viimeiseen Moskovan-lähettilääseen August Reihin, joka heinäkuussa 1940 onnistui pakenemaan Ruotsiin ja kuoli Tukholmassa 1963. Rei, joka siis nyt sai nähdä dokumentin, mutta ei suinkaan saanut originaalia omakseen, piti kuitenkin "poliittista testamenttia" osoituksena "poliittisesta lukutaidottomuudesta" eikä suositellut sen levittämistä.[28]

Suuren yleisön tietoisuuteen "poliittinen testamentti" tuli ensimmäistä kertaa 1964, kun Linkhorst julkaisi sen Ruotsissa ilmestyvässä ulkovirolaisessa aikakauskirjassa *Rahvuslik Kontakt*. Tällöin asiakirja myös sai "poliittisen testamentin" nimen, mikä ei kuitenkaan ollut ollut Linkhorstin idea vaan lehden toimituksen. Linkhorst ei itse olisi halunnut nimetä dokumenttia "poliittiseksi testamentiksi" vaan olisi luonnehtinut sitä pelkästään sanoilla: "Tämä on viimeinen ajatuskulku, jonka presidentti K. Päts kirjoitti kesällä 1940 juuri ennen kuin hänet kyyditettiin ulkomaille." Tämä formulointi otettiin kyllä Linkhorstin kirjoituksen ingressiin.[29]

Vuonna 1971 myös toinen "poliittisen testamentin" Hynniseltä aikoinaan kopioinut virolaisdiplomaatti, Aleksander Warma, julkaisi sen ja kertoi eräistä sen vaiheista Ruotsissa viroksi ilmestyneissä muistelmissaan, jotka kaksi vuotta myöhemmin julkaistiin myös suomeksi. Warman muistelmien käsikirjoitus valmistui 1968, ja hän kuoli ennen kirjansa ilmestymistä, joulukuussa 1970.[30]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Viimeistään originaalin löydyttyä voimme siis olla sangen varmoja siitä, että Viron juuri eronnut presidentti Konstantin Päts kirjoitti heinäkuun 21. ja 30. päivien välisenä aikana 1940 muistion, jota myöhemmin alettiin kutsua hänen poliittiseksi testamentikseen ja että se toimitettiin mahdollisesti 30. heinäkuuta aamulla Suomen Tallinnan-lähettiläälle P. J. Hynniselle. Hän lähetti siitä tehdyn koneella kirjoitetun suomennoksen ulkoasiainministeri Wittingille Helsinkiin 5. elokuuta.

"Poliittisen testamentin" tarkoitus oli yksinkertainen: Päts halusi esitellä suomalaisille niitä ajatuksia, joita hän Suomen ja Viron tulevaisuuden varmistamiseksi piti tarpeellisina suositella voittajavalloille tai rauhankonferenssille, kun uutta Eurooppaa rakennettaisiin toisen maailmansodan jälkeen. Voittajien oli saatava tieto, mitä kansat itse toivoivat tulevaisuudeltaan. Koska Viro oli Neuvostoliiton miehittämä, muistio oli konspiratiivinen, ja siksi se oli saatava Suomeen salaa.

Päts uskoi, että suuremmat valtiokokonaisuudet voisivat tulevaisuudessa säilyä paremmin, ja siksi hän piti Viron osalta ratkaisuna liittovaltiota Suomen kanssa. Tämä oli hänen "poliittisen testamenttinsa" ydinajatus, jota hän oli vaalinut vuosista 1917—19 lähtien. Ja juuri heinäkuussa 1940 Päts myös puhui asiasta useaan otteeseen lähimmille avustajilleen. Ennen esityksensä toimittamista eteenpäin hän halusi kuulla, miten Suomenlahden pohjoispuolella liittovaltioon suhtauduttaisiin.

Pätsin tekstissä on käsittämättömältä tuntuvia ajatuksia, jos niitä tarkastelee kesän 1940 tilanteessa. Hän kuitenkin tarkoitti suunnitelmansa toteuttamisen tulevan ajankohtaiseksi vasta suursodan päätyttyä uutta Eurooppaa rakennettaessa. Väsynyt ja ankarassa henkisessä paineessa ollut Päts pyrki hahmottamaan toisen maailmansodan jälkeistä tulevaisuutta täysin ensimmäisen maailmansodan premissien ja myös vanhan fiksaationsa, Suomen-Viron liittovaltion, pohjalta.

Lähdeviitteet

[1] Laitinen, Kai, Aino Kallaksen maailmaa, Keuruu 1978, 9—14; Zetterberg, Seppo, Suomi ja Viron ensimmäiset yleiset laulujuhlat 1869, Historiallinen Aikakauskirja 1974, 283—297.

[2] Kaikki päivämäärät ovat gregoriaanisen kalenterin mukaisia.

[3] Laaman, Eduard, Eesti iseseisvuse sünd, Tartu 1936, 189; Zetterberg, Seppo, Suomi ja Viro 1917—1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopolitiikan alkuun, Forssa 1977, 49—51.

[4] Zetterberg 1977, 84—87.

[5] Muistiot in extenso: Ulkoasiainministeriön arkisto (UM) 100 Viro 1918 (Ulkoasiainhallinnon

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

arkisto, UHA, Helsinki) ja F. 1624 N. 1 S. 42 (Eesti Riigiarhiiv, Tallinna) sekä painettuina esimerkiksi Enckell, Carl, Poliittiset muistelmani, II, Porvoo 1956, 360—362 ja Piip, Ants, Tormine aasta. Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917—1918. aastal dokumentides ja mälestusis, Tartu 1934, 204—205. Lähdekriittisistä ongelmista ks. lähemmin Zetterberg 1977, 87—93.

[6] Ks. esimerkiksi Kaila, Toivo T., Eräs elämä. Muistelmia ja merkintöjä, Helsinki 1954, 83—85; Zetterberg 1977, 107—118.

[7] Ruuthin kirje O. W. Louhivuorelle 13.1.1919, Louhivuoren arkisto, kansio 31 (Kansallisarkisto, KA, Helsinki).

[8] Esimerkiksi Suomen Sosialidemokraatti ja Helsingin Sanomat 16.1.1919.

[9] Zetterberg 1977, 198—204.

[10] Ks. lähemmin Zetterberg, Seppo, Ununenud utoopia: Eesti ja Soome uniooni idee, Looming 1989, 543—544.

[11] Kesän 1940 tapahtumista esimerkiksi Hyytiä, Osmo, Viron kohtalontie 1933... 1939... 1940, Jyväskylä 1992, passim.

[12] Tambek, Elmar, Tõus ja mõõn: Mälestusi kodumaalt, 1, Tallinn 1992, 280—282, 292—293; Hynninen ulkoasiainministeriölle Helsinkiin 5.8.1940. UM 5 C 12 (UHA); Viktor ja Konstantin Pätsin Ufassa tehdyt kuulustelupöytäkirjat 23. ja 27.7.1941. President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees. Dokumente ja materjale. Vene keelest tõlkinud ja kommenteerinud Magnus Ilmjärv, Tallinn 1993, 30—33.

[13] Helgi-Alice Pätsin muistelmat. Kesäkuun 14. päivä. Muistelmia ja dokumentteja virolaisten kyydityksestä 1941. Toimittaneet Mart Laar ja Anja Salokannel, Keuruu 1989, 301-303;Tambek 1992, 282-283; EK-valpo, pääosaston kuulustelupöytäkirja 302/1940 (KA).

[14] Hynnisen lähetekirje Wittingille ja sen liitteenä oleva muistion suomennos "Perusteet, joille Viron valtiollinen rakennustyö olisi laskettava Uus-Europpaa rakennettaessa" 5.8.1940, UM 7 E Viro (UHA). Myös originaali on nyttemmin siirretty tähän yhteyteen.

[15] Hynnisen suomennos oli pikaisesti tehty, ja siksi tässä on julkaistu alkuperäisestä käsikirjoituksesta tehty tarkempi käännös.

[16] Ots, August, Miks kaotasime iseseisvuse, Stockholm 1981, 113—115.

[17] Warma, Aleksander, Lähettiläänä Suomessa 1939—1944. Muistiinpanoja ja dokumentteja diplomaatin taipaleelta, Keuruu 1973, 188. Ks. myös Pätsin käsialanäytteitä: Medijainen, Eero, Konstantin pätsi testamendist, Akadeemia 6/1995, 1128.

[18] Warma 1973, 188.

[19] EK-Valpo, pääosaston kuulustelupöytäkirja 302/40 (KA). Konstantin ja Viktor Pätsin kuulustelupöytäkirjat 23. ja 25.7.1941. President ja sõjavägede ülemjuhataja..., 30—33. Ks. myös Medijainen 1995, 1127.

[20] Tambek 1992, 274—277.

[21] Medijainen 1995, 1125—1126.

[22] Taittamisen on toki saattanut jälkeenpäin tehdä Hynninenkin.

[23] Ots 1981, 119.

[24] Konsuli Aksel Linkhorst (Viron pääkonsulaatti, New York) kirjoittajalle 31.3.1969; Linkhorst, Aksel, Konstantin Pätsi poliitiline testament, Rahvuslik Kontakt 2, 1964, 12.

[25] Medijainen 1995, 1129—1130.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[26] Ots, 1981, 117–118; Medijainen 1995, 1132—1133.

[27] Warma 1973, 188—189. Warma kirjoittaa päiväkirjassaan 20.10.1941 tavanneensa Hynnisen "suunnilleen kolme viikkoa sitten".
Päiväkirjansa tälle päivämäärälle hän on kirjannut edellä muistelmissaan siteeratun tekstin ja myös tallentanut Hynniseltä kopioimansa Pätsin "poliittisen testamentin". Baltiska Arkivet, Aleksander Warman arkisto, kansio 2 (Riksarkivet, Tukholma).

[28] Linkhorst kirjoittajalle 31.3.1969; Myllyniemi, Seppo, Baltian kriisi 1938—1941, Keuruu 1977, 204; Medijainen 1995, 1131.

[29] Linkhorst kirjoittajalle 31.3.1969; Linkhorst 1964, 11—13.

[30] Warma, Aleksander, Diplomaadi kroonika. Ülestähendusi ja dokumente aastatest 1938—44, Lund 1971, 174—176; Warma 1973, 188—189.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Seppo Zetterberg

KONSTANTIN PÄTS "POLITISKA TESTAMENTE"

På hösten 1992 påträffades originalet till den estniska presidenten Konstantin Päts s.k. politiska testamente i Helsingfors universitetsbibliotek. Det var skrivet för hand på rutigt papper troligen under den sista veckan i juli 1940, just före Päts blev skjutsad till Sovje- tunionen. Finlands sändebud i Tallinn P. J. Hynninen sände en finsk översättning av promemorian till Helsingfors den 5 augusti 1940.

Innehållet i "det politiska testamentet" har redan länge varit känt, men då nu originalet hittats har man med hjälp av både inre och yttre källkritik kunnat få många frågor som sysselsatt forskningen preciserade och bl.a. blivit försäkrad om att "det politiska testamen- tet" verkligen skrivits av Päts.

Kärntanken i "det politiska testamentet" var den, att Finland och Estland efter andra världskrigets slut skulle bilda en förbundsstat. Tanken på en förbundsstat var en kär gammal idé hos Päts. Denna idé hade han länge och förgäves erbjudit finländarna redan under den tid då hans land blev självständigt 1917-19. I "sitt politiska testamente" ville Päts höra sig för om finländarnas åsikt om en förbundsstat, en idé han, för att säkerställa Finlands och Estlands framtid, tänkte presentera för vinnarmakterna eller fredskonferensen, då ett nytt Europa skulle börja byggas upp efter världskriget.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

III
Historia ja arkistot
Historia och arkiv

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Max Engman

SURKÅL OCH GULASCH
DET ARKIVALISKA ARVSSKIFTET EFTER HUSEN HABSBURG OCH ROMANOV

Die staatlichen Archive stellen eine der Verkörperungsformen der Staatsidee dar, die vielleicht das vollständigste und geschlossenste Abbild des staatlichen Lebens bietet. Je lebendiger die Staatsidee wirksam ist, um so höher ist andererseits auch die Einschätzung der Archive durch die Staatsgewalt und das Staatsvolk.

Ludwig Bittner 1925

Under diskussionen om en Donau-konfederation och Otto Habsburgs rätt att återvända till Österrike konstaterade den österrikiske förbundspresidenten Adolf Schärf 1960 filosofiskt, att man måste tänka på alltings förgänglighet. Burgund var i sekler en stormakt, men allt som återstod av dess storhet var surkålen som nationalrätt i området mellan Rhen och Rhône. Av Donaumonarkin återstod inte mycket annat än gulaschen.

Man kan diskutera om inte Schärf hade en alltför pessimistisk bild av de historiska avlagringarnas betydelse i Europa, men på ett mera handfast plan än det kulinariskt-historiefilosofiska återstår åtminstone arkiven. Däremot kan man inte räkna med att finna dem, åtminstone inte i deras imperiella helhet, i Wien eller Petersburg. Medan choucroute garnie och gulasch kan avnjutas av envar, kan arkiv endast innehas av en stat i gången.

Under de ändlösa förhandlingarna inom De Oberoende Staternas Samvälde om likvidationen av Sovjetunionen konstaterade en av förhandlarna att det man höll på med påminde om att gräla om ett dödsbo. Uppgörandet av slutlikvid för ett kejsardöme har många likheter med att skifta arv. Skiftandet av arkivalisk kvarlåtenskap skiljer sig emellertid från att fördela en stats statsskuld eller guldreserv. Till skillnad från guldtackor saknar arkiv ett entydigt penningvärde och är inte utbytbara. När man argumenterar om arkiv måste man ta till andra argument. Dessa exemplifieras i det följande med arkivförhandlingarna efter första världskriget, huvudsakligen rörande Österrike och Finland. Finland var en romanovsk arvtagarstat, men hade aldrig varit en integrerad del av surkålens rike mellan Nevan och Volga. Finland krävde arkiv, Österrike kämpade för att inte behöva avstå arkiv.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Med den moderna statens framväxt blev arkiven betydelsefulla också i internationella relationer. De viktiga handlingarna i medeltida arkiv bestod av ägo-, privilegie- och åtkomsthandlingar, d.v.s. handlingar av närmast juridisk betydelse. Under en tid som inte skilde mellan privat och offentlig rätt skedde territorieöverföringar i vad som i dag kunde kallas privaträttsliga former och då var ägohandlingar viktiga. När förvaltningen i allt högre grad började bygga på standardiserade rutiner blev den mera beroende av arkiv (jordeböcker, skattelängder). Förvaltningen av ett erövrat eller ockuperat område försvårades om arkiven saknades, vilket också ledde till att man började evakuerade dem undan fienden. En ny ägare ville åter så fort som möjligt komma i besittning av de handlingar som behövdes för att säkra intäkterna från området.

Parallellt med den moderna statens framväxt utvecklades alltså principen att arkiven följer gränserna, "the archives follow the flag" — med en parallell till en annan sektor kunde man också tala om "cuius regio, eius archivum". Under nya tiden blev arkivklausuler ett bestående inslag i internationella avtal, i synnerhet fredsfördrag med gränsförskjutningar; senare tillkom specialavtal om arkivutväxlingar. Från perioden 1601-1977 finns ett par hundra avtal med bestämmelser rörande överföring av arkiv, av vilka 59 från tiden före första världskriget. Under mellankrigstiden (1918-1935) slöts fyrtio sådana avtal, av vilka hälften gällde det arkivaliska arvet efter Österrike–Ungern.[1]

Äldre fredsfördrag stipulerade vanligen att samtliga arkiv från eller gällande ett avträtt område skulle övergå till den nya ägaren eller återbördas om de evakuerats. Det var vanligen fråga om lokala arkiv, som fanns eller funnits i området, men också handlingar som rörde avträdda områden i andra arkiv. Leveranserna omfattade sällan stora arkivmängder, men i en del fall kunde resultaten bli förödande: på Polens delningar följde en fjärde, arkivalisk delning.

Arkiv koncentrerades i en del fall till centralarkiv, av administrativa eller andra skäl; sålunda överfördes handlingar från Böhmen till Wien då Haus-, Hof- und Staatsarchiv grundades i mitten av 1700-talet. Napoleon genomförde åter en samlaraktion med få paralleller. Han transporterade arkiv, bibliotek och konstskatter från hela Europa till Paris med en frenesi som fått Trevor-Roper att räkna honom till en av historiens värsta "culture vultures" — i sällskap med bl.a. drottning Kristina och Hitler.[2]

Napoleons åtgärder var ett uttryck för att arkiven började tillmätas andra än juridiska och administrativa värden. De kunde bidra till nationens storhet, dess "gloire". Efter den vetenskapliga historieforskningens genombrott blev arkiven grunden för historisk forskning och under nationalismens tidevarv omgavs vittnesbörden om nationens förflutna med en aura av vördnad. Med provenienssprincipen utvecklades slutligen en historiskt grundad lärobyggnad

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

som betonade respekten för arkivens integritet.

Statssuccession och riksupplösningsmodeller

Den för rättigheter och skyldigheter avgörande frågan då nya stater uppstår är frågan om statssuccession; vem är och i vilka avseenden den gamla statens rättmätiga efterföljare och arvtagare? Principerna för statssuccession hör till de mest omstridda inom statsrätt och internationell rätt. Försöken att i FN:s regi kodifiera principer för statssuccession i fråga om statsgendom, statsskuld och arkiv (Wien-konventionen 1983) ledde till svåra motsättningar.[3]

Den allmänna utgångspunkten är att en stat som förvärvar territorium av en annan betraktas som dennas efterträdare i fråga om rättigheter, förpliktelser och egendom som ansluter sig till ifrågavarande territorium. Till den egendom som skall överlämnas räknas också arkiven; en ingalunda problemfri uppfattning är att en ny stats juridiska person s.a.s. projiceras bakåt i tiden, varvid den kan göra anspråk på arkiv, som härrör från eller rör dess område från tiden före dess uppkomst.[4]

I ljuset av 1900-talets europeiska historia kan man tala om två grundläggande riksupplösningsmodeller, den habsburgska och den romanovska. Österrike-Ungern representerar en relativt unik företeelse i världshistorien: en plötslig och total upplösning av ett rike som ägt bestånd i sekler. Sju stater delade på rikets territorium och skulle komma överens om fördelningen av statsskuld, flotta, järnvägar, konstskatter och arkiv. Upplösningen skedde i huvudsak fredligt och likvidationen reglerades i detalj i fredsverket i Paris.[5]

Om den habsburgska modellen innebar en i huvudsak fredlig, multilateral och framförhandlad upplösningsprocess, var den romanovska motsatsen: revolutionär, våldsam och bilateral. Trots inbördeskrig och omstörtningar drabbades Ryssland inte heller av en total upplösning, snarare var det fråga om att centralmakten avträdde västliga randområden genom bilaterala fredsavtal 1920-1921. De innehöll bestämmelser om likvidering och efterkrigsförhållanden, men tog i huvudsak sikte på att avsluta fientligheterna. Mycket måste därför lösas senare i bilaterala förhandlingar mellan randstaterna och Moskva.

I båda fallen förelåg ett kontinuitetsproblem. Bolsjevikerna lade visserligen beslag på statlig och privat egendom och övertog i denna mening successionen. Småningom erkändes de också av omvärlden. Däremot vägrade de att överta något ansvar för tsarens åtaganden, såsom t.ex. statsskulden. Republiken Österrike försökte hävda att den var en ny stat som uppkommit efter rikets sammanbrott på samma sätt som Tjeckoslovakien och därmed inte ansvarig för vare sig krigsutbrottet eller det gamla rikets statsskuld. Detta accepterades dock inte av segrarmakterna utan republiken fick finna sig i att i de flesta avseenden behandlas som en fortsättning på det gamla Österrike, bl.a. som en stat som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

avträdde territorier och arkiv.[6]

Medan det låg i republiken Österrikes intresse att framstå som en ny skapelse, gjorde Finland sitt bästa för att framstå som en gammal, sedan 1809 bestående, stat med egna, från Ryssland separata institutioner och statsfinanser. Genom att betona kontinuiteten kunde man undvika att bli delansvarig för den ryska statsskulden eller att identifieras med de baltiska staterna.[7]

De nya staterna hade olika utgångslägen. Eftersom det aldrig tidigare funnits något Tjeckoslovakien, Estland eller Lettland hade länderna ett behov av arkivalier ur centralarkiven för den nyupprättade centralförvaltningen. Tack vare ett drygt sekel av autonomi var motsvarande behov ringa i Finland; förvaltningen kunde arbeta vidare ostört också utan arkivleveranser från Petrograd.[8]

Arkivdiplomati

När med tiden allt utförligare arkivklausuler blev ett inslag i fredsfördragen, utvecklades också särskilda procedurer: arkivförhandlingar anförtroddes speciella kommissioner — de första arkivkommissarierna utsedda av segraren för att granska den landavträdande statens arkiv förekommer i fördrag från slutet av 1600-talet.[9] Vanligtvis fastställdes en termin inom vilken överföringen skulle ske, men i praktiken visade det sig ofta svårt att genomdriva arkivklausulerna efter fördragets ratificering. Möjligheterna att sabotera leveranser var stora, fr.a. genom att förvägra den andra partens arkivkommissarier möjlighet att granska själva arkiven. I många fall drog arkivförhandlingarna långt ut på tiden och kunde ibland slutligen visa sig ogenomförbara.

De administrativa arrangemangen under tiden efter första världskriget varierade, men man kan urskilja ett ganska klart mönster. De allmänna principerna fastslogs i fredsavtalen, multilateralt i de s.k. förortsfördragen i Paris, bilateralt i Rådsrysslands fredsavtal med randstaterna, medan detaljerade bestämmelser infördes i separata arkivavtal. Freden i S:t Germain 1919 mellan Österrike och segrarmakterna förpliktade Österrike att till de nya staterna överlämna "les archives, registres, plans, titres et documents de toute nature appartenant aux administrations civile, militaire, financière, judiciaire ou autres des territoires cédés". Fördraget innehöll också bestämmelser om återställande av bortförda arkiv. Vidare förpliktigades Österrike att på ansökning av respektive regering föra förhandlingar med sikte på att nå en överenskommelse om återställande av samlingar och föremål som kunde anses tillhöra de avträdda områdenas "patrimoine intellectuel".[10]

Österrike slöt specialavtal med Italien 1919, Tjeckoslovakien 1920 och 1922, Rumänien 1921 och Jugoslavien 1920 och 1923. År 1922 slöts i Rom ett allmänt arkivavtal mellan arvtagarstaterna. Avtalen innehöll till en del bestämmelser om hur fredsfördraget skulle genomföras, men också en mängd specialbestämmelser

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

som gick långt utöver fördraget.[11] Genomförandet drog ut på tiden och 1923 års avtal med Jugoslavien har aldrig kunnat genomföras på grund av meningsskiljaktigheter om vissa medeltida dokument och handlingar rörande förvaltningen av Bosnien-Herzegovina 1878-1918.[12]

För Finlands del fastslog Dorpat-freden att länderna skulle "återställa de offentliga ämbetsverk och inrättningar tillhöriga arkiv och handlingar ... vilka enbart eller till huvudsaklig del angå den andra fördragsslutande makten eller dess historia". Finland skulle få finska statssekretariatets arkiv "likväl sålunda att till detta arkiv hörande handlingar, vilka enbart eller till huvudsaklig del beröra Ryssland eller dess historia, överlämnas till Rysslands regering". Formuleringarna var resultatet av en kompromiss, men inte ägnade att underlätta genomförandet, som måste regleras i ett särskilt arkivavtal 1924.[13] Det slutliga genomförandet dröjde fram till 1930.

Arkivdiplomatin sköttes vanligen av en arkivkommissarie biträdd av expertgrupper. I Österrike utarbetade Oswald Redlich, föreståndare för Institutet för österrikisk historieforskning och preses för Vetenskapsakademin, redan ett par månader efter Monarkins sammanbrott en promemoria som byggde på grundtanken att bevara centralförvaltningens arkiv ograverade för Österrike med provenienspricipens hjälp. Regeringen godkände målsättningen och utsåg Redlich till "Archivbevollmächtigter der Republik", en post som han beklädde till 1924. Posten innebar ett förhandlaruppdrag inom ramen för utrikesförvaltningen. Han biträddes av arkivchefen Ludwig Bittner. Fördragen med arvtagarstaterna framförhandlades av delegationer av diplomater och arkivfackmän i varierande sammansättning.[14]

Innan freden i S:t Germain trädde i kraft förvaltade republiken Österrike de gamla ämbetsverken där arvtagarstaterna hade rätt att placera kommissarier, bl.a. för arkivärenden. Dessa arkivkommissariers eller delegaters ställning reglerades senare i de bilaterala fördragen och Rom-fördraget 1922. De måste vara statstjänstemän och arbetade under tjänsteansvar och tystnadsplikt, men hade i tjänsteärenden rätt till oinskränkt insyn i arkiv och förteckningar i närvaro av en österrikisk tjänsteman. Man har menat att de hade en de facto diplomatisk status.[15]

Österrike kunde inte uppnå en övergripande överenskommelse med Ungern, som i enlighet med rikets struktur 1867-1918 hävdade en medäganderätt till de gemensamma myndigheterna i Wien. Däremot tillsattes ungerska arkivdelegater för Haus-, Hof- och Staatsarchiv och krigsarkivet, ett arrangemang som blivit bestående till våra dagar.

Ett särdrag i Rådsrysslands arkiv- och andra förhandlingar med randstaterna var den flitiga användningen av blandkommissioner, till vilka olika strids- eller specialfrågor hänfördes. Bolsjevikerna använde ett flertal kända vetenskapsmän i arkivförhandlingarna. Under arkivförhandlingarna med Finland i Petrograd

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

våren 1921 skickade ryssarna utöver diplomater och arkivmän professorerna Tarle och Andrejev i elden.

I Dorpat företräddes Finland inte av någon arkivexpert, men frågor av detta slag var inte främmande vare sig för juristen J.K. Paasikivi eller historikern Väinö Voionmaa. Den finländska motvarigheten till Redlich var tidigare språkstipendiaten i Moskva (1903-1906) och arkivarien vid statssekretariatet i Petersburg Kaarlo Ylönen. Han förhandlade som arkivdelegat (arkistovaltuutettu) i Petrograd våren 1921, varefter arkivutväxlingsfrågan överfördes till den allmänna blandkommission som förutsågs i fredsfördraget. Ylönen underställdes kommissionens finländska delegation, som hösten 1921 utsåg en arkivkommission (arkistotoimikunta) bestående av professor U.L. Lehtonen, statsarkivarien J.W. Ruuth, dr Juhani Rinne och arkivdelegaten Ylönen för beredningen av genomförandet av fredsfördragets art. 29. Frågan avancerade inte i blandkommissionen och överfördes 1922 till utrikesministerierna för att lösas på diplomatisk väg. Härefter förhandlade Ylönen som arkivdelegat på UM:s uppdrag och i samråd med arkivkommissionen fram 1924 års avtal och deltog i ytterligare fem år i genomförandet.

Proveniens- och andra principer

Under arkivförhandlingarna framfördes en mängd motstridiga ståndpunkter och argument, som åberopade en eller annan princip, historisk, juridisk, kulturell, prestigemässig eller arkivteoretisk. Argumenten var inte alltid genomtänkta delar av principresonemang, även om de kan renodlas till några typer av argumentation. En grundläggande skillnad låg i om kraven byggde på innehåll eller ursprung, d.v.s. gällde arkiv som *rörde* ett område (pertinens) eller *härrörde* från ett område (proveniens).

Bland arkivfackmännen fanns sedan 1800-talet en teoribyggnad som gav en viss vägledning. Provenienssprincipen (den organiska samhörighetens princip, respect des fonds) hade vuxit fram under 1800-talet och enhälligt rekommenderats av den internationella arkivkongressen i Bryssel 1910. Principen utsäger emellertid egentligen inte något om suveräniteten över arkiven eller om deras förvaringsplats, utan endast att, förenklat uttryckt, en arkivbildares arkiv bör bevaras för sig, ograverat och så vitt möjligt i den ordning det hade då arkivbildaren upphörde med sin verksamhet.

Österrike kämpade energiskt för att provenienssprincipen skulle läggas till grund för arkivavtalen. Man försökte utverka en ändring av fredsfördragsutkastets term "concernant" till "provenant", vilket alltså skulle ha omöjliggjort krav på basen av pertinens och baserat uppgörelser på arkivens ursprung, men uppnådde endast en ändring till "appartenant". Österrikarna var såtillvida framgångsrika att provenienssprincipen erkändes i flera bilaterala avtal, men

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vanligen först sedan krav enligt andra kriterier tillfredsställts (Italien), med förbehåll för egna fordringar (Tjeckoslovakien) eller med territoriella förbehåll (Rumänien i fråga om Bukovina).

Särskilt italienarna gick hårt fram omedelbart efter vapenstilleståndet; som en av segrarmakterna använde Italien sin vapenstilleståndskommission och dess underkommission för konst för att genomdriva leveranser av konstföremål och arkiv som man ansåg att österrikarna hade underlåtit att överlåta i strid med frederna 1859 och 1866. Kommissionen använde beväpnade carabinieri för att utverka material i arkiv och samlingar. När dessa krav uppfyllts var Italien redo att underteckna ett avtal byggt på proveniensprincipen och t.o.m. försvara österrikiska intressen mot de andra arvtagarstaterna.[16]

Österrikarna argumenterade genomgående för bevarandet av arkivs och samlingars enhet; en uppsplittring skulle vara till förfång för alla eftersom summan av delarna utgjorde något mindre än helheten.[17] I strid med odelbarhetsprincipen argumenterade Finland för att landet ur ryska arkiv borde få handlingar som rörde Finland, men åberopade å andra sidan odelbarhet i fråga om statssekretariatets arkiv, såsom Ylönen vältaligt 1921:

> *Miten tällainen jako suoritettaneenkin, kadottaa arkisto sen kautta sangen suuressa määrässä tieteellistä arvoaan. Olen varma siitä, etteivät venäläisetkään asiantuntijat tule tätä kieltämään. Verrattomasti paremmin tulisivat arvamattenkin Venäjänkin tieteelliset intressit valvotuksi siinä tapauksessa, että Suomen valtiosihteerinviraston arkisto kokonaisuudessaan koskemattomana voitaisiin siirtää Suomeen, kuin jos nyt Venäjälle alkuperäisinä jätettäisiin joitakin tämän arkiston asiakirjoja, jotka tulevaisuudessa kaiken todennäköisyyden mukaan osoittautuisivat olevansa venäläiselle tutkimukselle vain disiecta membra. Kokonaisuudessaan Helsinkiin sijoitettuna tulisi tämä arkisto, avoimena niin hyvin suomalaisille kuin venäläisille tutkijoille, olemaan hyödyksi molempien maiden tutkijoille.*[18]

Förhandlingarna utgick emellertid inte enbart från arkivprinciper. En del av förhandlarna var diplomater och jurister för vilka arkivteorins finesser inte alltid var självklara och för vilka det låg nära till hands att kräva allt som rörde deras eget land — Neck talar även om att en del i Wien utbildade arkivarier som överflyttat till arvtagarstaterna "förrådde" proveniensprincipen.[19] Principen försvagades också av att förhandlingar vanligen fördes parallellt om samlingar, d.v.s. konst-, arkeologiska, naturhistoriska, numismatiska och andra samlingar, vilkas innehåll i högre grad kunde behandlas som lösryckta föremål. Dessutom måste förhandlarna beakta många andra frågor. Republiken Österrike befann

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sig efter kriget i ett förtvivlat försörjningsläge i fråga om livsmedel och kol — tjeckerna gjorde ingen hemlighet av att wienarna skulle frysa och hungra mindre om deras regering visade sig medgörlig i arkivfrågor.

Slutligen var utgången också en fråga om förhandlingstaktik. När de finländska kraven började te sig överdimensionerade svarade de sovjetiska förhandlarna med att ställa krav på generalguvernörskansliets arkiv, arkiv från Gamla Finland, lots- och båkinrättningens arkiv från dess "ryska" år och Helsingfors universitets slaviska bibliotek, vilket tvingade finländarna att frångå en del av sina krav.

Status quo ante bellum

En sedan gammalt erkänd princip fastslog att bortförda arkiv skulle återställas. Den avsåg främst lokala arkiv som evakuerats undan krigshandlingar. Sålunda återlämnade Österrike omedelbart arkiv som under världskriget bortförts från det occkuperade Serbien.[20] En speciellt stor betydelse fick principen för de baltiska staterna. Eftersom Balticum tidigt blev krigsskådeplats hade en mängd arkiv och bl.a. Dorpats universitets samlingar evakuerats till det inre av Ryssland, t.o.m. ända till Sibirien. De baltiska ländernas främsta krav på Ryssland gällde evakuerade arkiv.

Estlands fredsfördrag från februari 1920, stadgade (art. XI-XIV) att den ryska regeringen skulle överlämna Dorpats universitets och samtliga på estniskt område befintliga eller tidigare befintliga läroanstalters, vetenskapliga, administrativa och samhälleliga inrättningars egendom, inklusive bibliotek, arkiv, undervisningsmateriel, handlingar och andra föremål samt i allmänhet alla från Estland till Ryssland förda arkiv, handlingar och andra föremål vilka hade vetenskaplig eller historisk betydelse för Estland. Ytterligare skulle Ryssland överlämna dokument och handlingar som bestyrkte Estlands rätt till den ryska statsegendom som genom freden övergick i landets ägo. Den närmare tillämpningen skulle behandlas i en blandad kommission. Motsvarande bestämmelser ingick i de lettiska och litauiska fredsfördragen.

Bestämmelserna tog närmast sikte på de under världskriget evakuerade arkiven, men gav de baltiska staterna möjlighet att i blandkommissionerna eller på diplomatisk väg kräva också äldre arkiv, som överförts till Ryssland före kriget. Återställandet av arkiven gick trögt och pågick ännu på 1930-talet. För Finlands del spelade detta slag av restitution ingen större roll utom att Ryssland återkrävde de volostarkiv som bortförts från Repola och Porajärvi. Finland tillbakavisade kravet med motiveringen att regeringen inte haft något med bortförandet att göra och inte visste var handlingarna fanns. Å andra sidan krävde Finland förgäves att Sveaborgs arkiv från den svenska tiden skulle återlämnas.

Principen att återställa bortransporterade arkiv var inte omstridd när det gällde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

evakueringar under världskriget, men fick en helt annan innebörd då Polen krävde återställande av alla produkter av tidigare polska myndigheters verksamhet som bortförts från Polen, d.v.s. i praktiken återställande av status quo före delningarna. Likaså fick återställandet en helt annan innebörd då Tjeckoslovakien återkrävde handlingar som "på centralismens tid" hade överförts till Wien.[21]

Pyramider och internationalisering

Inför de svårigheter dylika krav medförde var det inte överraskande att man också tänkte sig andra möjligheter. Ludwig Bittner lekte med tanken att de omkr. 60 hyllkilometrarna i de österrikiska centralarkiven skulle ha fått förbli som de var:

> *Es ergab sich sofort die Frage, ob eine restlose Teilung der Archive ratsam, ja überhaupt möglich sei, oder ob sich nicht vielmehr die Notwendigkeit herausstellte, die Archivbestände zu erhalten und sie das Ende der Monarchie überdauern zu lassen, ähnlich wie die Pyramiden das Pharaonenreich überdauert haben. Und ein gewisser Vergleich ist nicht ganz unzutreffend. Wie die Pyramiden als ganzes ein Wunderwerk der Baukunst darstellen, in ihre Bestandteile zerlegt, einen wertlosen Haufen von Steinen bildeten, so würden auch die österreichische Archive bei einer Verteilung der nahezu vollständigen Vernichtung anheimfallen, und den Erben bliebe nichts als eine zusammenhangslose Masse wertloser oder stark entwerteter Schriftstücke. Und wie dort die Quadern so zahlreich und festgefügt sind, dass eine Zerstörung nur mit schwerer Mühe erfolgen könnte, so widerstreben hier die Masse und das organisatorische Gefüge einer Teilung.*[22]

Ett visst stöd fick tanken i Paris av president Wilson som i de fyras råd i juni 1919 konstaterade att hans liv vid universitet lärt honom hur beklagligt det var när samlingar splittrades. Ett bibehållande av arkivaliskt status quo skulle sannolikt ha krävt någon form av internationalisering som "gemeinsames Institut der Nachfolgestaaten", vilket i ett skede föreslogs för det österrikiska krigsarkivet och armémuseet och länge upplevdes som ett hot inom Haus-, Hof- und Staatsarchiv.[23]

Arvtagarstaternas beslutsamma krav medförde ingrepp i pyramiderna, men i viss mening kom en internationalisering till stånd. Österrike gav arvtagarstaternas arkivdelegater långtgående befogenheter till insyn och arbete i de österrikiska arkiven — motsvarande möjligheter erbjöds inte representanterna för de romanovska arvtagarstaterna i sovjetiska arkiv. En annan form av internationa-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lisering, eller åtminstone inskränkt suveränitet, var att stater som behöll arkiv i gengäld påtog sig vissa förpliktelser. Österrike förband sig att inte under 20 år föryttra eller skingra material och att hålla det tillgängligt för forskare. Det innebar att utgallringar krävde medgivande av sex stater. En mera speciell begränsning av Österrikes arkivsuveränitet var att landet förband sig att inte ge forskare tillgång till material som uteslutande rörde Rumänien efter 1866 och Jugoslavien efter 1900. Finland förband sig att inte sälja det slaviska biblioteket i Helsingfors utan att ge Sovjetunionen en möjlighet att förvärva det.[24]

Territoriell pertinens

De argument som framfördes i förhandlingarna kan sammanfattas i några mer eller mindre renodlade "principer".[25] Enligt principen om territoriell pertinens kan en stat kräva handlingar som på ett eller annat sätt rör dess område oberoende av de förhållanden under vilka handlingarna uppstått. Principen förkastas nästan enhälligt inom modern arkivteori för att den är svår att tillämpa (ett och samma dokument kan betraktas ur många synvinklar) och leder till absurda konsekvenser (en stat kunde t.ex. kräva arkiven efter de utländska beskickningar som verkat i landet), men framförallt därför att den nödvändigtvis leder till en upplösning av arkiv och fonder, alltså till ett åsidosättande av provenienssprincipen.

Principen hävdades i flera sammanhang efter första världskriget. Den internationella likvidationskommissionen i Wien beslöt våren 1919 att dela upp arkiven enligt pertinensprincipen, som tedde sig som en bekväm lösning tills man skulle börja tillämpa den i praktiken; de förteckningar som uppgjordes under arbetet kunde dock tjäna som underlag för senare förhandlingar.[26]

Rumänien krävde av Österrike alla handlingar rörande den tid Bukovina administrerades separat. Polen krävde av Ryssland vid fredsförhandlingarna i Riga alla vittnesbörd från ryska myndigheter och ämbetsverk för den tid de områden som nu införlivades med Polen stod under rysk förvaltning. Finland krävde i olika sammanhang dokument och samlingar som uteslutande gällde Finland. År 1921 räknade Ylönen med en betydande "skörd" ifall man från rysk sida visade god vilja: bl.a. den "finländska delen" av furst Menschikoffs arkiv, handlingar rörande februarimanifestet i riksrådets arkiv, handlingar rörande kodifikationen av Finlands lagar, kommittéerna för den finska frågan (Bunge, Korevo m.fl.) och handlingar rörande Finland i utrikesministeriets arkiv.[27] Den andra parten visade inte den behövliga viljan.

Problemen med territoriell pertinens illustrerades av Dorpat-fredens bestämmelse om statssekretariatets arkiv. Medan Finland krävde arkivet i dess helhet, insisterade de ryska fredsförhandlarna på att man med arkivets hjälp kunde forska i den ryska regeringens politik och därför på handlingar som "enbart eller till

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

huvudsaklig del" berörde Ryssland. Resultatet blev att ryska experter gick igenom hela arkivet. Efter genomgången konstaterade de att omkr. 3000 akter till huvudsaklig del berörde Ryssland; från finländsk sida bestred man att arkivet överhuvudtaget innehöll sådana akter. Eftersom man inte kunde enas om vem akterna skulle tillfalla uppräknades de i en bilaga till 1924 års arkivavtal som omstridda — det torde vara den enda arkivförteckning som publicerats i *Finlands författningssamling*. Efter ytterligare fem års förhandlingar hade man kommit överens om att de flesta akterna skulle tillfalla Finland, men de ryska förhandlarna insisterade fortfarande på ett sextiotal akter.

Funktionell pertinens

Enligt principen om funktionell pertinens kan en stat kräva dokument som är nödvändiga för att den skall kunna utöva sina administrativa uppgifter. Dylika leveranser är ofta oundgängliga i praktiken, men eftersom principen strider mot provenienspriincipen, vill arkivteorin begränsa dess tillämpning till sådant som är nödvändigt för att skydda juridiska (men inte t.ex. kulturella) intressen. De handlingar som kan komma ifråga är sådana som rör staten samt regionala och lokala samfund (egendomshandlingar, ritningar och handlingar rörande allmänna byggnader, vägar, fästningar m.m.) eller befolkningen (jordeböcker, skattehandlingar, folkbokföring, handlingar rörande tjänstemannakåren m.m.).

På basen av denna princip avträdde Österrike till Tjeckoslovakien ur arkiv som uppstått på den nya österrikiska republikens territorium handlingar som uteslutande rörde Tjeckoslovakien från tiden 1888-1918, i vissa fall dessutom s.k. Vorakten bakåt i tiden ända till 1848. Vidare avstods vissa enskilda rättskonstituerande urkunder i original. Bestämmelserna gick utöver fredsfördraget och avsåg att tillfredsställa den löpande förvaltningens behov; avträdelserna begränsades noggrannt till handlingar som "uteslutande" gällde det nya Tjeckoslovakiens område.[28] Finland motiverade sina krav på finska passexpeditionens arkiv bl.a. med att handlingarna behövdes för att avgöra frågor rörande finskt medborgarskap.

Territoriell proveniens

Principen om territoriell proveniens (provenance territoriel, territorialité des archives) kan ses som en utvidgning av den egentliga provenienspriincipen; enligt den hör arkiven till det område där de uppstått, d.v.s. där arkivbildaren verkat. Också denna princip kan vara svår att tillämpa, t.ex. då en myndighets stationsort ändrats eller då gränsdragningar bryter sönder gamla förvaltningsenheter. En ny stat eller en stat som förvärvar territorium är dessutom sällan benägen att nöja sig med de lokala arkiv som skulle tillfalla den enligt principen, utan ställer

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

också krav på handlingar i centralförvaltningens arkiv.

Principen kan komma i konflikt med provenienssprincipen i strikt mening, med respekten för fonderna, särskilt vid fall av sekundär proveniens, t.ex. då arkiv från lokala enheter genom erövring och/eller förvaltningsreformer överförts och integrerats i andra arkiv i centralförvaltningen eller fortsatt att växa efter överföringen. Man kan hävda att den sekundära proveniensen borde respekteras i dylika fall.

Man har också hävdat att den territoriella provenienssprincipen inte kan tillämpas mekaniskt, utan endast under förutsättning att det föreligger ett reellt band mellan den grupp som gett upphov till dokumenten och den plats där de normalt förvaras. Undantag från principen utgör t.ex. arkiv efter beskickningar, furstehus, multinationella företag och ockupationsförvaltningar. Ett särfall är situationer där den ursprungliga befolkningen genom utrotning eller exil helt försvunnit från ifrågavarande område. Enligt Tyskland och Israel borde den stat som mottagit de överlevande eller flyktingar från samfund som upphört att existera vara berättigad att få deras arkiv i kraft av "une sorte de pertinence special".

Sambandet mellan arkiven och den ort där de uppstått har tillmätts stor betydelse — den allmänt accepterade principen att bortförda arkiv skall återställas bygger på denna uppfattning. Österrike avstod godvilligt från vissa historiska arkiv som uppstått på de nya staternas område, men senare funnit vägen till Wien. Till den sydslaviska staten avträddes sålunda arkivalier ur republiken Ragusas (Dubrovnik) och domkapitlets i Spalato (Split) arkiv och till Tjeckoslovakien handlingar ur böhmiska kronarkivet, arkiv efter indragna kloster på tjeckoslovakiskt område, myntverkets i Prag arkiv, Waldsteinia och andra böhmisk-mährisk-schlesiska arkivbildares arkiv.[29]

Kulturarv och funktionell proveniens

Som en mera omfattande princip än territoriell proveniens och funktionell pertinens föreslår Kecskeméti "patrimonialité rétroactive".[30] Arkiv efter institutioner som haft hand om en tidigare icke-suverän enhets ärenden kan betraktas som en del av det arv som tillkommer den stat som erkänns som arvtagare (eller fortsättare) till denna enhet och inte som tillhörande den stat som utövade suveränitet då arkiven skapades. Principen är en utvidgning av den territoriella proveniensen genom att den tillför ett funktionellt moment.

Principen är svår att tillämpa om det finns flera arvtagarstater till samma förvaltningsenhet eller om ifrågavarande myndighet haft flera funktioner, av vilka samtliga inte överförs till arvtagarstaten — i det senare fallet återstår knappast annat än en återgång till funktionell pertinens. India Office förvaltade stora delar av Asien och ett flertal länder kunde i princip ställa krav på dess

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

arkiv. Åtminstone fem av dagens länder kan hävda att den medeltida litauiska metrikan (riksregistraturen) hör till deras kulturarv. Rådsryssland överlämnade enligt freden i Dorpat den livländske generalguvernörens arkiv från svenska tiden till Estland. Det utlöste en konflikt med Lettland, som krävde arkivet med motiveringen att det evakuerats från Riga och att den södra delen av Livland var en del av Lettland.

Ett särfall utgör territoriellt specialiserade ämbetsverk och institutioner, som verkat i en rikshuvudstad, t.ex. det böhmiska kansliet i Wien, den bosnisk-herzegovinska avdelningen vid det österrikisk-ungerska finansministeriet i Wien, justitiekollegiet för Liv-, Est-, och Finländska ärenden i Petersburg samt statssekretariaten för Finland, Polen och Bessarabien i Petersburg. Frågan om vem som har rätt till dylika arkiv är givetvis beroende av vilket perspektiv man anlägger. Om de betraktas som exekutiva myndigheter utgör de en del av centralförvaltningen i samma mening som fackministerier och bör alltså enligt proveniensprincipen förbli i rikshuvudstaden.

Om man åter tar fasta på de element av "representativitet" som kan konstateras i dessa myndigheters verksamhet, kan man argumentera för att arkiven hör till en arvtagarstats patrimonialité rétroactive. Bland dessa element — och mer än så är det knappast fråga om — kan man ur ett kulturarvsperspektiv eller ur den funktionella proveniensens perspektiv ta fasta på följande aspekter: ifall ämbetsverket upprätthölls med medel från ett särskilt område kan detta hävda en äganderätt; man kan argumentera utifrån tjänstemännens rekrytering och myndighetens arbetsspråk – en arvtagarstat kan hävda ett slags retroaktiv kollektiv upphovsmannarätt.

Man kan också göra en distinktion mellan föredragning och exekutiva befogenheter. Om man tar fasta på föredragningar (t.ex. ifråga om statssekretariaten) kunde en arvtagarstat hävda att det är fråga om en representativ institution på ett helt annat sätt än ifråga om ett kolonialministerium eller en myndighet vars huvuduppgift var att utfärda expeditioner på ett visst språk för ett visst område.

Under förhandlingarna efter första världskriget användes kulturarvsargument särskilt i fråga om konst- och andra samlingar. Avtalet mellan Tjeckoslovakien och Österrike uppräknade invecklade kriterier för hur man skulle avgöra om ett föremål skulle räknas till "wirkliches Bohemica". De omfattande arkivöverlåtelserna motiverades med den tjeckoslovakiska nationens "kulturelle Wünsche".[31]

Finland avvisade de ryska kraven på arkiven efter de ryska inrättningarna i Gamla Finland före 1809 med en motivering som betonade nationell historia och kulturarv snarare än arkivteori:

Siihen nähden, että Vanha Suomi kuuluu ja on jo yli sata

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vuotta kuulunut Suomelle ja että sen historia niin kauas ajassa taaksepäin, kuin se on tunnettu, muodostaa orgaanisen osan Suomen ja Suomen kansan historiaa, riippumatta siitä, minkä vallan yliherruuden ja hallinnon alaisena tämä maantieteellinen alue aikojen kuluessa lieneekään ollut ja huomioonottamalla, että tämän alueen historia, kuten luonnollista onkin, on tullut valaistuksi etupäässä ja miltei yksinomaan suomalaisten tutkijain teoksissa, ja että tätä aluetta koskevilla asiakirjoilla esim. 1700-luvulta vielä nytkin useissa tapauksissa on merkitystä tämän alueen hallinnolle ja oikeudenhoidolle, eivät Suomen valtuutetut katso voivansa tyydyttää venäläisen ehdotuksen 1 artiklan 2 kohdassa esitettyjä vaatimuksia.[32]

I fråga om statssekretariatet spelade de "representativa" argumenten en stor roll. När de ryska förhandlarna i Dorpat argumenterade för territoriell proveniens, för att statssekretariatets arkiv borde stanna i Ryssland eftersom det uppstått där, mobiliserade Paasikivi magnifikt alla argument, inklusive en projicering av självständigheten bakåt i tiden:

Valtiosihteerinviraston arkisto on kaikkein tärkeimpiä, etten sanoisi tärkein Suomen historian materialikokoelma. Sen vuoksi tätä arkistoa koskevalle kysymykselle pannaan Suomen kaikissa kulttuuripiireissä hyvin suuri paino. Puheenaoleva arkisto on kokonaan suomalaista aineistoa, se on suomalaista omaisuutta. Suomen varoilla ja kaikkein suurimmaksi osaksi suomalaisilla voimilla koottu, suomalaisten henkisten voimain työn tuloksia.

...

On myös huomattava, että joskaan Suomen edustajalla ei ollut mitään eksterritoriaalioikeutta Venäjällä siinä merkityksessä kuin sanaa käytetään kansainvälisessä oikeudessa, niin analogisesti Valtiosihteerinvirasto arkistoineen on katsottava eksterritoriaalioikeutta nauttivaksi. Valtiosihteeri oli Suomen edustaja Venäjällä ja hänen virastonsa oli periaatteellisesti, joskaan ei kirjaimellisesti katsottava olevan samassa asemassa kuin ulkomaisten lähetystöjen arkistot, talot ja kirjastot. Pyydän saada huomauttaa, että sanon ainoastaan "analogisesti", vaan ei kirjaimellisesti.[33]

En nationell uppgift

Konflikterna om statssekretariatets arkiv är på många sätt typiska. De stater

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

som förde vidare den imperiella traditionen, "restrepubliken" Tyskösterrike likaväl som bolsjevikernas Ryssland, slog vakt om de arkiv och samlingar som kom i deras besittning genom att de behöll huvudstäderna. Även om båda ideologiskt tog avstånd från den tidigare regimen fann de argument för att behålla dess arkiv — motiveringarna sträckte sig från arkivteori till påståendet att arkiven behövdes för forskning om tsarens förtryck.

De nya staterna såg åter på historien och arkiven genom självständighetens nyckelhål. Eftersom historiens mål varit att leda fram till ett självständigt Finland, Tjeckoslovakien eller Estland, borde arkiv som belyste Nationalandens vandring genom seklerna tillfalla de nya staterna. För detta talade behov med rötter i förvaltning, historia, kulturarv och prestige.

Historien om hur man i fredsfördrag, arkivteori och praktik skiftat arkivaliska arv är en fascinerande blandning av motstridiga principer och varierande tillvägagångssätt. En cyniker kunde säga att det enda man kan lära sig av den historien är att envar är sig själv närmast, men som synes kan man komma sig själv nära på många olika sätt. Och varför inte? Arkiven inte bara har historia, de är historia. Att skifta dem betyder att man skiftar också historien, den förflutna, den pågående och framtidens.

Noter:

[1] Mahieu, Bernard, Tableau historique des accords portant sur des transferts d'archives, Actes de la dix-septieme conference internationale de la Table Ronde des Archives. Cagliari 1977. Constitution et reconstitution des patrimoines archivistiques nationaux, Paris 1980, 41-69. Denna uppsats bygger på ett längre manuskript om arkivförhandlingarna efter första världskriget med tyngpunkt på förhandlingarna mellan Finland och Ryssland. I detta ingår en mera ingående granskning och en utförlig dokumentation, varför referenserna här har inskränkts till ett minimum.

[2] Trevor-Roper, Hugh, The Plunder of the Arts in the Seventeenth Century, London 1970, 10, 59.

[3] Nathan, Eli, The Vienna Convention of Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts, Dinstein, Y. (ed.), International Law in a Time of Perplexity. Essays in Honour of Shabtai Rosenne, Dordrecht 1989, 489-518.

[4] Kecskeméti, Charles, Etude préliminaire sur les principes et les critères à retenir lors des négociations, Actes, 121.

[5] Engman, Max, Consequenses of Dissolving an Empire. The Habsburg and Romanov Cases, Emancipation and Interdependence. The Baltic States as New Entities in the International Economy, 1918-1940, Studia Baltica Stockholmiensia 13, Stockholm 1994, 21-33; Engman, Max, Imperien und Nachfolgestaaten — Liquidation und Nostrifikation, Menger, M. & Putensen, D. (Hg.), Finnland und Deutschland. Forschungen zur Geschichte der beiden Ländern und ihrer Beziehungen, Greifswalder Historische Studien 1, Hamburg 1996, 260-280; Engman, Max (red.), När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater, Stockholm 1995.

[6] Lehner, Oskar, The Identity of Austria 1918/19 as a Problem of State Succession, Austrian

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Journal of International Law 44, 1992, 63-84.
[7] Engman, Max, Finland och imperiernas fall, Historisk tidskrift för Finland 1992, 587-590.
[8] Engman, Max, Finland as a Successor State, Engman, M. & Kirby, D. (ed.), Finland. People, Nation, State, London 1989, 102-127.
[9] Bittner, Ludwig, Die Zwischenstaatlichen Verhandlungen über das Schicksal der österreichischen Archive nach dem Zusammenbruch Österreich-Ungarns, Archiv für Politik und Geschichte 5, 1925, 91-92.
[10] Staatsvertrag von Saint-Germain-en-Laye 10.9.1919, Staatsgesetzblatt (StGBl) 303/1920 art. 93, 196; Neck, Rudolf, Kulturelle Bestimmungen des Staatsvertrages von Saint-Germain 1919, Ackerl, I. & Neck, R. (Hg.), Saint-Germain 1919. Protokoll des Symposiums am 29. und 30. Mai 1979 in Wien, Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen 11, Wien 1989, 350-356.
[11] Rom-överenskommelsen 6.4.1922, Bundesgesetzblatt (BGBl) 159/1924. Den ratifierades inte av Ungern.
[12] Överenskommelse mellan Österrike och Jugoslavien 26.6.1923, BGBl 602/1923; Rill, Gerhard, Springer, Elisabeth & Thomas, Christiane, 60 Jahre österreichisch-jugoslawisches Archivübereinkommen, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs (MÖSTA) 35, 1982, 288-347.
[13] Fredsfördrag 14.10.1920, art. 29 FFS 21/1921; Arkivavtal 18.6.1924 FFS 260/1925.
[14] Bittner 1925a, 66; Bittner, Ludwig, Das Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv in der Nachkriegszeit, Archivalische Zeitschrift 35, 1925, 143, 146.
[15] Hummelberger, Walter, Das österreichisch-tschechoslowakische Archivübereinkommen von 18. Mai 1920, Scrinium. Zeitschrift des Verbandes österreichischer Arkivare 32, 1985, 52, 62.
[16] Lhotsky, Alphons, Die Verteidigung der Wiener Sammlungen kultur- und naturhistorischer Denkmäler durch die Erste Republik, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung LXIII, 1955, 614-635; Rainer, Johann, Die italienische Militärmission in Wien 1918-1920, Novotny, A. & Pickl, O. (Hg.), Festschrift Hermann Wiesflecker zum sechzigsten Geburtstag, Graz 1973, 267-280; Neck, Rudolf, Zu den österreichisch-italienischen Archivverhandlungen nach dem Ersten Weltkrieg, MÖSTA 31, 1978, 434-441.
[17] Bittner 1925a, 85-86
[18] Ylönen t. Zalkind 9.4.1921, bilaga t. rapport nr 4, 14.5.1921, UM 12 G 10:1, Utrikesministeriets arkiv (UMA). Ylönen var beredd att överlåta de ryska arkivförteckningarna som ett hjälpmedel för ryska forskare samt kopior av för rysk forskning särskilt intressanta handlingar. Övers: "Hur en sådan delning än utförs, förlorar arkivet därigenom i mycket stor utsträckning sitt vetenskapliga värde. Jag är övertygad om att inte heller de ryska experterna kommer att bestrida detta. På ett ojämförligt bättre sätt skulle uppenbarligen också Rysslands vetenskapliga intressen beaktas i den händelse, att finska statssekretariatets arkiv ograverat kunde överföras till Finland, än om man nu i Ryssland skulle lämna en del av arkivets handlingar i original, vilka i framtiden med all sannolikhet skulle komma att visa sig vara endast disiecta membra för den ryska forskningen. Om arkivet i sin helhet placeras i Helsingfors och öppnas för lika väl finländska som ryska forskare, kommer det att tjäna forskare i båda länderna."
[19] Neck i diskussionen rörande Kulturelle Bestimmungen, 474- 475.
[20] Bittner 1925b, 159.
[21] Hummelberger 1985, 49.
[22] Bittner 1925a, 64.
[23] Winter, Otto F., Der italienische Kriegsarchivdelegation nach dem Ersten Weltkrieg, MÖSTA 31, 1978, 443, 445; Hummelberger 1985, 45.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[24] Bittner 1925b, 155, 167; Engman, Max, Böcker i kristid. Biblioteken i relationerna mellan Finland och Rådsryssland 1917–1926, Album amicorum. Kirja- ja kulttuurihistoriallisia tutkielmia Eeva Mäkelä-Henrikssonille 29.7.1986, Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter 50, Helsingfors 1986, 32-50.
[25] Den följande framställningen är en tillämpning av Kecskeméti, 113-130 och Gut, Christian, Rapport, Actes, 19-37.
[26] Bittner 1925b, 156; Neck 1978, 437; Winter 1978, 442-443; Hummelberger 1985, 47.
[27] PM 19.1.1921, UM 12 G 10:1, UMA.
[28] Överenskommelse mellan Österrike och Tjeckoslovakien 18.5.1920, StGBl 479/1920 I A; Bittner 1925a, 89-90; Bittner 1925b, 161, konstaterade att inte ens arkivariernas strävan att förenkla "das dornige Geschäft" helt kunde undvika stridigheter om vad som "uteslutande" gällde Tjeckoslovakien.
[29] Bittner 1925a, 84; Hummelberger 1978, 45-47, 55-56.
[30] Kecskeméti, 122-123.
[31] StGBl 479/1920 III A d. o. I. Citationstecken kring "wirkliches Bohemica" också i avtalet; Hummelberger 1985, 51.
[32] Odat. PM (våren 1923), UM 12 G 10:1, UMA. Övers: "Med tanke på att Gamla Finland hör, och redan i över hundra år hört till Finland och att dess historia så långt tillbaka i tiden, som den är känd, bildar en organisk del av Finlands och det finska folkets historia, oberoende av, under vilken makts övervälde och förvaltning detta geografiska område kan ha stått under tidernas lopp och med beaktande av att områdets historia, såsom naturligt är, främst och nästan enbart har belysts i arbeten av finländska forskare, och att handlingar från t.ex. 1700-talet rörande detta område än idag i många fall har betydelse för dess förvaltning och rättskipning, anser de finländska delegaterna att de inte kan tillmötesgå kraven i det ryska förslagets artikel 1 moment 2."
[33] Suomen ja Venäjän välisten Tartossa pidettyjen rauhanneuvottelujen pöytäkirjat kesäk. 12 p:stä-lokak. 14 p:n 1920, Helsinki 1923, 436-437.
Övers: "Statssekretariatets arkiv är en av de allra viktigaste, för att inte säga den viktigaste materialsamlingen för Finlands historia. Därför fäster man i alla kulturkretsar i Finland mycket stor vikt vid frågan om detta arkiv. Det ifrågavarande arkivet består helt av finskt material, det är finsk egendom. Det har sammanbragts med finska medel och till allra största delen med finska krafter, ett verk av finska andliga krafters arbete. ... Man bör också bemärka, att även om Finlands representant inte åtnjöt någon exterritorialrätt i Ryssland i den mening som ordet har i internationell rätt, så måste man analogt anse att statssekretariatet inklusive arkivet åtnjuter exterritorialrätt. Statssekreteraren var Finlands representant i Ryssland och hans ämbetsverk måste i princip, om också inte bokstavligen, anses ha samma ställning som utländska beskickningars arkiv, hus och bibliotek. Jag ber att få påpeka, att jag endast säger 'analogt', inte bokstavligen".

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lena Huldén

EDVARD GRÖNBLAD SOM URKUNDSUTGIVARE

Då Edvard Grönblad på 1840-talet inledde sin bana som verksam historiker, bibliotekarie och urkundsutgivare, diskuterades olika uppfattningar om Finlands historia ivrigt i de lärda och litterära kretsarna. Zacharias Topelius förfäktade åsikten att Finland inte hade någon historia före 1809 och att perioden mellan 1157 och 1809 kunde betecknas som det finska folkets förhistoria.[1] De flesta historiker tog visserligen avstånd från Topelius tankar, men bland dem som reagerade skarpast var Edvard Grönblad. För honom var det självklart att Finland hade en månghundraårig historia och för att göra denna mera känd ville han öppna källorna för den historiska forskningen.

Källunderlaget för äldre finsk historia var under Grönblads studietid på 1820-talet oerhört splittrat med urkunder utgivna i ett otal mindre publikationer. Forskarna blev därför i praktiken tvungna att göra upp egna listor över tryckta urkunder.[2] Arkivstudier var stora företag, som innebar långa resor och vistelser utomlands. För forskningen i Finlands medeltidshistoria hade Porthan gjort stora insatser, han hade i början av 1800-talet publicerat urkunder daterade till före 1300 och hans utgåva av Juustens biskopskrönika var den viktigaste källan till 1300-talet. Dessutom hade han medverkat vid publiceringen av flera enskilda urkunder i dissertationer och i Åbo tidningar.[3] Till stor del fick ändå de finländska historikerna förlita sig på det material som gavs ut i Sverige. På 1820-talet började han planera ett svenskt diplomatarium, vars första del utkom år 1829 och innehöll urkunder från åren 817-1285.[4] Utgivningen av diplomatariet hade stor betydelse för flera finländska historiker. Projektet var mycket ambitiöst och krävande, men gick bevisligen att förverkliga. För de nationellt sinnade finländska historikerna manade exemplet till efterföljd och många uppfattade utgivningen av urkunder som en fosterländsk gärning.

Till dem som tog intryck direkt från Sverige hörde Edvard Grönblad och Adolf Ivar Arwidsson. Det var just de två som kom att ge ut några av de viktigaste finländska urkundspublikationerna före 1860. Grönblad studerade historia för Geijer i Uppsala från 1830 och disputerade där 1839. Somrarna tillbringade han med arkivstudier i Stockholm, där han blev personligt bekant med flera av dem som arbetade med diplomatarieprojektet bl.a. med Bror Emil Hildebrand, redaktör för diplomatariet efter Liljegren.[5] Inte oväntat hörde Arwidsson till dem som var med och förberedde detta Diplomatarium Suecanum; tanken på att publicera källor hade i själva verket mognat redan tidigt hos honom. Han var också medarbetare i tidskriften *Suomi, tidskrift i fosterländska ämnen*, som några av medlemmarna i Finska litteratursällskapet började ge ut år 1841. Redan 1831 hade han underrättat litteratursällskapet om de många okända källor till

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Finlands historia, som fanns i Stockholm, och hoppades att Finska litteratursällskapet skulle understöda hans utgivning genom att inlösa 250 exemplar av den färdiga publikationen.[6] Arwidsson hade stora ekonomiska svårigheter att slutföra sitt projekt och först 1846 utkom den första delen av diplomatariet. Han fortsatte sedan fram till 1858 med att ge ut *Handlingar till upplysning af Finlands häfder*[7] med stöd av den svenska staten, Senaten i Finland och Universitetets konsistorium. Dessvärre blev det ett tämligen mediokert verk. Urkundsutgivningen var mer central för Grönblad än för Arwidsson, som nämligen var djupt engagerad i den svenska samhällsdebatten och starkt involverad i de liberala kretsarna i Stockholm. Grönblad hade funnit luckor i Riksarkivets serier och åtminstone i några fall fick han avskrifter av Arwidsson till sitt förfogande.[8] Medan Arwidsson skapade sig ett liv i Sverige återvände Grönblad till Finland omedelbart efter sin disputation[9] och utnämndes till extra ordinarie amanuens på Universitetsbiblioteket i Helsingfors, från 1840 till ordinarie amanuens. Samtidigt fortsatte han, åtminstone under de första åren, att under somrarna bedriva arkivforskning i Stockholm.[10]

Som historiker hade Grönblad berörts djupt av debatten mellan Fryxell och Geijer. Fryxell utvecklades till en verklig arkivforskare och Grönblad influerades speciellt av hans behandling av klubbekriget. Han beslöt därför att ge ut en egen källpublikation med handlingar som berörde perioden från slutet av 1500-talet till början av 1600-talet. Det första häftet utkom redan år 1843 och verket blev färdigt 1856. Den avslutande delen tillägnades Hans Järta, som betonat det svenska Riksarkivets betydelse som forskningsinstitution.[11] Arkivtanken låg Grönblad varmt om hjärtat och han kom sålunda att lägga grunden till ett vetenskapligt arkivväsen i Finland. I den första källpublikationen skrev han ett långt förord, där han redogjorde för sin syn på Finlands historia. Förordet kan samtidigt betraktas som en programförklaring innefattande de teoretiska och metodiska förutsättningarna för hans historieuppfattning. Grönblad påvisade hur det finska folkets öde skilde sig från det södra och det östra broderfolkets och diskuterade konsekvenserna av att Finland varit svenskt. Han konstaterade att folket hos oss hade kunnat behålla sin personliga frihet och fastän det finska språket undanträngts hade det inte skett med yttre maktmedel. Språket hade trots allt hållit sig "friskt och lefvande bland folket".[12]

Grönblad analyserade Porthans uppfattning av historievetenskapen och kom till att forskningen under dennes tid egentligen var en form av provinsialhistoria. Under 1700-talet utvecklades ortbeskrivningarna och de höll en mycket hög klass och bidrog enligt Grönblad till att väcka nationalkänslan. Också Porthan uppmuntrade denna form av forskning, men själv "*höjde han sig högt öfver densamma, i det han ej mer inskränkte sig till enskilda landsorters beskrifvande, utan började bearbeta hela fäderneslandets historia, dervid företrädesvis afseende den inre utvecklingen*".[13]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Grönblad uppfattade att Finlands historia var en form av "inre historia" och han delade in den i fyra till sin karaktär åtskilda epoker. Det katolska tidevarvet sträckte sig ifrån erövringen till reformationen; perioden utmärktes av den katolska kyrkans dominans över det borgerliga samhället. På grund av unionsstriderna, speciellt i slutet av perioden, var den finska kyrkan med biskopen i Åbo den enda starka makten. Förändringarna i kyrkans ställning under Gustav Vasas tid ledde till ett förändrat förhållande mellan kyrkan och det borgerliga samhället. Perioden kallar Grönblad för *Reformations-tidevarvet*. Fastän kyrkans inflytande på det andliga området fortfarande var starkt befästes samtidigt den borgerliga ordningen allt mer och kronan fick ökad makt. Övergångsperioden blev kort och redan under Karl IX:s tid hade det borgerliga samhället konsoliderats. Karl kväste det som Grönblad kallade roten till det onda, d.v.s. det adliga övermodet, och utkrävde hämnd för våld och utpressning mot lägre tjänstemän. Han tillsatte en landsstyrelse, reglerade vårt skatteväsen och utvecklade landets ekonomi. Det var nu den finska industrin växte fram, nya städer grundades och det finska borgarståndets betydelse ökade fram till det Stora nordiska kriget, som utgjorde ändpunkten på den här epoken. Grönblad betecknade tidsandan under frihetstiden som materialistisk och inriktad på att återerövra de förlorade provinserna inom själva riket. Den fjärde perioden kallades därför vårt *"materiella förkofrings-tidehvarf"*, varvid den allmänna nyttan också påverkade forskningen, något som ledde till att naturvetenskaperna utvecklades.[14]

Efter att ha ställt upp den teoretiska bilden av hur Finlands historia vuxit fram, fortsatte Grönblad med att dra upp riktlinjer för det som återstod att göra inom den historiska forskningen. Med beaktande av hur lite svenska forskare sagt om Finland i sina studier i hela rikets historia och hur lite som tillfälligtvis påträffats i tryckta urkundssamlingar, framstod fältet snarast som blott och bar vildmark.[15] För att Finland skulle få sin egen historia ställde Grönblad upp ett åtgärdsprogram där han fastslog: "*För att fylla denna stora lucka, göres oss framför allt behof af tryckta urkundssamlingar*".[16] Han konstaterade därvid att finsk historia var helt beorende av arkivforskning av två slag: en särskild historisk avhandling och ett vetenskapligt arbete som enbart avser att utan inskränkningar offentliggöra urkunderna för forskningens behov. Grönblad ansåg att det senare alternativet var aktuellare och viktigare just då. För honom framstod urkundsutgivningen som ett oegennyttigt och ädelt värv. Han skilde också typologiskt mellan diplomatarier och urkundssamlingar kring ett visst tema. Mycket var vunnet då en urkundssamling hade nått så långt som till publicering. Källorna hade räddats undan förgängelse och förstöring, de hade blivit allmänt tillgängliga och den tänkande och självständiga läsaren hade fått tillfälle att själv förarbeta innhållet och få en klar uppfattning om tiden och aktörerna. Offentliggörandet av källorna föranledde förr eller senare bearbetningar och om dessa trots

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

urkundssamlingen ändå uteblev fanns åtminstone det tryckta källmaterialet. För historieforskningen betydde det inbesparingar av tid och kostsamma resor till de olika arkiven.[17]

Grönblads agerande tyder klart på att han valde bort den egentliga historieforskningen av skäl som han själv såg som fosterländska. Förordet till *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd* är snarast ett forskningspolitiskt program. På 1600- och 1700-talen hade forskningen i Finlands historia blivit kvar på en nivå som Grönblad kallade provinsialhistorisk. Orsaken låg delvis däri att historievetenskapen inte var tillräckligt utvecklad, den "*irrade i labyrinthen af de yttre statshälfningarna och icke fann ämnen för sin pensel i Finlands öden, hvilket aldrig i de Europeiska folkens amphictyonförsamling såsom sjelfständig medlem uppträdt*".[18] Grönblad hade nämligen blivit starkt påverkad av Leopold Ranke och mycket i de grönbladska tankegångarna kan hänföras direkt till honom. Skilsmässan från Sverige och den finländska autonomin uppfattades av Grönblad som stadier på en väg mot större nationell enhet. Porthan hade nått så långt som till begreppet "*en självständig Finska historia*", men först under Grönblads tid fanns det äntligen reella förutsättningar: "*förändrade offentliga förhållanden*" och "*den i våra dagar uppklarnade insigten öfver historiens väsen*".[19] Därför var det en fosterländsk gärning att publicera urkunder, speciellt från perioden efter medeltiden. "*Att framdraga dem i ljuset, eller åtminstone de vigtigaste, måste blifva, under nuvarande förändrade omständigheter, en magtpåliggande angelägenhet för hvarje vän af fosterlandets häfder*".[20] Grönblad framhöll att många finska forskare hade idkat arkivstudier på Riksarkivet i Stockholm, men att studieresultatet ofta hade blivit magert på grund av att en så stor del av det relevanta materialet låg begravt i privata samlingar. Grönblad kallade de privata manuskriptsamlingarna för forskningens "döda kapital" och alldeles speciellt kraftfullt tog han ställning mot den store arkivtjuven Carl-Axel Gottlund. Senare namngav Grönblad tjuven och detta ledde till en häftig debatt i Morgonbladet.[21]

Grönblads yttersta föresats var att publicera de viktigaste akterna i Finlands historia efter medeltiden. Det var ett gemensamt mål för honom och A.I. Arwidsson, som höll på med sin urkundsserie samtidigt. Grönblads sätt att arbeta med publicering av urkunder skilde sig emellertid från många av hans samtidas. När han grep sig an ett tema övervägde han noggrannt, vilka urkunder som bäst kunde belysa det. Det är tydligt att han hade prövat och analyserat varje urkund innan han bestämt sig för publicera den. Hans arbetsmetod var sålunda ett sätt att bedriva forskning kring ett visst ämne. Att skriva ner forskningsresultaten var däremot av mindre intresse, han strävade främst efter att placera in handlingen i sitt rätta historiska sammanhang och med kommentarer och noter förklara den. Detta ledde till en säregen form av historieskrivning: han förväntade sig att den som var intresserad av ämnet var förmögen att läsa hans imaginära oskrivna

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

verk. Det var meningen att dessa urkunder med kommentarer skulle ge läsaren förutsättningar att i sin hjärna skapa en syntes, de var nämligen strukturerade som om de vore tänkta att besvara de frågor som Grönblad själv ställt upp som grund för hela arbetet.

Den specifika helhetsuppfattning, som Grönblad ansåg vara grunden för de tematiska urkundspublikationerna, syns särskilt tydligt i hans arbete om klubbekriget. Det hade planerats omsorgsfullt och fick titeln *Handlingar rörande klubbekriget*. I den första delen ingick 52 handlingar, de flesta från det svenska Riksarkivet. Av dem kom 41 ur serien Acta historica och 9 ur den Finckeska samlingen, som i början av 1700-talet flyttats från Åbo hovrätt till Stockholm. En handling hade avskrivits från Uppsala universitetsbibliotek och en annan ingick i Skoklosters samling. Enligt planerna skulle den andra delen belysa hertig Karls anfall mot Finland 1597, den tredje det s.k. korvtåget 1598 och den fjärde hertig Karls anfall mot Finland 1599. Den femte delen var avsedd för handlingar som berörde de allmänna förhållandena i Finland.[22]

Först 1846 kunde Grönblad ge ut det andra häftet, varvid han förklarade att han sett sig tvungen att frångå sin ursprungliga disposition. I inledningen framhöll han i stället Gödick Finckes centrala roll och lät trycka urkunder ur Riksarkivets Kanckas-samling, en betydande samling som vid det laget decimerats till sex volymer plus en sjunde på Skokloster. De akter, som berörde klubbekriget fanns huvudsakligen i volym nummer sju. Alla utom tre av de publicerade handlingarna kom ur den. Upplägget i det andra häftet var i stort sätt detsamma som i det första, sånär som på några enskilda fall, där Grönblad frångått regeln att ställa upp handlingarna kronologiskt. Avsteget berodde på Gödick Finckes centrala ställning, brevens ankomstdatum till honom hade ofta haft en större betydelse än det datum de skrivits. Grönblad lovade dock att i slutet av hela verket placera in en kronologisk förteckning över handlingarna. En kungstanke var att ge ut breven in extenso, även om de endast delvis behandlade klubbekriget ville inte Grönblad "*stympa*" dem.[23]

Det tredje häftet utkom mycket snart efter det andra, vars förord hade undertecknats i maj 1846. Redan på julafton samma år färdigställdes förordet till det tredje häftet, där Grönblad sammanförde alla officiella handlingar han kände till. Det var handlingar som skickats från hertig Karl och regeringen i Sverige och berörde upproret och misshälligheterna mellan allmogen och krigsfolket i Finland. Med Johan III:s frihetsbrev för Österbotten från 1592 som utgångspunkt koncentrerade han i huvudsak sitt arbete på handlingar som berörde hösten 1597. I en bilaga publicerades tolv av böndernas klagoskrifter. Han byggde sitt arbete på registraturen i det svenska Riksarkivet, klagoskrifterna kom från samlingen "*Allmogens enskilda Riksdagsbesvär*".[24] I och med det tredje häftet slutförde Grönblad sitt delprojekt. Han framhöll i sitt förord att han såg det som sin plikt att tillkännage att källorna ingalunda kunde anses vara uttömda

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

och påpekade att "*den i vår tid nyvaknade hågon och ifvern, att ur archivernas natt i dagsljuset framdraga under sekler gömda och glömda historiska skatter, händer det nästan dagligdags, att hittills obekanta och vigtiga urkunder framträda*"[25] Här avsåg Grönblad främst chefsbyte på det svenska Riksarkivet, flyttning och förteckningsarbete, men kanske tänkte han också på sitt eget uppdrag i Senatens arkiv.

Det skulle komma att dröja tolv år innan Grönblad blev klar med sitt företag. Han hade haft problem med hälsan och dessutom hade han i allt högre grad börjat intressera sig för Finlands medeltid. Därutöver hade han sedan 1844 skött det omfattande förteckningsarbetet av äldre kamerala handlingar i Senatens arkiv. Arbetet blev färdigt 1856 och då hade han också ordnat upp de 6 500 medeltida pergament, som använts som omslag till räkenskaperna.[26]

Med de tre första delarna av sin urkundsutgåva hade Grönblad skapat sig ett grundmurat anseende. Recensionerna var överlag positiva på några undantag när. Zacharias Topelius ifrågasatte visserligen de skriftliga källornas betydelse för historieforskning. Han ansåg att folklynnet och traditionskällorna borde vara det primära.[27] Grönblads verk recenserades också i Sverige och Danmark. I *Läsning för bildning och nöje* lovordade Palmblad utgåvorna för att de var noggrannt och sorgfälligt gjorda, men han saknade ett sammandrag av handlingarna. Allt i Grönblads verk fann Palmblad emellertid inte värt att trycka.[28]

Då Grönblad sent omsider tog itu med sitt arbete på det fjärde häftet hade källäget förändrats. Han hade hittat talrika intressanta källor, som belyste förhållandena i Finland från Johan III:s död 1592 till utgången av 1596 och ansåg det vara nödvändigt att sammanställa dem i ett särskilt häfte. Det försågs med ett långt förord, där de publicerade handlingarna analyserades och sattes in i sitt historiska sammanhang. Det innehöll bl.a.diverse handlingar om Klas Flemming och utdrag ur Arnold Johan Messenius historia om orsakerna till oenigheterna mellan konung Sigismund och hertig Karl.[29] Grönblads ambitiösa 1500-talsverk slutfördes aldrig.

Redan efter utgivningen av handlingarna om klubbekriget hade Grönblads intresse i alltmer riktats mot medeltidsforskningen. År 1852 färdigställde han en akademisk avhandling, *Nya bidrag till belysande af Finlands medeltid*, där han bland annat publicerade brev från Påvel Scheels arkiv.[30] I huvudsak var avhandlingen ett försvar i den gamla stridsfrågan huruvida Finland hade en historia före år 1809. Grönblad reste nu för första gången till Danmark. Det var främst det s.k. Sturearkivet bland Geheimearkivets handlingar, som tilldrog sig hans intresse och han återkom dit flera gånger åren 1854-1857. Han hade för avsikt att undersöka Finlands förbindelser med de andra Östersjöländerna och samlade ett rikhaltigt material i ämnet. Redan 1854 beslöt han likväl att som primärt mål ställa utgivningen av en källpublikation. Medan hans källskrifter om klubbekriget koncentrerades till ett bestämt tema var *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

av diplomatariekaraktär. Grönblad tog därför också med redan utgivna handlingar, han lät bl.a. trycka de brev ur Påvel Scheels arkiv, som han redan en gång givit ut.

Grönblad hade planer på att publicera sitt diplomatarium i fyra delar: den första med handlingar 1335-1503, andra 1504-11, tredje 1512-24 och den fjärde var avsedd för odaterade handlingar, som kunde hänföras till åren 1504-1524. Planen måste överges på ett tidigt stadium, tryckningen var redan i gång då han hittade ytterligare dokument. Han beslöt därför att publicera dem i ett särskilt bihang. Emellertid blev bihanget och den fjärde delen aldrig färdiga.[31]

Grönblad skrev tyvärr inget förord till *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*, som han tillägnade chefen för Geheimearkivet, C.F. Wegener, chefen för svenska Riksarkivet Johan Jakob Nordström och rektorn för Universitetet Gabriel Rein. Han ordnade handlingarna kronologiskt, numrerade dem och försåg dem med kommentarer. Arkivsammanhanget där handlingen ingick var viktigt liksom uppgiften om den blivit tryckt tidigare. Datum och tillkomstort utgör rubrik för varje handling. Grönblads sätt att kommentera handlingarna visade att han hade en ingående kunskap i sitt ämne, vilket redan hans urkundsutgåva om klubbekriget hade gett vid handen. Nu finslipade han sin teknik, kommentarerna var i många fall blev så detaljerade, att de fyller långt högre krav än dem man rimligtvis kan ställa på urkundspublikationer. Hans diplomatarium blev en Finlands medeltidshistoria där källorna spelade huvudrollen och kommentarerna, som egentligen var korta artiklar, en kompletterande roll i en löpande handling. Kommentarerna och artiklarna är genomgående gediget arbete av hög klass och summerade den kunskap, som fanns tillgänglig. I många fall är de fortfarande aktuella i dag som är. Det har höjts röster mot att Grönblad också tagit med handlingar som inte direkt berör Finlands historia[32], men problemet är snarare att begreppet "finsk medeltidsurkund" inte klart har definierats. Som exempel kan nämnas urkund nr. 368, ett brev från Sigurd Ribbing till riksföreståndaren om förhållandena i Danmark år 1516, där Sigurd berättar om den danska handelsblockaden mot Lybeck. Antagligen var det den handelspolitiska dimensionen som gav Grönblad anledning att beakta urkunden i det här sammanhanget.

Den nya källutgåvan mottogs oerhört välvilligt. Grönblad själv var positiv inför mottagandet och såg den framväxande patriotiska ivern som den viktigaste bakgrundsfaktorn. Verket var prydligt uppställt och lätt att orientera sig i och redan samtiden uppfattade Grönblads arbete som epokgörande. C.W. Törnegren ansåg det vara det viktigaste bidraget till Finlands medeltidshistoria sedan Porthan, i synnerhet urkunderna för perioden 1503-1523, som var så talrika att de utgjorde en fortlöpande historia för perioden.[33] Fortfarande är Grönblads medeltidsurkunder den främsta utgåvan i sin genre.

Tyvärr kunde Grönblad aldrig fullfölja sina planer på en fortsättning. Så sent som 1859-61 reste han i Nord-Tyskland för att studera arkiv, men hans hälsa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blev hela tiden allt bräckligare. Åren 1854-56 hade han tillfälligt skött professuren i historia och när den tjänsten 1861 blev ledig ansökte han om den. Hans mentala hälsa försämrades dessvärre ytterligare och han blev tvungen att återta sin ansökan. Två år senare anhöll han om avsked från sin tjänst som amanuens och docent. Edvard Grönblad dog i januari 1864 i Jyväskylä.

Som historiker och urkundsutgivare låg Grönblads betydelse i att han skapade ett teoretiskt underlag för sin verksamhet. Han kombinerade sin lysande insikt i metodik med oförtröttligt arbete och självdisciplin. Ingen hade som han betraktat urkunderna källkritiskt och han var en av de första som uppfattade proveniensens betydelse. Därför såg han tidigt den teoretiska skillnaden mellan statsakter och övriga handlingar[34], vilket var av essentiell betydelse för hans arbete i Senatens arkiv. Han strävade efter att se handlingen både i sitt arkivsammanhang och sitt historiska sammanhang. Samtidigt innebar hans ambitioner att fullständigt behärska källäget också en tendens att utestänga andra forskare tills han själv studerat urkunden. Speciellt väl syntes detta i hans arbete med det äldre räkenskapsmaterialet. Å andra sidan var det förklarligt att han ville få arbetsro och därför inte var trakterad av att låta sina forskarkolleger vid Senatens arkiv få insyn i materialet medan han höll på med förtecknandet[35] På många sätt framstår Grönblad som en förebild för den "forskande arkivtjänstemannen", han som kan förena kunskapen om arkiven med historikerns vetenskapliga bildning. Till följd av sina uppdrag på Universitetsbiblioteket och Senatens arkiv blev hans egentliga produktion liten, men hans källutgåvor är fortfarande otvetydigt aktuella. De flesta andra historiker från samma tid är huvudsakligen av historiografiskt intresse, men Grönblads kommentarer i *Nya källor till Finlands medeltidshistoria* erbjuder fortsättningsvis ett vitalt bidrag till forskningen.

Noter:

[1] Mustelin, Olof, Studier i finländsk historieforskning 1809-1865. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 361. Helsingfors, Köpenhamn 1957. 210ff.

[2] Edvard Grönblads arkiv, Riksarkivet (Helsingfors). Mustelin, 1957, 324-325.

[3] Porthan, H. G.: Sylloge monumentorum ad illustrandam historiam Fennicam pertinentium. Diss. Aboae 1802-1805; Porthan, H.G., M Pauli Juusten, episc quondam Ab Chronicon episcoporum Finlandensium, annotationibus et sylloge monumentorum illustratum. I-LVI. Diss. Aboae 1784-1800.

[4] Diplomatarium Suecanum I. Collegit et. ed. Joh. Gust. Liljegren. Holmiae 1829.

[5] Mustelin, 1957, 354 not. 232.

[6] Kerkkonen, Martti, Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen. Valtionarkisto, Helsinki 1988, 24f.

[7] Tarkiainen, Kari, Finnarnas historia i Sverige 2. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809-1944. Helsingfors 1993, s. 63.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[8] Mustelin, 1957, 360.
[9] Kerkkonen, 1988, 28.
[10] Kerkkonen, 1988, 28.
[11] Kerkkonen, 1988, 28f
[12] Grönblad, Edward: Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och början av 17de århundrader. Första Flocken. Första häftet. Handlingar rörande klubbekriget. Första häftet, Helsingfors 1843, s. VIIf.
[13] Grönblad, 1843, XIV.
[14] Grönblad, 1843, XVII-XXIII.
[15] Grönblad, 1843, XXV.
[16] Grönblad, 1843, XXVI.
[17] Grönblad, 1843, XXVII.
[18] Grönblad, 1843, XIII.
[19] Grönblad, 1843, XV.
[20] Grönblad, 1843, XXIX
[21] Mustelin, 1957, 372ff; Kerkkonen, 1988, 23.
[22] Grönblad, 1843, XXXIf
[23] Grönblad, Edward: Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och början av 17de århundrader. Första Flocken. Andra häftet. Handlingar rörande klubbekriget. Andra häftet. Helsingfors 1846a, s. VII-VIII.
[24] Grönblad, Edward: Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och början av 17de århundrader. Första Flocken. Tredje häftet. Handlingar rörande klubbekriget. Tredje häftet. Helsingfors 1846b, s. I-II.
[25] Grönblad, 1846b, VIII.
[26] Kerkkonen, 1988. 56.
[27] Mustelin, 1957, 363.
[28] Mustelin, 1957, 365f.
[29] Grönblad, Edward: Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och början av 17de århundrader. Andra Flocken. Första häftet. Handlingar rörande förhållandena i Finland mellan 1592 och 1596. Första häftet. Helsingfors 1856.
[30] Grönblad, Edward; Nya bidrag till belysande af Finlands medeltid. I-II. Diss. Helsingfors 1852.
[31] Mustelin, 1957, s. 369.
[32] Tyvärr har Mustelin inte närmare motiverat sitt påstående. Åtminstone i de fall som jag beaktat framkommer oftast en koppling till Finland. Ibland är emellertid kopplingen relativt svår att hitta. Exempelvis akt nr. 53 var ett brev från kung Hans till Henrik Krummedige år 1496 om de ryska sändebudens ankomst till Stockholm och kungens resa dit nästa vinter. Orsaken till att handlingen är medtagen är dock klar. I den diskuteras en "rettgangh" mellan Sten Sture och fursten av Moskva. Grönblad påpekade dock att ordet "rettgangh" antagligen var felskrivet och skulle egentligen vara "raagangh". I det fallet åsyftades gränsen mellan Sten Sture och Ryssland, dvs. rikets östgräns.
[33] Mustelin, 1957, 371.
[34] Kerkkonen, 1988, 30.
[35] Kerkkonen, 1988, 61; Mustelin 1957, 345

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

G.M. Kovalenko

ON THE STUDY AND USE OF THE SWEDISH LANGUAGE IN PRE-REVOLUTIONARY RUSSIA

As the researcher of cultural relations between Russia and Sweden G.A.Nekrasov noted, "one of the most important obstacles to contacts between peoples has always been the language barrier - only knowledge of the languages of each other has served as a true key to mutual understanding and a reliable means of human relations" (1, p. 54-55). An important, though perhaps not very visible, role in the development of political, economic and cultural relations between Russia and Sweden was played by translators and interpreters, whose names in general remained unknown both to their contemporaries and to their descendants. In Swedish historiography the Russian-language interpreters and translators of the sixteenth and seventeenth centuries have been the subject of special studies; even a list of names comprising 83 persons has been compiled (2;3). In the historiography of our own country there are so far no works of this kind. The present essay is merely an attempt at formulating the problem.

Until the end of the fifteenth century the relations between different languages were overtly one-sided in the Russian state. Germans, Danes, Dutchmen and Poles arrived in Novgorod and Moscow in order to study the Russian language. At the end of the century Russians began to pick up foreign languages: Greek, Latin and German. The Novgorodians Gerasim Popovka and his younger brother, the famous diplomat and translator Dmitrii Gerasimov (Mitia Malyi) (4) studied German and Latin in Livonia, the Novgorodian Sil'vester Malyi studied in Rostock (1, p. 32; 5). The prince and interpreter Grigorii Istoma Malyi studied Latin in Denmark (6).

Russians started to travel to Sweden in order to study the language in the sixteenth century. One of them as a matter of fact lived with the bishop Botvid at Strängnäs and even King Gustavus Vasa took an interest in his progress in learning the Swedish language (7). The first Swedish-language translators obviously appeared at the *Posol'skii Prikaz* (Embassy Bureau) during the last third of the sixteenth century. At least they are not present on the *Posol'skii Prikaz* staff list in 1549-1550 (8) and the language commonly used in negotiations with the Swedes was German. Thus the German-language interpreter Nechai Gamarov was included in the Embassy staff of I.M. Vorontsov in 1567-1568. It was precisely to him that Eric XIV appealed through his courtiers, not trusting his own translators, with the request of collecting for him in Stockholm political information "on the king and the king´s son ...on the inhabitants of the town and outside ready to act" (9).

Despite the fact that Russian diplomacy in the sixteenth century continued

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

the practice of negotiating with Swedish kings through Novgorodian governors, there were no Swedish-language translators in Novgorod, either. The Finnish bishop Paul Juusten, visiting Novgorod in 1569 on the staff of the Swedish Embassy, reported that negotiations with the Novgorodian governor were mainly carried out through the embassy secretary and translator Mathias Schubert. The Novgorod authorities in their turn used the services of a German-language interpreter (10). Due to deteriorating relations between the two states the members of the Embassy were exiled to Murom and arrived home only in 1572. The embassy interpreters Engelbert Nilsson (Abram Nikolaev) and Lars Bertilsson (Vlas Panteleyev) had by order of the Tsar to remain in Moscow in order to give lessons in Swedish to Russian youth. When ordering this the Tsar was assuming that the youngsters will easier absorb literacy in Russia. This was followed by an immediate reaction by John III, who wrote to the Tsar that Nilsson and Bertilsson had been sent to Russia on Government affairs, not in order to teach subjects of the Tsar the Swedish language, and demanded their release without delay. He kept the Tsar´s messengers Vladimir Pivov and Vasily Chikhaev as hostages in Sweden. The King also offered the Tsar, after a peace treaty had been concluded, to reach an agreement with the Vyborg governor on the arrival of Russian subjects to Sweden in order to study the Swedish language (11, pp. 252-253; 12).

Lars Bertilsson soon died in Russia. Engelbert Nilsson, on the other hand, was in 1574 permitted to leave for Sweden but when he was searched in the fortress Oreshek the Tsar´s family registers and extracts from the lists of nominations to Russian state offices were found with him. He was accused of "espionage", his servant was executed, but he himself was soon swapped for Vladimir Pivov (10, pp. 263-268, 289).

In 1601-1602 Boris Godunov sent some Russian young persons to Europe to study foreign languages, but only one of them returned to Russia, as the interpreter of Jacob de la Gardie (13).

During the Time of Troubles, under the Swedish occupation of Novgorodian territory, spoken and written translations were carried out by Hans Florich, Yelisei Pavlov, Pyotr Romanov, Andrei Petrov, Ivan Baranov, Timofei Kirilov (Kirov) and Timofei Khakhin. Hans Florich, German by birth, is considered to be the first Swedish Slavicist. He served as the interpreter of Boris Godunov and Vasily Shuisky, defected into Swedish service, took part in the negotiations with the Novgorod Embassy in Stockholm in 1612 and in the Vyborg talks in 1613. Commissioned by Gustavus II Adolphus he, together with the Yamgorodian clerk Isac Tortsakov, translated Luther´s smaller catechism into Russian. In Sweden Florich headed the department of Russian-language translators and participated in preparing printed publications in Russian, above all for the Orthodox population of the Karelian *uyezd* (district), transferred to

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sweden in 1617 (2, pp. 80-81; 14).

The development of trade between Russia and Sweden after the conclusion of the Peace of Stolbovo brought about an increasing demand for the services of translators. A special role in Russian-Swedish trade was played by Novgorod. It was located closer than other trade centres to the Swedish domains in the Baltic Sea Area and the route through it to the European market was by far shorter and cheaper than via Archangel. As early as in the sixteenth century subjects of Sweden were studying Russian in Novgorod. In the seventeenth century a whole staff of Swedish-language translators and interpreters was engaged at the Novgorod *Prikaznaya Palata* (Executive Chamber): Andrei Ivanov, Yeremei Ivanov, Andrei Petrov, Yefim Fenturov, Mikhail Sakharnikov, Mikhail Rozitin, Lazar Zimmerman, Timofei Fanemin, Ilia (Yakov) Byuttner (Gyuttner).

The Novgorodian translators did not belong to the lowest ranks of the *voevoda* (Muscovite provincial) administration. When Moscow in 1624 issued an order to Novgorod to send an interpreter to the negotiations with the Swedes, the *voevoda* bureau replied that "there is no way of getting along in Novgorod without a translator, without Yeremei" (15, p. 273). In 1648 the Swedish messenger Anders Fras complained to the clerk M.Yu.Volosheninov about the fact that the translator Mikhail Rozitin in Novgorod had "insulted and abused him...and threatened him that he shall not be set free until he has shown his credentials" (15, p. 399). Sometimes the Novgorodian interpreters also performed counterintelligence tasks. Thus Mikhail Sakharnikov and Andrei Ivanov exposed the Swedish subject and Yamgorodian Kostya Larionov who on commission from the Swedish Government collected information on persons of "Karelian extraction", i.e. on Karelians who after the transition of the Karelian *uyezd* to Sweden in 1617 had defected to Russia (15, pp. 396-397).

One of the most skilled and experienced translators was probably Mikhail Sakharnikov who previously had worked at the *Posol'skii Prikaz*. When he was on the staff of the Novgorod *Prikaznaya Palata* from 1649 to 1660 (16) he took part in the demarcation sessions of the Russian and Swedish representatives at the trade negotiations (1, pp.57-58; 15, pp. 393-397; 17; 18; p.193). Two translators from Pskov, Matvei Veiger (1, p. 58) and Yefim (15, p. 349) are also well-known.

Knowledge of the Swedish language became one of the prerequisites for commercial success. Russian merchants trading with Sweden kept for many years their shops in Stockholm, established connections in Swedish society and were to a certain extent able to speak ("interpret") Swedish. Some of them knew the language pretty well. Consequently, when deals were arranged they could manage themselves without the services of Swedish interpreters. But in addition to that, they were able to help their compatriots as well, as was done by

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Pavlin Semyonov, Nikita Petrov and Afanasy Shpi`lkin from Tikhvin, serving as interpreters for traders from their home town (1, pp. 59-59). The Russian-Swedish dictionary and phrase-book compiled by the Koshkins, Novgorodian merchants, serves as an example of active learning of Swedish (19).

In the seventeenth century the first "technical interpreters", working for Swedish specialists invited to Russia, appeared in the country. One of them was Lawrence Andersen who was working for Swedish mining experts constructing a copper-smelting works in Zaonezhe in 1670 (20).

We know that the Novgorod authorities on order from Moscow sent merchants into Swedish territory to "find out news", i.e. to collect military-political information. Maksim Voskoboynikov, who knew the language and the local conditions and had established contacts with Swedish merchants, went to Stockholm to study the terms of trade and the customs duties (18, p. 150). In June 1650 the tradesman Nikita Teterin was sent to Ivangorod and Narva with a travelling charter for trade. Upon returning to Novgorod he reported on preparations for war at the border: "I heard from tradesmen that they have brought from Nyenskans to Oreshek one hundred barrels of potion, three hundred muskets, three hundred swords, three hundred iron spades, cannon balls, five gunners and one foreman. The foreman has served in Austria and Spain and other places at war". Furthermore he reported that between Vyborg and Abo "there are 1200 regular soldiers under the leadership of Nils Asserson who up to now has fought with volunteer corps against the Danish King". In Nyenskans a Swedish general had questioned him on the events in Pskov, but Nikita had told him he was a tradesman, not a soldier, he had never been to Pskov and knew nothing of the Pskovian events (21). In 1653 the merchant Ivan Mikliaev, upon coming back from Stockholm to Novgorod, reported that Queen Christina with her court had moved to Upsala, "why she went, no one knows" (22). It is hard to believe that this kind of information could have been collected by people who had no knowledge of Swedish at all.

The number of Russians with knowledge of Swedish was quite significant in the seventeenth century (23). Alone at the *Posol'skii Prikaz* over 30 persons were working on written and oral translations from Swedish (1, pp. 56-58): Ivan Fomin, Arendt Bock, Yuri (Yakov) Givner, Ivan Adamov, Matvei Yeliseyev, Dmitrii Frantsbekov, Nechai Driabin, Timofei Martynov, Filat Adler, Yakov Eglin, Ivan Spiridonov, Olof Viberg, (Wolff Yakovlev), Ivan Yenakov. Some of them knew an additional language besides Swedish. Thus, for instance, Olof Viberg translated from Danish as well, and Arendt Bock from German and Danish (24, p. 398).

The translators at the *Posol'skii Prikaz* compiled the "Kuranty", a special survey of international information arriving from abroad, among other places from Sweden, in the form of orderly letters, notebooks and leaflets. The survey

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

was translated at the *Posol'skii Prikaz* or in the border towns Novgorod and Pskov. Mikhail Sakharnikov and Matvei Veiger were directly engaged in these translations (25).

The *Posol'skii Prikaz* also prepared hand-written bulletins on Sweden, statistical accounts with compiled appendixes, called "Rudiments of the Swedish and the Gothic State" and "A Short Description of the Life, Rule and Death of the Kings of the Swedish State".

No Russian legation in Sweden could be successful without reliable translation services. It is no coincidence that when the Swedish authorities in 1650 at the border tried to detain the interpreter Nechai Driabin who was escorting the Tsar´s envoy Vasily Stary on his trip to Queen Christina, the envoy wrote in despair to Moscow: "I, your slave, cannot go to the Queen without him, without Nechai...I cannot exist without him" (25, p. 296).

The educational standard of the translators did not always correspond to the character of the assignments carried out by them. Thus it turned out during the Russian-Swedish talks in 1650-1651 that the translator Matvei Yeliseyev "was not used to translate Swedish script but expressed aloud how he understood the clauses, neither could he interpret Swedish" (1, p. 57). Another translator is according to one source said to "be able to speak Swedish and understand Swedish in reading and writing but unable to recount Swedish reading and writing in Russian without an interpreter" (15, p.273). In 1649 the translator Yefim Fenturov was unable to translate "a printed notebook in German letters" into Russian, so it had to be sent to the *Posol`skii Prikaz* (26).

The inadequate educational level of the translators resulted from the fact that there was no systematic professional training in the Russia of the seventeenth century. In this respect the situation differed from Sweden where there were special Russian-language schools and the duties of the Royal translator, heading the Russian translation department, included the training and instruction of translators. This difference was one of the evidencies of the asymmetry in the relations between two countries, which was noted by Alexandr Kan in his book on the history of Swedish-Russian relationship. (38.194) In Russia the staff of Government Swedish-language translators was supplemented mainly by foreigners who had defected into Russian service.

Some of these translators had defected into Russian service under extra-ordinary conditions. For instance the Swedish interpreter Arendt Bock who had finished the Russian school at Narva and served at the field chancellery of Jacob de la Gardie had thus, when taking part in the Russian-Swedish negotiations of 1615-1616, handed over secret information to the Russian party at the talks.The Russian representatives were not only "gathering information from the interpreter Arendt Bock on what concessions the Swedish envoys were ready to make", but commissioned him to steal secret documents as well. After

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

his activities had been exposed to the Swedes he defected and went into Russian service as a translator at the *Posol`skii Prikaz* (2, pp. 70-71; 24, p. 147, 163, 191, 202; 27).

In some cases people were sent to Sweden for language studies. Thus for instance in 1646 by decree of the Tsar "His Majesty the Tsar´s translator Ulf Yakovlev Viberch was sent to the Swedish state in order to study the Swedish, German and Latin languages and literacy". Tsar Aleksei Mikhailovich personally asked Queen Christina that she would allow him "to stay in the Swedish state in order to study the Swedish, German and Latin languages and literacy and extend him every help" (15, pp. 152-153). Some Russians studied Swedish directly in a Swedish environment, as prisoners of war in Sweden or carrying on trade with the country. The lack of Swedish-language translators was sometimes overcome with the help of German-language translators, since German was a prevalent language in Sweden from the fourteenth to the seventeenth century.

During the era of Peter the Great, when Sweden was a rival of Russia but at the same time a country from which there was much to be learnt, Swedish military articles, regulations, nautical charts, textbooks and official papers were translated into Russian. After the Petrine period mainly books on technology and natural science were translated from Swedish - 33 titles altogether (1, p. 121, 157). At that time many translators were working in Russia in the sphere of architecture and construction (28). Interest in the Swedish language, taught at the Naval Military School, and Scandinavian literature was a great help when exploring the ancient past of Rus' (29).

In the nineteenth century the Swedish language found its application in historical studies. During the whole century many Russian scholars were fruitfully looking for sources of Russian history in Swedish archives: S.V. Solov'ev, Ya.K. Grot, A. Chumikov, S.I. Yelagin, G.V. Forsten, K.I. Yakubov, Yu.V. Got'e, G.A. Zamiatin. The prerequisite for their successful work was a good knowledge of Swedish. Some of these documents are now coming into circulation in the scientific community. At the end of the century K. Yakubov published in Russian documents from Swedish archives on the history of Russian-Swedish relations in 1616-1651 (15).

Officers of the Russian Army, among others, were independently studying the Swedish language. The archives of the Military-Historical Museum of the Artillery, Engineers and Signal Troops include a translation of the work "Observations on Russia" by the Swedish engineer and officer Erik Palmkvist, working on the staff of the Swedish Embassy in 1673. The work was translated into Russian by lieutenant-colonel Aleksandr Petrovich Vakulovsky (31), a graduate from the Mikhailovsky Artillery Military School. Vakulovsky was an artillery officer at the Sveaborg fortress and a district military commander in Abo (Turku) and Helsingfors (Helsinki) and had a Swedish-born wife. When

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

working on the translation he was assisted by the Swedish National Archives official Ms. Renstjerna. The translation was completed by 1890 and the next year he gave a thorough lecture on this literary monument at the Helsingfors officers´club.

In September 1903 the chairman of the Novgorod Amateur Society of Ancient History M.V. Anichkov received a letter from the chairman of the Vitebsk Science Committee V.S. Arsen'ev with an offer to donate to the Society a copy of the Swedish documents which his father S.V. Arsen'ev had acquired in 1886-1891. The documents, above all, dealt with the Swedish occupation of Novgorod and the Novgorod area at the beginning of the seventeenth century and the Novgorod insurrection of 1650 (32, p. 140, 107, 108). Arsen'ev´s offer was accepted with gratitude. The translation of the documents from Swedish and German was entrusted to colonel Aleksei Vladimirovich Poltoratsky, an inspector of military schools. He was well acquainted with Swedish, gave public lectures on the Swedish school system and physical training, translated Swedish literature and textbooks into Russian. He was recommended to V.M. Murav'ev by the well-known historian S.F. Platonov for whom Poltoratsky had translated a few Swedish sources.

In November 1909 he wrote to V.M. Murav'ev: "With great pleasure I am ready to carry out the task you propose. But I have to make the reservation that this is a difficult work, because the Swedish language of the beginning of the seventeenth century considerably differs from the language of today....I have already tried my strength when I translated some Swedish documents of this epoch for professor Platonov....I am an honest translator and worker, and I could never allow myself to translate questionable passages without consulting a specialist....So I can guarantee the quality of the work" (32, p. 135, 138). However, the language of the documents was quite complicated, and Poltoratsky had to turn to the Swedish consul for help (33).

In 1911 thirty-two documents from the years 1611-1615 translated by him were published in Novgorod (34), and Poltoratsky started to work on a translation of the letters of the Swedish commissar Johan de Rhodes from Russia to Queen Christina in 1650 for the next issue of the regular collection published by the Novgorod Amateur Society of Ancient History (35). By May 1912 he was ready with the translation and was planning to start working on the documents of 1651-1654 in 1913.

In March 1913 Poltoratsky participated in an international congress on physical training in Paris. On the way back he stopped off in Stockholm where he worked at the Swedish National Archives with the original letters of Rhodes in German and collected biographical information on him (36). The next year he planned to go to Stockholm to work on the letters of Rhodes of 1655 (36, p. 97). These plans could not be carried out because of the war.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

It should be pointed out that in the nineteenth and at the beginning of the twentieth century Swedish-language studies in Russia were a sporadic phenomenon, systematic teaching of the language had not begun and to study the language was the personal business of those who needed it. This situation remained until the first department of Scandinavian philology was created at the Philological Faculty of Leningrad State University. It is no coincidence that the yearbook of the Swedish-Russian Friendship Society noted in 1929 that at the same time as there are departments of Slavonic languages at the universities of Upsala and Lund, in Russia the Swedish language is obviously less important for the Russians than Russian is for the Swedes. The author of the article nevertheless stood up for the creation of a department of Swedish language and literature at Leningrad University as soon as possible (37).

Notes

1) Nekrasov, G.A.: Tysiacha let russko-shvedsko-finskikh kul'turnykh sviazei IX-XVIII vv. Moskva, 1993.
2) Tarkiainen, K.: Venäjäntulkit ja slavistiikan harrastus Ruotsin valtakunnassa vv. 1595-1661. Historiallinen Arkisto 64, 1959.
3) Tarkiainen, K.: Rysstolkarna som yrkeskår 1595-1661. Historisk tidskrift, 1972/4.
4) Slovar' knizhnikov i knizhnosti Drevnei Rusi vtoroi poloviny XIV-XVI v. Leningrad, 1988. Chast' 1, 195-196.
5) Khoroshkevich, A.L.: Russkoe gosudarstvo v sisteme mezhdunarodnykh otnoshenii kontsa XV nachala XVI v. Moskva, 1980, 227-228.
6) Gerbershtein, S.: Zapiski o Moskovii. Moskva, 1988, 200.
7) Konung Gustav den förstes registratur. Del XV, 1543. Stockholm, 1893.
8) Gralya, I.: Ivan Mikhailovich Viskovatyi. Moskva, 1994, 463.
9) Stateinye spiski russkikh poslov XVI-XVII vv. Moskva-Leningrad, 1954, 16-18, 50-52.
10) Juusten, P.: Iivana Julma ja rauhanneuvottelijat. Mikkola J.: Lännen ja idän rajoilta. Porvoo, 1942, 138, 142.
11) Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva. T. 129. Sankt-Peterburg, 1910.
12) Ödberg, F.: Om den ryske överlöparen, bojaren Afanasius Wasiliewitsch Sjemjakin (1573-1588). Tidsbilder ur 1500-talets svenska häfder. Stockholm, 1896, 124. Historisk tidskrift 8, 1888, 80.
13) Arsenyev, A.V.: Istoriia posylki pervykh russkikh studentov za granitsu pri Borise Godunove. Sankt-Peterburg, 1887, 20.
14) Sjöberg, A.: Hans Florich och Isak Torcakov, två "svenska" rusister i början av 1600-talet. Äldre svensk slavistik. Upsala Slavic Papers 9, Uppsala, 1984, 23-35.
15) Yakubov, K.I.: Rossiia i Shvetsiia v pervoi polovine XVII v. Moskva, 1897.
16) Ekonomicheskie sviazi mezhdu Rossiei i Shvetsiei v XVII v. Moskva, Stokgol'm, 1978, 96.
17) RIB. T. 38. Kn. 4, Leningrad., 1926, 387, 392, 393.
18) Russko-shvedskie ekonomicheskie otnoshenia v XVII v. Moskva-Leningrad, 1960.
19) Bakhrushin, S.V.: Torgi novogorodtsev Koshkinykh. Nauchnye trudy. Tom II. Moskva,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1954, 194, 218-219.
20) Krepostnaia manufaktura v Rossii. S. 2. Olonetskie mednye i zheleznye zavody. Leningrad, 1931, 124.
21) Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov. Fond 96, opis' 1. 1650, list 776.
22) Varentsov, V.A.: Privilegirovannoe kupchestvo Novgoroda XV-XVII vv. Vologda, 1989, 81.
23) According to G.A. Nekrasov, we are dealing with "hundreds of persons who understood Swedish". (Nekrasov, G.A.; ibid., 56).
24) Prikhodo-raskhodnye knigi moskovskikh prikazov 1619-1621 gg. Moskva, 1983.
25) Vesti-kuranty. 1642-1644. Moskva, 1976, 1645-1646, 1648. Moskva, 1980, 1648-1650, Moskva, 1983.
26) Vesti-kuranty. 1648-1650. Moskva, 1983, 85-86.
27) Zamiatin, G.A.: Bor'ba za Korelu mezhdu Moskovskim gosudarstvom i Shvetsiei v kontse XVI nachale XVII vv. Rukopis'. 1952. Arkhiv KNTs. RAN. Fond 1, opis' 41, n. 29, list 105.
28) Amburger, E.: Die Anwerbung ausländischer Fachkräfte für die Wirtschaft Russlands vom 15. bis ins 19. Jahrhundert. Wiesbaden, 1968, 171-172.
29) Sharypkin, D.M.: 1) Skandinavskaia literatura v Rossii. Leningrad 1980, 22, 56; 2) Shvedskaia tema v russkoi literature Petrovskoi pory. Russkaia kul'tura XVIII v. i zapadno-evropeiskie literatury. Leningrad 1989, 13-14.
30) Några widh sidste kongl. Ambassaden till Tzaren i Muskou gjorde observationer öfwer Ryssland, dess wägar, pass medh fästningar och gräntzer, sammandragne aff Erich Palmquist. Anno. 1674.
31) Arkhiv Voenno-istoricheskogo muzeia artillerii, inzhenernykh voisk i voisk sviazi. Fond 11 (Russkoe voenno-istoricheskoe obshchestvo), opis' 95/2, n. 175.
32) Otdel pis'mennykh istochnikov Novgorodskogo gosudarstvennogo muzeia-zapovednika. Fond 6, delo 140, list 107, 108.
33) Ibid., delo 140, list 55, 56; delo 143, list 89, 90.
34) Arsen'eviskie shvedskie bumagi. Sbornik Novgorodskogo obshchestva liubitelei drevnosti. Vyp. V. Novgorod, 1911. One document (the agreement of Novgorod with de la Gardie on 25 July 1611) was published in translation by M.F. Laskovskaia. A great part of these documents was earlier published in the original language by the Swedish scholar H. Almkvist (Noveaux documents sur l'histoire de la Russie en 1612-1613. Le Monde Oriental. Uppsala, 1907).
35) In the 6th issue of the Novgorod Amateur Society Collection (1912) the second part of Arsen'evs´s papers was published. This part consisted of materials of 1614-1616 on the negotiations preceding the concluding of the Peace of Stolbovo in 1617, as well as the letters of Rhodes of 1650. His reports for the years 1651-1654 were printed in the 7th (1914) and 8th (1916) issues of the Novgorod Amateur Society Collection.
36) Otdel pis'mennykh istochnikov Novgorodskogo gosudarstvennogo muzeia-zapovednika. Fond 6, delo 144, list 39.
37) Nerman, B.: Lektorat i svenska språket vid Leningrads universitet. Svensk-Ryska Sällskapet. Årskrift V. 1929, 12-15.
38) Kan, A.: Sverige och Ryssland. Ett 1200-årigt förhållande. Stockholm 1990

Translated from Russian by Carl-Erik Skarp

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ilkka Mäntylä

VIINIMIELTYMYSTEN MUUTTUMINEN

Pohjoismaissa ei tiettävästi ole koskaan yritettykään viljellä viiniköynnöstä avomaalla, mutta viinintuntemus palautuu kyllä esihistoriallisiin aikoihin. Viikinkien ylijumalan Odinin uskottiin elävän pelkästään viinistä, lukuisat saagat kertovat viinikannuista ylhäisten pöydillä ja sota- ja ryöstöretkien aikana viinistä tuli himoittu saalis. Vähäisiä määriä viiniä on voinut saapua myös rauhanomaisena kauppatavarana. Mälarilla olevien Helgön ja Birkan käsityö- ja kauppakeskuksien löydöistä on tavattu pullojen ja ruukkujen muotoista, vääntöpyörällä tehtyä korkeatasoista keramiikkaa, jota on arveltu viinin säilytysastioiksi. Joissakin niistä on tinafoliolla tehty ristiornamentti ja näissä ns. friisiläisissä kannuissa on epäilty olleen ehtoollisviiniä.[1] Kristillinen kirkko onkin ollut merkittävä viininkäytön edistäjä. Pyhä ehtoollinen on asetettu viiniin ja leipään. 1170-luvulla paavi kielsi Ruotsin piispoja pitämästä messua viiniin kastetuilla leivänmuruilla ja puoli vuosisataa myöhemmin kiellettiin sekoittamasta ehtoollisviiniin vettä enemmän kuin viiniä. Myöskään marjaviiniä ei saanut tarkoitukseen käyttää.[2] Tarvitut rypäleviinimäärät ovat kuitenkin olleet hyvin pieniä, koska katolisessa jumalanpalveluksessa vain pappi nauttii viiniä.

Keskiaikaa koskeva lähdemateriaali on yleensäkin yksipuolista, ja siinä on paljon aukkoja. Siten viinin kokonaistuonnista Ruotsin valtakuntaan ei ole tietoja. Tukholmaan tuotiin viiniä kuitenkin 1460-66 keskimäärin 15 000 litraa vuodessa. Tuonti oli valtaosaltaan hansakauppiaiden käsissä, joiden alusten tärkeimpänä lastina oli saksalainen vuorisuola. Jo tuolloin syntyi suolan, veran ja viinin kolmiyhteys; näistä kolmesta puhuttiin yhdessä ihan fraasinomaisesti vielä Kustaa Vaasan aikana.[3] Tärkeimpiä välityssatamia Itämeren piirissä olivat Lyypekki ja Tallinna.[4]

Ennen kaikkea tuotiin Reinin valkoviinejä, joihin myös Elsassin tuotteet luettiin.[5] Tämä oli luonnollista hansakauppiaiden ylivallan ja heidän alkuperänsä huomioon ottaen. Kauempaa tuoduissa viineissä vallitsivat väkevät ja makeat lajit, jotka eivät pilaantuneet niin helposti kuin miedot. Kyseessä oli myös ajan ihmisten mieltymys makeuteen ja mausteisuuteen. Olaus Magnus ylisti 1555 julkaisemassaan Pohjoisten kansojen historiassa erityisesti "bastard"- eli äpäräviinejä, jotka lienevät olleet makeita espanjalaisia rusinaviinejä. Hän kirjoitti niistä, että ne olivat sekä maultaan, väriltään että tuoksultaan erityisen suloisia." Ne palauttivat veltostuneille sisälmyksille niiden kimmoisuuden, kuivasivat märkivät haavat, parantivat heikon rinnan." Sen sijaan hän selitti, että "romenii"-viinit tulivat Ranskasta, mutta piti niitä raakoina ja happamina.[6]

Mieltymys makeuteen näkyi myös siinä, että viinipohjaiset juomasekoitukset olivat aina hovia myöten hyvin suosittuja. "Klaretiksi" kutsuttu oli varmuudella

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tunnettu Suomessakin.[7] Siinä valkoviiniin lisättiin sahramia, kanelia, inkivääriä ja sokeria. Kun viini ja mausteet olivat saaneet seistä pari päivää, sekoitus lämmitettiin, sokeri sulatettiin, munanvalkuaista lisättiin, seos vispattiin ja lopulta juoma siivilöitiin. Useiden muidenkin tämäntapaisten glögien reseptejä tunnetaan.[8]

Asiat alkoivat muuttua Kustaa Vaasan aikana. Vapaussodan johtoon asettunut Kustaa Vaasa pystyi vain Lyypekin vauraan hansakaupungin raha- ja materiaalituella karkottamaan tanskalaiset. Seurauksena oli kuitenkin, että Ruotsi oli korviaan myöten veloissa Lyypekille. Sille oli ensin myönnettävä hyvin edulliset kauppaoikeudet ja kirkko joutui velkojen maksumieheksi ainoana instituutiona, jolla siihen oli varaa. Tämä merkitsi puolestaan uskonpuhdistuksen toteuttamista vuodesta 1527 alkaen ja kirkon "liiallisen" omaisuuden takavarikoimista. Reformaatio tiesi sitäkin, että seurakuntalaisille alettiin jakaa ehtoollisella viiniä, minkä vuoksi sitä oli tuotava maahan entistä paljon enemmän.

Kuninkuuden itselleen hankkinut Kustaa rakensi keskellä monia kapinoita kansallista yhtenäisvaltiota saksalaisten neuvonantajiensa tuella. Seurauksena oli paisuva byrokratia ja yhä kasvava asiakirjamäärä, minkä ansiosta tiedämme monista asioista paljon enemmän kuin ennen. Näin on myös viinintuonnin ja -käytön suhteen. Tukholman kuninkaanlinnan arkistossa on säilynyt vuodesta 1542 alkava sarja hallitsijan viinikellarin ensin saksan-, sitten ruotsinkielisiksi muuttuvia tilejä, jotka osoittavat kuninkaan ja hovin alkoholinkäytön. Arkisto on etenkin ulkomaalaiselle tutkijalle poikkeuksellisen hankala, koska se on auki vain yhtenä päivänä viikossa. *Kari Tarkiainen* ratkaisi ongelman helposti järjestämällä tilikirjasarjan jatkuvan kuljetuksen Riksarkivetiin.

Hoviin hankitut lajit olivat pääasiassa jo keskiajan lähteistä tunnettuja, ja yleisin oli edelleen Reinin alueen viini. Kuningas Kustaan tunnettu saituus ei lainkaan ulottunut hovinpitoon, vaan viiniä hankittiin nyt jo aktiivisestikin valtakunnan omilla aluksilla. Vuonna 1535 kuningas lähetti raudalla ja voilla lastatun aluksen, jonka paluulastina tuli olla verkaa, hyvää viiniä ja silkkiä.[9]

Vakituisesti tuotuja viinilaatuja oli vain muutama, mutta tuodut määrät olivat välistä huomattavan suuria. Paras lähde tästä ovat Tukholman tulliluettelot, joita on olemassa sen jälkeen, kun Kustaa kumosi lyypekkiläisten tullivapauden. Siten vuonna 1539 pääkaupunkiin tuotiin 48 000 litraa kuutta erilaista viiniä. Reininviini muodosti 2/3 koko tuonnista. Seuraavaksi eniten tuotiin romenii-viinejä 7 700 litraa ja sitten bastardia 5 800 litraa.[10] Näitä tulliluetteloita on aukollisina säilynyt Suomenkin osalta. Ne osoittavat, että tuonti on vaihdellut vuosittain jyrkästi ja hiipunut välillä olemattomiin. Siten Viipuriin tuotiin 1559 peräti 31 400 litraa, mutta 1563 vain 471 litraa. Täälläkin tuojina olivat tavallisesti saksalaiset kestit Lyypekistä ja Danzigista. Lajit olivat samoja kuin emä-Ruotsiinkin tuodut.[11]

Vaikka Lyypekin etuoikeudet Ruotsissa olikin jo kumottu, Kustaa Vaasa halusi vapauttaa valtakuntansa myös Lyypekin kauppavallasta. Tämän takia hän antoi

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1550 käskykirjeen, jossa hän ilmoitti, ettei Ruotsille ollut hyötyä hakea Lyypekistä tavaroita, joita hansakauppiaat itsekin hakivat ulkomailta. Kuningas julkaisi erityisen ohjelman, jonka mukaan suolaa ja viiniä tulisi hankkia nimenomaan Ranskasta ja viiniä monien muiden tavaroiden ohella myös Alankomaista. Kirjeessä mainittiin kaikkiaan 9 erilaista viinilajia, joita valtakuntaan haluttiin.[12] Seurauksena olikin, että Ruotsin ulkomaankauppa alkoi kääntyä ratkaisevasti länteen. Juutinraumassa kannetun tullin mukaan reininviinin osuus alkoi kaikesta maahan tuodusta laskea ja varsinkin eteläeurooppalaisten ja ranskalaisten vastaavasti nousta.[13] Tuotujen viinien enemmistö oli kuitenkin vieläkin väkeviä ja makeita.

Kuningas Kustaa vaikutti valtakuntansa viinikaupan laajenemiseen vielä yhdellä tavalla. Vuonna 1544 hän antoi valtiopäivien julistaa itsensä perinnölliseksi hallitsijaksi. Korostaakseen monien kruununanastajana pitämän Vaasa-suvun asemaa hän jakoi pojilleen herttuakunnat. Hänen lapsensa olivat Ruotsissa pitkään aikaan ensimmäisiä, jotka olivat saaneet ruhtinaan kasvatuksen. Kukin heistä piti omaa hovia. Myös ylhäisin aateli vaurastui vähitellen ja alkoi sekin jäljitellä hallitsijasukua. Seurauksena oli hienostuminen ja sen myötä myös viinin kulutuksen kasvu. Vuoteen 1581 mennessä viinintuonti Tukholmaan oli yli nelinkertaistunut Kustaa I:n päivistä.[14] Hänen kruununsa perinyttä Eerik XIV:ttä syytettiin jo hänen omana aikanaan siitä, että hän oli tuonut valtakuntaan ylellisyyden, mikä ilmeni koruina ja pukuina, runsaina ja monina ruokalajeina ja juomina.[15] Kyseessä on kuitenkin tyypillinen hävinneiden historia-ilmiö, sillä Kuninkaanlinnan viinikellaritilien mukaan Eerik joi samoja lajeja kuin isänsäkin.[16] Myös viinintuonnissa tapahtui suuri nousu vasta Juhana III:n aikana.[17] Tällöin lisääntyivät myös viinilajit. Uusiin kuuluivat "Kanarian kuiva", joka aikalaislähteiden mukaan valmistettiin rypäleistä, jotka kypsymisensä jälkeen oli jätetty terttuihin, kunnes puolet niiden koosta oli haihtunut, ja silloin tällöin esiintyvä unkarilainen viini, jota käytettiin yleisesti ruhtinaslahjoina.[18] Viini oli jatkuvasti hyvin kallista ja täysin tavallisen kansan ulottumattomissa ehtoollisviiniä lukuun ottamatta. Rahvas tuskin olisi viinistä välittänytkään, sillä rahvaan päihtymyksen välineinä olivat vanhastaan olut, 1700-luvulla häviävä, vahvaksi käytetty sima ja 1500-, 1600-lukujen taitteessa voittokulkunsa aloittanut, viljasta poltettu viina.

Kuninkaan ja herttuoiden hovien ja suurempien kaupunkien ulkopuolella viini säilyi pitkään harvinaisuutena. Tähän alkoi tulla muutos Ruotsin kohotessa suurvallaksi. Suomessakin, joka oli Venäjän vastaisten sotien tukialue, liikkui korkea-arvoisia sotapäälliköitä ja diplomaatteja, joiden juomakulttuuriin viini jo kuului, ja tuonti Viipuriin ja Turkuun olikin jatkuvassa kasvussa. Turkuun saapui 1615 18 000 litraa ja Viipuriin neljä vuotta myöhemmin peräti 42 000 litraa viiniä.[19]

Ruotsin liityttyä 30-vuotiseen sotaan sen armeijat taistelivat suoranaisesti viinintuotantoalueilla, mikä oli omiaan levittämään viininkäyttöä ja -tuntemusta.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Miehistön osalta tämä ei liene paljonkaan merkinnyt, sillä palanneita oli vähän väkeen vietyihin verrattuna, ja sitä paitsi viini pysyi kotimaassa kalliina. Sen sijaan aatelinen sotapäällystö omaksui mannereurooppalaisen barokin tavat. Niihin kuului ylenpalttisuus ja loisto niin rakentamisessa, pukeutumisessa kuin suoranaisissa ruoka- ja juomaorgioissa. Viiniä tarvittiin kaikkiin ylhäisön juhliin. Vuonna 1642 hovi kulutti yli 20 500 litraa reininviiniä ja 27 300 litraa ranskalaista viiniä. Kuningattaren ja ruhtinaallisten henkilöiden pöydässä ei käytetty ranskalaista viiniä lainkaan, vaan se kelpasi vasta alemmille hovimiehille.[20] Äärimmilleen kerskakulutus kohosi kruunajaisten tapaisten riemujuhlien yhteydessä. Kun Kristiina astui muodollisesti Ruotsin valtaistuimelle, rahvaalle tarjottiin kokonaisena paistettu kruunajaishärkä Tukholman Suurtorilla ja useat suihkulähteet ruiskuttivat viiniä. Kansan juhlat kestivät kaksi päivää, ylhäisten viikkoja.[21]

Juhlilla oli hyvin suuri merkitys ylhäisön elämässä. Niiden aikana tuli näyttää, että oli varaa hankkia, kuluttaa ja tarjota. Ruokaa kannettiin vieraille valtavia määriä. Varhaisempina aikoina oli usein käytetty vahvasti maustettuja ruokia, nyt alettiin kuitenkin siirtyä vähemmän ryyditettyihin, jotta ruokalajin oma maku pääsisi paremmin esille. Keskiajalla ja vielä 1500-luvulla vieraat ottivat ruokaa sormillaan ja joivat yhteisistä astioista. Nyt osallistujille varattiin omat lautaset, lasit ja ottimet.[22]

Ruotsalaiseen kulttuuriin liittyi omituisia tapoja, joita maassa käyneet ulkomaalaiset taivastelivat. Tällainen oli juomaan pakottaminen. Vuonna 1634 saapui suuri ranskalainen lähetystö. Sen sihteeri Charles Ogiers merkitsi ihmettelevään sävyyn päiväkirjaansa, kuinka jopa talonpojat ja köyhä väki yllyttivät merkittäviäkin miehiä juomaan. "Sillä täällä ei juoda siksi, että oltaisiin janoisia, tai siksi, että se maistuisi hyvältä, vaan se riippuu pöytätoverin kohteliaisuudesta tai itsepäisyydestä, sillä he katsovat tehneensä oikein hyvin, jos he kavaluudella tai miehekkyydellä saavat vieraan humalaan."[23] Jokainen esitetty malja oli juotava pohjaan ja ainakin korkeimmissa hovipiireissä oli usein tapana tämän jälkeen särkeä lasit.

Ruotsi vahvisti suurvalta-asemansa Westfalenin rauhassa. Se ei saanut haltuunsa viininviljelysalueita, mutta kylläkin Oder-, Elbe- ja Weser-jokien suut, niiden mukana suuret tullitulot ja merkittävät viininkuljetustiet. Viinintuonti ja -kulutus valtakunnassa kasvoikin vuodesta 1618 vuoteen 1637 viisinkertaiseksi. 1660-luvulla viinejä ja tislattuja alkoholeja tuotiin jo yli 1 000 000 litraa. Tullitilastoissa ne yhdistettiin "vieraita juomia" -nimikkeen alle. Tämän jälkeen tuontimäärien kasvu kuitenkin pysähtyi, ja tärkeimmäksi syyksi on arveltu kotimaisen paloviinan nopeaa leviämistä.[24]

Viinilajit muuttuivat, vaikka Ruotsista olikin nyt tullut Saksan keisarikunnan jäsen. Koko valtakunnan tuonnista on tietoja vain vuosilta 1637 ja 1685; luvut osoittavat, että ranskalaiset viinit olivat tulleet aivan hallitseviksi vuosisadan lopulla.[25] Myös espanjalaiset ja portugalilaiset yleistyivät. Mukana oli jo

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

yksilöidympiäkin lajeja, kuten "ylämaalainen", joka oli hollantilaisten antama nimi hienoille valkoisille ja punaisille bordeauxviineille, Langon-viini, joka oli peräisin Länsi-Ranskassa Gironden maakunnasta olevasta kaupungista. Nämä olivat mietoja viinejä, mutta väkevä ja makea frontinjack oli kotoisin Etelä-Ranskassa sijaitsevasta Frontignanin kaupungista.[26] Ranskalaisten viinien ylivalta johtui ennen muuta siitä, että suolanhankinnassa oli siirrytty ranskalaiseen merisuolaan. Suolan- ja viinintuonnin yhteys säilyi siten edelleen, mutta verka putosi 1600-luvulla yhtälöstä pois. Se johtui Ruotsin rautateollisuuden noususta. Rautateollisuustuotteiden pääostaja oli Englanti, joka taas oli merkittävä veranvalmistaja.

Viini saapui suurvalta-aikana valtakunnan noin 15 tapulikaupunkiin, joista sitä sitten kuljetettiin edelleen. Kaupungeissa viiniä myytiin vähittäin kaupunginkellareissa ja tästä koituvat tulot menivät maistraatin palkkaukseen. Vaikka vuoden 1619 asetusluonnos kaupunkien hallinnosta määräsikin kellarinpidon pakolliseksi,[27] niitä perustettiin pikkukaupunkeihin hyvin verkkaiseen tahtiin. Yleensä se onnistui vasta sitten, kun hallitsija myönsi yhteisölle oikeuden tuoda tullitta tietyn määrän vieraita juomia. Kellarit lienevät yleensä sijainneet raatihuoneella, mutta jos joku kellarioikeuden vuokrasi, saattoi hän pitää tarjoilupaikkaa kotonaankin. Aluksi nämä kellarioikeudet eli -vapaudet ilmoitettiin viinimäärinä, myöhemmin rahamäärinä ja vuosisadan lopulla määrättiin, että niiden suuruus oli riippuvainen siitä, kuinka paljon kaupunki maksoi suostuntaveroa.[28] Osassa kaupunkeja maistraatti piti itse kellaria, joissakin taas vuokrasi sitä. Monesti valitettiin, että kellarinpidon kannattavuutta horjutti se, että muillakin kaupunkilaisilla oli oikeus tuoda viiniä omaan käyttöönsä, ja oli täysin mahdotonta valvoa, mitä kukin itse joi, toisille tarjosi tai peräti myi.

Suurvalta-aikana alettiin viininjakelua maaseudullakin kehittää. Tämä liittyi majatalolaitoksen perustamiseen. 1600-luvun alkupuolella annettiin useita kestikievariohjesääntöjä. Ensimmäisissä puhutaan vain ruoan ja oluen tarjoamisesta matkustavaisille. Ensimmäisen kerran mainitaan viininmyynti 1636 annetussa kestikievarijärjestyksessä, missä kiellettiin ketään myymästä viiniä tai paloviinaa peninkulmaa lähempänä kestikievaria.[29] Majataloja ja teitäkin oli kuitenkin harvassa, ja mikäli kestikievareissa oli viiniä tarjolla, oli se pääasiassa vain herroja, ei matkustavaista rahvasta varten. Ennen muuta tämä johtui nautintoaineen kalleudesta.

Ruotsin suurvallan tuho Pohjan sodassa ei suinkaan lopettanut viinintuontia. Päinvastoin, 1718-19 äärimmäisen ahdistettuun valtakuntaan tuotiin viiniä enemmän kuin tiettävästi koskaan ennen, peräti 1,7 miljoonaa litraa.[30] Selitykseksi on sanottu, että Ruotsin ulkomaankauppa toimi kaikesta huolimatta varsin hyvin. Tuontitulleja laskettiin sodan aikana useampaan kertaan ja vientilisenssien saajien tuli antaa sitoumuksia tarpeellisten tavaroiden tuonnista, ja näihin luettiin myös viinit.[31]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Suurvalta-asema oli kuitenkin peruuttamattomasti mennyttä. Ensimmäinen rauhanajan kuningas, Hessenin Fredrik oli kotoisin tärkeältä viininviljelysalueelta ja suuri herkkusuu. Hänen aikanaan kuninkaanlinnan viinivarastoon ilmestyikin ensimmäistä kertaa laaja valikoima vieläkin tunnettuja ranskalaisia ja saksalaisia tarhaviinejä ja samppanjaa.[32] Muun valtakunnan viininhankintaa tuli säätelemään ensiksikin harjoitettu kauppapolitiikka. Se suosi kotimaista purjehdusta ja etenkin kaukomerenkulkua. Seurauksena olikin, että vapaudenajan lopulla jo n. 90 % Ruotsin ulkomaankaupasta tapahtui kotimaisten purjeiden alla.

Kauppakonjunktuuritkin säätelivät purjehduksen kohteita. 1600-luvulla suolaa oli haettu eniten Ranskasta, säätyvallan ajan alussa kohteena oli yhä useammin Pyreneiden niemimaa. Kun portugalilaiset nostivat kuitenkin suolan hintaa 1730-luvulla, kauppa siirtyi yhä suuremmassa määrin Välimerelle. Hallitseviksi suolasatamiksi tulivat Sardinian Cagliari ja Sisilian Trapani. Jonkin verran vähemmän käytiin Ibizalla ja uudeksi kohteeksi keksittiin San Pietron saari Sardinian lähistöllä. Valtaosan kaupasta hoitivat Tukholman ja Göteborgin alukset, mutta kun Suomen kolmen tapulikaupungin Turun, Helsingin ja Haminan kaukopurjehdus alkoi, se noudatti samaa kaavaa.

Jo satojen vuosien ajan ja ainakin keskiajalta lähtien suolalaivat olivat tuoneet verkaa ja viiniä, joista verka putosi ensin pois 1600-luvulla. Säätyvallan aikana alkoi puolestaan suolan ja viinin yhteys murentua. Tämä näkyi ensinnäkin siinä, että Sisiliasta ja Sardiniasta tuotiin vain poikkeustapauksissa ja silloinkin vähäisiä määriä viiniä. Sen sijaan suolalaivat poikkesivat vasta paluumatkallaan Etelä-Ranskan ja Espanjan satamiin hakemaan viinilastinsa. Toiseksi Suomenkin kaupungit lähettivät pienehköjä aluksia varsinkin Bordeaux'hon hakemaan viiniä ja herkkutavaroita, mutta suolaa ne eivät tuoneet lainkaan.[33]

Tämä merkitsi myös maun muuttumista. Tuontitilastoista näkyy, kuinka ennen ylistetyt väkevät ja makeat herkut, kuten bastard- ja alikante-viinit, katoavat kokonaan ja tilalle tulee miedompia ja kuivempia viinejä, kuten Vin de Graves, jota käytettiin myös ranskalaisten valkoviinien yleisnimenä, bourgogne, Hermitage ja bordeauxviinit. Kokonaan uusi tuttavuus oli Ruotsin valtakunnassa erittäin suosituksi tullut pikardon, joka oli mietoa, makeahkoa muskottiviiniä Etelä-Ranskasta. Maun muuttumiseen saattaa olla useitakin syitä. Ruotsin aateli, joka varmaankin joi maahan tuoduista viineistä huomattavan osan , oli kansainvälisimmillään, ja erityisesti ranskalaisuuden ihailu oli tavattoman suurta. Toinen seikka, joka saattoi vaikuttaa vanhastaan nautittujen väkevien viinien häviämiseen, saattoi olla uusien alkoholijuomien tulo. Ennen muuta tällaisena on mainittava arrakki, josta valmistettu punssi kohosi Ruotsissa suorastaan kansallisjuoman asemaan. Maun muuttuminen näyttää vieläpä tapahtuneen nopeammin Tukholmassa ja valtakunnan keskusalueilla; sen sijaan syrjäseuduilla, kuten Suomessa, pitäydyttiin kauemmin makeisiin ja väkeviin viineihin. Kaikkiaan Suomen kaupungeissa oli 1700-luvun puolimaissa saatavina yhteensä

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

parikymmentä lajia viiniä, suurin osa täysin yksilöimättömiä tai tunnettuja vain alkuperämaansa tai laivaussatamansa mukaan.[34]

Vapaudenaikana Ruotsiin tuotiin keskimäärin 1,5 - 2 miljoonaa litraa viiniä vuosittain, joskin kauden lopulla tuonti alkoi selvästi laskea. Suomeen tuosta määrästä ei enimmillääkään tullut suoraan ulkomailta edes viittä prosenttia, mutta täällä viinivarastoja onkin täydennetty hakemalla viiniä etenkin Tukholmasta. Kustaa III:n vallankaappaus ei merkinnyt muutosta viinimäärissä tai sen hakusatamissa, mutta Ranskan vallankumouksen puhkeaminen sitäkin suurempaa. Etenkin Suomen kaupunkien purjehdus Välimerelle loppui pitkiksi ajoiksi kokonaan. Kustaa III:n jälkeisen holhoojahallituksen ja hänen poikansa Kustaa IV Aadolfin aikana tuodut viinimäärät painuivat alimmilleen, ja samalla lajien luku väheni tuntuvasti. Itsepäisesti Ison-Britannian kanssa liitossa pysytellyt Kustaa IV Aadolf sai aikaan sen, että huomattavin tuontimaa oli Englanti. Kun ranskalainen viinikin tuli sitä kautta, tämä osoittaa Napoleonin julistaman mannermaansulkemuksen vuotaneen kuin seula.

Kautta 1700-luvun oli kauppatasetta yritetty saada kuriin antamalla erilaisia tuonti- ja käyttökieltoja ylellisyystavaroille, joiksi viinitkin monesti katsottiin. Vuonna 1756, jolloin annettiin kadon takia ankara viinanpolttokielto, kiellettiin myös kaikkien muiden kuin "tavallisten" ranskalaisten puna- ja valkoviinien tuonti.[35] Näillä ylellisyysasetuksilla oli tapana kumoutua yksi toisensa jälkeen, ja niinpä 1760, kun talonpojille sallittiin taas viinanpoltto, vapautettiin myös viinien tuonti.[36] Viimeinen Ruotsin vallan aikana annettu ja viinejä koskeva ylellisyysasetus säädettiin 1794.[37] Sitäkin alettiin murentaa melkein välittömästi, ja kun venäläiset olivat vallanneet Suomen, viimeisetkin rajoitukset kumottiin.[38] Autonomian aikana viinintuonti oli jatkuvasti yksityisten kauppiaiden käsissä. Alkuun oli vain viisi tuotua lajia.[39] Määrä kasvoi tästä Krimin sodan jälkeiseen aikaan mennessä 11 lajiin, minkä lisäksi tilastot tuntevat epämääräisen "muita lajeja" -käsitteen.[40] Hienostuneisuus oli siten kaukana.

Tämän jälkeen alkoi kuitenkin tapahtua muutos ja vieläpä varsin lyhyen ajan kuluessa. Siihen oli useita syitä. Ensimmäisenä on mainittava höyrylaivojen käyttööntulo. Ne kulkivat keskimäärin paljon nopeammin ja varmemmin kuin purjealukset. Uudenmaan läänin kuvernööri mainitsi kertomuksessaan vuonna 1867, että alueen suolan ja kahvin kuljetuksesta huolehtivat pääasiassa purjelaivat, höyryalukset vastasivat manufaktuuri- ja siirtomaatavaroiden tuonnista.[41] Näihin artikkeleihin on epäilemättä luettu myös viinit. Höyrylaivaliikenteen merkitystä on Suomessa erityisesti korostettava, koska 1856 avattu Saimaan kanava helpotti tuntuvasti kulkuyhteyksiä sisämaahan. Luultavasti vielä enemmän viinien tuonnille merkitsi rautatieverkon kehittyminen ensin Keski-Euroopassa ja sitten Pohjoismaissa. Rautatiet olivat vielä höyrylaivojakin nopeampi ja varmempi tapa kuljettaa viinien tapaisia, helposti pilaantuvia tuotteita. Tämän takia viinien päävälittäjiksi tulivat vastayhdistyneen Saksan satamat, jonne kuopiolaisetkin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kauppiaat lähettivät vuosittain höyrykuunareitaan viiniä ja konjakkia hakemaan.

Viinintuottajamaissa oli myös tehty keksintöjä, jotka mahdollistivat viinintuonnin modernisoitumisen. Jo 1600-luvulla oli havaittu, että jos viiniä pidettiin korkattuna lasipulloissa, se säilyi paljon paremmin kuin suurissa astioissa ja vanheni myös toisella tavalla.[42] Lasi oli kuitenkin pitkään kallista ja vielä ennen Ensimmäistä maailmansotaa Suomeen tuotiin enemmän viiniä astioissa kuin pulloissa, mikä tietenkin edellytti uudelleenpullotusta. Pullokoot standardisoitiin viimeistään 1760-luvulla.[43] Aivan 1700-luvun lopulla Saksassa keksittiin litografiatekniikka, joka teki mahdolliseksi etikettien monistamisen laajassa mittakaavassa.[44]

Kaikki nämä tekijät yhdessä saivat ensiksikin aikaan viinimäärien tuonnin lähes yhtämittaisen kasvun. Ennen ensimmäistä maailmansotaa 1913 Suomeen tuotiin jo 3500 tonnia viiniä. Keksinnöt ja kuljetusvälineiden kehittyminen johtivat myös runsaasti lisääntyvään lajivalikoimaan, kun alkuperäispullotukset ja -etiketit takasivat tuotteiden laadun. Jo vuonna 1861 mainitaan suuriruhtinaanmaahan pulloissa tuoduiksi seuraavia: Château Lafite, Château Margaux, S:t Julien, Medoc ja Sauternes, kaikki korkeatasoisia punaviinejä Bordeaux'sta.[45] Kaksi vuotta myöhemmin pieneen Kaskisiin tuotiin Château Léoville ja Château Laroze -viinejä Bordeaux'sta, etäiseen Joensuuhun S:t Estèpheä samasta maakunnasta ja Helsinkiin tokaijia.[46] Herkutteluun oli siten jo mahdollisuuksia. Mutta aivan varmaa on, että lisääntyneistä määristä ja lajeista huolimatta hyvin pieni määrä ihmisiä joi kaiken saapuneen viinin, sillä perussuomalaisen päihteinä olivat jatkuvasti olut ja viina. Sitten raittiusliike iski kaiken alkoholin kimppuun ja sai vastustuksesta huolimatta kielletyksi herrasväen viinitkin. Kun kieltolaki kumottiin, oli viininhankinta valtion yksinoikeus. Voidaan kysyä, ovatko rypäleviinit vieläkään tulleet tavallisille suomalaisille tutuiksi?

Lähdeviittet

[1] Ambrosiani, B., Birka. Svenska kulturminnen. Riksantikvarieämbetet, Uddevalla 1988, 40.

[2] Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid IV. Epistorlarium-frälsebonde, Helsingfors 1954, 58-61.

[3] von Stiernman, A. A., Alla Riksdagars och Mötens Besluth Samt Arfföreningar, Regementsformer, Försäkringar och Bewillningar Som På allmenna Riksdagar och Möten ifrån år 1521 intill 1731 giorde, stadgade och bewiljade äro etc I, Stockholm 1728, 62.

[4] Vasala, M., Über die Weineinfuhr in den Ostseeraum im Spätmittelalter. Acta Visbyensia IV, Kungsbacka 1973, 216, 220.

[5] Utterström, G., Stockholms vinimport samt svenska vinmått och vincacciser under senmedeltiden. Historisk tidskrift 1, 1966.

[6] Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken III. Utgiven genom Michaelisgillet, 1916, 19.

[7] Finlands Medeltidsurkunder VIII, Helsingfors 1935, yleishakemisto.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[8] Pontén, J., Historia kring alkoholen. Från syndafloden till dagens Sverige. Natur och kultur, Borås 1967, 137.
[9] Konung Gustaf den förstes registratur X, Stockholm 1887, 241.
[10] Utterström, G., Från vin till whisky. Guldet i flaskan. En skrift utgiven av Aktiebolaget Vin- & Spritcentralen till femtioårsjubiléet 1967, Stockholm 1967, 39-40.
[11] Grotenfelt, G., Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaiden aikana, Helsinki 1887, 30-31, 90-91, 113, 154.
[12] Konung Gustaf den förstes registratur XXI, Stockholm 1903, 26-56.
[13] Utterström 1967, 45.
[14] Utterström 1967, 49-51.
[15] Brahe, P., Gamble Grefwe Peer Brahes/Fordom Sweriges Rijkses Drotzets Oeconomie eller Huusholdz Book för ungt Adels-folck, Visingsborg 1581, 64.
[16] Vinkällarräkenskaper 3:2-8 (Slottsarkivet).
[17] Utterström 1967, 67.
[18] Vinkällarräkenskaper 4:5, 5:4 (Slottsarkivet).
[19] Dillner, T. S., Tabeller rörande Finlands handel åren 1570-1622. Historiallinen arkisto XIII, Helsinki 1894, taulukot XXII ja LXXIV.
[20] Vinkällarräkenskaper 31 (Slottsarkivet).
[21] Pontén 1967, 217.
[22] Englund, P., Ofredsår. Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt. Atlantis, Stockholm 1989, 519-523.
[23] Hallberg, S. (utg.), Från Sveriges storhetstid. Franske legationssekreterarens Charles Ogiers' dagbok under ambassaden i Sverige, Stockholm 1914, 20, 73.
[24] Utterström 1967, 65-68.
[25] Boëthius, B. & Heckscher Eli F., Svensk handelsstatistik 1637-1737, Stockholm 1938, 25.
[26] Hyvin monella tavalla väärin kirjoitettujen nimien tulkinnassa on käytetty teosta Ordbok för svenska språket. Utgiven av Svenska Akademien.
[27] von Stiernman, A. A., Samling Utaf Kongl. Bref, Stadgar, och Förordningar Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie Uti Gemen I, Stockholm 1747, 743.
[28] Kaarle XI:n registratuurakopiot 22.12.1693 (Kansallisarkisto, K A).
[29] von Stiernman, Samling utaf... II, Stockholm 1760, 45.
[30] Boëthius & Heckscher 1938, 351, 357, 363.
[31] Utterström 1967, 66.
[32] Vinkällarräkenskaper 117 (Slottsarkivet).
[33] Kommerskollegii arkiv, Kammarkontoret, årsberättelser, utrikeshandel ser 1-3 (Riksarkivet, RA) (mikrofilmit FR 542-548 KA:ssa).
[34] Lajit on laskettu Suomen kaupunkien aksiisioikeuksien pöytäkirjoista, jotka ovat kuitenkin säilyneet vain aukollisina. Kaupungeissa kaupan olleiden viinien nimet ja hinnat olisi tullut ilmoittaa kaksi kertaa vuodessa.
Rättsprotokoll från orterna (RA) (mikrofilmit FR 371-377 KA:ssa); Suomen kaupunkien aksiisioikeuksien pöytäkirjat AO 1-32 (KA).
[35] Modeé, R. G., Utdrag utur Alla Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner oc Publicationer VI-XV, Stockholm 1761-1829. VI, 4071-4077.
[36] Modeé, Utdrag... VII, 5074-5076.
[37] Modeé, Utdrag... XV, 550-560.
[38] Finlands Allmänna Författning II, 256.
[39] Valtiovaraintoimituskunta He 1 (KA).
[40] Suomen Virallinen Tilasto I:2, Viinien tuonti 1856-66.
[41] Kuvernöörien kertomusten jäljennökset, Uudenmaan lääni 1867, 55.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[42] Johnson, H., The Worlds Atlas of Wine, 3. Ed. 1969, 16.
[43] Vinkällarräkenskaper 159 (Slottsarkivet).
[44] Liedholm, A., Etiketter och starka drycker. Guldet i flaskan..., Stockholm 1967, 217-221.
[45] Valtiosihteerinvirasto Hf 1 (KA).
[46] Valtiosihteerinvirasto Hf 2 (KA).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ilkka Mäntylä

FÖRÄNDRINGAR I SMAKEN FÖR VIN

Arkivkällornas tidigaste uppgifter om bruket av vin i Sverige härstammar från medeltiden. Vinimporten sköttes av hansaköpmännen och därför var största delen av de importerade vinerna tyskt vittvin. Gustav Vasa inledde kampen mot hansan och anskaffningsområdet blev Frankrike. Sambandet mellan salt- och vinimporten varade länge, men började brytas under 1700-talet. Man började hämta salt från Medelhavet, men största delen av vinet kom fortfarande från Frankrike. Under senare hälften av 1800-talet moderniserades vinimporten snabbt. Vinet inkom i allt större utsträckning i flaskor, i motsats till att man tidigare hade importerat det i stora kärl. Flaskorna var försedda med etiketter, vilket garanterade ursprunget. Hamnarna i norra Tyskland utvecklades till huvudförmedlare av vin, först p.g.a. ångfartygens och senare till följd av järnvägsnätets utveckling. Alla dessa faktorer ledde till att man i allt större utsträckning övergick till att förbruka lätta och torrare viner, medan man tidigare redan av transporttekniska orsaker hade importerat mest starka och söta sorter.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Eljas Orrman

NÄR TVENNE FÖRVALTNINGS- OCH ARKIVKULTURER MÖTS

De principer och förfaringssätt som i olika länder gäller vid ordnandet och förtecknandet av arkivbestånd efter att de överförts från arkivbildarorganisationerna till arkivinstitutioner återspeglar allmänt taget den praxis som är gällande för dokumenthanteringen vid de statliga arkivbildarorganisationerna i respektive land. Ordnings- och förteckningsprinciperna står således i regel i samklang med de diarieföringsprinciper samt serie- och aktbildningsprinciper som är förhärskande i landet i fråga. Sålunda får det allmänna arkivschemat som under största delen av detta sekel tillämpats i Sverige och Finland sin förklaring av de principer som i bägge länderna varit förhärskande i fråga om seriebildningen vid de statliga myndigheterna under 1800-talet och i början av detta sekel. Man kan rentav hävda att arkiv-institutionerna allmänt har en tendens att i ordnandet och förtecknandet renodla och systematisera de förhärskande arkivläggningsprinciperna, på vilket det finns exempel från bl.a. Tyskland och Frankrike. Å andra sidan kan arkivinstitutionernas förteckningsprinciper, såsom fallet varit t.ex. med det allmänna arkivschemat i Finland, leda till att obsolet praxis inom dokumenthanteringen konserveras och nyttjats längre än annars varit fallet.[1]

Inom det internationella arkivsamarbetet gör sig för närvarande ett konvergenstänkande starkt gällande, som utan hänsyn till arkivbildningstraditioner i de olika länderna kräver uniformitet i fråga om såväl arkivterminologi som ordnings- och förteckningsprinciper; i den mån dokumenthanteringen genom tillämpningen av informationsteknologin standardiseras i ett globalt perspektiv, är detta självfallet ändamålsenligt och önskvärt även i fråga om arkivinstitutionernas förteknings- och ordningsprinciper.

När arkivarier konfronteras med arkivbestånd som uppstått inom ramen för en främmande förvaltningskultur enligt främmande arkivläggningsprinciper ser det ut att finnas en tendens hos dem att lämna beståndens ursprungliga struktur obeaktad och att vilja omforma dem enligt de ideal som de tillägnat sig inom ramen för en annan förvaltnings- och arkivkultur. Detta beteendemönster framträder åskådligt i Wolfgang Hans Steins analys av hur tyska arkivarier ordnat och förtecknat de på tyskt område uppkomna, enligt fransk förvaltningspraxis bildade departementsarkiven.[2] En likartad situation uppstod efter fortsättningskriget, när betydande mängder finskt arkivmaterial föll i ryssarnas händer, då Viborg under sommaren 1944 under den ryska offensiven på Karelska näset i hast måste evakueras.

Efter vinterkriget hade de i Viborg kvarblivna handlingarna kommit i oordning under den ryska regimen 1940–1941, så att arkivmaterialet vid finländarnas återkomst 1941 befann sig i ett kaotiskt tillstånd utspritt i flera olika lokaliteter.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den nya evakueringen av arkivmaterialet som igångsattes redan 1943 var bättre organiserad än 1940.[3]

Enligt den beskrivning som getts av Berndt Federley, tf. landsarkivarie i Viborg fram till stadens fall, gällde evakuringen 1943–1944 främst de delar av de olika arkivbestånden som man hunnit ordna ånyo under åren 1941–1944, och enligt honom var det kvarblivna materialet av underordnad betydelse. En senare utredning visar dock att endast en fjärdedel av materialet kunde fås i säkerhet från det avträdda Viborg; sålunda blev bl.a. alla länsstyrelsens akter kvar.[4] Tillgängliga uppgifter tyder således på att det i Viborg kvarblivna finska arkivmaterialet till övervägande del var i ett oordnat eller rentav kaotiskt tillstånd. Det ser alltså ut att ha varit ett mycket omfattande arkivmaterial i upplösningstillstånd som de sovjetiska myndigheterna hade att skapa ordning i, om de ville tillgodogöra sig den information som fanns i de finska myndighetsarkiven. Att det hos erövrarna fanns ett påtagligt intresse för de finska myndigheternas arkiv och att ta tillvara dem, framgår av att de ser ut att 1940–1941 systematiskt ha insamlat myndighetsarkiv och även enskilda arkiv ute i staden. Här kan förutom den direkta praktiska nyttan av tillgången till fiendens arkivmaterial även den historiska materialismens ideologi ha spelat in.

Den förhärskande arkivläggningsprincipen inom den finska förvaltningen har varit serieaktprincipen (*Serienaktenregistratur),* där serier av kronologiska brev- och utslagskoncept samt separata aktserier med inkomna handlingar dominerade. Av de sistnämnda serierna var brevakterna i regel grupperade årsvis och inom varje år bildade en myndighet eller en viss myndighetskategori en egen avdelning med akterna i tidsföljd; även arkivläggningen av supplikakter ägde rum enligt formella kriterier.[5] Det var således finländska arkivbestånd uppbyggda enligt serieaktprincipen som den sovjetiska arkivförvaltningens företrädare konfronterades med i Viborg. Detta material avvek i fråga om arkivbildnings- och diarieföringsprinciper om inte helt så åtminstone i flera avseenden från den praxis som de var förtrogna med.

Även om det moderna Rysslands central- och lokalförvaltning organiserats av Peter den Store enligt svensk modell, kom dokumenthanteringen under 1700- och 1800-talen att domineras av tyska, närmast preussiska förebilder, som präglades av sakaktprincipen (*Sachaktenregistratur).*[6] Dessa principer har fortsatt att gälla inom den sovjetiska förvaltningen. Enligt de dokumenthanteringsprinciper som utlärdes i början av 1980-talet, skulle de sakakter (*delo)* som bildades, i regel ha ett omfång om ca 200-250 blad – en akt kan dock även bestå av flera fysiska volymer. Det centrala sökmedlet är inte diarierna, som visserligen utgör ett viktigt instrument under handläggningens gång, utan aktförteckningarna (*opis del*), som upprättas av arkivbildarna, d.v.s. årsvisa förteckningar över akterna i ärenden som slutbehandlats under föregående år – numera upprättas aktförteckningar endast över akter med en gallringsfrist som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

är längre än 10 år, skilda förteckningar över handlingar som skall förvaras varaktigt och över sådana som utgallras i sinom tid.[7]

Enligt den sovjetiska och ryska tillämpningen av provenienssprincipen utgör de av en arkivbildares handlingar som är avsedda att förvaras varaktigt ett eget arkivbestånd (*arhivnyi fond*), medan kravet att bevara den ursprungliga ordningen inom beståndet avvisas som saknande vetenskaplig grund.[8] Sin slutgiltiga struktur får arkivbestånden i Ryssland i arkivinstitutionerna som har till uppgift att svara för den varaktiga förvaringen av de arkivbestånd som hör till Sovjetunionens/Rysslands statliga arkivfond. I arkivinstitutionerna utförs det slutgiltiga ordnings- och förteckningsarbetet (*opisanie*), varvid varje enskild akt behandlas; detta innebär att arkivbildarnas aktförteckningar revideras och kompletteras så att de kommer att motsvara de normer som arkivförvaltningen fastställt.[9]

För små arkivbestånd uppgörs endast en aktförteckning, medan materialet i stora bestånd redovisas i ett flertal förteckningar – deras antal kan uppgå till flera tiotal. De principer som tillämpas när handlingarna (akterna) grupperas i aktförteckningar varierar beroende på det aktuella arkivbeståndets karaktär. Man kan utgå antingen från arkivbildarens organisatoriska struktur eller upprätta förteckningarna enligt de uppgifter som arkivbildaren svarade för, däremot ligger arkivbildarnas aktsigna i dossierplanerna (*nomenklatura del*) inte till grund för numreringen av akterna i aktförteckningarna.[10]

Det var således arkivarier – eller förvaltningspersonal – som behärskade en dokumenthanterings- och arkivvårdspraxis av helt annat slag än den finska som tog sig an de finska arkiven i Viborg.[11] Här möttes således tvenne skilda förvaltnings- och arkivkulturer, och det kan ha ett visst intresse att granska hur de sovjetryska arkivarierna utfört ordnings- och förteckningsarbetena. Följande granskning koncentreras på Viborgs länsstyrelses arkiv (fond nr 1).

Det sovjetryska ordnings- och förteckningsarbetet i Viborg resulterade i att de delar av Viborgs länsstyrelses arkiv som blev kvar i staden helt bytt skepnad. Av akterna i länsstyrelsens aktserier (de kan närmast karakteriseras som *Einzelfallsakten*) har konsekvent bildats nya akter som motsvarar de i det föregående presenterade ryska normerna. Dessa nytillkomna akter omfattar i regel ett flertal av länsstyrelsens ursprungliga akter och omspänner inte sällan betydande tidrymder. Denna nya aktbildning har inte stannat vid det utpräglade aktmaterialet i länsstyrelsens arkiv, utan även rent kronologiska sviter bestående av månadsvis häftade brevkoncept har sammanförts till aktenheter av rysk typ. Delar av sådana ursprungliga helheter kan ha hamnat på helt olika håll i de nya aktsviter som uppstått vid grupperingen av akterna i de nya aktförteckningar som upprättats enligt ämne.[12]

De ordnings- och förteckningsarbeten som efter 1944 skapat en ny ordning i de kvarblivna delarna av länsstyrelsens arkiv i Viborg kan i vissa avseenden anses ha likheter med en regelrätt arkivbildningsprocess hos en arkivbildare.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dessa arbeten har inte inskränkts till att skapa ordning genom en ny strukturering med de redan existerande akterna av finsk typ som primär arkivenhet, utan ordnandet påminner om en regelrätt ny aktbildningsprocess av samma slag som sker vid de ryska arkivbildarorganisationerna; de sovjetiska arkivarierna ser ut att ha uppfattat de finska akterna närmast som lösa handlingar. I vilken mån länsstyrelsens arkiv kompletterats med material tillhörande andra arkivbildares arkivbestånds har inte närmare kunnat undersökas.

Såsom av det föregående framgått, var de finska arkivbestånden som blev kvar i Viborg synbarligen i ett mycket oordnat tillstånd. Dessutom hade de sovjetryska arkivarierna inte tillgång till länsstyrelsens diarier, eftersom dessa hörde till de evakuerade handlingarna, vilket betyder att de som utförde ordningsarbetet saknade tillgång till det centrala och i flera fall enda registret till handlingarna. Redan dessa omständigheter har gjort att de som utfört ordnandet och förtecknandet av länsstyrelsens arkiv knappast har kunnat få en detaljerad uppfattning om arkivläggningspraxis vid länsstyrelsen. De sovjetryska arkiv- och eventuellt även förvaltningstjänstemännen kan dessutom antas ha varit inlärda att behandla arkiven enligt ett enda schematiskt mönster, som inte gav spelrum för någon fördjupad individuell analys av det för dem främmande materialet. Detta ser dock inte ut att vara hela förklaringen till det sätt på vilket länsstyrelsens arkiv ordnats och förtecknats.

Den stora arbetsinsats som ser ut att ha krävts för att göra handlingarna i länsstyrelsens i Viborg kvarblivna arkiv tillgängliga för informationsavnämarna har knappast dikterats av forskningens behov. Man kan anta att den information som ingick i länsstyrelsens handlingar kunde nyttjas på många sätt för praktiska syften, och det förefaller som om denna faktor rättfärdigat den betydande arbetsinsatsen. I denna situation har det varit nödvändigt och önskvärt att strukturera materialet och att upprätta sökmedlen på så sätt att rysk förvaltningspersonal på lättast möjliga sätt kunde orientera sig i materialet och få fram önskad information; det centrala sökmedlet utgjordes av aktförteckningarna.[13] Därför har det varit naturligt att man organiserat länsstyrelsens arkiv enligt normal rysk administrativ praxis. Här kan man se en parallell till det öde som de franska departementens arkivbestånd på tyskt territorium genomgick efter 1816. I de reorganiserade tyska staterna behövde den nya förvaltningen ännu länge handlingarna i de avvecklade departementens arkiv. Detta ledde till att dessa bestånd i de flesta fallen blev föremål för en omordning som utfördes av myndigheterna i de tyska staterna med tanke på förvaltningens behov.[14]

Resultatet av det sovjetryska ordnings- och förteckningsarbetet i Viborgs länsstyrelses arkiv föreligger i sammanlagt 27 aktförteckningar (*opisi*), av vilka nr 22 består av 6 volymer, omfattande uppskattningsvis 6000-8000 sidor. Av aktförteckningarna gäller nr 1-19 landskansliet och 20-27 landskontoret.

Även det övriga finska arkivmaterial som blev kvar i Viborg år 1944 har

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

synbarligen ordnats och förtecknats enligt samma principer som länsstyrelsens arkiv; detta kommer till synes bl.a. i Viborgs hovrätts arkiv (fond nr 181). Det ur provenienssprincipens synvinkel otillfredställande resultat som blev följden av den behandling som de finska arkivbestånden blev föremål för i Viborg efter 1944, kan inte ses, såsom man hävdat för hanteringen av de finska arkiven under perioden 1940–41,[15] som ett utslag för okunskap om västerländska arkivfackliga principer. De traditioner, begrepp och tänkesätt som arkivarier och records managers tillägnat sig under sin utbildning och yrkesverksamhet styr deras agerande när de konfronteras med manifestationer, d.v.s. arkivbestånd, som emanerat ur traditioner och tänkesätt som varit förhärskande i andra arkiv- och förvaltningskulturer.

De iakttagelser som i det föregående gjorts om det i sovjetrysk regi utförda ordnandet och förtecknandet av finskt arkivmaterial i Viborg ger vid handen, att när ordnings- och förteckningsprinciper som utvecklats inom ramen för en viss arkivbildnings- och förvaltningskultur tillämpas på arkivbestånd som uppkommit enligt helt andra principer, blir resultaten mindre lyckade. I samma riktning pekar de slutsatser som Wolfgang Stein kommit till i sin granskning av tyska ordningsarbeten rörande franskt arkivmaterial och vice versa. Iakttagelser av detta slag manar till eftertanke, när man i våra dagar i strida stömmar drar österut över Östersjön för att i sann korstågsanda förkunna den nordiska arkivverksamhetens förträfflighet, liksom även när man på sina håll i Norden i en proselytisk iver är beredd att anamma alla lösningar som utvecklats för omhändertagandet och vården av arkiv som uppkommit enligt helt annorlunda principer bortom Atlanten.

Noter:

[1] Stein, Wolfgang Hans, Une archivistique alternative? Le traitement des archives des départements français d'Allemagne de l'époque révolutionnaire et impériale. La Gazette des Archives 162, 1993; Orrman, Eljas, Det allmänna arkivschemat i Sverige och Finland. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1, 1983, 116-122.

[2] Stein 1993.

[3] Federley, Berndt, Ett karelskt ämbetsverks öden. Viborgs landsarkiv under krigsåren 1939-1944. Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri utgiven av Letterstedtska föreningen, 1953, 266-276; Viikki, Raimo, Mikkelin maakunta-arkiston perustamisesta 60 vuotta. Arkisto-viesti 1, 1994, 12-17; Väänänen, Olli, Maakunta-arkiston kohtalontaival Viipurista Mikkeliin. Liikearkisto 3, 1992, 26-28.

[4] Federley 1953, 275-276; Viikki 1994, 13.

[5] Järvinen, Markku, Arkivläggningsmetoder och arkivens struktur i Finland. Primär arkivbildning och sekundära ordningsarbeten. Nordiske arkivstudier tillegnet Harald Jørgensen den 3. januar 1977, København, 1977, 82-86.

[6] Inom den finländska förvaltningen användes de ryska arkivläggnings- och diarieförings-principerna vid generalguvernörskansliet och till väsentliga delar även i statssekretariatet, och de kan därför studeras i dessas arkiv. Järvinen 1977, 86-88; jfr även Enders, Gerhard,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Archivverwaltungslehre, Berlin, 1967, 31-32, 36-39, 49-53.

[7] Dolgich, F.I. och Rudel'son, K.I., Theorie und Praxis des Archivwesens in der UdSSR, Berlin, 1983, 177; Krajskaja, Z.V., Organisatsija arhivnogo dela v SSSR, Moskva, 1980, 145-148; Burnasjova, G.A., Deloproizvodstvo, Moskva, 1981, 128.

[8] Dolgich och Rudel'son 1983, 41-48; Krajskaja 1980, 37-39; Schreyer, Hermann, Neuere Ergebnisse der Entwicklung des Archivwesens der UdSSR und einige Fragen der sovjetischen Archivterminologie. Archivmitteilungen 2, 1983, 48-49.

[9] Dolgich och Rudel'son 1983, 177-189.

[10] Däremot skall arkivbildarens aktsigna (*indeks dela po nomenklature*) antecknas i arkivförteckningen som ett element i dokumentationen om aktenheten. Dolgich och Rudel'son 1983, 189-192; ett exempel på en modern aktförteckning, se Krajskaja 1981, 152-153.

[11] Ordnandet och förtecknandet av de finländska arkiven i Viborg har helt uppenbart krävt ett större antal kvalificerade personer med tillräcklig kunskap i svenska och finska.

[12] Om aktbildningen vid sovjetryska myndigheter, jfr Burnasjova 1981, 125-130. Sammanförandet av handlingar till akter vid ryska arkivbildare äger rum enligt sex olika principer: a. enligt handlingarnas typ, d.v.s. enligt benämningen på handlingarna, b. enligt ämne, c. enligt korrespondenspartner, d. enligt "upphovsman", d.v.s. enligt producerande mindre organisationsenhet, t.ex. myndighetens kollegium, e. enligt geografiska kriterier, f. enligt kronologisk princip. Aktbildningen vid en arkivbildare regleras i praktiken av dossierplanen. Burnasjova 1981, 125.

[13] Om diarieföringen, se t.ex. Burnasjova 1981, 87-96.

[14] Stein 1993, 196.

[15] Väänänen 1992, 27.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kauko Pirinen

SUOMEN MAAKUNNAT JA NIIDEN VAAKUNAT JOHANNES MESSENIUKSEN NÄKÖTORNISTA KATSELTUINA

Yhdistyneissä Kansakunnissa käytiin vähän aikaa sitten mielenkiintoinen sananvaihto Suomen ja Ruotsin kansalaisuuden rajoista. Suomalaiset huomauttivat siitä, että ruotsalaiset olivat omineet suomenruotsalaisen runoilijan Edith Söderganin. Tämä oli syntyperäinen Suomen kansalainen, tosin Pietarissa syntynyt, oli julkaissut tuotantonsa Suomessa ja kuoli 1923 Raivolassa Karjalan Kannaksella Suomen nykyisten rajojen ulkopuolella. Ruotsalaiset vastasivat, että suomalaiset olivat esittäneet omanaan Johannes Messeniuksen, joka kiistatta oli ruotsalainen, kotoisin Itägöötanmaalta, vaikka kuoli onnettomissa olosuhteissa Suomessa.

Kumpikin osapuoli oli sekä syytöksessään että vastineessaan oikeassa. Edith Södergran kuuluu tietenkin ruotsinkielisen kirjallisuuden historiaan, vaikka ei tiettävästi koskaan käynyt Ruotsissa. Johannes Messenius taas oleskeli pitkäänkin Suomessa; hän virui pari vuosikymmentä vankina Kajaanin linnassa ja sieltä vapauduttuaan kuoli Oulussa ehtimättä saada Kuninkaalliselta Majesteetilta suotuisaa vastausta maineensa puhdistusta koskeviin anomuksiin. Messeniuksen nimi liittyy erottamattomasti Suomen historiankirjoituksen ja yhteiskuntatieteiden varhaisvaiheisiin. En ihmettelisi, jos vielä nuori mutta hyvin menestynyt Oulun yliopisto pitäisi patronuksenaan tätä ensimmäistä Oulussa ja Oulun yliopiston vaikutusalueella elänyttä professoria.

Tämän teoksen jubilaari Kari Tarkiainen kuuluu myös kahden kansallisuuden ja kansalaisuuden miehiin. Palattuaan kotimaahansa Kansallisarkiston pääjohtajaksi hän on muun muassa joutunut paneutumaan samoihin Suomen historiallista maakuntajakoa ja maakuntien vaakunoita koskeviin ongelmiin, jotka askarruttivat jo Johannes Messeniusta. Tästä syystä näitä kysymyksiä koskeva lastu saattaisi kiinnostaa jubilaaria ja muitakin lukijoita.

Messeniuksen tausta ja nuoruusvuodet

Johannes Messeniuksen henkilöön liittyy kaksi väärinkäsitystä, joiden leviämiseen kunnioittamamme Zachris Topelius on osaltaan vaikuttanut. Messenius oli myllärin poika Motalan läheltä Itägöötanmaalta. Isäpuoli pani hänet läheisen Vadstenan kaupunginkouluun (sieltä saatu sukunimi isän ammatin mukaan, *messis* = sato). Vadstenan birgittalaisluostari oli tuolloin katolisuuden viimeinen tukikohta Ruotsissa, ja sama henki vallitsi koulussakin. Kun katolinen propaganda Ruotsin valtakunnassa kiellettiin Söderköpingin valtiopäivillä 1595,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vadstenan koulun oppilaat vietiin hetimiten laivalla Danzigiin ja sieltä Puolan Itä-Preussissa sijaitsevaan Braunsbergin jesuiittaseminaariin. Tämä oppilaitos oli erikoistunut Ruotsista tulevien nuorukaisten kouluttamiseen kotimaassa suoritettavaa katolista lähetystyötä varten. Johannes Messenius oli Vadstenan kouluun tullessaan 12-vuotias ja Braunsbergiin siirrettäessä vasta 16-vuotias. Näin ollen on tuskin syytä puhua henkilökohtaisesta ratkaisusta. Hänen lähtiessään Puolan alueelle Sigismund oli vielä Ruotsin laillinen kuningas, joten Messenius ei ollut maanpakolainen. Lahjakas nuorukainen menestyi hyvin opinnoissaan. Hän sai epäilemättä vaikutteita jesuiitoilta; miten syviä ja kestäviä, siitä on paljon kiistelty.

Messenius keskeytti opintonsa 1603 sairastuttuaan; Braunsbergin kurssit hän oli tosiasiallisesti jo suorittanut. Pian hän oli valmis lähtemään, tietenkin esimiestensä luvin, vaellusmatkalle kohti Roomaa. Hänen henkilökohtaisena tavoitteenaan lienee ollut pääsy oppilaaksi siellä toimivaan kuuluisaan jesuiittakorkeakouluun Collegium germanicumiin. Matka keskeytyi jo Krakovassa, kun sikäläinen piispa Petrus Tylicki, jonka alainen Braunsbergin seminaari oli, otti hänet tilapäisesti palvelukseensa. Siellä Messenius sai 1604 julkisuuteen kaksi omaa piispa Tylickin kunniaksi sepitettyä, juhlapöydässä luettua latinankielistä runoa, *Cracovia triumphans* ja *Studium virtutis*. Ensin mainitun nimilehdellä hän esittäytyy kuninkaalliseksi stipendiaatiksi, jälkimmäisen hän omistaa Tylickille ikuisen kiitollisuuden osoitukseksi.

Syksyllä 1604 Messenius saapui Roomaan, mutta viipyi siellä vain pari viikkoa. Hänen oman ilmoituksensa mukaan syynä oli taas sairaus, mutta on epäilty, että taustalla oli jokin ristiriita jesuiittapaterien kanssa. Se saattoi liittyä joko hänen Braunsbergista saamaansa tehtävään tai henkilökohtaisiin pyrkimyksiinsä. Joka tapauksessa Rooman käynti oli epäonnistunut, eikä Messeniuksesta tullut jesuiittaveljistön jäsentä.

Paluumatkalla Saksan kautta Messenius ei pitänyt kiirettä, vaan kierteli useissa yliopistoissa. Oman ilmoituksensa mukaan hänet promovoitiin Ingolstadtin maineikkaassa katolisessa yliopistossa, mutta kirjallisia todistuskappaleita siitä ei ole löydetty. Titteliä *philosophiae doctor* Messenius alkoi käyttää vasta Upsalassa, jossa professoriksi ylennyt *magister artium* saattoi niin menetellä. Messenius kertoi vielä saaneensa Prahassa keisarillisen runoilijan arvonimen *poeta laureatus*. Siinä saattaa olla perää, sillä tätä titteliä jaettiin verraten vaatimattomistakin kirjallisista ansioista. Yllättävää on, että Messenius vieraili myös Rostockin luterilaisessa yliopistossa, jossa oli käynyt monia sittemmin merkittäväänkin asemaan kohonneita ruotsalaisia ja suomalaisia opiskelijoita. Ehkä kotimaa alkoi jo kangastella maankiertäjän mielessä.

Toukokuussa 1607 Messenius solmi avioliiton Lucia Grothusenin kanssa. Morsian oli Sigismundin entisen kotiopettajan Arnold Grothusenin tytär. Isä oli Ruotsissa solmimansa avioliiton auttamana päässyt Tukholman hovin sihteeripiireihin. Hän oli saanut huomattavasti omaisuutta ja hankkinut arvovaltaa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tukholman porvariston keskuudessa. Hän oli mm. kaupungin saksalaisen seurakunnan tunnettu jäsen. Vallanvaihdoksen jälkeen hän tunsi asemansa Ruotsissa epävarmaksi ja lähti 1599 Kaarle-herttuan luvalla käymään Sigismundin luona diplomaattisessa tehtävässä. Pian tämän jälkeen hän kuoli Varsovassa. Hänen vaimonsa matkusti passin saatuaan tyttärineen miehensä hautajaisiin Varsovaan, paitsi yksi tytär, joka oli mennyt naimisiin Tukholmassa. Lucia Grothusen toimi joitakin vuosia Sigismundin sisaren prinsessa Annan hovineitona.

Kun Messeniuksen taloudellinen asema oli heikko, tuntui Luciaa Ruotsissa odottava perintö nuoresta parista houkuttelevalta, mutta on kohtuutonta väittää, että se oli avioliiton varsinainen syy. Lucia oli tuskin selvillä siitä, että perintö oli takavarikoitu. Myöhemmin kävi ilmi, että Grothusenin perhe oli matkustanut passilla ulkomaille mainitsematta mitään Varsovassa pidettävistä hautajaisista. Messeniuksella taas oli Puolan kuninkaalle tarjottavana sukututkimus *Genealogia Sigismundi*. Kun se ei saanut Sigismundilta odotettua palkintoa, oli helppoa kääntää siinä esitetty Vaasa-suvun loistava menneisyys Kaarle IX:n, "Ruotsin perinnöllisen kuninkaan" ylistykseksi. Näin muutettu vihkonen ilmestyi *Schema familiare* - nimisenä syksyllä 1608, vain puoli vuotta edelllisen laitoksen jälkeen.

Messeniuksen poliittinen kääntymys oli todella nopea. Perhe matkusti kiireimmiten Tanskaan. Lucia yksin lähti Skånesta hakemaan Kaarle IX:ltä turvalupaa miehelleen. Se järjestyi nopeasti. Vielä saman vuoden lopulla Messenius tapasi kuninkaan Upsalassa. Tammikuussa 1609 hän sai palkkaansa koskevan kirjeen. Silloin perhe, mukana jo poikalapsi Arnold Johan, oli jo koolla Tukholmassa, ja vanhan isänmaan tarjoamia mahdollisuuksia odotettiin.

Upsalan professorina

Kaksi päivää palkkauskirjeen saamisen jälkeen Messenius joutui allekirjoittamaan erillisen uskollisuudenvakuutuksen kuningas Kaarlelle ja koko hallitsijahuoneelle Norrköpingissä 1604 vahvistetun perintöjärjestyksen mukaisesti. Hän vakuutti pysyvänsä erossa Rooman paavista, Puolan kuninkaasta sekä koko paavin ja jesuiittain joukosta. Hän lupasi kaikin tavoin, sanoin ja teoin taistella näitä kuninkaan kiivaimpia vihollisia vastaan. Jos hän tämän valan rikkoisi, hän menettäisi tavaransa ja omaisuutensa, henkensä ja sielunsa.

Palkkauskirjeessä ei mainita Messeniuksen tehtävää, mutta ilmeisesti kuningas odotti, että tämä nyt asettaisi kielitaitonsa ja terävän sulkakynänsä hänen ulkomaille suuntautuvan propagandansa palvelukseen. Sellaisia tehtäviä Messenius kohta saikin hovikansleri Nils Chesnecopheruksen harmiksi. Tämä saattoi vihjata, ettei jesuiittain kasvattia ollut viisasta päästää käsiksi valtakunnan salaisiin asiakirjoihin.

Messeniukselle oli varmaan iloinen uutinen, että hänet jo kevätlukukauden alkaessa 1609 määrättiin professoriksi Upsalan yliopistoon. Messeniuksen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

johdolla julkaistuissa kahdessa väitöskirjassa on jo 1609 virkanimike *politices et iuris utriusque professor* (politiikan ja molempien oikeuksien professori). Virkaanastujaispuheessaan *Oratio prosagogica* (pidetty 6.3.1609) Messenius hahmottaa oppiaineelleen oikeustieteelle varsin lavean ohjelman. Juridista koulutusta hänellä ei ollut, mutta hän pyrki antamaan oppilailleen yleissivistävää opetusta yhteiskuntatieteiden sekä lakien tuntemuksen alalta ja siten valmistamaan näitä maallisen regimentin tehtäviin. Tämä vastasi myös hallituksen tavoitteita: yliopiston tuli olla enemmän kuin pelkkä pappisseminaari. Oikeustieteen tuominen takaisin yliopistoon oli askel tähän suuntaan.

Taistelua opiskelevan nuorison kannatuksesta on sopivinta tarkastella Messeniuksen antaman opetuksen yhteydessä seuraavassa kappaleessa. Teos, jonka olemme ottaneet Suomen maakuntien ja vaakunoiden kannalta erikoistarkastelun kohteeksi, on vielä Upsalan kaudella 1612 painettu *Specula*. Sen johdannoksi sopii katsaus Messeniuksen kollegiossa annettuun opetukseen ja siellä opiskelevaan nuorisoon.

Torninäköala yltää itään

Messenius antautui heti professoriksi tultuaan opetustehtäviin. Alkuajoilta siitä ovat todisteina perusteellinen virkaanastujaispuhe ja ensimmäiset hänen ohjaamansa maisterinväitökset. Yliopisto-opetus oli tuohon aikaan vielä luokalle annettua luento-opetusta. Messeniuksen luokka oli nimeltään politiikan luokka (classis politica). Toisin kuin kilpailijansa Johannes Rudbeckius Messenius ei julkaissut opetusohjelmiaan; tuolta ajalta ei ole edes ylioppilasmatrikkeleita. Hänen oppituolinsa ympärille kerääntyneet aatelisnuorukaiset eivät välittäneetkään kirjoittautua yliopistoon. He eivät näet pyrkineet suorittamaan mitään tutkintoa, koska sitä ei siviilivirkoihin vaadittu. Yliopiston kurinpitovaltuudet eivät niin ollen ulottuneet heihin.

Messenius antoi opetusta kotonaan. Eräät opiskelijat asuivatkin hänen luonaan. Tällainen opetustapa helpotti kollegion yksityistämistä. Messenius suosi näyttävää julkista esiintymistä väitöksissä, mutta piti päivittäisen aherruksen yksityisasiana. Hän sanoi käyttäneensä siihen jopa 6-7 tuntia päivittäin. Hänen kollegionsa herättivät vastustusta lähinnä kahdesta syystä. Näistä perimmäinen oli hänen saavuttamansa suosio opiskelevan nuorison, eritoten aatelisten keskuudessa. Aateliset olivat jo vuosikymmeniä käyneet peregrinaatioilla ulkomaisissa yliopistoissa. Messenius antoi vastaavanlaista yleissivistävää opetusta kotimaassa. Kun levottomuuksia puhkesi, vaadittiin kurin tiukentamista. Messenius vastasi, että opiskelijoiden vanhemmat olivat uskoneet poikiinsa kohdistuvan kurivallan hänelle. Tähän liittyi kiista yliopiston rehtorin virkakaudesta ja toimivallasta. Näitä tehtäviä hoitava suomalaissyntyinen tohtori Johannes Raumannus oli saanut laajat valtuutensa juuri kurin palauttamisen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vuoksi, mutta hän assettuikin Messeniuksen puolelle. Tämä taas ehdotti, että ylioppilailla tuli olla oikeus keskiaikaiseen tapaan osallistua rehtorin vaaliin. Konsistori, joka oli samaa kuin tuomiokapitulin konsistori maallikkoprofessoreilla täydennettynä, myöntyi ehdottamaan, että professoreilla olisi oikeus antaa yksityisesti alaikäisille valmentavaa opetusta, mutta varttuneiden opiskelijoiden tuli kirjoittautua yliopistoon.

Ikävät kiistat rasittivat Messeniusta hänen omanarvontuntoisesta, jopa mahtipohtisesta käyttäytymisestään huolimatta. Niitten kirjoitusten lisäksi, joissa hän pyrki osoittamaan omaa poliittista luotettavuuttaan ja irtautumistaan jesuiittataustasta, Messeniuksen oli palveltava kuningasta myös poliittisena kynänkäyttäjänä. Hän käänsi latinaksi tärkeitä asiakirjoja ja toimitti asiakirjakokoelman *Exegesis historica*, jonka kuningas itse oli ensin ottanut muokattavakseen tyytymättömänä Chesnecopheruksen tekstiin. Tämä riensikin heti moittimaan Messeniuksen latinaa, mihin hänellä tuskin oli suurtakaan pätevyyttä. Kaksi Messeniuksen oppilasta puhtaaksikirjoitti tämän laajan teoksen kirjapainoa varten.

Kaarlen hallituskauden lopussa 1611 Tanskan sota vaati vielä Messeniuksen panosta. Hän julkaisi 1612 kiistakirjoituksen tanskalaisen historioitsijan Hans Svaningin salanimellä julkaisemaa teosta vastaan. Messeniuksen vastine *Retorsio imposturarum* (1612) ilmestyi sekin salanimellä, mutta ruotsinkielisen käännöksen tekijä Heinricus Martini Chemnerus (Kemner), *Wiburgo-Carelius* (Viipurin karjalainen, luultavasti papin poika Pyhtäältä) paljasti kirjasen opettajansa Messeniuksen tekemäksi (*Sannfärdigt och rättmätigt geenswar*, 1612). Tässä yhteydessä Messenius joutui puuttumaan myös heraldiikkaan, koska Ruotsi ja Tanska kiistelivät valtakuntien vaakunoista, mm. Ruotsin kolmesta kruunusta.

Ulkopoliittisten kiistakirjoitusten laadinta ei vienyt Messeniusta syrjään professorinviran hoidosta. Hänestä tuli myös politiikan professori (politices professor). Tätä osoittavat hänen kolme ensimmäistä professorina julkaisemaansa akateemista tutkimusta, ensin *Amphitheatrvm* (1610), jossa hän Johannes Magnuksen taruhistoristorialliseen näkemykseen liittyen hahmottaa Ruotsin ikiaikaisen menneisyyden, sitten historiallis- maantieteellinen *Sveapentaprotopolis* (1611), jossa hän esittelee Ruotsin viisi historiallisesti merkittävää kaupunkia (ruotsiksi Henricus Hammerus 1612) sekä kolmantena *Tumbae* (1611), joka käsittelee kuninkaiden, kuningattarien, herttuoiden ja muiden sankarien hautamuistomerkkejä ja johdattaa myös riimukirjoitusten pariin. Niihin liittyy Messeniuksen ensimmäinen lähdejulkaisu *Chronicon episcoporum per Sveciam, Gothiam & Finlandiam* (1611). Jo teoksen otsakkeessa kiintyi huomio siihen, että Ruotsin valtakuntaa yleensä tarkoittavaan kaksiosaiseen nimeen *Svecia-Gothia* on kolmantena liitetty *Finlandia*. Julkaisu sisältää mm. Suomen piispainkronikan. Sitä on kuten muitakin kronikoita jatkettu vuoteen 1611.

Seuraava teos *Specula* (1612, ruots. käännös Christopher Laur. Tempeus

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

samana vuonna; alaotsake: *Sweriges rijkes skådhetorn, Ther vtinnan thet berömlige Swea och Götha Rijkes allehanda egentlige Lägenheet, Herligheet och tillstånd vthtryckeligen affmälas*) on historiallis-maantieteellinen kuvaus Ruotsin valtakunnasta. Latinankielinen alaotsake päättyy sanoihin: *Justo patriae celebrandae zelo suscitata* (Oikean isänmaanrakkauden innostamana). Nimilehden kääntöpuolella on Sigfridus Aronus Forsiuksen kirjoittama onnitteluruno (Programma), joka esittää kirjasen sisällyksen. Se päättyy säepariin, jossa viitataan laajemman historiateoksen pikaiseen julkaisemiseen; se oli ikuisesti säilyttävä tekijänsä nimen. Forsius, jonka muistamme Topeliuksen mukaan tähdistä tutkistelleen Suomen kohtaloita, näki tässä oikein, mutta erehtyi ajankohdasta. Suurta Scondia-teosta saatiin odottaa vielä kauan Messeniuksen kuoleman jälkeenkin.

Messenius valitsi taitavasti henkilöt, joille hän omisti teoksensa. Tällä kertaa patronukset olivat valtiovallan huipulta: valtakansleri Axel Oxenstierna, kamarineuvos Broder Andersson till Bro, Narvan linnan päällikkö Filip Scheding sekä jo silloin maineikas Johan Skytte, jonka arvonimet tekijä jättää mainitsematta. Teos ilmestyi ruotsiksi uusina painoksina vielä 1644 ja 1650 sekä ranskaksi (*Eschauguette)* Jonas Hambraeuksen kääntämänä 1655 ja 1658.

Specula oli siis todellinen menestys myös kirjan alkuperäisen tarkoituksen kannalta. Sen tehtävänähän oli avata näkötorni, josta saattoi tarkastella ruotsalaisten ja göötalaisten yhteiskuntaa laveasti kaikkiin suuntiin. Se oli laadittu myös ulkomaisen lukijan tarpeiksi. Alkuperäinen latinankielinen laitos täytti tämän tehtävän hyvin ilmestymisajankohtanaan. Myöhemmin ranskankieliset laitokset kääntyivät laajemman kansainvälisen yleisön puoleen, samoin kuin Sveapenta-protopoliksen saksannos. Ruotsin valtakunta alkoi kiinnostaa ulkomaalaistakin lukijakuntaa. Siihen oli mm. poliittisia syitä, ja Messenius oli vielä kuoltuaankin oppaana näkötornissaan.

Heraldiikan harrastajalle *Specula* on varsin mielenkiintoinen, vaikka siinä ei ole kuvia. Se on ensimmäinen siinä historiallis-topografisten kuvausten sarjassa, jossa Ruotsin valtakuntaan kuuluvat maakunnat ja niiden vaakunat sekä myös kaupunkien sinetit ja vaakunat esitellään. Sarjaa jatkoivat sittemmin Mikael Wexonius- Gyldenstolpe, Erik Tuneld sekä Henrik Gabriel Porthan Suomen kannalta Ruotsin ajan loppuun saakka. Heraldiikan tutkijat eivät ole riittävästi ottaneet tätä aineistoa huomioon.

Seuraavassa rajoitutaan Suomen ynnä siihen liittyvien maakuntien sekä niiden vaakunoiden tarkasteluun. Suureksi avuksi on tietenkin, että samalla on vertailuaineistona käytettävissä saman teoksen teksti myös Ruotsin maakuntien osalta. Vaakunoiden tulkinnan kannalta ovat taas Ruotsin arkistoissa ja kirjastoissa, osaksi muuallakin säilynyt ja suurelta osin julkaistu ja tutkittu kuva-aineisto sekä sanallisetkin vaakunanselitykset olleet lähtökohtana. Suomen maakuntien vaakunat lienevät riittävän suuri otos myös eräiden valtakunnallisten

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kehityspiirteiden tarkkailuun.

Speculan ruotsalaiseen laitokseen Forsius on kirjoittanut esittelyn riimirunon tapaan. Siinä hän selostaa tarkemmin teoksen sisältöä ja mainitsee tällöin myös historiallis-topografisen kuvauksen sekä vaakunakilvet. Täsmällisemmin kuin latinalaisen runon sanoissa: *Patriae - stemmata pingis* tulee esiin vaakunoiden kuuluminen alueiden ja sukujen kuvaukseen.

Teoksen kääntäjä Tempeus, joka sanoo painattavansa kirjasen omalla kustannuksellaan, omistaa sen Itägöötanmaan herttuattarelle Maria Elisabetille, joka oli Kaarle IX:n tytär. Tempeus viittaa selvästi Messeniusta jo kohdanneisiin vaikeuksiin mainitessaan pahojen ihmisten vihasta, joka päivittäin sylkee valhetta ja vääryyttä. Kyseessä lienee uskollisen oppilaan käsitys Upsalan yliopiston kiistoista, tuskin vielä aavistus tulevista onnettomuuksista.

Messenius jatkaa sitä historiallisen tutkimuksen perinnettä, jota maanpakoon joutuneet Ruotsin katolisen kirkon johtajat, veljekset Johannes ja Olaus Magnus edustavat. Näiden teokset olivat ilmestyneet komeina painoksina Roomassa jälkimmäisen toimittamina vuosina 1554 ja 1555. Niiden avulla Ruotsin alueellinen jaotus hahmottuu jo Speculan alkukappaleista. Ruotsin valtakunta on koostunut useasta kuningaskunnasta ja niistä yksi on Suomi (Finlandia), joka on ikään kuin kaikkien toisten kuningatar. Ylimääräinen kehu johtuu vain siitä, että *Finlandia*-sanan alkuosassa on ymmärretty olevan adjektiivi *fin* (hieno). Suomen maakunnat Messenius esittää kolmeen kertaan (luvuissa 3, 7 ja 17) toisistaan jonkin verran poikkeavasti. Jälkimmäisin on niistä perusteellisin ja lähimpänä teoksen julkaisuajankohtana vallinnutta tilannetta. Otamme sen esittelyn pohjaksi.

Tekstin ymmärtämistä helpottaa kummankin Magnus-veljeksen kirjaan sisältyvä kartta, joka on Olaus Magnuksen suunnittelema. Ahvenanmaan saariston pohjoispuolelta avautuu Pohjanlahden itärantaa seuraten pohjoista kohti Suomen maakuntien sarja. Toinen, lyhyempi lahti, joka vastaa Suomenlahtea, suuntautuu koillista kohti. Tällä Suomenniemellä ovat Suomen maakunnat Suomi *(Finlandia),* Häme (*Tawestha*), Uusimaa *(Nilandia)* sekä vieretysten Pohjanmaa *(Botnia orientalis)* ja Karjala *(Carelia),* ensin mainitun pohjoispuolella vielä *Tornia,* joka on Tornionjoen ja Valkeanmeren välissä. Pohjanlahden länsipuolelle jäävät Lappi *(Lappia)* ja sen eteläpuolelle Länsipohja *(Botnia occidentalis).* Kompassivirheen vuoksi Suomen muoto oli kärjelleen käännetyn kolmion tapainen. Karjalan pohjoinen sijoitus on pahasti virheellinen. *Tornia* tarkoittaa ilmeisesti Turun hiippakuntaan kuuluvaa Suomen Lappia, *Lappia* taas Upsalan arkkihiippakuntaan kuuluvaa Ruotsin Lappia. Kun Tornion kirkko oli Alatorniossa, raja ei ole pahasti virheellisessä paikassa.

Suomen herttuakunta *(Ducatus Finlandiae),* joka on Ruotsin kuninkaan alainen, ei ole vähäpätöinen, Messenius jatkaa Olaus Magnusta siteeraten. Se oli muinoin epäjumalien palvelukseen antautunut, ja sillä oli kuninkaallinen arvo

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ja voima. Noin 400 vuotta sitten sen eteläosat liitettiin asein Ruotsin valtakuntaan ja piispojen saarnalla saatettiin kristittyjen naapurien yhteyteen. Ristiretkinäkemys Suomen valloituksesta siis hyväksytään tätä termiä kuitenkaan käyttämättä.

Messeniuksen mukaan Suomen vaakunoita on kaksitoista *(sexduplicia)* jakaantuneina kahteen kuusi vaakunaa käsittävään ryhmään. Ensimmäisessä, korkea-arvoisemmassa ryhmässä on ensimmäisenä koko Suomelle kuuluva Suomen suuriruhtinaskunnan vaakuna *(Generalia Finlandiae universae, seu Magni ducatus Finlandici,* ruotsiksi: *hela storfurstendömmet Finland i gemeen).*

Messeniuksen esittämän vaakunanselityksen käännän latinasta suomeksi tarpeellisin huomautuksin, mutta esitän ruotsinkielisen selityksen sellaisenaan, koska lukijat enimmäkseen ymmärtänevät hieman vanhanaikaistakin ruotsin kieltä.

Koko Suomelle kuuluva Suomen suuriruhtinaskunnnan vaakuna (Magni Ducatus Finlandici): Kruunattu leijona pitelemässä oikeassa käpälässään *(ungula)* paljasta miekkaa ja polkemassa vasemmalla käpälällään moskovalaisten käyrää sapelia *(frameam conculcans Maschorum repandam).* Kentälle on siroteltu yhdeksän ruusua.

Hela storfurstendömmet Finland i gemeen: ett Crönt leyon, som håller vti then högre Ramen et draget Suerd, och i then Wänstra een Sabel, medh niye Roser omkring beprydt.

Oikeastaan *magnus ducatus* olisi käännettävä "suurherttuakunta", mutta kuten ruotsalainen käännös osoittaa, meillä - ilmeisesti Liettuan esikuvan mukaan - puhuttiin suuriruhtinaskunnasta. Valtakunnallisesta näkökulmasta Suomen suuriruhtinaskunnan vaakuna oli sekin maakuntavaakuna, joskin arvoltaan astetta korkeampi kuin seuraavina tulevat viisi herttuakunnan vaakunaa. Koska Suomen suuriruhtinaskunnan vaakuna ei Suomen kannalta ole maakuntavaakuna, vaan koko myöhempää valtioaluettamme tarkoittava, sitä ei tässä lähemmin käsitellä.

Erityisiä vaakunoita (Specialia, vthi synnerheet)

Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunan jälkeen seuraavat erityisvaakunat eli maakuntien vaakunat. Niitä Messenius sanoo olevan kahdesti puoli tusinaa. Tällä tarkoitetaan ilmeisesti jakoa herttuakuntiin ja kreivikuntiin. Sitä ilmaistiin tähän aikaan erilaisilla avoimilla arvokruunuilla. Kreivikunnan kruunussa on pelkkä helmikoristeinen rengas, herttuakunnan kruunussa näkyy lisäksi kolme lehtikoristetta. Näitä arvokkaampia kruunuja on mm. Kustaa Vaasan hautamuistomerkissä Upsalan tuomiokirkossa. Siihen otetut neljä Suomen maakuntien vaakunaa laskettiin kaikki herttuakuntien joukkoon.

Messenius ei ole johdonmukainen ilmoittaessaan maakuntien lukumääriä. Herttuakuntien ryhmässä on numeroituina kuusi vaakunaa. Kun Suomen suuriruhtinaskunnan vaakuna on niistä ensimmäinen, on herttuakuntia

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vaakunoineen vain viisi.

Ruotsin valtakunnan maakuntavaakunat jaetaan tutkimuskirjallisuudessa kahteen ajalliseen ryhmään. Kustaa Vaasan ja Eerik XIV:n aikaiset vaakunat kuuluvat vanhempaan, Juhana III:n aikaiset sekä nuoremmat noin 1500-luvun loppuun saakka uudempaan ryhmään. Niiden tyylieron on taidehistorioitsija K. E. Steneberg parhaiten määritellyt. Vanhemman kauden vaakunat ovat vielä myöhäisgoottilaisia, nuoremman kauden vaakunat taas ns. Vaasa-renessanssin edustajia, jotka ovat saaneet vaikutteita alankomaalais-italialaisesta myöhäisrenessanssista. Ne ovat sirostelevia ja myöhäisantiikin tyylipiirteitä jäjitteleviä. Tyylisuunnan muutos näkyy mm. niissä tapauksissa, joissa vaakunaan on otettu saatteeksi pieniä lisäkuvioita. Joskus vaakunan päätunnuskuva on vaihdettu. Maakuntavaakunat on haluttu saada selvemmin toisistaan poikkeaviksi.

Vanhimmaat maakuntavaakunamme ovat Kustaa Vaasan ajalta. Pariisin käsikirjoituksessa 1562 vain kolme on niistä saanut määreen *ducatus* (herttuakunta), nimittäin Pohja-Suomi, Etelä-Suomi ja Karjala. Suomi oli tuohon aikaan jaettu kahteen laamannikuntaan. Niiden kantamaakunnista ovat erikois-asemassa kaksi ensin mainittua. Ne saivat vaakunansa selityksineen Kustaa Vaasan pojalleen Suomen herttualle Juhanalle 1557 antamalla vaakunakirjeellä. Siinä ne määritetellään osina Juhanan herttuanvaakunaa. Se on vanhin virallinen vaakunanselitys koko Ruotsin valtakunnassa. Erotamme siitä kummankin maakunnan osuuden erikseen ja julkaisemme niiden tekstin alkukielellä ruotsiksi ennen Messeniuksen latinankielisen selityksen suomennosta.

Etelä-Suomi (Finlandia meridionalis, Söderfinne)

Vapenbrevet 7.9.1557 (GR 27, s. 156): Södre Finlandh, Rasborgz län och Ålandh: en open förgyltt tornerehiälm medh en chrone opå och twå glaffvenstaker udi korsvijss baak för hielmen, bådhe medh förgyltte udder, blå fänickor och förgyltte kors egenom. *Messeniuksen selitys:* Kruunattu turnajaiskypärä (*galea*), kauniisti kullanhohtoinen, jonka läpi kulkee ristikkäin kaksi sinistä ristilippua; kenttä kullanvärinen.

Tekstit ovat asiallisesti yhdenpitäviä, mutta Messenius jättää mainitsematta lipputankoina olevat peitset, jotka ovat nykyisin kultaa. Turnajaiskypärän pintaa on hienosteltu jo Pariisin käsikirjoituksessa. Kenttä on jo Rasmus Ludvigssonin (luettelo A) mukaan punainen.

Tähän vaakunaan sisältyy vanhin tunnettu värikuva Ruotsin lipusta. *Nordenfalk* on modernissa, *Arvid Berghman*in avustamana laaditussa selityksessään nimenomaan maininnut liput Ruotsin lipuiksi. Etelä- Suomen vaakuna kuvastaa Turun linnassa Juhana-herttuan aikana vallinnutta ritarikulttuuria. Nykyisellä Varsinais-Suomen maakunnalla on tämän lipun käyttöön ikimuistoinen oikeus, jota ruotsalaiset eivät haluakaan kieltää.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Finlandia tarkoittaa Messeniuksella kolmea erisuuruista aluetta, ensin Suomen suuriruhtinaskuntaa, toiseksi Etelä-Suomen laamannikuntaa ja kolmanneksi aluetta, johon kuuluvat Suomen maakunnan osat Etelä-Suomi ja Pohja-Suomi. Tätä nykyistä Varsinais-Suomen maakuntaa ei erikseen mainita. Tämän havaittuaan Messenius on luvussa 7 lisännyt herttuakuntien luetteloon *districtum Aboensem*, ruots. *Åboos Lähn*. Lisäys on jäänyt eräiltä myöhemmiltä kirjoittajilta huomaamatta ja (Varsinais-)Suomen maakunta sen seurauksena vaille omaa esittelyä.

Pohja-Suomi: Ducatus *Noort Finland*. Messeniuksella *Pohja-Suomi ja Satakunta* (*Finlandia Borealis & Satagundia*), ruots. *Norrfinna och Satagundien* (*Norra Finland och Kumegårds län*). Tämä maakunta sai vaakunan ja sen selityksen edellä mainitussa kuninkaan kirjeessä ennen Etelä-Suomea. *Vapenbrevet 1557*: fiälledtt halfparthen blått, och ther udi två sölffverferghe siuudde stiärner, och niderdelenn förgyltt, och utöffver bådhe thesse färgher een biörn medh ett förgyltt drageth sverdh emellem bådhe främbre ramerne. *Blasonering enligt Rasmus Ludvigsson:* En brun biörn vdi ett field åffuentill blått och nedantill förgylt, med et förgylt swerd i ramerne och medh 2 försölffuerede stierner med 7 vdder.

Messeniuksen selitys suomeksi: Pystyyn noussut karhu, joka pitää oikeassa kämmenessään (*ungula*) kultaista miekkaa; eteen ja taakse asetettuina kaksi valkoista tähteä, jotka loistavat puoleksi kultaisessa kentässä. *Tempeuksen ruotsinnos:* i en vpreest Biörn, hafwander i högre Ramen ett förgylt Svärd, medh twå stiärnor, baak och framman til, vthi ett halfft förgylt fiäld.

Messenius mainitsee Pohja-Suomen vaakunan myös Satakunnan vaakunaksi. Heraldisessa kirjallisuudessa on yleensä esitetty, että Satakunta tulee maakuntana näkyviin vasta 1700-luvun lopulla, jopa myöhemmin. Messeniuksen kirjasta ilmenee, ettei Satakunnan jo keskiaikainen maakunta ollut mihinkään kadonnut, vaikka vaakuna edusti myös pohjoista Varsinais-Suomea.

Kilven jako katkoisesti kahteen kenttään on vaillinaisesti ilmaistu. Vaakunakirjeen mukaan kilpi on puoliksi sininen, ja käsikirjoitus R:n mukaan puoliksi kultainen. Yhdistettynä tämä vastaa nykyistä Satakunnan vaakunaa (Ruotsin värit sinen ja kulta), mutta ei Pohja-Suomen vaakunaa eikä Juhana-herttuan vaakunaa Pariisin käsikirjoituksessa 1562. Molemmissa alakenttä on punainen. *Nordenfalk* on tulkinnut tämän siten, että taiteilija on ollut lasimaalari, joka karttoi mustaa ja yleensä tummia sävyjä. Hän valitsi alakentän väriksi punaisen, josta hän arveli luonnonvärisen karhun alaruumiin erottuvan. Kun myöhemmin karhu on luonnonväriä karttaen tehty mustaksi ja alakentän väri palautettu siniseksi, on saatu sinimusta alakenttä, joka kieltämättä on synkkä (*Schnell* 1940, kuva 8).

Karhu oli Juhana-herttualle Suomen metsien eläimenä läheinen. Hän nouti nuorikkonsa Katariina Jagellonican Danzigista *Ursus Finlandicus* (Suomen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

karhu) -nimisellä laivalla ja antoi meren rantaan siirtämälleen Ulvilan kaupungille uuden nimen *Björneborg* (Pori). Vilnan hovirunoilija *Henricus Mollerus* julkaisi 1562 Königsbergissä Juhanan ja Katariinan häiden kunniaksi runon, jossa *Ursus Finlandicus* saa ylenpalttista ylistystä taistelustaan moskovalaisia vastaan. Tämä on ilmeisesti puolalaisten toiveiden mukaista. Juhana ei tuossa vaiheessa kaivannut uutta Venäjän sotaa. Pohja-Suomen karhu näyttää välillä suorastaan lepäilevän. Vain Rålambin kokoelman kuvassa (*Schnell* 1940, kuva 8) se on kruunupäinen ja kantaa miekkaakin vain oikealla kämmenellään. Messeniuksen selityksen kuvallinen malli on nähtävästi käsikirjoituksesta D 400 (*Schnell* 1940, kuva 14), jossa karhu on saavuttanut oman kömpelön komeutensa. Myöhemmin Satakunnan vaakunan normalisoituessa karhu on taas saanut kruunun päähänsä ja muuta varuskoristelua.

Häme, Comitatus Tawastia, Tawastland

Häme on keskiaikainen maakunta, jolla on oma sinetti. Sen vaakuna mainitaan ensi kerran Pariisin vaakunakäsikirjoituksessa 1562, jossa maakunta ilmoitetaan kreivikunnaksi. Hämeen vaakuna otettiin kuitenkin Kustaa Vaasan hautamonumenttiin Upsalan tuomiokirkkoon. Uudemmassa, Juhana III:n ajalta alkavassa maakuntavaakunoiden sarjassa Hämeen vaakuna onkin herttuakuntana.

Hämeellä on koko ajan ollut sama vaakunaeläin ilves, mutta sen muoto ja asento on vaihdellut. Vanhempaa sarjaa edustaa vain Pariisin kuvakäsikirjoituksen ilves, jonka *Nordenfalk* ja *Bergman* (s. 168) selittävät: Punaisessa kentässä pysty luonnonvärinen ilves (I rött fält en upprest naturfärgad lo). Tämä on sama kuin Rasmus Ludvigssonin selitys (A) täydennettynä ilveksen asentoa koskevalla ilmoituksella.

Uudemman sarjan mukaisen selityksen voimme ottaa Messeniukselta latinasta suomennettuna ja Tempeuksen ruotsintamana: *Häme*: Täplikäs ilves, jonka selän päällä loistaa kolme tähteä purppuranpunaisessa kentässä ja yhtä monta ruusua on siroteltu sen jalkoihin. *Tawastland;* en språklot Loo, ofvan tre skinande Stiärnor, och nedan tre Roser, vthi ett rödt fiäld.

Hämeen ilves näyttää nyt vaakunankuvassa kesymmältä kuin Pariisin käsikirjoituksessa (*Nordenfalk* 1940, s. 107-108.) Myöhäisrenessansin mukaisessa asussaan, kävelevänä sekä tähti- ja ruusukoristeisena se esiintyy rahoissa ja käsikirjoituksessa D 400 (*Schnell* 1940, kuva 20). Tähän kauteen kuuluva selitys on KB:n käsikirjoituksessa D 47 (*Schnell* 1940, s. 54, nr 22: En loo udi sinn rette ferge, ofven för honom tre försölffrede stiernner och neden före fijre försölfrede roser udi ett rött fieldh).

Kentän punaisuus ja ilveksen luonnonväri mainitaan kaikissa vanhoissa selityksissä. Yllä siteerattu selitys poikkeaa Messeniuksen selityksestä sikäli, että siinä on ilveksen jalkojen välissä neljäskin ruusu. Messeniuksen kolme ruusua

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ei välttämättä ole erehdys, sillä eräissä muissakin kuvissa sekä tähtiä ja ruusuja on kolme. Kun luonnonväristä sittemmin luovuttiin, ilveksestä tuli kultainen.

Nordenfalkin mukaan Pariisin käsikirjoituksen myöhäisgoottilainen ilves on taiteellisesti arvokkaampi kuin renessanssin kesympi eläin koristeellisessa ympäristössään.

Savo (Savonia, Sawolax)

Savo ei ole keskiaikainen maakunta hallinnollisessa mielessä, sillä Savonlinna (Olavinlinna) itsenäistyi Viipurin linnasta omaksi tilittäjäkseen vasta 1536. Se sai kuitenkin vaakunansa jo Pariisin vaakunakäsikirjoitukseen 1562. Siinä Savo mainitaan vain kreivikunnaksi (*Comitatus Saulaxtia*). Niin oli asianlaita myös ruotsalaisissa vaakunaluetteloissa. Messenius nostaa Savon herttuakuntien joukkoon luultavasti siksi, että hän tasapainon vuoksi halusi sijoittaa korkeampaan ryhmään toisen itäsuomalaisen maakunnan. Tälle yritykselleen hän ei kuitenkaan saanut seuraajia.

Pariisin käsikirjoituksen vaakunankuva on alkuperäisin, mutta siinä kentän väri poikkeaa kaikista myöhemmistä kuvista ja selityksistä; se on sininen, myöhemmin musta. Tämän ristiriidan ratkaisee Nordenfalkin esittämä edellä mainittu lasimestariselitys. Taiteilija oli lasimestari eikä hyväksynyt kentän väriksi valoa läpäisemätöntä mustaa, vaan vaihtoi sen siniseen. Savon vaakunan oikeat värit ovat kuitenkin alun alkaen: kenttä musta, jousi kultaa.

Savon vaakuna liittyy kuten Karjalan vaakunakin maanpuolustukseen. Tältä kannalta on yllättävää, että sitä vanhimmassa säilyneessä virallisessa selityksessä (KB D 47, *Schnell 1940* n:o 13, s. 10, käsikirjoitus C) sanotaan venäläisjouseksi, jossa on nuoli: En förgyltt *Ryssebåge* med en pijll opå vdi swart fiell. Ehkä hieman nuoremmassa J.P. Klintin selityksessä on sana *Handbåge* (käsijousi).

Tämä ero on vain terminologinen. Kummassakin selityksessä tarkoitetaan samaa jousityyppiä, varretonta käsijousta erotukseksi jalkajousesta (armborst), joka pääsi tunnuskuvaksi Smålannin vaakunaan. Olaus Magnuksen merikartassa tällaisella käsijousella uhkaajia on Savon itärajan takana joukoittain, mutta Savon vaakunassa se on läntisen puolustustajan ase. Tämä ilmaistaan usein sijoittamalla jousi heraldiikan periaatteista poiketen itä- länsi (auringon nousu ja lasku) - ajattelun mukaisesti tähtäämään itään. Näin on laita jo Pariisin käsikirjoituksessa, jonka vaakunasta *Arvid Bergman* on tehnyt heraldista terminologiaa käyttäen taitavan selityksen: I blått fält en balkvis ställd, gul båge, på vilken ligger en ginbalkvis ställd gul pil med spets och fjädrar vita – suomeksi: sinisessä kentässä palkittainen kultajousi; siinä on vastapalkittainen kultainen nuoli, jonka kärki ja sulat hopeaa. – Tämänkin selityksen mukaan nuoli silti osoittaa itään.

Messeniuksella on suomennettuna näin kuuluva selitys: Kullattu, mutta jännittämätön (*enervis*) jousi syöksee teräväkärkisen nuolen mustan kentän läpi.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

– Messeniuksen runollinen yövartiotulkinta on yllättävä. Ruotsintaja Tempeus ei yritäkään sitä seurata, vaan esittää heraldisen terminologian mukaisen selityksen, jossa pysytään kentän rajoissa: En förgyld stålbåga medh en pålagd pijll, doch vthan sträng, vthi swart Fiäld.

Messenius kuvittelee mustan värin innostamana ilmeisesti yövartioaihetta. Tämä sai tanskalaisen *Sven Tito Achen*in niin ihastumaan, että hän kansainvälisessä heraldisessa kongressissa Helsingissä 1984 selitti Savon vaakunan suomalaisen heraldiikan huipputuotteeksi ja vielä 1988 kehui sen modernia sovellusta. Tässä oli varmaan vieraskoreutta, mutta Savon vaakunaan kohdistettu ylistys on paikallaan. Sen värien suosio kunnallisvaakunoissa osoittaa, ettei musta kirkkaaseen kultaan yhdistettynä tee vaakunaa lainkaan synkäksi.

Ahvenanmaa (Alandia, Åland) kuului Juhana herttuan 7.9.1556 saaman vaakunakirjeen mukaan Etelä- Suomeen (luultavasti laamannikuntaan). Ahvenanmaa sai oman vaakunan sen jälkeen kun tämä saarimaakunta oli 1569 annettu eläkelääniksi Kustaa Vaasan leskelle kuningatar Katariina Stenbockille.

Tyylin puolesta Ahvenanmaan vaakuna kuuluu selvästi Vaasa-renessanssin kauteen. *Schnellin* mukaan (luettelo 13 a, s. 10) se esiintyy ensiksi Palmskiöldin kokoelmaan (UUB vol. 256) sisältyvässä luettelossa, jossa hän näkee Messeniuksen jälkiä. Joka tapauksessa Messenius esittää Ahvenanmaan vaakunan sen alkuperäisessä muodossa – historiantutkijan oikeudella – huolimatta siitä, että sekaannus oli jo tällöin vallalla (*Schnell* 1940, n:o 13 a). Messeniuksen selitys suomennettuna ja Tempeuksen ruotsinnos kuuluvat seuraavasti: *suomennos*: kaksi saksanhirveä harhailemassa kilvessä, jolle on siroteltu yhdeksän ruusua. *Skådhetorn*: Tw Rådiur ibland Niye Roser.

Vaakunan värejä Messenius ei mainitse. Vanha vaakunaluettelo (*Schnell* 1940, n:o 3) antaa tähän valoa: ett med nio silfverrosor prydt blått fält, tvenne öfver varandra gående rådjur. Kenttä on sininen ja sille sirotellut ruusut hopeaisia sekä turkiseläin ajan tavan mukaan luonnonvärinen. Kun myöhemmin siirryttiin metalliin, oli kulta ainoa mahdollisuus. Ahvenanmaan vaakuna sai näin ollen Ruotsin valtakunnan värit: kenttä sininen, vaakunaeläin kultaa.

Yllätys on yhtäläisyys Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunan kanssa sikäli, että kummankin kentälle on siroteltu yhdeksän ruusua. Ahvenanmaan (ja Öölannin) vaakunoiden ruusujen lukumäärä on toisin kuin Suomen osalta selityksessä jo varhain mainittu.

Suuri muutos tapahtui, kun Ahvenanmaan ja Öölannin vaakunat vaihtuivat. Syynä on ensinnäkin maakuntien nimien samankaltaisuus (*Alandia – Åland* ja *Oelandia* / usein *Olandia – Öland*). Ehkä saarimaakuntien luonne kuninkaallisina metsästysalueinakin on vaikuttanut. Vaakunaeläin on molemmille maakunnille lähes, jopa suoranaisesti sama.

Öölannin vaakunassa on vanhojen selitysten mukaan *hjort* (lat. *cervus*), Ahvenanmaan vaakunassa kaksin kappalein *rådjur* (lat. *damulus*, diminutiivi

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sanasta *dama*). Suomenkielisinä vastineina, jotka tulevat mukaan myöhään, ovat *metsäkauris* ja *saksanhirvi*. Nämä eläimet ovat molemmat hirvestä selvästi erottuvia pieniä turkiseläimiä, metsäkauris erään arvion mukaan vielä pienempi kuin saksanhirvi.

Ahvenanmaan oikea vaakuna oli mukana Juhana III:n ruumiinsiirtokulkueessa 1593, sen jälkeen vain harvakseltaan. Messenius valitsi alkuperäiseksi havaitsemansa version, mutta sai vain muutamia seuraajia. Sekaannus oli jo auttamatta tapahtunut ehkä ensiksi loistorahaa valmistavan kuparisepän erehdyksenä; sitten vaakunasarjaa julkaistaessa kuvan yhteyteen pantiin virheellinen teksti.

Erehdyksen huomasi jo Suomen ensimmäinen valtionarkistonhoitaja K. A. Bomansson julkaistessaan 1898 Suomen maakuntien vaakunat. Kun asia tuli uudelleen ajankohtaiseksi 1930-luvulla, Ahvenanmaa sai jo itsehallintolakinsa mukaan itse päättää vaakunastaan. Se ei halunnut takaisin oikeaa vanhaa vaakunaansa eikä Öölanti luopunut väärästään. Näillä saarimaakunnilla on nyt sama vaakuna; vain Öölannin vaakunan varukset ovat vähäisenä erona.

Uusimaa (Neolandia tai *Nylandia, Nyland)*

Uusimaa on jo keskiajalta tunnettu omaa sinettiä käyttävänä maakuntana, ja sen nimen katsotaan viittaavan ruotsalaiseen uudisasutukseen, vaikka maakunnassa oli suomenkielisiäkin seutuja. Maakunnan kohtaloksi tuli se, että se hallinnollisesti jakaantui kahtia. Itä-Uusimaa Helsingin pitäjään saakka oli Viipurin linnan alainen, Länsi-Uusimaa Espooseen saakka taas Turun alainen ja Etelä-Suomen laamannikuntaa. Tästä johtuen Uusimaa sai vasta myöhään oman vaakunan.

Uudenmaan vaakuna esiintyy vaakunaluetteloissa yhtä luultavasti erheellistä mainintaa lukuunottamatta vasta 1599 Johannes Bureuksen riimukalenteriin liittyvässä kuparipiirroksessa (*Schnell* 1940, kuva 25, n:o 24). Se on mukana Messeniuksen Speculassa seuraavalla tavalla: (lat. teksti suomennettuna, Tempeuksen ruotsinnos): *Uusimaa*: Kullattu vene, jonka kummallakin puolella juoksee hopeanvärinen virta. – *Nyland*; en förgyldt Bååt, emillan twå silfwer färgade Strömmar. – Selitys on aivan oikea, vaikka nykyisin virta kuvataan heraldista terminologiaa käyttäen airutkuviona: kaksi aaltokoroista hopeahirttä.

Vaakunanselityksessä on venettä sittemmin täsmennetty kuvanmukaisesti: peräsimellä varustettu kultainen vene. Uudenmaan vene onkin jo naturalistinen ja poikkeaa Vaasa-renessanssin tyylistä. Heraldisen veneen tyypillisenä edustajana voi pitää samoilla vesillä liikkunutta, Viipurin linnalääninpäällikön, kuninkaaksi nousseen Kaarle Knuutinpoika Bonden vaakunaa. Se on meillä Suomessa hyvin tunnettu Severin Falkmanin taulusta, joka esittää Kaarlen lähtöä Viipurin linnasta kuninkaan vaaliin. Tämän mukaista vaakunankuvaa on nyt ivailtu kaukaloksi tai miksi tahansa, mutta siinä nähdään myöhäisgotiikan kaudelta periytyvä heraldinen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vene.

Pohjanmaa (Bothnia orientalis, Österbothn, Pariisin käsikirjoituksessa *Comitatus Osterbotia*)

Pohjanmaa tunnetaan maakuntana jo keskiajalla. Sinne valmistui Bo Joninpoika Gripin valtakautena 1370- luvulla Korsholman linna. Pohjanmaa pääsi eriytymään Satakunnasta ja maakunnan rajat pohjoisessa Ruotsin Länsipohjaa ja Ruotsin Lappia vastaan vakiintuivat. Suomeen kuuluva Pohjanmaa (Itäpohja) ja Ruotsiin kuuluva Länsipohja olivat kuitenkin vielä 1430-luvun unionikriisin aikaan Korsholman alaisia. Uuden ajan alussa ne ovat erillään, ja Helsinglanti, jolla oli oma laki, näyttää hallitsevan Sveanmaahan luettua Pohjois-Ruotsia, mutta 1500-luvulla Västerbottenin vaakunassa on poro.

Pohjanmaan vaakuna sisältyy jo Pariisin vaakunakäsikirjoitukseen. Tunnuskuvana on pienehkö, taakseen katsova musta turkiseläin, jolla on valkoinen kaulus. *Nordenfalk* tarjoaa sille kaksi selitystä, joissa eläin määritellään eri tavoin. Vanhempi niistä on Rasmus Ludvigssonin selitys A, jonka mukaan valkoisessa (so. hopeisessa) kentässä on musta näätä (En svart mård). Vaihtoehtona on jonkin verran nuorempi selitys R (Ruotsin valtionarkiston sarjassa Genealogi nr 66, *Schnell* 1940 n:o 12, s. 10), jonka mukaan Pohjanmaan vaakunassa on musta ristikettu (En swart Korsräff). Nordenfalk avustajineen katsoo kummankin selityksen tarkoittavan samaa vaakunaa, mutta pitää edellistä oikeana ja Pohjanmaan vaakunaeläintä siis näätänä. Musta ristikettu on nimittäin ristiriitainen määritelmä, koska ristiketulla tarkoitetaan eläintä, jonka selässä on musta juova, kun taas Pohjanmaan vaakunaeläimellä on valkoinen kaulus.

Pohjanmaan vaakuna kuuluu niihin Ruotsin valtakunnan maakuntien vaakunoihin, jotka muutettiin Juhana IV:n hallituskauden alussa. Pyrittiin välttämään vaakunankuvien samankaltaisuudesta johtuva sekoittumisen vaara. Vain suurimmilla turkiseläimillä, kotoisista vain karhulla, oli heraldisesti vakiintunut muotonsa.

Nordenfalk laskee Pohjanmaan vaakunan muuttamisen suhteellisen vähäisten muutosten joukkoon, koska turkiseläin korvattiin toisella. Mielestäni muutos on jyrkkä: keskikokoinen turkiseläin korvattiin usealla pienikokoisella eläimellä, joilla oli jo keskieurooppalaisessa heraldiikassa vakiintunut muotonsa.

Olen 1978 julkaisemassani Pohjanmaan kärppien esikuvia koskevassa artikkelissani pyrkinyt osoittamaan, että vaakunakuva on lainattu kuuluisan oppineen Andreas Vesaliuksen vaakunasta, joka on hänen runsaasti kuvitetussa anatomian oppikirjassaan De humani corporis fabrica (painokset 1544 ja 1555). Vaakunassa on puhuva tunnus: kolme lumikkoa, jotka liittyvät Vesaliuksen omaan ja hänen kotikaupunkinsa Weselin nimeen (*Wezel*, ruotsin *vässla*). Sillä tarkoitettiin Keski-Euroopassa tunnettua pientä turkiseläintä lumikkoa.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Messeniuksen lyhyt selitys: Bothnia orientalis senas sibi vendicat jure mustelas alpinas pro insignibus, *ja sen suomennos:* Pohjanmaa vaatii oikeutetusti vaakunakseen kolmea lumikkoa. *Tempeuksen ruotsinnos:* Österbothn, sex Hermelin eller lekatter sigh för Wapn tillägnar. Messenius voi todellta tarkoittaa lumikkoa mutta Tempeus selvästi kärppää. Lumikkoja on Keski-Euroopassa, mutta ne eivät siellä muutu talvella valkeaturkkisiksi kuten Pohjolassa. Kärppä taas oli kaupallisestikin arvokas turkiseläin.

Pohjanmaan vaakunassa on tavallisesti kuusi kärppää, kuten Tempeus ilmoittaa. Ne on asetettu 2 + 2 + 2, kaikki kuusi alatusten kuten käsikirjoituksessa KB D 400 (*Schnell* 1940, kuva 19 n:o 23). Hieronymus Nützelin kuparipiirroksissa vuosisadan vaihteen tienoilla kärpät on asetettu 2 + 2 + 1, koska kapenevassa kilvessä ei ollut enää tilaa kahdelle (*Schnell* 1940, kuva 24, s. 55.)

Myöhemmin on keskusteltu siitä, ovatko kärpät juoksevia vai hyppääviä. Ero on siinä, että juoksevilla eläimillä kaikki neljää jalkaa ovat näkyvissä, mutta hyppäävillä etu- ja takajalat muodostavat parin, jossa taaempi jalka ei näy tai erottuu aivan vähän. Hyppääviä kärppiä on helpompi esittää, mutta meillä virallisen selityksen mukaan kärpät ovat juoksevia. Kenttä on sininen, kärpät hopeaa, hännänpäät mustat.

Pohjanmaan kärppiä tulkittaessa on puhuttu myöskin antiikin taiteen vaikutuksesta, esimerkiksi ratsuosaston yhtenäisestä laukasta. Siinä voi olla perää. Kuitenkin tiedämme, että Pohjanmaan kärppien esikuva ei tule suoraan antiikista, vaan Vesaliuksen ja Weselin keskiaikaan palautuvasta vaakuna-aiheesta.

Karjalan vaakunaa sekä Käkisalmen läänin ja Suomenlahden eteläpuoleisten voittomaiden vaakunoita käsitellään myöhemmin julkaistavansa artikkelissa.

Messeniuksen asema ja pyrkimykset Speculan ilmestyessä

Speculan ilmestyessä 1612 Ruotsi oli sodassa sekä Venäjää että Tanskaa vastaan. Itärintamalla näkymät olivat vielä valoisat, mutta etelässä Tanskan rajalla oli kärsitty tappioita. Messenius oli osallistunut Tanskaa vastaan käytyyn sanasotaan. Äskettäin on väitetty, että vihollisparit eivät olleet Ruotsi ja Venäjä. Ruotsin periviholliset olikin Tanska ja Venäjän periviholliset Puola (*Alexander Kan*). Messeniuksen itägöötalaisille Tanskan vastainen rintama olikin läheisempi. Edellä on havaittu, että hän ymmärsi valtakunnan kolmiosaiseksi. Svean- ja Göötanmaan lisäksi siihen kuului Suomi, johon hän luki myös eteläiset ja tietenkin itäiset voittomaat. Hän ei voinut vielä aavistaa, että joutuisi pian pakosta lähtemään Suomeen, ja siellä viettämään lopun elämäänsä vankeudessa ja valvottuna. Suomi ja sen vaiheet osana Ruotsin valtakunnan historiaa kiinnostivat häntä. Hänen ystäväpiiriinsä kuului eräitä suomalaisia, joista merkittävin ja

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mielenkiintoisin on Sigfrid Aronus Forsius, ja hänen oppilaidensa joukossa oli suomalaisia nuorukaisia, joista eräät avustivat häntä kirjallisissa töissäkin.

Ankaran Kaarle IX:n kuoltua saattoi odottaa yleisen ilmapiirin käyvän suvaitsevammaksi ja Messeniustakin kohtaan tunnettujen epäluulojen hälvenevän. Niin ei hänen kohdallaan kuitenkaan käynyt. Syynä olivat ensi sijaisesti Upsalan yliopiston sisäiset riidat, joissa Messenius oli toisena osapuolena. Oli pakko saada järjestys yliopistossa palautumaan. Toinen syy oli siinä, että nuori kuningas tunsi asemansa vielä epävarmaksi ja vainusi entisen jesuiittain oppilaan pitävän vielä yhteyttä Puolaan.

Speculan omistuskirjoituksesta näkyy, että Messenius luotti eräiden korkeaarvoisten herrojen tukeen. Merkittävin näistä oli valtakansleri Axel Oxenstierna, mutta hänkin piti vielä tarpeellisena tutkia Messeniuksen toimia. Entiseltä opettajaltaan Johan Skytteltä, joka oli arvostettu auktoriteetti kulttuuriasioissa, Messenius saattoi odottaa pitkälle menevää ymmärtämystä.

Messenius oli uudistanut akateemista opetusta ottamalla käyttöön näytelmien harjoittamisen ja esittämisen. Toisin kuin Rudbeckius hän itse kirjoitti niiden tekstit ruotsiksi. Aiheet olivat kansallisesta muinaisuudesta ja historiasta, tavoitteena isänmaanrakkauden herättäminen. Esiintyjien määrä oli suuri, koska näyttelemisen katsottiin kehittävän ilmaisukykyä sekä opettavan hyvää käytöstä ja tapoja. Vuoden 1612 kohokohta oli vuoden lopussa, jolloin Messeniuksen oppilaat esittivät hänen jo keväällä Upsalassa näytellyn draamansa Signill Tukholman linnassa Juhana III:n pojan Itägöötanmaan herttuan Juhanan ja hänen puolisonsa Kaarle IX:n tyttären Maria Elisabetin häissä. Messenius omisti näytelmänsä herttuattarelle. Sen ruotsintajan Tempeuksen omistuskirjoituksessa välähtää jo tulevien vaikeuksien varjo. Herttua Juhanalla oli muuten aikoinaan ollut Suomen suuriruhtinaan arvo samoin kuin hänen jälkeensä Kustaa Aadolfilla.

Messenius ehti vielä ennen romahdusta kokea arvonnousun. Riitapukarit Rudbeckius ja Messenius siirrettiin 1613 molemmat pois Upsalasta, ja Messenius sai hoitoonsa Tukholmassa kruunun vanhimmat kanslia-aktit (ns. Rasmus Ludvigssonin kokoelman). Tämä merkitsi sitä, että hänestä käytännössä tuli Ruotsin ensimmäinen valtionarkistonhoitaja, päällikkö Ruotsin ensimmäiseen tieteelliseen virastoon.

Tätä onnea kesti vain yli vuoden. Pitkällisen prosessin jälkeen Messenius tuomittiin valtiopetoksesta, mutta hänet armahdettiin ja lähetettiin 1616 vankeuteen Suomeen, valtakunnan äärirajalle Kajaanin linnaan. Kaikeksi onneksi hän sai mukaan tutkimusaineistonsa, joka oli Tukholman vuotena karttunut myös Suomen osalta.

Messeniuksen historiallisen näytelmän Blanckamäreta esittivät Messeniuksen oppilaat keväällä 1613 Tukholmassa jäähyväisiksi toiseen tehtävään siirtyvälle opettajalleen. Se kertoo 1300-luvun alun dynastisesta riidasta ja veljesmurhista, jotka pannaan kuningatarten juonien syyksi. Lapsikuningas Maunu Eerikinpoikaa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

(Liehakkoa, *Smeck*, kuten häntä tekstissä kutsuttiin) esitti Messeniuksen oma poika Arnold.

Messenius oli näytelmänsä Disan esipuheessa arvioinut näytelmien antavan sanavalmiuden ja kohteliaisuuden ohella nuorisolle kokemusta maailmanmenosta. Sitä sai Arnold Johan Messenius kuten hänen isänsäkin oppia myös maailman koulussa.

Jubilaarimme Kari Tarkiainen on kirjoittanut Arnold Johan Messeniuksesta (mm. SBL 25, Stockholm 1987) ja kertonut siinä, kuinka tämä toi neuvokkaasti Puolasta takaisin äitinsä sinne viemän Scondia- teoksen käsikirjoituksen.

Tämä kirjoitelma palauttaa jubilaarin mieleen yhden hänelle kuuluvan kunniakkaan tehtävän. Hänen on vaalittava suomalaista heraldiikkaa, joka Sven Tito Achenin mukaan on maailman parasta (verdens bedste). Saksalaiset huomauttivat, että hekin osaisivat tehdä yksinkertaisia vaakunoita, jos heillä olisi vain nelisensataa kuntaa. Kari Tarkiainen joutuu pitämään tasoa yllä, kun maakuntia on yhdeksän sijasta kaksikymmentä ja ne katsovat ymmärtävänsä asian ilman ulkopuolelta tulevaa ohjausta.

Kirjallisuutta

Tämän tutkielman virikkeenä on *Carl Nordenfalk*, En svensk vapenbok för år 1562, johon sisällyksen puolesta liittyy *Ivar Schnell*, De svenska landskapens vapen under 1500-talet, molemmat Meddelanden från Riksheraldikerämbetet 9, 1940. Taidehistorian kannalta on varteenotettava näitä varhaisempi *Karl Erik Steneberg*, Vasarenässanssens portträttkonst (Stockholm 1935) sekä monet kuvateokset.

Johtava Messeniuksen elämäkerta on edelleen *Henrik Schück*, Messenius, Några blad ur Vasatidens kulturhistoria (Stockholm 1920). Messeniuksen yliopistouran kohdalla on perusteos *Claes Annerstedt*, Upsala universitets historia I (Upsala 1877), hänestä historiantutkijana ja laajemminkin oppihistorian kannalta *Sten Lindroth*, Svensk lärdomshistoria, Stormaktstiden (Stockholm 1975), hänen oppiaineensa kannalta *Åke Malmström*, Juridiska fakulteten i Uppsala II (Uppsala 1985), sekä vastapuolen näkemyksiä valaisevana *Sven Ljung*, Erik Jöransson Tegel (Lund 1939).

Messeniuksen näytelmistä on kirjoittanut *Hilding Lidell*, Studier i Johannes Messenius dramer (Uppsala 1935). Messeniuksen oma tuotanto on luettelossa *Isak Collijn*, Sveriges bibliografi 1600-talet (Uppsala 1946). Messeniuksen draamat on uudelleen julkaistu: *Samlade dramer I*, utg. Henrik Schück (Uppsala 1886-88).

Messeniuksen vaakunaharrastuksesta on alan yleisesitysten ohella julkaistu lukuisia artikkeleita, joihin on viittauksia tekstissä. Suomessa on teemaan liittyviä artikkeleita julkaistu mm. teoksissa *Genealogica & Heraldica*, ed. by Tom C.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bergroth (Helsinki 1986) sekä *Heraldica Fennica* (Espoo 1978).

Suomen maakuntavaakunat määritteli ja julkaisi ensimmäinen valtionarkistonhoitajamme *K.A. Bomansson*, Finlands landskapsvapen, normaliserade och utgifna (Historiallinen Arkisto 10, 1889). Hän saatoi pitkälti nojautua valtakunnanantikvaarin *Hans Hildebrand*in artikkeliin Heraldiska studier II, Landskapens vapen, Antikvarisk tidskrift för Sverige 9:1 (1887). Bomanssonilla maakuntavaakunoita on 10, koska hän on ottanut mukaan Käkisalmen kreivikunnan 1500-luvun lopulla syntyneen vaakunan (myös Aleksanteri II:n patsaan jalustassa Helsingissä). Virallisen vahvistuksen Suomen historiallisten maakuntien 9 vaakunaa saivat vasta 24.1.1963 annetulla valtioneuvoston päätöksellä (as.kok 70/1963).

Leif Tengström, "Muschoviten...Turcken icke olijk" I-II (diss. Jyväskylä 1997) on käsitellyt venäläisten vaakunatunnusten tuloa länteen, mm. Karjalan sekä Suomen suuriruhtinaskunnan vaakunoihin.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Leif Tengström

"RŸSSELODH" – EN "FREUDIANSK FELSKRIVNING" I HANS ERIKSSONS VAPENBESKRIVNING

Kari Tarkiainen har träffande sammanfattat relationerna mellan Sverige och Ryssland från medeltid och en god bit in på 1600-talet:

> *Striderna mellan Ryssland och Sverige var ända till 1400-talets slut officiellt av korstågsnatur, och det är inte att undra på att ryssarna i Sverige ofta stämplades som hedningar eller okristna trots att de tillhörde den grekisk-ortodoxa konfessionen. De kategoriska attributen okristen och hednisk påträffas för sista gången i källorna från 1610-talet, men de mindre grava epiteten avgudisk och vilsegången fortsätter att existera längre fram under 1600-talet.*[1]

Som jag i ett tidigare sammanhang har påpekat följer av det obestridliga faktum, att ryssarna *var* kristna, *inte* att man i Västeuropa skulle ha *uppfattat dem som kristna*.[2]

Korstågen riktade sig inte bara mot det Heliga Landet, utan även den nordöstliga korstågsfronten attraherade korsriddare, t.o.m. i större skaror än till Palestina.[3] Termen 'saracen' användes om alla "trons fiender" vare sig de var ortodoxt bekännande kristna, muslimer eller olika slags hedningar.[4] I de nordöstliga sumpmarkerna, i Preussen, Litauen, Livland och Ryssland var korstågshärarnas motståndare inte sällan ortodoxa ryssar.

Det tredje Laterankonciliet 1179 bestämde att vapen, järn och timmer var strategiska varor som "trons fiender" inte fick förses med och det fjärde Laterankonciliet belade dem som försåg hedningarna med militär expertis med bann.[5]

I ett flertal bullor propagerar påvarna korståg mot ryssarna, som med rov, brand och våldtäkter förhärjat det svenska rikets undersåtar. Den bulla påven Urban VI[6] utfärdar den 13 december 1378 har ovanskriften "Cruciatus contra ruthenos".[7] Ännu så sent som den 22 juni 1496 utfärdar påven Alexander VI[8] en korstågsbulla mot ryssarna föranledd av deras härjningar i Finland och han utlovar full absolution till dem som skyndar till kristendomens undsättning mot de skismatiska ryssarna, Kristi namns fiender.[9] År 1510 utfärdar påven Julius II[10] avlat för alla dem som i ärkebiskopsdömena Mainz, Köln, Trier och Meissen hörsammar korstågsuppropet inom tre år.[11] Ännu i ärkebiskop Laurentius Petri kyrkoordning av år 1571 dras ryssar och hedningar över en kam.[12]

Den tysk-romerske kejsaren Ferdinand I tillskriver drottning Elisabeth I av

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

England 1559 och 1560 och råden i Hamburg och Köln oroar sig för Hennes Majästet för att engelska varor, främst eldvapen och ammunition, skulle vara avsedda för export till Ryssland "till skada för kristenheten".[13] Den fromme konungen låter 1573 t.o.m. nedsmälta nationalhelgonets, S:t Eriks, relikskrin: "förthenn thet, som wårtth krigsfolk i Finlandh skole haffue ändogh wij ingen rådh wetthe ther till".[14] Även S:ta Birgittas och hennes dotters Katarinas relikskrin fick samma år göra en sista tjänst för Johan III:s korståg mot moskoviten.[15]

När Johan III den 12 oktober 1576 adlar Hans Eriksson Finne till Brinkkala, som då är slottsloven i Tallinn, får Hans Eriksson till vapen (bild 1):

> *En gull Bielcke snedt öfwer udi ett Rött fieldh, offwanför Bielcken Trij blå Bysselodh och under Bielcken en halff blå lillie. Item en öpen Tornerhielm, krantzen och hielmtecket rödt, blått och gull, ther offuan opå en glaffwen med en bulsan, rödh och gull och på hwar sijde om glaffuenn tre Märsselentzer.*[16]

Tidigare hade Hans Eriksson tjänstgjort som understallmästare och slottsloven i Viborg[17] och "Bysselodh", kanonkulor, var honom välbekanta hälsningar till ryssen.

Hans Eriksson fick även senare i livet ansvar för strategiskt tunga fästen; 1579 och 1580 var han slottsloven i Tallinn, 1580 var han med om att belägra och inta Padis slott och 1582 var han slottsloven på Wittenstein samt 1583 åter slottsloven i Tallinn.[18] Till ståthållare på Ivangorod utnämndes han den 13 juli 1584.[19]

Hans Erikssons vapen är behäftat med ett elementärt heraldiskt fel, d.v.s. det att "blå Bysselodh" och "en halff blå lilje" lagts i rött fält. Man har alltså lagt färg på färg, vilket strider mot heraldikens enkla grundregler. Förbudet att i ett heraldiskt vapen lägga metall (silver och guld) på metall eller färg på färg kommer sig av vad vi i dag skulle kalla perceptionspsykologiska orsaker. Metall på metall eller färg på färg är svårt att urskilja på avstånd och heraldikens grundregel beträffande färger och metaller tillkom för att man på tillräckligt långt håll skulle kunna se huruvida den som nalkas var vän eller fiende. Heraldiken kan på goda grunder kallas för världens första perceptionspsykologiskt uppbyggda regelsystem.

Frånsett detta heraldiska tillkortakommande visar sig blasoneringen, vapenbeskrivningen, få en intressant utveckling i skrift.

I Peder Månssons (Utter) (1566-1623) *Collectanea genealogica,*[20] "vår värdefullaste släktbok från äldre tid"[21] (bild 2 & 3), fol 211r, har Peder Månsson först skrivit "Rysselodh" och sedan lagt märke till vad han skrivit och ändrat till "Bysselodh" (bild 3). Samma "skrivfel" finner vi på fol 210r i *Collectanea genealogica* (bild 4) där Peder Månsson ger vapenbeskrivningen för Welam

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tysks till Horshaga vapen:

> *Welam Tÿsk på Horhaga, Trij stormhufvudh och 3 Rÿsse lodh udi ett gul fieldh.*[22]

Detta "skrivfel" har Peder Månsson inte rättat till, kanske för att hans ÿ-släng har svängt längre upp till vänster och kommit att få R-et i "Rÿsselodh" att vid en hastig anblick att se ut som ett B.

Ansvaret för dessa två "freudianska felskrivningar", att i fråga om kanonkulan tänka på dess tilltänkta mottagare, moskoviten, som man, med dåligt resultat, gjort allt för att han själv inte skulle komma i besittning av i sin egen arsenal, vill jag befria Peder Månsson från.

Eftersom samma felskrivningar förekommer i Anders Anton von Stiernmans (1695-1765) *Svecia illustris*[23] både i Hans Erikssons och Welam Tysks vapenbeskrivningar är det rimligt att anta att "felskrivningarna" har en ännu äldre förlaga, nämligen Gustav Vasas, Erik XIV:s och Johan III:s sekreterares, Rasmus Ludvigssons (död 1594) släktbok. Vi vet att både Peder Månsson, som var en av Rasmus Ludviggsons efterträdare, och Anders Anton von Stiernman har använt Rasmus', "Sveriges äldste genealogs",[24] stora, nu förlorade,[25] släktbok som utgångspunkt för sina vidare genealogiska forskningar. Peder Månsson och Anders Anton von Stiernman har alltså skrivit rätt av Rasmus Ludvigsson. Den "freudianska felskrivningen" har alltså kommit närmare den tidsperiod då "Bysselodhen" haglade över fästning och skans.

Försvarstanken genomsyrar de landskapsvapen som konung Johan III lät komponera för de provinser söder om Finska Viken, om vilkas herravälde de svenska trupperna förde en lång och dyr strid. Vapnen för hertigdömet Kexholms län (bild 5, t v), som enligt traditionen visar stadens erövring 1580, hertigdömet Ingermanlands (bild 5 mitten), samt hertigdömet Narvas vapen (bild 5 t.h.).[26] Den av moskoviten hårt ansatte Johan III såg gärna att en teknisk överlägsenhet skulle skänka honom och riket den seger som han otåligt väntat på i ett kvarts sekel.

Precis som de ryssattribut, "*ryssesabeln*", "*ryssebågen*", "*ryssepilen*", "*ringbrynjan*", "*ryssehatten*", "*ryssemössan*", "*ryssehuvudet*", den ryska *knutpiskan*, och den ryska *örnen*, samt motbilderna till dessa, *lansen, det raka svärdet, armborstet,* armborstpilarna: *dalepilen, skäktan* och *strålen*, *riddarharnesket*, den gotiske kämpen *Starkater* och det gotiska *lejonet*, vilka med heraldikens internationella språk för Västerlandet och Kristenheten skulle signalera att här stod världens äldsta kungadöme som civilisationens yttersta bålverk mot Asiens hedniska och barbariska horder, vilka hotade att lägga Västerlandet under sitt asiatiska och despotiska tyranni, var även dessa vapen med kanonkulor i sina sköldemärken tänkta att påminna om ett teknologiskt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

övertag, men även om korstågens utförselförbud för eldvapen och ammunition till "Kristi namns fiender".[27]

Eldvapen visas i sköldemärkena även för att understryka att det är ett kristet, västerländskt prerogativ att använda och i heraldiska vapen föra bilder av eldvapen och krutets projektiler.ž

Noter:

[1] Tarkiainen, Kari, De ryska "nationalegenskaperna" enligt svensk uppfattning i början av 1600-talet. HLS 48. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 456, 1973, 19; Tengström, Leif "Till frågan om Finlands vapen", Finskt museum 88, 1981 (tr 1983), 63; se även Nordberg, Michael, i Kung Magnus´ tid. Norden under Magnus Eriksson 1317-1374, 1995, 87, 92, 100, 101.
[2] Tengström 1981 (1983), 63.
[3] Paravicini, Werner, Die Preussenreisen des europäischen Adels I, 1989, passim.
[4] Tengström, Leif, Muschoviten...Turcken icke olijk." Ryssattribut, och deras motbilder, i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova I-II. Jyväskylä Studies in the Arts 55, 1997, 120.
5 Mažeika, Rosa, "Of cabbages and knights: trade and treaties with the infidel on the northern frontier 1200-1390", Journal of Medieval History 20, 1994, 66.
[6] Påve: 8 april 1378 - 15 oktober 1389.
[7] Tengström I 1997, 107.
[8] Påve: 11 augusti 1492 - 18 augusti 1503.
[9] FMU VI (1496-1508): 4682, 29; Tengström I 1997, 135, 155.
[10] Påve: 1 november 1503 - 21 februari 1513.
[11] von Schirren, Carl, "Eynne Schonne hysthorie van vunderlyken gescheffthen der heren tho lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren", Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands VIII 1861, 186; Tengström I 1997, 136.
[12] Petri (1571) 1932, 80; Tengström I 1997, 161.
[13] Tengström I 1997, 150f.
[14] Bygdén, Artur, "Sankt Eriks skrin genom tiderna, Thordeman (red.) Erik den Helige. Historia, kult, reliker 1954, 353.
[15] Tengström II 1997, 87f.
[16] Vapenförslag för Hans Eriksson (RA, Stockholm).
[17] Tilaska samlingen, fol 189v (RA; Stockholm); Schlegel & Klingspor, Den med sköldebref förlänade men ej å Riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-tavlor 1875, 34.
[18] Schlegel & Klingspor 1875, 34.
[19] Tilaska samlingen , fol 189v (RA, Stockholm).
[20] Genealogica 41 (RA, Stockholm).
[21] Rosman, Oskar, "Peder Månssons vapenbok", Svenska Autograf Sällskapets Tidskrift II 1897b, 274.
[22] Collectanea genealogica 41 (RA, Stockholm). - Welam Tysk förlänas 1532 frälsefrihet på sätesgårdarna Horshaga och Götala i Skånings härad i Västegötland (Jonsson Theutenberg, "Medeltidssläkten Tysk i Västergötland - förbindelser och skönjbara samband", Heraldisk Tidskrift Bind 5, 2. halvband 1984, 230, n 22 239.
[23] X:84 och X:86 (UB).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

svenska släktböckerna före Rasmus Ludvigsson", Släkt och Hävd , 1951–1952, 213.
[24] Rosman 1897b, 319.
[25] Rosman, Oskar, Rasmus Ludvigsson som genealog 1897a, 28ff; Gillingstam, Hans, "De svenska släktböckerna före Rasmus Ludvigsson", Släkt och hävd 1951-1952, 213.
[26] Pipping & Tengström, "Huset Vasa, Jagellonerna och Ivan IV Vasiljevitj. Några hypoteser om de svenska landskapsvapnens uppkomst", Heraldisk Tidskrift, Bind 5, 2. halvband 1984, 131f.
[27] Tengström I-II 1997, passim.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

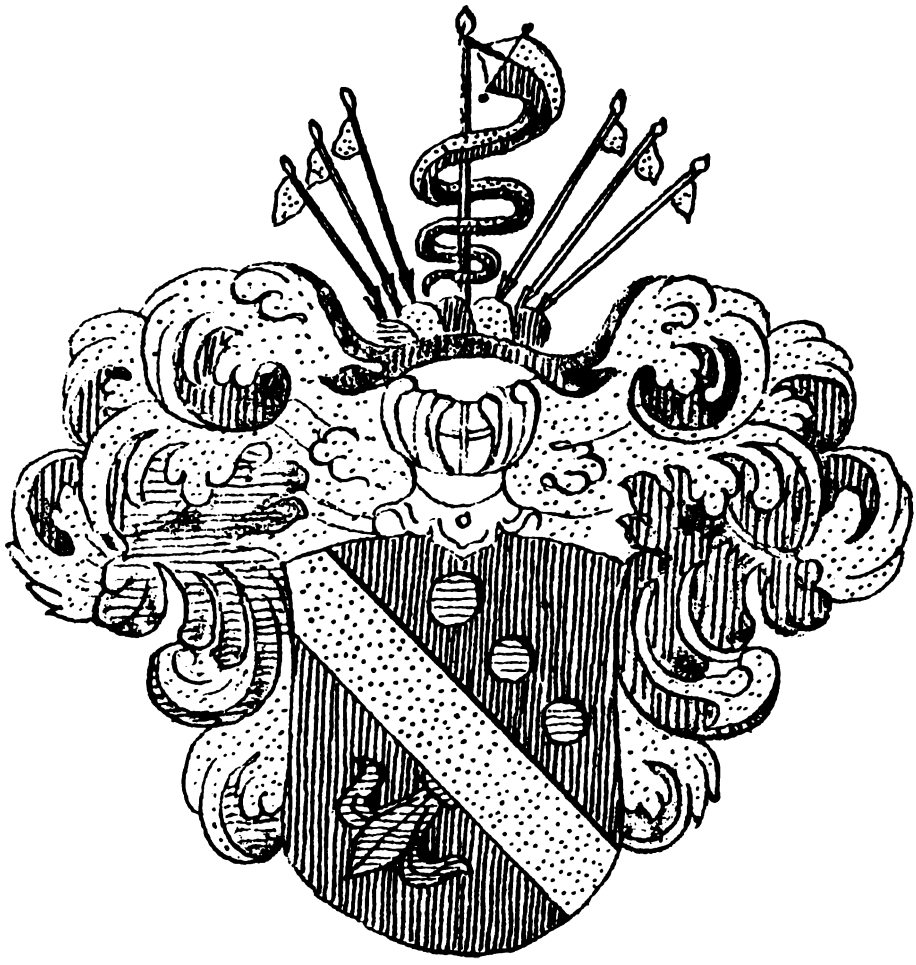

Bild 1. Hans Eriksson Finnes till Brinkkala vapen.

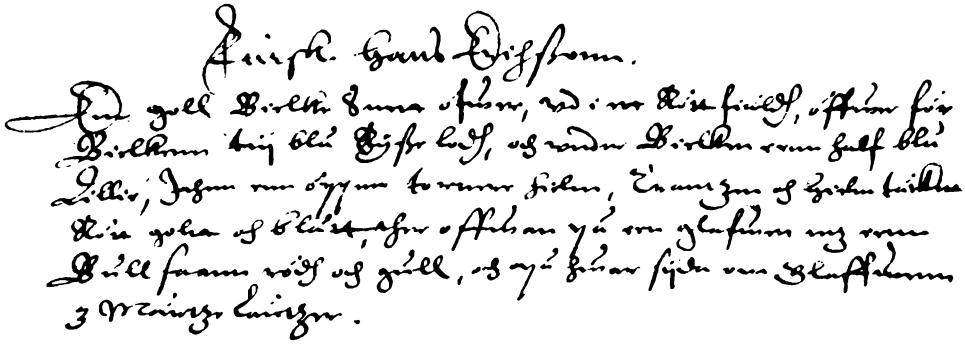

Bild 2. Peder Månsson (Utter), Collectanea genealogica 41, fol 211r, detalj (RA, Stockholm).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

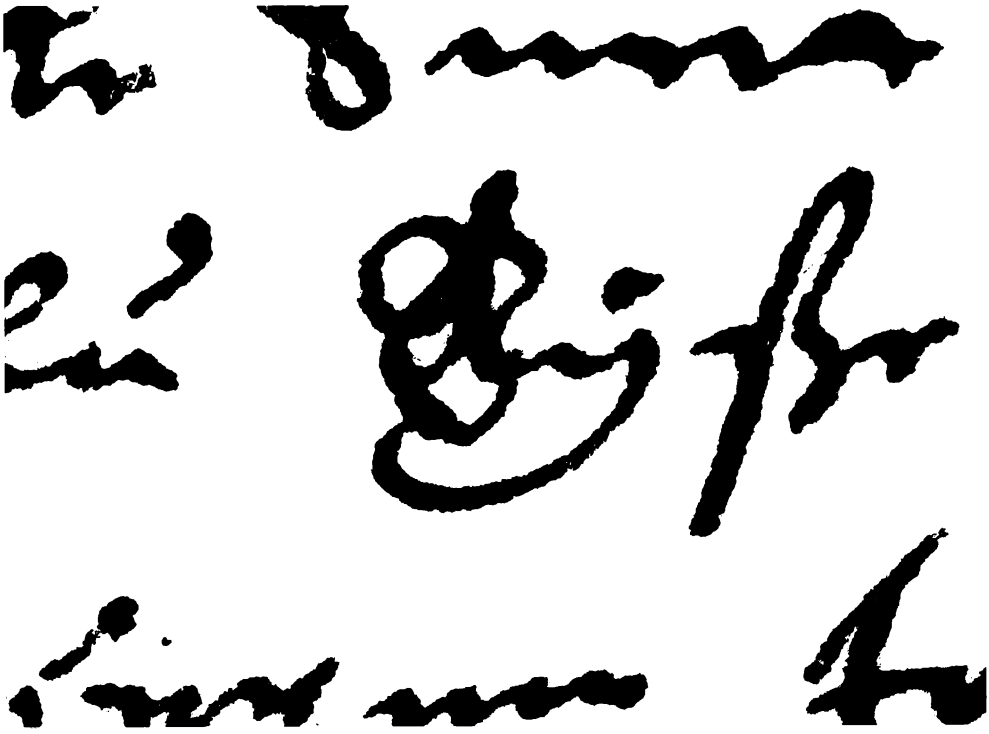

Bild 3. Förstoring av bild 2: Peder Månsson (Utter), Collectanea genealogica 41, fol 211r, detalj (RA, Stockholm).

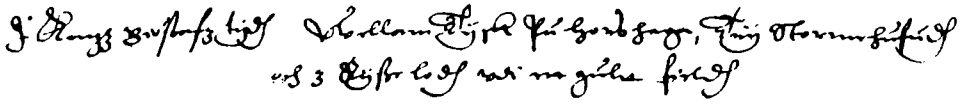

Bild 4. Peder Månsson (Utter), Collectanea 41, fol 210r, detalj (RA, Stockholm).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

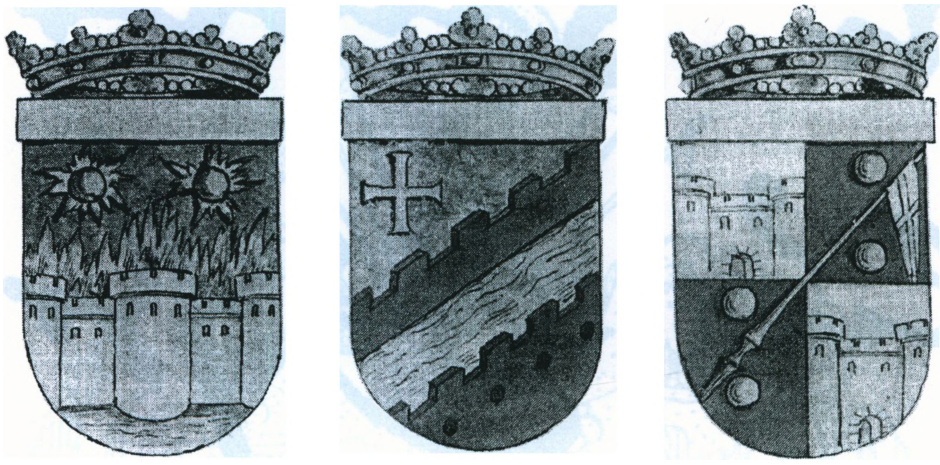

Bild 5. Hertigdömena Kexholms, Ingermanlands och Narvas vapen, KB D 400 (KB, Stockholm).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

IV
Arkistot ja kirjastot tutkimuksen tukena
Arkiven och biblioteken som stöd för forskningen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Stig Appelgren

ESTLANDSSVENSKAR I SVENSKA OCH FINLÄNDSKA ARKIV

De första budbärarna – rymlingarna

Ett parti estländare, som rymt ifr. Hapsal och anländt til Kimito-skär, hafva berättat, at regnet ock där hindrat både bärgning och sådd, sampt at sädespriset enormt upstigit. Så skrev Henrik Gabriel Porthan till Mathias Calonius i Stockholm 1799.[1] Observera ordvalet: estländarna hade rymt. På den tiden skulle godsägaren ge bonden rätt att förflytta sig.

Ett stort estniskt problem hade dykt upp inom Porthans och Calonius' horisont. Men de förrymda estländarna lyckades inte utverka någon förbättring i sina förhållanden genom att besöka Kimito, en del av det svenska riket. Kimito var långt borta från rikshuvudstaden Stockholm, där de diplomatiska och administrativa krafter fanns, som kunde inverka på den ryska förvaltningen i S:t Petersburg. Av Porthans brev framgick inte heller hur svårt bönderna i Estland hade det, med hårda dagsverken för godsägarna. Dessutom hade 1796 allmän krigstjänst införts, på 25 år, senare förkortat till 15 år.

Hapsal, därifrån estländarna hade flytt, var centralort för det svenska Estland, som omfattade Nucköhalvön och Runö, Ormsö, Stora och Lilla Rågö samt Nargö. Vi kan alltså anta, att de förrymda var estlandssvenskar

En ättling till en estlandssvensk rymling, Svante Jakobsson, hörde av sin farfar om farfaderns far, som tillsammans med en syster och bror hade flytt med fiskebåt till Sverige. Den tioårige sonsonen blev intresserad av detta och beslöt ta reda på bakgrunden till rymningarna. År 1927 besökte han Ormsö, sin stamfars hemö, för första gången. På Ormsö, i Tallinn, Hapsal och i Sverige träffade han estlandssvenskar.

Under åren 1969–73 utförde Svante Jakobsson ett imponerande forskningsarbete. Detta bestod huvudsakligen av arkivforskning i Tartu och Stockholm. I Tartu konsulterade han urkunder från *själarevisioner* i Centrala statliga historiska arkivet och i Tallinn det som då hette Oktoberrevolutionens och den socialistiska återuppbyggnadens centrala statliga arkiv. På Riksarkivet i Stockholm konsulterade han Baltiska fogderäkenskaper, i Kammarexpeditionens arkiv genomgick han Livonica II, Nedre justitierevisionens revisionsakter, riksregistraturet och Rosenbladska samlingen. Dessutom tog han del av Runö kommunalarkiv, Ormsö kyrkoarkiv och Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar.

De uppgifter han fick fram om enskilda rymlingar jämförde han i Stockholms stadsarkiv med kyrkböcker för Stockholms församlingar, med bouppteckningar, mantalsuppgifter, mantalslängder, kronotaxerngslängder m.m. De "livländare"

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

han hade funnit i de ryska själaregistren försökte han identifiera i arkivalierna i Sverige och lyckades i 160 fall. All denna imponerande detektivinsats resulterade i en doktorsavhandling, *Från fädernejorden till förfäders land.: estlandssvenskt bondfolks rymningar till Stockholm 1811–1834* (1976)

De andra budbärarna - saltsmugglarna

Det skulle dröja ytterligare drygt femtio år, innan estlandssvenskarna mötte rikssvenskt forskarintresse Då gällde det det dyrbara saltet. Krimkriget pågick 1854-55. Den franska och engelska flottan bevakade Östersjön, gjorde räder längs Finlands kuster och stängde även till Svarta havet. Estlandssvenskarna kunde inte komma över spanskt salt. De måste segla över till Sverige för att skaffa det. Närmaste svenska hamn var Visby.

Språkvetenskaplig forskning

I Visby hamn uppsöktes en av besättningarna på fyra man av gymnasieläraren P.A. Säve, som frågade ut dem om deras svenska språk. Säves bror i Stockholm, Carl Säve, senare den första professorn i nordiska språk i Uppsala, bidrog också till forskningen. De trodde sig kunna bevisa, att estlandssvenskarna på grund av språket härstammade från Gotland.

Men bröderna Säve var sjukliga och orkade inte slutföra sina forskningar. De skickade materialet till A.O.Freudenthal i Helsingfors, som blev docent i fornnordiska språket vid Helsingfors universitet 1866 och 1878–1904 var e.o. docent i svenska språket och litteraturen där. Freudenthal besökte 1874–75 Rågö och Vippal (Vihterpalu) i Estland.

Freudenthal samarbetade med sin tidigare elev, numera kollega Herman Vendell om utarbetandet av en estlandssvensk ordbok och med forskning i Svensk-Estland. Vendell gjorde fyra resor till Svenskestland under åren 1877–1881, till Dagö (Hiiumaa) Nuckö (Noarootsi), Ormsö (Vormsi), Rågöarna (Pakrisaared) och Vippal. Han reste också 1880 till Gammalsvenskby i Ukraina, en by, där estlandssvenskar, fördrivna från Dagö 1781, hade slagit sig ned. Freudenthal och Vendell publicerade tillsammans Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna 1886. Vendell utgav en utredning om ljud- och formläran i språket på Ormsö och i Nuckö, en avhandling om runömålet och en Ordbok över de östsvenska dialekterna. En annan finlandssvensk språkforskare och etnolog i Svensk-Estland var Selim Perklén. Vendells och Perkléns material förvaras i Folkkultursarkivet i Helsingfors.[2]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala

Efter Freudenthals och Vendells insatser försköts intresset för estlandssvenskarnas språk igen till Sverige. Under 1890-talet och flera gånger under 1900-talets början besöktes Svenskestland av Gideon Danell, som 1923 disputerade på Nuckömålet och gav ut en ordbok över detta. Danells estlandssvenska material förvaras på Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA), numera omorganiserat till Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI). År 1923 föreslog professor Herman Geijer vid detta arkiv att den unge studenten Nils Tiberg skulle bege sig till Dagö för att undersöka om där ännu funnes några svenska dialekter. Därmed tändes en livet igenom brinnande låga av intresse för den estlandssvenska kulturen. Tiberg forskade i Svenskestland somrarna 1925–27,1929 och under några år på 1930-talet.

Efter det de flesta estlandssvenskar flytt till Sverige 1940–44 hade Tiberg sina *forskningsobjekt* närmare intill. År 1943 erhöll arkivet anslag av Kungl.Maj:t *för en systematisk undersökning av de hitflyttade estlandssvenskarnas folkliga kultur*. Nu började en intensiv forskningsperiod. Genom frågelistor och direkt arbete av många estlandssvenskar kunde Tiberg som chef för ULMA samla ett stort material, filologiskt och etnologiskt. Han gav också i bokform ut material ur sina samlingar. Kungl.Gustav Adolfs Akademien i Uppsala startade en serie kallad Estlandssvenskarnas folkliga kultur, där Tiberg, Gideon Danell och andra publicerade sina rön. Den har hittills utkommit med åtta volymer.

Under Tibergs sextioåriga forskarverksamhet har ett rikt material samlats i arkivet: en stor samling kort över dialekter plus kort med exempel; dessutom etnologiskt material. På de olika bosättningsområdena hade Tiberg estlandssvenska medhjälpare.[3]

De tredje budbärarna – Klagomännen från Ormsö

Som vi har sett ovan var det estlandssvenskarnas besök i svenska och finska hamnar, som kom svenskar och finländare att intressera sig för dem. Men den allra största händelsen i detta hänseende inträffade år 1861, det årets mediehändelse i Sverige, om man tänker på den stora pressbevakningen. Då landade fem ormsöbönder i en öppen båt i Stockholm. De ville träffa svenske kungen och lägga fram sin sak: kontakt med ryske tsaren för att få förbättringar till stånd i de olidliga förhållandena i Estland. De hänvisade bl.a.till ett brev av drottning Kristina av år 1650.

De fick t.o.m. politisk betydelse i Sverige, genom att de småningom blev en politisk belastning för regeringen.Tsaren i Ryssland hade förbjudit dem att återvända, men genom diplomatiska förhandlingar mellan Sverige och Ryssland kunde de dock segla tillbaka efter ett halvår. I historien har de kallats

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Klagomännen från Ormsö.

Genom denna händelse blev estlandssvenskarna allmänt bekanta i Sverige Tidningarna hade beskrivit deras situation och bakgrunden till deras färd.[4]

Från 1850-talet hade i Sverige grundats fornminnesföreningar, hembygdsforskningen hade kommit i gång och den ledde till folkspråks- och folklivsforskning, småningom även på akademisk nivå. Klagomännen från Ormsö gjorde troligen dessa folklivsforskare medvetna om den svenska stammen på Estlands kust. Under 1860-talet var den unge Artur Hazelius ivrigt verksam för svenska språket och inom skandinavismen; han kan inte ha undgått att bli medveten om denna svenska utpost i Estland. Detta syntes sedan i programförklaringen för Nordiska museet.

Etnologisk forskning

För den spirande forskningen kring folkliv (dit både etnologi och etnografi hör) var estlandssvenskarna ett fynd. De var en avgränsad grupp, som talade en ålderdomlig svenska, deras livsstil och seder belyste i Finland och Sverige sedan länge övergivna seder och bruk. Medan Erland Nordenskiöld och Rafael Karsten undersökte indianstammar i Sydamerikas djungler, Gunnar Landtman invånare på Nya Guinea, medan Edvard Westermarck studerade sedvänjor i Marocko och Kai Donner och andra finska forskare kartlade de finskugriska stammarna i det vidsträckta Ryssland, kunde etnologer i Finland och Sverige bekvämt segla över till det närbelägna Estland och göra värdefulla iakttagelser.

Nordiska museet

Redan i programmet för det nystartade Nordiska museet 1873 nämner Artur Hazelius *märkliga lämningar af gammal svensk odling* i Estland. Han tog kontakt med Carl Russwurm, som i Estland 1855 hade publicerat ett c.700 sidor stort arbete om *Eibofolke onder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö*. Russwurm förmedlade estlandssvenska föremål, genom kontakt med pastorer och andra, till Hazelius, främst dräkter och smycken. År 1894 skickade han den i Uppsala studerande estlandssvensken Jakob Blees till Estland för att samla in föremål. År 1904 reste den estlandssvenske folkskolläraren H.G. Pöhl till Runö, Rågöarna och Vippal (Vihterpalu) med samma uppdrag som Blees.

I Nordiska museets estlandssvenska verksamhet kan man urskilja tre perioder: Under åren 1873–1918 insamlades huvudsakligen föremål, 1918–1939 företogs etnologiska expeditioner till Estland och gjordes specialutställningar i Stockholm och Tallinn, 1941–1998 dokumenterades det estlandssvenska och det estniska i Sverige.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Av expeditionerna kan nämnas: Ernst Klein, Sveriges förste museilektor, besökte i oktober och november 1922 Runö, Ormsö, Nuckö och Rickul (Riguldi) och i juni-september 1923 Runö. Färderna resulterade i en stor bok kallad *Runö. Folklivet i ett gammalsvenskt samhälle* (1924). Per Söderbäck var rektor för den estlandssvenska folkhögskolan Birkas (PÝrksi) i Nuckö och samlade under denna tid in material, som presenterades i bokform 1940: *Rågöborna*. Sigurd Erixon. professor i etnologi vid Stockholms universitet och Nordiska museet, besökte Estland 1934 i samband med en utställning av svensk folkkonst i Tallinn. Han reste genom hela Estland och skrev sedan bl.a. studien *Hur Sverige och Estland mötas*. Efter estlandssvenskarnas överflyttning till Sverige kartlade Mats Rehnberg, Sigurd Erixons efterträdare som professor, deras erfarenheter av vinterfiske.

Det estlandssvenska och övriga baltiska beståndet i Nordiska museets arkiv har förtecknats av Mats Österman och Birgitta Dahl i en stencilerad publikation: *Baltiska dokument i Nordiska museets arkiv*.[5]

Folkkultursarkivet i Helsingfors

Under Finlands ryska tid fanns det en tradition av finlandssvenska präster i de estlandssvenska bygderna. Runö hade finlandssvenska präster under hundra år. En av dem var Fredric Joachim Ekman, som var bror till målaren R.W. Ekman. F.J. Ekman var 1841–42 vikarierande pastor på Runö i Rigaviken. Han samlade material till en framställning om ön och gav 1847 ut *Beskrifning om Runö i Liffland*. Både Ekman och hans bok får ampla lovord av den senare Runö-skildraren Ernst Klein.

Denna finlandssvenska forskningstradition fördes sedan vidare av etnologiska och filologiska expeditioner till svensk-Estland. Selim Perkléns och Herman Vendells verksamhet har beskrivits härovan. Matts Dreijer, själv från Runö och sedermera landskapsarkeolog på Åland, bidrog 1929 med 671 ortnamn från Runö

År 1932 gjordes en stor expedition till det svenska Estland, med deltagare som var specialiserade på var sin uppgift. Erik Lagus tecknade upp ord och ortnamn, sånglekar och annan folklore. Karl-Gustav Hedberg tecknade av fiske- och jordbruksredskap, bakningsredskap och husgeråd. Maximilian Stejskal studerade idrotten och Sven Andersson gjorde språkliga och etnologiska antecningar om fiske, jordbruk, tjärbränning, säljakt, byggnadskick m.m. Andersson har senare publicerat anteckningar om estlandssvenskt folkliv.[6] Hjördis Dahl studerade textilier, Erla Lund folktro och folksed och Arne Appelgren byggnadsskick.[7]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

De fjärde budbärarna – sångens och musikens folk

Även för Otto Andersson, Finlands förste professor i musikvetenskap, betydde besök av estlandssvenskar i hamnen en forskningsinvit. I Helsingfors hamn träffade han en estlandssvensk skeppare och tecknade upp en melodi, som han senare gav ut.[8]

Musikvetenskap

Ett kapitel för sig bildar Otto Anderssons forskningar. Han är en av de främsta, som har studerat estlandssvensk folkmusik och estlandssvenska musikinstrument. I början av 1900-talet reste han över till svensk-Estland, där han tecknade upp folkvisor, melodier och upptäckte det särpräglade instrumentet talharpa eller tagelharpa, som trakteras med stråke. Andersson döpte instrumentet till stråkharpa och det blev också titeln på hans doktorsavhandling 1923. Den rönte den sällsynta äran att bli översatt till engelska.[9] Därmed hade estlandssvenskarnas instrument kommit in i den internationella musikvetenskapliga diskussionen. Senare utvidgade Andersson sitt studium till liknande forntida instrument, bl.a. en stråkharpa avbildad i katedralen i Trondheim.[10]

Otto Anderssons estlandssvenska forskningsmaterial förvaras i Folkkulturs-arkivet i Helsingfors och i Sibeliusmuseet i Åbo. Under de sista åren av sitt liv samarbetade Andersson med Nils Tiberg i Uppsala om estlandssvensk sång och musik och därför finns en del arkivmaterial också i SOFI.

Övriga arkiv

Ovan uppräknade arkiv har uteslutande ägnats estlandssvenskarna. Men naturligtvis förekommer estlandssvenskarna också i andra allmänna arkiv bland det som gäller ester. Detta har kommit till synes t.ex. i forskning rörande de ovannämnda rymlingarna.

De femte budbärarna - flyktingarna

År 1940 kom de första flyktingarna från svensk-Estland till Sverige – 110 öbor från Rågö. *Sverige är vårt enda hopp*, sade de i hamnen. Under de följande åren fram till 1944 kom huvuddelen av estlandssvenskarna till Sverige

I Sverige har estlandssvenskarna byggt upp en ny tillvaro. Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner, estlandssvenskarnas år 1907 grundade förening, fortlever i Sverige med en livlig verksamhet. *Kustbon*, estlandssvenskarnas tidskrift, ges fortfarande ut. Estlandssvenskarna har i Sverige publicerat *En bok om Estlands svenskar* i fyra delar samt andra skrifter.[11] Men assimileringen i det

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

svenska samhället fortsätter. Nu är arkiven och dess skatter ett oersättligt minne för estlandssvenskarna.

Bland dem som mest har forskat i arkiv i olika länder på jakt efter estlandssvenskar är gymnasieadjunkten Jörgen Hedman, Tullinge (Sverige), av finlandssvenskt ursprung. Han har i synnerhet utforskat Gammalsvenskby, dess öden och dess släkter genealogiskt. Med hans tillstånd trycker jag av en lista över källmaterial rörande estlandssvenskarna. Genom denna lista slipper kommande forskare mödosamt letande[12].

I Estland finns nu en liten skara estlandssvenskar kvar. Ett samfund för estlandssvensk kultur har grundats i Hapsal, ett museum över dem har skapats där De hårda öden de estlandssvenskar, som stannade i Estland, fick gå igenom efter andra världskriget, har samlats i en bok av Ain Sarv: *Varjusurmast tõusnud/ Från skuggornas värld - åter till livet*, 1994.

Noter

[1] Henrik Gabriel Porthans bref till Mathias Calonius, 1885, 585.

[2] Appelgren, Stig, Musik och språk. Finlandssvenskarna Otto Anderssons och Herman Vendells besök i Svensk-Estland, Kustbon 1982:4, 6-13.

[3] Tiberg, Nils, Dialekt- och folklivsforskning bland Estlands svenskar. Spridda strövtåg på forskningsfältet, Svio-Estonica 3, 1936, 141-184; Tiberg, Nils, Estlandssvenska Upsalaundersökningen, Estlands svenskar 25 år i Sverige, Kustbon 1968:4, 159-227; Rosen, Rita, Besök på landsmålsarkivet i Uppsala, Kustbon 1946:6, 10-11.

[4] En bok om Estlands svenskar 4, Kulturhistorisk översikt av Viktor Aman 1992, 25 f.; Blumfeldt , Evald, Estlandssvenskarnas historia, En bok om Estlands svenskar /1/1961, 144.

[5] Talve, Ilmar, Carl Russwurms brev till Artur Hazelius, Svio-Estonica 9 (1949), 154-167; Talve. Ilmar, Hur kom de estlandssvenska samlingarna i Nordiska museet till, Kustbon 1949:6, 3-4; Laid, Eerik, Estlandssvenska samlingar i Nordiska museet, Kustbon 1960:1, 4-8; Appelgren, Stig, Estland och Nordiska museet, Allmogekulturen i Estland 1980, 77-80; Appelgren, Stig, Eesti ja Põhjala Muuseum/Estland och Nordiska museet, Eesti ja Rootsi/ Estland och Sverige /1993/, 135-139.

[6] Andersson, Sven, Säljakt i Spithamn och på Rågöarna (Estland), Budkavlen 9, 1932, 75-77; Andersson, Sven, Tjärbränning i Spithamn (Estland), Budkavlen 11, 1932, 77-78; Andersson, Sven, Anteckningar om estlandssvenskt folkliv, Budkavlen 21, 1942, 122-140.

[7] Katalog över Folkkultursarkivets och Folkmålskommissionens samlingar, 1978, uppslagsordet Estlands svenskbygder i det topografiska registret

[8] Andersson, Otto, Toner från en utdöd svensk koloni /i Estland/, Program för Brages vårfest 1908, 20-21.

[9] Andersson, Otto, Stråkharpan 1923; Andersson, Otto, The bowed harp 1930.

[10] Andersson, Otto, The bowed harp of Trondheim Cathedral and related instruments in East and West, The Galpin Society Journal 23, 1970, 4-34.

[11] Appelgren, Stig, Estlands svenskar och svenskbygd. Bibliografi sammanställd av... 1997.

[12] *Riksarkivet, Stockholm*: Livonica I, vol. 32:2, vackebok (skattelängd) för biskopsdömet Ösel-Wiek ca 1550; Livonica I, vol. 41, gränstvisthandlingar från 1500-talet mellan Padis och Wiek; Baltiska fogderäkenskaper: Padis slottslän- F 375, vackeböcker mm åren 1562-1618; Dagö -F382, vackeböcker mm åren 1564-1622; Hapsals slottslän - F 376, vackeböcker

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mm 1564-1629; Rosenbladska samlingen : vol. 5, fol 535-732, Hapsals slottslän, vackebok mm 1594-1595; Livonica II 498:1: vackeböcker och övriga handlingar rörande Ormsö och Nuckö 1600-1685; Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar: Wiek och Padis jordrevisionsböcker 1591; Estland, jordrevisonsextrakt 1613; Östersjöprovinserna, Livland. Godshandlingar, vackeböcker mm Runö 1624-1688; Östersjöprovinsernas räkenskaper: Prästerna i Estlands lantrullor 1637; M.G. De la Gardies enskilda arkiv: vol. 6:1, Hapsals län: revisions- och lantbok 1653; Rydboholmssamlingen: vol. E 7856, 7859 mfl, Hapsalsområdet (Nuckö, Ormsö mm), vackeböcker mm ca 1660-1680; Livländska donationskontorets arkiv, Godsakter och åtkomsthandlingar mm, 1600-talet; Fib1/9 - Padis län; Fib4: 2, 5, 8, 10, 11 och 13 - Wiek; Justitierevisioner: resolv. per den 7/10 1685, vackeböcker mm för Dagö 1619-1678; Reduktionskommissionens i Estland arkiv: Inkvisitioner och vackeböcker mm 1686-1689; Harrien: vol. C, DIII:3; Wiek: vol.A-C. DIII:8-10; Estländska Generalguvernementets arkiv: vackeböcker, godshandlingar mm Dagö, Ormsö, Nuckö mm åren 1699-1704; Kommitténs för estlandssvenskarna arkiv: material rörande de inflyttade estlandssvenskarna fr.o.m. år 1939 och vidare.

Lunds universitetsbibliotek: De la Gardieska samlingen; Topographica Balticum vol 1-7, vackeböcker mm för Dagö, Ormsö och Nuckö ca 1630-1670.

Uppsala universitetsbibliotek: De s.k. Malmbergska papperen: Runöböndernas handlingar, 1600-talet.

Estniska Riksarkivet, Tartu: Kyrkböcker: från Röicks på Dagö: från 1728 och vidare; från Pühalep på Dagö: från 1711 och vidare; från Ormsö, från 1712 och vidare; från Nuckö: från 1658 och vidare; från St Mathias i Harrien: från 1785 och vidare; från Kors i Harrien: från 1748 och vidare; från Runö: från 1683 och vidare samt från St Mikaels församling i Reval: från 1764 och vidare. Mikrofilmkopior finns hos Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner (SOV), Stockholm. Vissa kyrkböcker finns som depositioner hos SRA, Stockholm; Själainkvisitionen år 1712: fond nr 1, enkel folkräkning godsvis i landskapet Wiek; Hakerevisionerna: 1712, 1732, 1739, 1744, 1750-1755, 1765 och 1774 (de sista fragmentariska). Enkla folkräkninar godsvis i Estland. Mikrofilmkopior finns hos SOV; Själarevisionerna: 1782, 1795, 1811 (endast män), 1816, 1834, 1850 och 1858. Kompletta folkräkningar godsvis från Estland. Mikrofilmkopior hos SOV; Acta cum protocollo... 1779: handlingar rörande uppsägningen av dagösvenskarna 1781.

Archiv der Brüder-Unität, Herrnhut, Tyskland: Samling R 19 gaa 5-6: herrnhutiska arbetares rapporter till högkvarteret 1758-1764.

Bundesarchiv Koblenz, Tyskland: Samling R 57 neu /267: överste Sinelnikovs förteckning över utvandrade dagösvenskar 1781.

Ett varmt tack till Jörgen Hedman, som har sammanställt ovanstående förteckning i februari 1998.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Marjatta Hietala

UUDET KOMMUNIKOINTITAVAT JA ARKISTOT

Arkistot ovat syntyneet virallisen päätöksenteon tueksi, niissä on säilytetty sopimuksia ja asiakirjoja, dokumetteja, joilla on legitimoitu valtaa, omistusta ja tulevia toimenpiteitä. Arkistot ovat ihmiskunnan muisti. Ne ovat kätkeneet suojiinsa paitsi päätöksentekijöiden ratkaisuja ja tietoa, myös ihmisten yksityisarkistoja. Yksityisarkistot ovat merkittäviä sekä päätösten taustojen selvittämisessä että henkilöverkostojen, mielipiteiden ja arjen selvittämisessä. Olemme tottuneet etsimään uudistusten, lakien ja asetusten taustat yksityisluontoisesta materiaalista. Päiväkirjat ja kirjeet ovat olleet arvokasta todistusaineistoa viimeisten vuosikymmenien yhteiskunnallisen ja poliittisen kehityksen selittämisessä. Historiantutkijat ovat etsineet tukea hypoteeseilleen presidenttiemme päiväkirjoista ja kirjeenvaihdosta. Entä mitä tapahtuu tänään päiväkirja- ja kirjerintamalla?

Viimeisen viiden vuoden aikana on tapahtunut erittäin suuri muutos ihmisten yhteydenpidossa. Kirjeiden kirjoittaminen on korvautunut ja korvautumassa sähköpostilla. Ellei sähköpostista oteta paperitulostetta, katoavat hyvienkin päätösten perustelut ikuisiksi ajoiksi. Yhteydenpitoa on helpottanut myös uusi puhelinkulttuuri. Mukana kulkevat GSM-puhelimet ovat helpottaneet yhteydenpitoa siinä määrin, että asiat hoidetaan yhä useammin puhelimitse paikasta kuin paikasta.

Muistelmien julkaiseminen on myös aikamme ilmiö, mutta muistelmat asettavat tutkijat uusien ongelmien eteen. Yhä useampi poliitikko ja johtavassa asemassa ollut rientää kirjoittamaan muistelmansa jo aktiivissa työiässä, työtoverien ja asianosaisten vielä eläessä. Mitä julkisuuden tavoittelu merkitsee tietojen tasolla? Asioita pyritään kärjistämään, median ehdoilla. Kirjoittaja itse on kaiken keskipisteenä antamassa haastatteluja ja lausuntoja omien tekojensa oikeellisuuden todistamiseksi.

Tiedotusvälineillä on tänä päivänä valta. Julkisuus nostaa ja tuhoaa hetkessä karriäärejä paljastaessaan päätöksentekijöiden yksityiselämää tai varjopuolia. Valta tulee siitä, ettei tietolähdettä tarvitse paljastaa ja siitä että ihmiset ovat tottuneet luottamaan painettuun sanaan. Kun ihmiset eivät itse jätä jälkeensä kirjeitä tai päiväkirjanerkintöjä, saattaa tulevien vuosikymmenien tutkijalla olla edessään tilanne, jossa tapahtumien taustojen selvittämisessä on suuria ongelmia. Itse tapahtumien kulku tai teot saadaan helposti selvitettyä kuvallisista tai kirjallisista virallisista dokumenteista, mutta asioihin johtanut kehitys, tavoitteiden taustat, mielipiteiden ristiriitaisuus ja päätöksenteon taustalla olleet mahdolliset erimielisyydet jäävät selvittämättä. Näyttää siltä kuin arkistot väistämättä vinoutuisivat. Niissä säilytetään massa-arkistoja eri hallinnon aloilta ja doku-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mentteja 8., 18. ja 28. päivänä syntyneistä Suomen kansalaisista. Se mikä jää puuttumaan hyvin todennäköisesti ovat kirjekokoelmat ja muu yksityisluonteinen aineisto. Mitä voimme tehdä? Pitäisikö arkistolaitoksen muuttua passiivisesta tietoaineksen vastaanottajasta tiedon aktiiviseksi kerääjäksi ja tietoaineksen luojaksi? Tietoaineksen luomiseksi on kaksi keinoa. Ensimmäinen on aktivoitua tiedonkeruussa ja ottaa johtava rooli tutkijoilla olevan haastattelu-materiaalin tallentamiseksi ja aloittaa itse päätöksentekijöiden haastattelutyö, kuten on tehty Yhdysvalloissa. Toinen vaihtoehto on kehottaa päätöksentekijöitä ja vaikuttajia tulostamaan yksityinenkin sähköpostinsa, tallettamaan kirjeen-vaihtonsa ja pitämään päiväkirjaa.

Mitä tulee haastatteluaineiston aktiiviseen keruuseen, on Kansallisarkiston johdolla käynnistetty Hoitotyön yksityisarkistot ja muistitieto -projekti. Projektin ensimmäisenä vaiheena on hoitotyöhön liittyvä muistitiedon keruukilpailu 1.3.-15.9.1998. Projekti jatkuu vuonna 1999 suoritettavilla haastatteluilla. "Kolmivuotisen projektin tarkoituksensa on pelastaa jälkipolville sellainen hoitotyötä koskeva aineisto, joka täydentää viranomaisten arkistoja".[1] On oletettavaa, että muistitiedolla (oral tradition), jota Suomessa on kerätty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimesta vuosisadan ajan sekä suullisella historialla (oral history) tulee olemaan kasvavaa merkitystä. Esittelen yhden mallin historiallisen haastatteluaineiston synnystä ja odotetusta käytöstä.[2]

Suullisen historian mahdollisuudet

1980-luvun alussa, runsaat kymmenen vuotta sitten heräsin siihen todellisuuteen, että meiltä puuttuivat laajat haastatteluaineistot historian ja politiikan tutkimuksen tarpeisiin. Historiantutkijoiden maailmankonferenssissa Bukarestissa oli suullinen muistitieto ja haastattelumetodi ensimmäisen kerran laajasti esillä.[3] Keskusteluissa Helsingin yliopiston historian laitoksella vierailleiden amerikkalaisten bicentennial-professorien kanssa tuli selvästi esiin, miten paljon lähimenneisyyden historiantutkimus nojasi haastatteluaineistoon ja miten vankka sija tällä menetelmällä oli Yhdysvalloissa sekä poliitiikan että päätöksentekijöiden tutkimuksessa, samoin naisliikkeen ja kansalais-oikeusliikkeen tutkimuksessa. Johtamastani proseminaarista lähti liikkeelle kansanedustajien kokemusten systemaattinen tiedonkeruu. Idea siirtyi silloisen ylioppilaan Jukka Luukkasen matkassa Eduskunnan kirjastoon, joka sai ylikirjastonhoitaja Eeva-Maija Tammekannin kiinnostumaan asiasta. Monien neuvottelujen tuloksena onnistuimme saamaan kansliatoimikunnalta rahaa veteraanikansaedustajien haastatteluprojektin aloittamiseen. Hankkeeseen myötävaikuttivat veteraanipoliitikot Veikko Helle, Aarne Saarinen, Johannes Virolainen, Veikko Vennamo sekä pääsihteeri Olavi Salervo. Vuonna 1983 saimme rahaa esiprojektiin, joka toteutettiin vuosina 1984-1986. Esiprojektin lupaavat tulokset vakuuttivat

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kansliatoimikunnan.[4]

Kansanedustajien haastatteluprojekti käynnistyi varsinaisesti 1.2.1988, kun Eduskunnan kansliatoimikunta myönsi rahat tutkijan palkkaamiseksi sekä haastattelupalkkioihin. Olemme voineet suorittaa keskimäärin 22 haastattelua vuodessa. Olemme tehneet haastatteluja tähän mennessä noin 200 veteraanikansanedustajasta. Ne ovat laajuudeltaan usean tunnin mittaisia, litteroitua aineistoa meillä on 27 000 sivua ja haastattelunauhoja 1075 tuntia.[5] Näiden haastattelujen kautta olemme saaneet tallennetuksi aikalaiskuvia niistä kansanedustajista, joita emme enää ole voineet haastatella. Kun varsinainen projekti käynnistyi, oli toista maailmansotaa edeltävän ajan kansanedustajia elossa enää kaksi. Olemme tunteneet koko ajan taistelevamme ajan kanssa. On ollut ikävää lukea suruviesti sanomalehdestä, kun olemme valmistautumassa haastat-teluun.

Haastattelujen perustana on ollut yhteinen teemarunko, johon liittyen olemme räätälöineet kysymykset kullekin yksilöllisesti. Emme ole halunneet tallentaa erityisesti sitä, mitä jo on olemassa Eduskunnan pöytäkirjoissa ja niiden liitteissä, vaan jotakin mikä on päätösten ja työn taustalla. Haastattelujen avulla välittyy edustajan arkipäivään, henkilöiden luonteenpiirteisiin ja tilanteisiin liittyvää informaatiota, joka havainnollistaa ja valaisee tärkeän tapahtumaketjun yhtä vaihetta ja osoittaa, kuinka tällaiset seikat saattavat olla tärkeitä. Voidaan väittää, että muistitiedon pohjalta hahmottuu kuva päätöksentekotilanteiden monista vaihtoehdoista.

Tavoitteenamme on ollut tallentaa se elämys- ja kokemusvarasto, mikä kullakin on omalta edustajakaudeltaan. Olemme tehneet työtä pitkällä tähtäyksellä. Haastattelijamme ovat olleet poikkeuksetta politiikkaan ja historiaan perehtyneitä, loppututkinnon suorittaneita. Olemme mieltäneet tehtävämme ääni- ja tekstitietopankin luomisena. Muuta vastaavanlaajuista hanketta ei historian piirissä ole meneillään. Monet tutkijat, jotka ovat tehneet haastatteluja omia tutkimuksiaan varten, ovat pitäneet haastattelut omana omaisuutenaan, äänitallenteita ei juuri löydy arkistoista.[6]

Samantyyppiset haastattelutavoitteet on toteutettu Australian parlamentin kirjastossa ja toteutetaan Columbian yliopiston haastattelukokoelmissa.[7] Suomalaisista esimerkeistä lähimmäksi tulevat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran suorittamat kirjailijahaastattelut.[8] Tulkoon kuitenkin mainituksi se merkittävä työ, mitä puoluearkistot ovat tehneet omissa kansanedustajahaastatteluissaan.

Työmme jatkuu ja se on luottamuksellista. Projektin haastattelut eivät vielä ole valmiita - mutta ovat kyllä tulevaisuudessa - tutkimuskäyttöön, koska voimavarat on täytynyt kohdistaa äänitearkiston perusmateriaalin tuottamisen. Käyttäjä tarvitsee tutkimusluvan. Lisäksi osaa aineistosta sitoo usean vuoden salassapito. Haastattelu on kirvoittanut muutamia poliitikkoja aloittamaan muistelmiensa kirjoittamisen. Kansanedustajien haastattelutyö tähtää selkeästi tulevaisuuteen, ja olemme vakuuttuneita siitä, että teemme arvokasta työtä ja

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

että projektin hyöty ja arvo voidaan mitata toden teolla vasta tulevaisuudessa. Olemme saaneet tukea myös kansanedustajilta ja Suomen Historialliselta Seuralta. Tämän muistitietotyön arvoa voisi periaatteessa mitata samoilla mitoilla, joilla arvioidaan kulttuuria tai sivistystä. Tutkijat katsovat, että suullisen historian arvo lisääntyy, mitä pidemmälle ajassa mennään.

Meillä on ollut tapana kysyä haastateltavan, veteraanipoliitikon, mielipidettä haastattelusta. Muutamassa on toistunut ajatus: "Kansakunta, joka ei kunnioita menneisyyttä, ei anna arvoa nykyisyydelle eikä tulevaisuudelle." Tämä on ollut meille haastattelijoille hyvin motivoiva lausuma.[9]

Projektimme ajoitus on ollut erinomainen, sillä Itä-Euroopassa tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet myönteiseen suuntaan. Yhä useampi on ollut valmis tilittämään menneisyyttään ja kertomaan avoimemmin sitä, mitä kymmenen vuotta sitten ei olisi sanonut.

Olemme halunneet tallentaa veteraanipoliitikkojen elämys- ja kokemusvarastoa, mielipiteitä ja näkökulmia, elämäkertaa kokonaisuudessaan: lapsuuden virikkeitä, yhteiskunnallisen aktiivisuuden alkua, poliittista valintaa, tietä kansanedustajaksi, odotuksia ja päämääriä, uraa Arkadianmäellä, ystävyys- ja työtoveruussuhteita, työtä valiokunnissa ja täysistunnoissa, saavutuksia ja poliittisen toiminnan arviointia sekä poliittista testamenttia. Olemme kysyneet myös arvioita edustajakauden aikaisista tapahtumista, nykytilanteesta ja kansanedustajuuden jatkumisesta kansanedustajakauden jälkeen. Nauhoille on tallentunut kuvauksia niukkuuden ajasta, vaaran vuosista ja peninkulmien taakse tehdyistä puhujamatkoista. Olemme aloittaneet pisimpään toimineista kansanedustajista. Viime aikoina olemme ottaneet mukaan myös vastikään politiikasta jättäytyneitä. Moni asia on tuolloin tuoreena muistissa.[10]

Suullinen historia sopii metodiksi tutkittaessa tavallista kansaa,[11] erillisiä ihmiskohtaloita ja vaikuttajahenkilöitä sekä tehtäessä elämäkertoja. Haastattelujen avulla tavoitetaan aikalaiskuvia, niiden välityksellä voidaan selvittää yhteiskunnassa tapahtuneita muutosprosesseja, kuten ammatillistumista tai kaupungistumista ja liikkuvuutta. Haastattelujen kautta olemme saaneet tietoa evakkotaipaleesta, sotakokemuksista ja siitä suuresta rakennemuutoksesta, mikä tapahtui Suomessa 1960-luvulla, liikenneyhteyksien kehittymisestä sekä kansanedustajien arjesta. Erityisen mielenkiintoisia ovat työmotivaatioon, maailmankuvaan ja ystävyysverkostoihin liittyvät seikat. Kertynyt haastattelu-aineisto antaa mahdollisuuden biografiapainotteiseen tutkimukseen sekä laajemmin poliittista päätöksentekoa ja -ilmastoa kartoittaviin tutkimuksiin ja moniin muihinkin tarkastelutapoihin, kuten esimerkiksi edustajan ja kentän välisiin suhteisiin.[12]

Äänitearkisto ei synny eikä sitä ylläpidetä ilman aktiivista panosta. Se on monella tavalla aikaa vievää toimintaa. Haastattelu sinänsä on vähintään kahden henkilön tuote. Se syntyy informaation luovuttajan eli haastateltavan ja haastattelijan vuorovaikutuksessa. Haastatteluissa luodaan suusanallista lähdetietoa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

menneisyyskuvan selventämiseksi, jäsentämiseksi ja elävöittämiseksi. Haastattelutilanteessa on haastattelijalla ainutlaatuinen mahdollisuus saada haastateltava puhumaan hänelle itselleen tärkeistä asioista, arvioimaan omaa elämäänsä ja uraansa, kertomaan subjektiivisista tunteista ja arvomaailmoista.

Historiantutkija kohtaa usein ongelman siitä, ettei tutkimuksen kohdetta voi enää haastatella. Erityisesti henkilön uraan ja taustaan liittyviä päätelmiä joudutaan tekemään säilyneestä materiaalista. Jos käytettävissämme on yksityiskokoelma, on säilyneiden kirjeiden tai puheiden avulla mahdollista löytää samoja elementtejä, joita tavoittelimme kansanedustajien haastetteluprojektissa. Asianomaisen henkilön tekojen ja toimintojen motiivit, henkilösuhdeverkostot ja päätöksenteon taustat on saatettu kertoa yksityiskirjeissä tai päiväkirjassa. Esitän seuraavassa kahden esimerkin avulla, miten tärkeätä olisi saada selville muutakin kuin virallinen henkilökuva. Siihen tarvitaan asianosaisen yksityisarkistoa ja aikalaiskirjeitä.

Emma Rosina Heikelin ja Wilhelm Sucksdorffin lääkärinura yksityiskirjeiden valossa

Tutkiessani innovaatioiden leviämistä löysin kaksi merkittävää Helsingissä vaikuttanutta lääkäriä, jotka kelpasivat erinomaisiksi esimerkeiksi kansainvälisistä suomalaisista 1800- luvun jälkipuoliskolla ja vuosisatamme vaihteessa. Wilhelm Sucksdorff oli hygienian ensimmäinen henkilökohtainen professori, josta myöhemmin tuli Helsingin ensimmäinen kaupunginlääkäri. Emma Rosina Heikel oli Suomen ensimmäinen naislääkäri, jonka ura ulottui Helsingin piirilääkärin virasta sokeain lääkäriksi ja työkodin perustajaksi.

Painettujen matrikkelitietojen pohjalta piirtyy Emma Rosina Heikelistä (1842–1928) kuva sitkeästä naisesta, joka oli erittäin kansainvälinen. Hän syntyi vuonna 1842 ja kävi koulunsa Vaasassa ja Pietarsaaressa, myöhemmin Porvoossa Peranderien luona. Rosina Heikel joutui keskeyttämään opintonsa taloudellisista syistä jo 17-vuotiaana, mistä hän katkeroitui, sillä perheen pojat (Alfred, Emil) saivat jatkaa lääketieteen opintojaan taloudellisesta puutteesta huolimatta. Rosina Heikelin eno auttoi häntä taloudellisesti ja henkisesti.

Vuosina 1865–1866 Rosina Heikel osallistui voimistelukursseihin Tukholmassa Hjalmar Lingin johdolla, kahta vuotta myöhemmin hän osallistui kätilökursseihin Helsingissä ja palasi Tukholmaan. Vuonna 1870 hän aloitti lääketieteen opinnot.[13] Ei ollut helppoa päästä anatomian saleihin. Lopulta hän sai erivapauden opiskella Helsingin yliopistossa. Alkoi taistelu ennakkoluuloja vastaan, jotka jatkuivat läpi elämän.

Rosina Heikel suoritti yksityiset tentit ja valmistui lääketieteen kandidaatiksi. Vuonna 1878 hän suoritti lääketieteen lisensiaatin tutkintoa varten tentit kirurgiassa, lääketieteessä, oftalmologiassa ja patologiassa. Samana vuonna

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Heikel sai luvan harjoittaa lääkärinammattia. Valmistumisensa jälkeen ensimmäiset viisi vuotta Heikelillä oli naisten- ja lastentautien vastaanotto Vaasassa. Itse asiassa hänen kotonaan toimi köyhien klinikka. Vuonna 1883 hän aloitti Helsingin lasten- ja naistentautien piirilääkärinä monien vastustuksesta huolimatta. Kaikkiaan 600 naisen nimet oli tarvittu Helsingin kaupunginvaltuustolle Rosinan puolesta, ennen kuin hänet valittiin tähän virkaan. Hänet oli juuri syrjäytetty Vaasan kaupungin toisen lääkärin virantäytössä.[14]

Emma Rosina Heikelin arkistosta käy ilmi, miten vaikea oli hänen uransa. Hän pettyi siihen, että aloite naisopiskelijoiden ottamisesta yliopistoon kariutui, ja hänen aloitteestaan sai alkunsa Rosina Heikelin nimeä kantava stipendirahasto, joka rahoittaisi suomalaisten naisylioppilaiden ulkomaisia opintomatkoja.[15]

Vuonna 1881 Rosina Heikel oli saanut matka-apurahan voidakseen erikoistua gynekologiaan ja lastentautioppiin, pediatriikkaan. Hän harjoitti opintoja miesten tavoin Tukholmassa, Kööpenhaminassa, Berliinissä, Dresdenissä, Strasbourgissa ja Pietarissa. Vuonna 1888 syntyi Rosina Heikelin aloitteesta Konkordia förbund för kvinnostipendier. Stipendit olivat todella tarpeen.

Rosina Heikelin kirjeistä selviää, miten yksinäinen hän oli. Veljet, joiden lääketieteen opintoja hän oli ihaillen seurannut, kuolivat molemmat varhain. Alfred, joka opiskeli lääkäriksi Wienissä samaan aikaan kun Rosina oli voimistelukursseilla Tukholmassa, kuoli lavantautiin 1868, Emil menehtyi tuberkuloosiin Visbyssä 1872.

Rosina Heikelin ura ei ollut helppo. Mieskollegat eivät hevin hyväksyneet naislääkäriä. Vuonna 1884 42-vuotiaana hänet vihdoin kutsuttiin Finska Läkaresällsakapetin jäseneksi professori Pippingskiöldin aloitteesta. Heikel katkeroitui, kun hän joutui jättämään piirilääkärin toimensa 1902 ja lopettamaan yksityisvastaanottonsa 64-vuotiaana heikentyneen kuulonsa ja muistinsa vuoksi. Omaelämänkerrallisessa tilityksessään *Min sista strid* vuodelta 1906 hän toteaa, miten vaikea hänen oli alistua siihen tosiseikkaan, ettei kyennyt seuraamaan uusinta lääketetieteellistä kehitystä ja siihen, että potilaat ovat jättäneet hänet.[16]

Vaikean elämän katkeroittamana Rosina Heikel kirjoitti ohjeet hautajaisistaan jo vuonna 1895. Hän toivoi, että hänen ruumiinsa poltetaan ja tuhka sirotellaan maahan ilman minkäänlaista muistomerkkiä. Eläessään hän oli kokenut epämiellyttäväksi sen tavan, jolla jonkun yhdistyksen tai instituution edustajat olivat velvollisuudentunnosta lausuneet joitakin koskettavia sanoja hautajaistilaisuudessa. Siksi hän toivoi, ettei hänen hautajaisistaan ilmoiteta. "Ne harvat, jotka olivat elämässä seisoneet rinnallani, saivat sanoa hyvästit noudattamalla sitä tapaa jonka olen määrännyt." Hän pyysi, ettei pappi osallistuisi hänen hautajaisiinsa. Kolmekymmentä vuotta myöhemmin hän lisäsi viimeiseen tahtoonsa, että puheiden ja kukkien sijasta rahat annettaisiin jollekin vanhainkodille.

Rosina Heikel löysi elämäntyönsä sokeiden ystävissä ja köyhien lasten työ-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tuvan hallituksessa. Naisen ammatillinen ura ei ollut helppo. Ahkeruus ja ammattitaito eivät riittäneet, kun puuttui tukijoita. Rosina Heikel pettyi monesti viranhauissaan. Se mikä häneltä puuttui, oli naiskollegojen tuki, koska heitä ei ollut. Asia jonka asetan keskeiseksi naisten selviytymisessä, on lannistumattomuus ja sitkeys. Sitkeydellä ovat selvinneet esimerkkinaiseni, joskin tie ei ole ollut helppo. Yhteenvetona on todettava, että matrikkeliaineistosta saamani kuva Rosina Heikelistä muuttui toiseksi, kun sain käyttööni kirjeet ja muuta yksityisluonteista materiaalia.

Wilhelm Sucksdorff (1851-1934)[17] tunnetaan aktiivisena yhteiskunnallisia ongelmia pohtivana henkilönä. Sucksdorff valmistui lääketieteen ja kirurgian tohtoriksi vuonna 1886, ja seuraavana vuonna hänet nimitettiin hygienian dosentiksi.

Sucksdorff opetti terveysoppia kouluissa ja toimi Helsingin kaupungin terveydenhoidon tarkastajana, ennen kuin hänet nimitettiin hygienian professorin virkaan 1894. Professuuria varten laatimassaan väitöskirjassa, joka käsitteli vaatteiden desinfiointia hän pystyi osoittamaan, että vaatteiden keittäminen alkaaliliuoksessa tai niiden pitäminen 70-asteisessa vedessä tappaisi bakteerit.

Virastaan Sucksdorff erosi vuoden päästä. Oliko toimiminen Helsingin kaupungin ensimmäisenä kaupunginlääkärinä siinä määrin houkutteleva, että hän luopui hygienian professorin virasta? Me tiedämme, että hän kaupunginlääkärinä aloitti lontoolaisen Charles Boothin tutkimusten kaltaiset tutkimukset Helsingin väestön elinolosuhteista. Hän kuului lääkärinuransa alusta alkaen Helsingin kaupungin terveydenhoitolautakuntaan. Hän oli yksi opettajien terveys- ja raittiusyhdistyksen aktiivijäsenistä, kuului Raittiuden ystäviin ja oli Finlands svenska nykterhetsförbundin puheenjohtaja. Hän osallistui laajalla terveydenhuollon rintamalla valistustyöhön. Hän perusti Tidskrift för Hälsovård -lehden, johon hän kirjoitti ahkerasti.

Wilhelm Sucksdorffin tavoitteena oli terveen kansanaineksen kasvattaminen. Hän jakoi tietoa perustamassaan valistuslehdessä Tidskrift för hälsovård. Lehdestä voimme lukea raittiin ilman ja valon vaikutuksista, juomavedestä ja tartuntatautien ehkäisystä. Hän kirjoitti myös alkoholin vaaroista ja sunnuntailevon tarpeellisuudesta.[18]

Wilhelm Sucksdorffin yksityiskokoelmasta saa täydentävää tietoa hänen nuoruutensa opiskeluilmastoon ja hänen toiminnastaan eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Wilhelm Sucksdorffin kirjeistä vanhemmilleen 1870-luvulla voi lukea ne taloudelliset ongelmat, joihin opiskelija joutui jo 120 vuotta sitten, Wilhelm Sucksdorffin isän lähettämät rahat menivät kirjoihin ja ruokaan.[19]

Arvioitaessa Wilhelm Suckdsorffin elämäntyötä juuri ruoasta on saatavissa uutta näkökulmaan. Sucksdorff oli raittiusmies ja adventisti. 1910-luvulla hän kirjoitti nautintoaineiden, myös kahvin, turmiollisesta vaikutuksesta. Hänen uskonnollinen toimintansa sai sijaa erityisesti hänen aktiiviuransa jälkeen. Vuonna

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1917 hän organisoi seitsemännen päivän adventistien konferenssin Suomeen. Elämänsä loppupuolella hän oli perustamassa raittiusyhdistyksiä. Raittiuskysymykset veivät hänet maakuntiin, erityisesti Uudenmaan ruotsinkielisiin kansakouluihin, pitämään esitelmiä alkoholin terveydellisistä, moraalisista ja taloudellisista vaikutuksista.

Wilhelm Sucksdorffin toiminta kansanvalistajana selittyy hänen voimakkaalla raittiusaatteellaan sekä adventistisuudellaan.[20] Ilman Sucksdorffin kirjeitä en olisi käyttänyt selityksenä hänen kansanvalistamisessaan raittiusliikettä, vaan tulkinnut Sucksdorffin olleen "eurooppalainen" Charles Boothin polkuja seurannut reformisti.

Yhteenveto

Päätöksentekijöiden sekä tavallisten ihmisten toimien ja tekojen motiivien sekä valittujen ratkaisujen taustojen selvittäminen ovat keskeisiä tutkimuskysymyksiä. Juuri näihin kysymyksiin historiantutkimuksen lähteet ovat aina vastanneet niukasti. Kirjallisten yksityisluonteisten lähteiden niukkuus lisääntyy koko ajan puhelinkulttuurin yleistyessä.

Arkistolaitoksella olisi nyt erinomaiset mahdollisuudet täydentää kokoelmiaan kokoamalla nykyhetkestä kertovaa haastatteluaineistoa. Olisi vedottava tutkijoihin ja organisaatioihin haastatteluaineiston saamiseksi talteen. Arkistolaitos voisi vastata ajan haasteeseen myös aloittamalla päätöksentekijöiden ja vaikuttajien systemaattiset haastattelut "Amerikan malliin".

Lähdeviittet

[1] Projektin johtajina toimivat Juha Nirkko Kansanrunousarkistosta, tohtori Maija Sorvettula ja tohtori Marianne Tallberg. Kutsu Tiedotustilaisuuteen 11.2.1998; Projektia on edeltänyt tohtori Maija Sorvettulan johdolla tehty 38 henkilön opinnäytetyö Oulun Terveydenhuoltooppilaitoksessa "Että semmosta se oli siihen aikaan". Seitsemäntoista sairaanhoitajan kertomaa.

[2] Kiitän tutkija, valtiotieteen kandidaatti Kristiina Graaeta Veteraanikansanedustajien muistitietoprojektin nykytilannetta koskevien tietojen hankkimisesta sekä arvokkaista huomautuksista.

[3] Alagoa, E. J., Oral Tradition. Rapports I Grants Thèmes et méthodologie. Comité international des sciences historiques XV congrès international des sciences historiques, Bucarest 10-17 août 1980, 529-535.

[4] Graae, Kristiina - Hietala, Marjatta, Suullista historiaa. Veteraanikansanedustajat haastateltavina, Eduskunnan kirjaston tutkimuksia ja selvityksiä 1, Eduskunnan kirjasto 1994, 96-99.

[5] Tieto projektimme tutkijalta Kristiina Graaelta 20.3.1998.

[6] Suullinen historia - Suomessa väheksytty - muualla maailmassa suosittu, Jorma Kallenaution radio-ohjelma, YLE 1, 4.12.1995.

[7] Parliamentary Voices in History 1991; Oral History, Journal of the Oral History Society,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Autumn 1992, Volume 20, No 2, 16; Grele, Ronald J. (ed.), Subjectivity and Multiculturalism in Oral History, International Annual of Oral History, 1990, Greenwood Press, New York - Westport Connecticut - London 1992.

[8] Varpio, Yrjö, Kirjailijahaastattelut kirjallisuuden tutkimuksessa. Kirjailijahaastattelut. Toim. Ritva Haavikko ja Kaarina Sala, Tietolipas 103, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1987, 39-58.

[9] Lisää esimerkkejä lausunnoista ks. Graae - Hietala 1994, 159-167.

[10] Graae - Hietala 1994, 106-108.

[11] Ulla-Maija Peltonen on väitöskirjassaan analysoinut sekä suullisen muistitiedon että haastattelujen käyttämistä kansanomaisen historian lähteenä. Peltonen, Ulla-Maija, Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 657, Rauma 1996, 31-46.

[12] Graae, Kristiina, Kriisejä ja hyvinvoinnin rakentamista, Tiimalasi 3/1997, Eduskunnan kirjaston henkilöstölehti, 18-19; Graae, Kristiina, Elämänkertatutkimuksesta pohjoismaisessa historioitsijakokouksessa, Tiimalasi 5/1997, 12-15.

[13] Rosina Heikels ungdom och utbildning. Diverse porträtt av Rosina Heikel, Fanny Churberg, Hanna Ingman, Maria Ribbing f.de Yylder, Rosina Heikels manuskriptsamling Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLSA), Historiska och litteraturhistoriska arkivet, SLSA 362.

[14] I.M.P., Rosina Heikel 70 år, Huvudstadsbladet 17.3.1912.

[15] Rosina Heikelin kirje 20.11.1885 Adlersparrelle, Rosina Heikels manuskiptsamling, SLSA 362.

[16] Heikel, Rosina, Min sista strid, 27.5.1906 (manuscipt), SLSA 362.

[17] Hellens, O. V., Wilhelm Joachim Sucksdorff. Minnesteckning, Finska Läkaresällskapets Handlingar, Band LXXVI, N:o 5, 28-29.

[18] Hietala, Marjatta, Hygienian ja terveydenhuollon eturintamaan ulkomaisten yhteyksien avulla. Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1917, I, Historiallinen Arkisto 99:1/Suomen Historiallinen Seura, 161-167.

[19] Wilhelm Sucksdorffin kirjeet vanhemmille 12.1.1868, 12.10.1873 ja 23.9.1897, Wilhelm Sucksdorffin kokoelma Coll. 221 (Helsingin yliopiston kirjasto, HYK).

[20] Finland Svenska Nykterhetsförbund 29.10.1922; Wilhelm Sucksdorffin kirjeitä Finland Svenska Nykterhetsförbundin toimitsijoille 12.2.1925, 21.11.1925, 7.2.1928 ja 26.3.1930, Wilhelm Sucksdorffin kokoelma Coll. 221 (HYK).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Marjatta Hietala

DE NYA KOMMUNIKATIONSSÄTTEN OCH ARKIVEN

Arkiven har uppstått som stöd för det officiella beslutsfattandet, i dem förvaras avtal och handlingar, dokument som bekräftar makt, egendom och kommande åtgärder. De privata arkiven är betydelsefulla både då bakgrunden till besluten klargörs och då de personliga nätverken, åsikterna och vardagen utreds. Vi är vana vid att utreda bakgrunden till reformer, lagar och förordningar i material av privat karaktär. Dagböcker och brev utgör värdefullt bevismaterial i förklarandet av de senaste decenniernas samhälleliga och politiska utveckling. Men vad sker på dagboks- och brevfronten i dag?

Under de senaste fem åren har kommunikationen mellan människorna ändrats avsevärt. Brevskrivandet har ersatts och håller på att ersättas av elektronisk post. Om det inte tas utskrifter på papper av elektronisk post kommer motiveringarna för också goda beslut att försvinna för evigt. Kommunikationen underlättas också av den nya telefonkulturen. De bärbara GSM-telefonerna har underlättat kontakterna till den grad, att ärenden allt oftare sköts per telefon var man än befinner sig.

När människorna inte själva lämnar efter sig brev eller dagboksanteckningar, kommer forskarna under de kommande decennierna att stå inför en situation, där utredandet av bakgrunden till många händelser är problematiskt. Vad kan vi göra? Borde arkivverket omdanas från en passiv informationsmottagare till en aktiv insamlare av information och skapare av informationsmaterial? Det finns två sätt att skapa informationsmaterial. Det första är att aktivt samla in information, leda insamlandet av intervjumaterial av forskarna samt att själv börja intervjua beslutsfattare, så som man gjort i Förenta Staterna. Det andra sättet är att uppmana beslutsfattare och andra påverkare att ta utskrifter också av privat elektronisk post, spara sin korrespondens och föra dagbok.

Som ett exempel på ett lyckat intervjuprojekt nämner jag intervjuerna med veteranriksdagsmännen. Projektet inleddes 1.2.1988, då riksdagens kanslikommission beviljade anslag för avlönande av en forskare och för intervjuarvoden. Vi har kunnat göra i medeltal 22 intervjuer per år och vi har hittills intervjuat ca 200 veteranriksdagsmän. Intervjuerna är flera timmar långa, omfattar 27 000 sidor i utskrift och 1 075 timmar intervjuband.

Vår avsikt har varit att samla in det förråd av upplevelser och erfarenheter som var och en har från sin period som riksdagsman. Arbetet har gjorts på lång sikt. Våra intervjuare har alla avlagt akademisk slutexamen och varit insatta i politik och historia. Vår uppgift har varit att skapa en ljud- och textdatabank. Något motsvarande projekt pågår inte inom historiegebitet. Många forskare som gjort intervjuer för sina egna forskningar har betraktat intervjuerna som sin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

egendom, inspelningar finns inte i stor utsträckning i arkiven. Vårt arbete fortgår och det är konfidentiellt.

Muntlig historia, "oral history", lämpar sig väl som metod både när man studerar vanligt folk, enskilda människoöden och påverkare samt när man skriver biografier. Ett ljudarkiv skapas och upprätthålls inte utan en aktiv insats. Det rör sig om en på många sätt mycket tidskrävande verksamhet. Intervjun i sig är en produkt som åtminstone två personer bidragit till. Den uppstår genom samverkan mellan informationslämnaren, dvs. den som intervjuas, och intervjuaren. I intervjuerna skapas muntligt källmaterial som förtydligar, strukturerar och ger liv år bilden av det förflutna. I intervjusituationen har intervjuaren ett unikt tillfälle att få den intervjuade att berätta om för honom själv viktiga saker, att värdera sitt eget liv och sin karriär, att uttrycka sina subjektiva känslor och värderingar.

Utredningen av motiven bakom beslutsfattarnas och vanligt folks gärningar samt grunderna för de valda lösningarna är centrala för forskningen. Historieforskningens källor har genom tiderna gett mycket knappa svar just på dessa frågor.

Arkivverket har nu ypperliga förutsättningar att komplettera sina samlingar genom att samla in intervjumaterial rörande nutiden. Man bör vädja till forskare och organisationer att ta vara på det intervjumaterial de innehar. Arkivverket kan också svara på tidens utmaning genom att påbörja systematiska intervjuer med beslutsfattare och påverkare "efter amerikansk modell".

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Esko Häkli

TIETO KÄY TEKNIIKAN EDELLÄ

Kulttuurisisällöt tietoverkkojen aikakaudella

Euroopan unionin uuden terminologian mukaan arkistot, kirjastot ja museot ovat muistiorganisaatioita. Niiden tehtävänä on varmistaa sekä kansakunnan että koko ihmiskunnan kulttuuriperinnön säilyminen. Tehtävä on vaativa ja kunniakas, välttämätön koko inhimillisen kulttuurin olemassaolon kannalta. Määritelmä ei suurenmoisesta sisällöstään huolimatta ole kuitenkaan täysin ongelmaton. Sen synnyttämä mielikuva vaikuttaa passiiviselta ja kuvaa jokseenkin yksipuolisesti sitä työtä, jota nämä laitokset tänä päivänä tekevät.

Luonnehdinta on kuitenkin sisältämistään riskeistä huolimatta tarpeellinen. Se luo vastapainoa sille tekniikkakeskeiselle suuntautumiselle, joka on liian suuressa määrin leimannut myös valtiovallan käynnistämiä ns. tietoyhteiskuntahankkeita. Tiedämme kaikki, miten tunnusomaista suomalaisille on innostuminen uusista teknisistä ratkaisuista. Me olemme, kuten ruotsiksi niin osuvasti sanotaan, "teknikfrälsta". Kansainväliset vertailut ovat siitä huolimatta osoittaneet, että suomalaiset ovat kyenneet hyödyntämään monia muita maita vähemmän niitä panostuksia, jotka on tehty nimenomaisesti tietotekniikkaan.

Myös valtiovallan käynnistämien tietoyhteiskuntahankkeitten pääpaino on ollut tekniikassa eli välineissä. Usko siihen, että välineitten ilmaantuminen synnyttää itsestään käyttöä, näyttää kovin vahvalta. Usein näin onkin käynyt. Hyödykkeitten tarjonta synnyttää tarvetta, josta tarvitsijat itse eivät ole aikaisemmin olleet lainkaan tietoisia. On kuitenkin vaikea uskoa, että tämä sama markkinavoimien laki toimisi tietoyhteiskuntapäämäärien hyväksi, koska tietoverkkoihin on saatava riittävästi merkityksellistä sisältöä ennen kuin palvelujen mielekäs käyttö on mahdollista. Ja se edellyttää valtaisaa lisäpanostusta. Tätä taustaa vasten on paikallaan, että ns. muistiorganisaatiot painottavat sitä merkitystä, mikä niillä tulee olla tämän tavoitteen saavuttamiseksi. Aktiivisuus on tarpeen siitäkin syystä, että ainakin arkistojen ja kirjastojen edustus niissä elimissä, jotka tietoyhteiskuntaohjelmia valmistelevat, jättää runsaasti toivomisen sijaa.

Johtopäätös on siis se, ettei tekniikkaan ja ohjelmistoratkaisuihin suunnattavasta panostuksesta saada riittävää hyötyä, ellei tietoverkkoihin samaan aikaan määrätietoisin ponnistuksin luoda käyttökelpoista sisältöä.

Muuttuvat strategiat

Kansakunnan muistin vartijoina arkistot, kirjastot ja museot pitävät huolta kansakuntamme hengenperinnön säilyttämisestä, olkoon tämä perintö sitten aineellista tai henkistä. Toiminta on tarpeen sekä kulttuuri-identiteettimme

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

säilyttämiseksi että kulttuurin edelleen kehittämiseksi. Uusia kulttuurisaavutuksia voidaan rakentaa ainoastaan vanhojen tarjoamalle pohjalle. Vanhojen roomalaisten *ex nihilo nihil fit* on yhä edelleen totta: ei tyhjästä mitään synny. Tehtävän hoitaminen ei ole pelkkää passiivista säilyttämistä. Jo aineistojen pysyvän olemassaolon varmistaminen vaatii tehtävän massiivisuuden ja uusien, vaikeasti ratkaistavien ongelmien takia aivan uudenlaisia otteita. Pelkkä säilyttäminen ei nykypäivänä sitä paitsi enää riitä. Säilyttäjiltä edellytetään omaaloitteista toimintaa kulttuuriperinnön saattamiseksi yleiseen käyttöön, olkoot kohderyhmänä sitten tutkijat, uuden kulttuurin luojat tai niin sanottu suuri yleisö.

Kaikilla näillä laitoksilla on muitakin tehtäviä kuin perinnön säilyttäminen. Arkistot palvelevat sekä hallintoa että yhteiskunnan muita ajankohtaisia tarpeita. Kirjastot ovat keskeisiä instrumentteja tutkimuksen, opetuksen ja teollisen kehitystoiminnan menestymisen kannalta. Museot osallistuvat merkittävällä tavalla mm. fyysisen ympäristömme suunnitteluun. Nämä palvelutehtävät edellyttävät sitä, että tehtävistä vastaavat laitokset ottavat entistä valppaammin huomioon ympäröivässä yhteiskunnassa tapahtuvan kehityksen ja kehittävät toimintaansa vastaamaan käyttäjäkunnan ja toimeksiantajiensa muuttuvia tarpeita. Ainakin kirjastot ovat joutuneet tarkistamaan perusteellisesti toimintastrategioitaan, jotka ovat määräytyneet aikaisemmin – usein tosin selvästi artikuloimattomina – pitkälti kirjastojen omista traditioista ja kirjastotoiminnan sisäisistä lainalaisuuksista käsin. Suuntauduttaessa kohti tulevaisuutta strategioiden tavoitteet on asetettava käyttäjäkunnan tarpeista käsin ja myös toimintamenetelmät on valittava niiden mukaisesti. Tämä tietää arvojen ja asenteiden mullistusta, minkä voi perustellusti olettaa aiheuttavan melkoisia henkisiä paineita alalla työskentelevien keskuudessa. Muutoksia ei näet voida enää jäädä odottamaan, vaan niitä on ryhdyttävä toteuttamaan.

Olettaisin, että arkistojen ja kirjastojen tilanne on tiettyyn rajaan saakka jokseenkin samanlainen, vaikka painotukset ja kiireellisyysjärjestykset jossakin määrin poikkeaisivatkin toisistaan. Helsingin yliopiston kirjasto on selvittänyt omia kehittämistavoitteitaan ja niitä panostuksia, jotka ovat tarpeen näitten tavoitteitten saavuttamiseksi. Se on hahmottanut itselleen selkeän kuvan edessä olevasta kulkusuunnasta. Suuresti yksinkertaistaen voidaan sanoa, että kirjaston on yhtäältä siirryttävä määrätietoisin toimin tietoverkkojen aikakauteen ja kansalliskirjastona tuettava siinä myös muita kirjastoja. Tavoitetta voidaan kutsua kansalliseksi elektroniseksi kirjastoksi, joka tosin tulee aina olemaan eräänlainen hybridi, eli turvautumaan toiminnassaan niin elektroniseen kuin painettuunkin aineistoon. Toisaalta kirjaston on vahvistettava omaa tiedollista ja tieteellistä asiantuntemustaan. Kaikki tämä käy mahdolliseksi vain, mikäli voimavaroja voidaan siirtää perinteisistä kirjastoteknisistä toiminnoista uusiin tehtäviin siitäkin huolimatta, että juuri nämä toiminnot ovat tähän asti muodostaneet koko kirjastonhoitajan ammattikuvan ytimen. Tämä ehkä riittää osoittamaan, miten

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

syvälle ulottuvasta uudistustarpeesta on kysymys: myös ammattikuvan ja siihen liittyvien arvojen on muututtava.

Miten edetä kohti kansallista elektronista kirjastoa?

Tilanteen havainnollistamiseksi otan seuraavassa esille joitakin keskeisiä kansalliskirjastotehtävien kehityspiirteitä. Tarkastelen samalla myös kirjastotoiminnan yhteyksiä arkistolaitokseen tähänastisten yhteishankkeitten pohjalta.

Suomen tieteelliset kirjastot ovat soveltaneet atk-menetelmiä kokoelmaluetteloihinsa jo 1970-luvulta alkaen. Eräitten uusien yliopistojen kirjastoissa ei ole ollut milloinkaan perinteisiä korttiluetteloita. 1980-luvulla yliopistokirjastoihin asennettiin uuden sukupolven atk-järjestelmä ja kirjastot kytkettiin yhteiseen atk-verkkoon niin, että kirjastot ja niiden luettelot muodostivat myös käyttäjien kannalta yhden yhtenäisen kokonaisuuden. Useimmat kirjastot ovat siirtäneet vanhoja kokoelmaluetteloitaan taannehtivasti tähän atk-järjestelmään, koska atk-luetteloitten ulkopuolelle jääviä kokoelmia ei käyttäjien mielestä enää tunnu olevan olemassakaan. Helsingin yliopiston kirjaston luetteloista jo yli 90 % on tällä hetkellä käytettävissä verkon välityksellä, ja vuoden 1998 lopulla alamme lähestyä sataa prosenttia. Silloin saadaan myös pääosa slaavilaisen kirjaston luetteloista sekä kansallisbibliografia kokonaisuudessaan verkkoon. Nämä edistysaskeleet ovat kansainvälisessäkin katsannossa ainutlaatuisia saavutuksia.

Kirjastojen käyttökelpoisuus on verkkopalvelujen hyödyntämisen myötä parantunut olennaisesti. Kirjastopalvelujen aikaisempi sidonnaisuus paikkaan on heikkenemässä, sillä asioiminen kirjastojen kanssa ei nykyisin enää ilman muuta edellytä saapumista kirjastoon; palveluja on mahdollista käyttää myös monipuolisten etäyhteyksien avulla.

Koneellisten menetelmien – siitähän atk-menetelmienkin yhteydessä loppujen lopuksi on puhe – käyttäminen on tietenkin edellyttänyt periaatteiden ja menettelytapojen yhtenäistämistä kokonaan toisella tavalla kuin silloin, kun toimijana on ajatteleva ihminen. Monitasoinen standardointi, sisältöjen kuvailutapojen yhtenäistäminen sekä toiminta-arkkitehtuurin kehittäminen ovat vaatineet valtaisan työpanoksen. Ja lähestymistapoja joudutaan yhä edelleen kehittämään ja ennen muuta yksinkertaistamaan. Myös kirjastot lankesivat, kaikesta kokemuksestaan huolimatta, samaan ansaan kuin niin monet muut organisaatiot ennen niitä, automatisoimaan aikaisempia rutiinejaan sen sijaan, että olisivat irtautuneet manuaalin ajan toimintamalleista ja hyödyntäneet täysimittaisesti uusia menetelmiä. Kun yliopistokirjastot parhaillaan valmistautuvat perusjärjestelmiensä uusimiseen, ne pyrkivät myös ajattelun tasolla siirtymään uuteen aikaan ja valitsemaan toimintamallinsa sen mukaan.

Arkistojen ja kirjastojen atk-kehitys on monista eri syistä kulkenut omia erillisiä

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

teitään, mutta on ilahduttavaa, että eräissä keskeisissä kysymyksissä on etsiydytty yhteistyöhön. Niinpä myös arkistot ovat osallistuneet tiettyihin standardointihankkeisiin. Merkittävää on, että sekä arkistot että museot ovat mm. pitäneet välttämättömänä kehittää kokoelmien sisällön kuvailuun tarvittavia asiasanastoja yhdessä kirjastojen kanssa. Kirjastothan ovat ennättäneet panostaa jo paljon näihin hankkeisiin. Suomalainen todellisuus, jota tällainen sanasto kuvailee, on yhteinen riippumatta siitä, onko kysymyksessä arkisto, kirjasto tai museo.

On ehkä liiallista toiveikkuutta odottaa, että arkistot voisivat ottaa käyttöön saman atk-järjestelmän mikä on käytössä yliopistojen kirjastoissa, vaikka Kansallisarkisto onkin ilmaissut kiinnostuksensa osallistua siihen järjestelmähankintaan, johon yliopistokirjastot parhaillaan valmistautuvat. Arkisto käyttäisi järjestelmää arkistolaitoksen kirjastojen tarpeisiin, mikä tietenkin on vain häviävän pieni osa kaikesta siitä, mihin arkistot atk-menetelmiä tarvitsevat.

Kirjastoilla ei ole mitään syytä esiintyä oppimestareina näin vaikeassa kysymyksessä, mutta niin paljon ehkä kuitenkin voisi sanoa, että yhtä ja toista kirjastot ovat jo ennättäneet oppia omista kokemuksistaan ja virheistäänkin. Perusvirheen olen maininnut jo edellä, liiallisen sidonnaisuuden vanhoihin toimintamalleihin. Toinen kardinaalivirhe on ollut omien erikoisolosuhteiden erikoisuuden paisuttelu ja siitä johtunut järjestelmien mittatilaustarve, ikään kuin Suomi ja suomalaisten tarpeet olisivat täysin ainutlaatuisia koko maailmassa. Kolmantena pulmana on ollut vaatimustason nostaminen kohtuuttoman korkeaksi pyrkimällä varautumaan kaikkeen mahdolliseen. Tämä maksaa. Lisäkustannuksia aiheutuu sekä hankintavaiheessa että jatkuvina ylimääräisinä työkustannuksina, jotka nousevat kaikkia kertakustannuksia suuremmiksi. Nykyisen kokemuksen pohjalta on pakko todeta, etteivät nämä kaiken varalta tehdyt panostukset ole perusteltavissa. Saavutettu laatu on käyttäjän kannalta yleensä tarpeetonta ylilaatua.

Arkistoilla ja kirjastoilla on perinteisesti ollut monia kosketuspintoja. Kun tarkastellaan näiden laitosten tutkijasalien käyttäjiä, käy nopeasti ilmeiseksi, että ainakin historiantutkijat kansoittavat sekä arkistoja että kirjastoja. Tällä havainnolla on suuri käytännön merkitys. Kehittämistoiminnan tavoitteista puhuttaessa olisi välttämätöntä, että arkistojen ja kirjastojen tietojärjestelmät olisivat yhteensopivia ainakin siihen mittaan, että tutkijat voivat yhden ja saman käyttöliittymän avulla käyttää omilta työpaikoiltaan kumpiakin. Arkistojen ja kirjastojen tulisi sen takia pyrkiä nykyisenä verkkopalvelujen aikana entistä läheisempään yhteistyöhön keskenään, jotta palvelujen käyttäjät voisivat kummallakin taholla kohdata mahdollisimman yhdenmukaiset ratkaisut. Yhteensopivuus ei ole pelkkä tekninen tavoite, vaan se edellyttää tiettyä yhdenmukaisuutta myös tietorakenteilta.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kirjastojen perusjärjestelmien kaltaiset atk-ratkaisut ovat vasta ensimmäinen askel automaation hyväksikäytössä. Tosin tähänastiset toimet atk-menetelmien käyttöönottamiseksi ovat varmasti olleet suurempi voimain ponnistus kuin mikään niistä hankkeista, joihin parhaillaan valmistaudumme. Kirjastoissa on ryhdytty puhumaan elektronisesta kirjastosta, ja opetusministeriö on käynnistänyt hankkeen, jolle on annettu nimeksi "kansallinen elektroninen kirjasto". Kysymys on yksinkertaistaen siitä, että myös kasvava osa kokoelmien sisällöstä tulisi saada käyttöön verkon välityksellä.

Voimme kohta karistaa hartioiltamme sellaiset harhaluulot, että kirjastojen kokoelmat siirrettäisiin kokonaisuudessaan verkkoon. Vielä vähemmän tämä soveltuu arkistojen valtaviin aineistoihin. Siihen ei ole tarvetta eikä pääomia. Pohdintojemme tueksi voimme tarkastella olemassa olevia ulkomaisia kokemuksia. Ranskan Bibliothèque Nationale de France esimerkiksi on toteuttanut suurprojektin, jonka tehtävänä oli siirtää konelukuiseen muotoon 100 000 nidettä keskeistä ranskalaista kirjallisuutta. Kustannusarvio oli 100 miljoonaa frangia! Kysymyksessä oli pieni murto-osa siitä aineistosta, jolla on kansallista merkitystä. Suomenkaan mitoissa 100 000 nidettä ei vielä tee kesää. Teknisessä katsannossa hanke kaiken lisäksi jäi monessakin mielessä puolitiehen; koska aineisto on käytettävissä ainoastaan kuvina, käytännössä lopputulos vastaa elektronisin menetelmin tehtyä mikrokuvausta. Aineiston muuntaminen lopulliseen, atk-menetelmin käsiteltävissä olevaan muotoon edellyttäisi jättiläismäistä oikoluku- ja korjausvaihetta.

Vaihtoehdot eivät kuitenkaan ole "kaikki" tai "ei mitään". Ainakin kirjastojen on varauduttava siirtämään verkkoon sellaisia osia kokoelmistaan, joilla on runsaasti käyttöä ja joitten tulisi olla saatavilla kaikkialla maassa. Yliopistojen lisäksi toinen suuri käyttäjäryhmä ovat koulut. Verkkokäyttö on perusteltua myös silloin, kun kysymyksessä on herkästi vahingoittuva tai peräti tuhoutuva aineisto.

Opetusministeriön tietoyhteiskuntaohjelman rahoituksen turvin on Helsingin yliopiston kirjaston johdolla kehitetty tietokantaratkaisua, joka mahdollistaisi arkistojen, kirjastojen ja museoiden teksti- ja kuvatietokantojen yhteiskäytön. Myös Kansallisarkisto on osallistunut tähän projektiin. Helsingin yliopiston kirjaston tarkoituksena on kehittää kirjastoon sellainen palvelu, jonka avulla kuva- ja tekstiaineistoa voidaan tarpeen mukaan siirtää konelukuiseen muotoon mm. perinteisen kopioinnin sijasta. Erityisesti kuvapalvelussa voidaan nykyisin käyttää jo menestyksellä digitoidussa muodossa olevaa aineistoa. Mikäli suuria aineistomääriä halutaan saattaa verkkokäyttöön, on kustannussyistä pakko kehittää menetelmiä, jotka ovat halvempia kuin nykyiset käsityömenetelmät.

Tähän mennessä julkaistun aineiston asettaminen verkossa käytettäväksi aiheuttaa huomattavien kustannusten ohella myös melkoisia oikeudellisia

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ongelmia. Sen jälkeen kun tekijänoikeussuoja pidennettiin 70 vuodeksi, huomattava osa Suomessa painetusta kirjallisuudesta on siirtynyt vapaan käytön ulottumattomiin. Mahdollisten kustannusseuraamusten lisäksi tekijänoikeussuoja voi aiheuttaa vieläkin suurempia käytännöllisiä ongelmia, mikäli oikeudenomistajia on ryhdyttävä jäljittämään. Kun esimerkiksi sanomalehdet eivät ole aikanaan tehneet sen enempää toimittajiensa, avustajiensa kuin uutistoimistojenkaan kanssa sopimuksia, jotka antaisivat niille myös aineiston verkkolevitysoikeuden, tarvittaneen ainakin lehtien osalta omat erityisratkaisunsa. On vaikea kuvitella, että sanomalehtien sisältämä ensiarvoisen tärkeä historiallinen lähdeaineisto jäisi pysyvästi verkkokäytön ulkopuolelle. Uusimman aineiston osalta sopimukset sen sijaan lienevät jo ajan tasalla.

Helsingin yliopiston kirjasto kehittää yhdessä KOPIOSTO ry:n kanssa menettelytapoja, joiden avulla aikakauslehtien sisältämä tuore aineisto saataisiin verkkokäyttöön. Kirjaston tavoitteena on luoda ratkaisu, jonka avulla aikakauslehtiartikkeleiden bibliografisesta tietokannasta olisi suora pääsy vastaaviin alkuperäisteksteihin niin, että tekstit olisivat noudettavissa vaivattomasti kuvaruudulle. Järjestelmä, jota kehitetään opetusministeriön erillisrahoituksella yhteistyössä eräitten muitten laitosten ja tieteellisten seurojen kanssa, soveltuu aikanaan myös muun suojatun aineiston käyttöön. Ongelmana ei ole enää tietokantatekniikka vaan oikeuksien ja käyttökorvausten hallinnointi.

Vaikka Suomi onkin teknisessä katsannossa eturivin maita maailmassa, elektroninen julkaiseminen on vasta alkamassa. Siitä syystä nyt on oikea aika uudistaa säädökset niin, että myös elektroniset julkaisut ulotetaan vapaakappalelailla säädetyn luovutusvelvollisuuden piiriin. Tätä koskeva valmistelutyö on käynnissä, ja lakiesitys annettaneen eduskunnalle vielä vuoden 1998 kuluessa. Helsingin yliopiston kirjasto on tämän johdosta paneutunut elektronisten julkaisujen tallentamista koskeviin kysymyksiin sekä tiedollisella että käytännöllisellä tasolla. Käytännöllisiä menetelmiä kehitetään opetusministeriön rahoittaman konkreetin projektin avulla, minkä lisäksi kirjasto osallistuu tarvittavien menetelmien kehittämiseen eurooppalaisten kansalliskirjastojen yhteisprojektissa, jonka rahoitukseen myös Euroopan unioni osallistuu. Kaiken kaikkiaan kirjasto on mukana viidessä merkittävässä Euroopan unionin hankkeessa, jotka kaikki kehittävät verkkoympäristön edellyttämiä uusia toimintamenetelmiä. Kirjasto vastaa myös Helsingin yliopiston omalla rahoituksella käynnistyvästä hankkeesta, jonka tehtävänä on luoda menettelytavat opinnäytteiden (väitöskirjat, gradutyöt jne.) ja laitosjulkaisujen julkaisemiseksi, levittämiseksi ja arkistoimiseksi verkossa.

Vapaakappaleitten luovutusvelvollisuus voi kohdistua vain sellaiseen aineistoon, jolla on selkeästi julkaisija, siis joku joka voi toimia luovuttajana. Pääosa verkossa tällä hetkellä olevasta aineistosta on asetettu vapaasti käytettäväksi eikä kaikin osin täytä julkaisulle perinteisesti asetettuja vaatimuksia.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Koska aineisto kuitenkin on vapaassa, laajassa levityksessä, se on julkista ja se on sen takia pyrittävä tallentamaan, tosin lähinnä pari kertaa vuodessa tehtävien otosten avulla. Apuna käytetään automaattisia keruumenetelmiä, joiden edellyttämä kehitys- ja kokeilutoiminta on jo täydessä käynnissä. Helsingin yliopiston kirjasto kehittää menetelmiä yhteistyössä Tieteellinen laskenta - CSC Oy:n kanssa. Jotta keruutoiminta saataisiin vakinaiselle kannalle, toiminnalle on saatava selkeä säädöspohja. Siinä yhteydessä on myös hankittava ainakin jonkin tasoinen selvyys siitä, miten raja vedetään julkaisujen ja arkistoaineiston välillä. Kirjastojen ja arkistojen tähän asti selkeä työnjako on määriteltävä myös verkkoympäristössä.

Kaiken kaikkiaan näyttää selvältä, että Helsingin yliopiston kirjaston on maamme kansalliskirjastona luotava lähivuosina uudet elektroniset valmiudet kyetäkseen hoitamaan tehtävänsä verkkoympäristössä. Tämä merkitsee sekä huomattavaa uuden osaamisen vahvistamista että uusien järjestelmien pystyttämistä. Kansalliskirjaston toimintamuodot muuttuvat näiltä osin tuntuvasti, mikäli niitä haluttaisiin verrata perinteiseen kirjastotoimintaan.

Kirjastojen toimintaympäristö on tietoverkkojen aikana globaali, vaikka kansalliskirjaston ensisijaiset vastuut kohdistuvatkin kotimaiseen aineistoon. Kansalliskirjasto on uuden yliopistoasetuksen mukaan tieteellisten kirjastojen valtakunnallinen palvelu- ja kehittämisyksikkö. Tässä tehtävässään kirjasto huolehtii myös kirjastojen tietoverkon muista tietosisällöistä. Edellä mainittu hanke, jolle on annettu nimeksi "kansallinen elektroninen kirjasto" ja jonka toteutusvastuu on Helsingin yliopiston kirjastolla, tähtää ennen muuta merkittävien ulkomaisten aineistojen saamiseen maamme yliopistojen käyttöön. Kysymykseen tulevat laajassa käytössä olevat aikakauslehtien elektroniset versiot sekä eräät bibliografiset hakutietokannat. Näitä pyritään hankkimaan kansallisten yhteislisenssien avulla. Lisenssit neuvotellaan ja hankitaan keskitetysti ja asetetaan ensi sijassa yliopistojen, ja erillisjärjestelyillä muittenkin organisaatioiden, vapaaseen käyttöön. Tämäntyyppinen aineiston verkkokäyttö avaa kokonaan uusia toimintamalleja tieteelliselle tietohuollolle.

Osaamisen tason korottaminen

Kirjastoissa on aikaisemmin painotettu kirjastoteknisten taitojen hallinnan välttämättömyyttä siihen mittaan, että näitä taitoja on vaadittu myös suurten kirjastojen johtajilta. Tilanne on muuttunut voimakkaasti. Perinteisen kirjastotekniikan tilalle nousee nopeata vauhtia tarve hallita uudenaikaisen tietotekniikan menetelmät. Johtajilta puolestaan edellytetään ennemminkin todellista johtamistaitoa ja kykyä huolehtia laitostensa suhteista rahoittajiin ja ympäröivään yhteiskuntaan kuin konkreettien rutiinien hallintaa. Helsingin yliopiston kirjaston omassa strategiassa nousee painotetusti esille tarve vahvistaa kirjaston omaa tieteellistä osaamista. Tämä voi tapahtua ainoastaan tarkistamalla kirjaston

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

virkarakennetta ja kiinnittämällä kirjaston palvelukseen tieteellisen jatkokoulutuksen saanutta henkilöstöä. Järjestelyt on tarkoitus tehdä kohdentamalla nykyisiä voimavaroja uudestaan.

Kirjasto on jo tähänkin mennessä pyrkinyt harrastamaan omaa tutkimustoimintaa, ja se on viimeksi kuluneiden vuosien aikana toteuttanut huomattavan laajoja ohjelmia. Niistä tosin vain vähäinen osa on kyetty rahoittamaan kirjaston omin budjettivaroin. Rahoituslähteet ovat olleet muualla, samoin ovat myös hankkeitten toteuttajat tulleet osittain kirjaston ulkopuolelta, mikä ei välttämättä aina ole tuottanut kirjastolle pysyvää osaamisen lisäystä. Kirjaston normaaliin toimintaan liittyvän tutkimus- ja julkaisutoiminnan lisäksi on paikallaan kiinnittää huomiota seuraaviin hankkeisiin, jotka havainnollistavat niitä mittasuhteita, joihin ulkopuolisen rahoituksen avulla on mahdollista päästä.

Kartografian historian alalla kirjasto on julkaissut kansainväliseksi käsikirjaksi muodostuneen bibliografisen perusteoksen, A. E. Nordenskiöldin karttakokoelman viisiosaisen luettelon *The A. E. Nordenskiöld Collection in the Helsinki University Library. Annotated Catalogue of Maps made up to 1800* (1979-1995). Suomen Akatemian ja Neuvostoliiton tiedeakatemian keskinäisellä sopimuksella julkaistiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kustannuksella vuosina 1988–1993 laaja neliosainen *Bibliographia Studiorum Uralicorum*, joka kattaa 1917–1987 ilmestyneen suomalais-ugrilaisen tutkimuksen arkeologian, kansatieteen, kielitieteen ja kirjallisuudentutkimuksen alalla. Hankkeen suomalaisena vastuuorganisaationa toimi Helsingin yliopiston kirjasto, joka vuonna 1997 julkaisi sekä suomalaisen että neuvostoliittolaisen (venäläis- virolaisen) sarjan aineiston CD-ROM-muotoisena tietokantana.

Viime vuosien merkittävin yksittäinen tutkimushanke on ollut koko 1990-luvun ajan käynnissä ollut Suomen vanha kansallisbibliografia, jonka tehtävänä on laatia yhtenäinen kansallisbibliografia Turun paloa edeltäneeltä ajalta. Hanke on tuottanut painetun kaksiosaisen kansallisbibliografian ajalta ennen vuotta 1701: *Suomen kansallisbibliografia. Finlands nationalbibliografi. Finnische Nationalbibliographie 1488-1700* (SKS). Hanke saadaan kokonaisuudessaan päätökseen vuoden 1998 kuluessa, jolloin valmistuvat ajanjakson 1488–1800 käsittävä tietokanta sekä Suomen kirjahistorian perusteoksiin kuuluva kaksiosainen Typografinen atlas. Hanke on jo tähän mennessä tuottanut myös muita julkaisuja.

Vihdoin on mainittava vuonna 1996 käynnistynyt *Jean Sibeliuksen koottujen teosten kriittisen laitoksen* toimitus- ja julkaisutyö. Sen lisäksi, että kysymyksessä on keskeisistä keskeisin kansallinen kulttuurihanke, projekti on myös yksi suomalaisen musiikintutkimuksen suurimmista tehtävistä. Teossarja tulee valmistuttuaan käsittämään 45–47 nidettä ja vaatii tämänhetkisen arvion mukaan valmistuakseen 25 vuotta. Hanke toteutetaan yhteistyössä Sibelius-Seura ry:n kanssa, ja se perustuu kirjaston hallussa oleviin laajoihin Sibeliuksen käsikirjoitus-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kokoelmiin. Niitä kyettiin vuonna 1997 opetusministeriön avustuk-sella vielä täydentämään erittäin merkittävällä tavalla, mikä oli omiaan varmista-maan tämän suurhankkeen onnistumisen.

Tanskassa eräät arkistot ja tieteelliset kirjastot on hyväksytty selkeästi tutkimuslaitoksiksi. Niillä on tutkimusbudjetti, ja ministeriönsä kanssa tulos-sopimusta tehdessään ne sopivat myös tutkimustoiminnan tulostavoitteista. Suomessa käytäntö on toinen, mutta Tanskasta saadut kokemukset vahvistavat sen, että tutkimustoiminnan aktiivi harjoittaminen vahvistaa olennaisesti laitosten edellytyksiä tarjota käyttäjilleen korkeatasoista palvelua. Ja kuten Helsingin yliopiston kirjaston esimerkki osoittaa, hankkeitten avulla on mahdollista luoda tutkimuksen käyttöön sellaisia apuneuvoja ja hakuteoksia, jotka tulevat kuulumaan tutkimuksen ja opetuksen keskeisiin työvälineisiin. Tämäkin kokemus kannustaa vahvistamaan kirjaston omaa, pysyvää tieteellistä potentiaalia.

Arkistot ja kirjastot

Edellä on otettu lähinnä sporaadisia esimerkkejä arkistojen ja kirjastojen tähänastisesta yhteistyöstä sekä esitetty viitteitä mahdollisista uusista yhteistyön alueista. Koska näkökulmaksi on valittu tietoverkkojen hyväksikäyttö, monet perinteiset yhteistyön muodot ovat jääneet vaille huomiota. Esimerkiksi konservointi on alue, jolla Helsingin yliopiston kirjasto on vuosien mittaan saanut Kansallisarkistolta merkittävää tukea, erityisesti ennen kuin kirjasto perusti oman mikrokuvaus- ja konservointikeskuksen. Yhteistyötä – ja joskus jaloa kilpaakin – on ollut myös yksityisten käsikirjoituskokoelmien alalla. Kaiken kaikkiaan laitosten yhteydet ovat olleet varsin monipuoliset.

Jos edelleen haluamme kuitenkin tarkastella tietoverkkojen ja uuden tieto-tekniikan hyödyntämistä, meillä on kaikki syyt olettaa, että yhteistyötä on syytä entisestäänkin tiivistää. Myös Euroopan unionin komissio on uuden tutkimuksen kehysohjelman valmistelun yhteydessä ryhtynyt paimentamaan arkistoja, kirjastoja ja museoita yhteen. On odotettavissa, että komissio toivoo saavansa aikanaan hanke-esityksiä, joita sen muistiorganisaatioiksi nimittämät laitokset kehittävät yhdessä. Yhteistyön laajentaminen tullee näkymään myös tutkimusohjelman kansallisessa organisoinnissa. Tähän asti Helsingin yliopiston kirjasto on kansalliskirjastona vastannut pelkästään kirjasto-ohjelman kansallisen tukipisteen eli focal pointin toiminnasta.

Suomen merkittävänä etuna yhteistyöhankkeitten kannalta on maan pienuus. Yhteistyön aikaansaaminen ei ole meidän oloissamme tuottanut ylipääsemättömiä ongelmia. Uskon, että arkistoilla ja kirjastoilla on kaikki mahdollisuudet kehittää yhteistyötään nykyistä intensiivisemmäksi. Sallivien hallintorakenteiden lisäksi tärkeänä edellytyksenä ovat hyvät henkilösuhteet. Myöskään tältä osin ei maas-samme ole ongelmia, ei ainakaan sen sukupolven kesken, joka tällä hetkellä on

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vastuussa keskeisten kansallisten laitostemme toiminnasta. Meidän tehtävänämme on etsiä sellaisia yhteistyörakenteita, jotka viitoittavat tälle yhteistyölle tien kohti entistä kiinteämpää yhteistä tulevaisuutta.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Esko Häkli

ARKIVENS OCH BIBLIOTEKENS SAMSPEL I FRAMTIDENS DATANÄT

Enligt kommissionen för den Europeiska Unionen är arkiv, bibliotek och museer s.k. minnesorganisationer (memory organizations). Denna definition innebär en uppenbar risk för att dessa organisationer lätt anses syssla enbart med passivt bevarande. Utan att närmare gå in på själva bevarandeproblematiken, som är vida mer komplicerad än vad de flesta utomstående kan föreställa sig, är det angeläget att påpeka, att både arkiv och bibliotek är fullt medvetna om de målsättningar som den snabba nätverksutvecklingen för med sig.

Forskningsbibliotek har sedan 1970-talet utnyttjat adb-metoder för sina kataloger. I dag kan inte ens de traditionella samlingarna användas utan adb. T. ex. Helsingfors universitetsbibliotek har redan över 90 % av sina kataloger i nätet. I slutet av 1998 kommer nationalbibliografin i sin helhet och nästan 100 % av bibliotekets andra kataloger att vara tillgängliga i elektronisk form. För att använda bibliotekets kataloger och reservera material behöver man alltså inte längre besöka biblioteket.

Inom biblioteksområdet går utvecklingen mot ett nationellt elektroniskt bibliotek. Detta innebär att en växande andel av originaldokumenten kommer att bli tillgängliga i nätet. Eftersom det knappast är möjligt eller ens nödvändigt att konvertera stora delar av de nuvarande omfattande samlingarna bör man främst koncentrera ansträngningarna till att lagra och tillgängliggöra det material som publiceras och sprids färdigt i elektronisk form. I detta syfte förbereds i Finland en revision av friexemplarslagen så att även nätpublikationerna blir leveranspliktiga. Lagpropositionen torde avges till riksdagen ännu under loppet av 1998. De andra sättet att öka tillgången till publikationer i nätet är att förhandla sig fram till nationella licensarrangemang med de stora internationella förlagen.

Denna utveckling ställer nya krav på aktörerna på marknaden. Som nationalbibliotek har t. ex. Helsingfors universitetsbibliotek omprövat både sin målsättning och den kompetensstruktur som är nödvändig för att de uppsatta målen skall nås. Förutom det datatekniska kunnandet skall bibliotekets kompetens i de relevanta vetenskapliga disciplinerna byggas ut. Detta förutsätter nyanställningar och omdisponering av de existerande resurserna på bekostnad av de traditionella biblioteksrutinerna.

På det praktiska planet har biblioteket initierat ett flertal projekt som skall skapa förutsättningar för att erbjuda tjänster i nätet. Dels finansieras projekten genom specialanslag från undervisningsministeriet, dels genom EU:s biblioteksprogram. Biblioteket deltar i totalt fem olika projekt inom detta program. Biblioteket är dessutom ansvarsorganisationen för ministeriets nya stora projekt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

"ett nationellt elektroniskt bibliotek", genom vilket i synnerhet nationella licenser till elektroniska tidskrifter skall finansieras. Bibliotekets utvecklingsresurser har även för övrigt förstärkts och organisationen setts över.

De stora historiskt orienterade forskningsprojekten, som biblioteket hittills har genomfört, har för det mesta finansierats genom externa medel, vilket innebär att de inte alltid har kunnat bidra till att på ett varaktigt sätt höja bibliotekets eget kunnande. För ögonblicket pågår två större projekt, den retrospektiva nationalbibliografin samt utgivningen av en kritisk utgåva av Jean Sibelius Samlade verk. Det senare kommer att ta ca 25 år i anspråk.

Utvecklingen mot ett elektroniskt bibliotek aktualiserar även omfattande juridiska problem. Det är otänkbart att begränsa sig enbart till material som är fritt från det upphovsrättsliga skyddet. Man måste kunna utveckla avtal och procedurer som ger tillgång också till de allra nyaste publikationerna. Biblioteket har varit framgångsrikt i att skapa ett välfungerande samarbete med upphovsrättsorganisationen KOPIOSTO för att inleda ett grundligt utvecklingsarbete. Detta samarbete har väckt också ett stort internationellt intresse.

I nätverksomgivningen är det angeläget att arkiv och bibliotek samarbetar så intimt som möjligt. De forskare som använder arkivens resurser är till större delen de samma som också befolkar bibliotekens läsesalar. Det enda vettiga är att arkiv och bibliotek utvecklar lösningar som ger forskarna tillgång till deras resurser via gemensamma användargränssnitt och som tillåter dem att tillämpa likadan söklogik och datastruktur i alla sammanhang. Samarbete som syftar till detta mål har redan påbörjats och det är att hoppas att det kan intensifieras ytterligare.

Det är de s.k. minnesorganisationernas ansvar och ligger i deras eget intresse att påverka beslutsfattarna för att datanäten också förses med nödvändigt innehåll. Utan en viss kritisk massa av användbart och nyttigt innehåll förblir satsningarna på teknik utan den önskade effekten.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sten Körner

HANDEL OCH SJÖFART I ÖSTERSJÖOMRÅDET 1750–1940 – ETT PROJEKT I FÖDSLOVÅNDOR

Utsikt från ett Visbyfönster

Blickar jag ut från min vindsvåning på Hamngatan 1 i Visby ser jag västerut genom en fil av fönster Visby hamnområde från båtarnas tilläggsplats i söder till Kruttornet i norr. Vandrar jag genom våningen ser jag genom fönstren österut i sovrummet och salen den närmaste delen av Visby innerstad. Denna särskilda majdag 1996 lutade jag mig försiktigt ut genom sovrumsfönstret, fönstret är nämligen oroväckande lågt placerat i förhållande till golvplanet. Som vanligt låg i min omedelbara närhet landshövdingeresidenset, en ståtlig träbyggnad från 1600-talet – väl att skilja från det nya landshövdingeresidenset, som blott har dryga tvåhundra år på nacken.

Omedelbart norr om gamla residenset är sikten fri mot det tvärs över gatan liggande Visby Hotells entré. På knappt 50 meters avstånd från mitt fönster kunde jag skönja tvenne män av uppenbarligen betydande vikt, såväl kroppsligen som också politiskt. Det var den svenske statsministern Göran Persson och den ryske regeringschefen Tjernomyrdin. En stund senare anlände ytterligare en man av måhända ännu större vikt – den tyske förbundskanslern Helmuth Kohl.

Föga kunde jag då ana att mötet mellan statsministrarna från Östersjöstaterna i maj 1996 i Visby skulle resultera i att det svenska Riksarkivet (RA) gjorde sin, genom tiderna sannolikt anslagsmässigt största anhållan vad avser behov av externa medel vid sidan av de sedvanliga statliga anslagen. Statsministrarnas möte i Visby skulle utlösa en betydande aktivitet i den svenska arkivvärlden, en aktivitet som jag ännu känner av efter min pensionering från landsarkivarietjänsten i Visby i juni 1997. Visbydagarna blev starten för den svenska regeringen att satsa en miljard svenska kronor på Östersjösamarbete.

Sedan 1988 har jag arbetat med baltiskt arkivsamarbete, se härom artiklar i Nordisk Arkivnyt, Arkiv Samhälle och Forskning, Riksarkivet och landsarkivens årsböcker och fem särskilda arkivutställningsskrifter. Som kondottierer i de baltiska staterna, när dessa ännu tillhörde Sovjetunionen, opererade till en början ett antal oförvägna svenska arkivtjänstemän: Erik Norberg, Kari Tarkiainen, Helmut Backhaus, Lars Ericsson, Ulla Ehrenswärd och undertecknad.

När jag nu tänker tillbaka på den tid som då var, är det naturligt att tankarna här går till just de resor jag företog med vännen Kari Tarkiainen till Tallinn, där Kari till min svenska stolthet höll officiellt tal på estniska vid ett arkivfilmjubileum, till Riga där Kari stöttade mig i komplicerade mikrofilmförhandlingar och till Tartu, där vi planerade för samarbete i arkiv- och forskningsfrågor.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Svenska Riksarkivets skrivelse i mars 1997

I RA:s skrivelse den 3 mars 1997 till Statsrådsberedningen, Statsministerns Östersjöråd (RA dnr 04-837-97) redovisades arkivverkets behov av medel för Östersjösamarbete till 45,7 milj. svenska kronor. RA ansöker här om 30 milj. kr ur den s.k. Östersjömiljarden, för intern fördelning inom arkivverket för Östersjösamarbete. Skrivelsen kan ses som kulmen på de svenska statliga arkivens tidigare kontaktarbete med de baltiska staterna men också som en språngbräda mot en än mer utvidgad verksamhet.

Det konstateras att Sverige, genom uppdraget från Visbymötet 1996 att koordinera Östersjösamarbetet, har givits en framträdande roll i det fortsatta samarbetet. Visbydeklarationen betonar bl. a. att det kulturarv och den förståelse, som århundraden av kontakter över Östersjön har skapat, utgör grunden för samarbetet inom regionen. Insatser för att lyfta fram kunskap om och förståelse för gemensamma drag i historia och kultur välkomnas, säger Visbydeklarationen, som också konstaterar att kulturellt samarbete, byggt på ett aktivt deltagande av alla Östersjöländer, skall ges ett starkt stöd.

I svenska regeringens proposition 1995/96:222 presenteras ett program för samarbete och utveckling inom Östersjöregionen. Här framhålls att det ligger i Sveriges intresse att demokratiseringsprocessen runt Östersjön fortskrider och att en positiv utveckling i regionen medför att andra politiska mål som ekologisk uthållighet, kunskapsutbyte, kulturell förståelse och öppenhet kan främjas.

I sin skrivelse till Statsrådsberedningen, Statsministerns Östersjöråd, erinrar RA om den rapport som Statens Kulturråd presenterade våren 1995 om erfarenheter, hinder och möjligheter rörande det svenska kulturutbytet med Östersjöländerna. Kulturrådet pekar på att ett av de övergripande målen för den svenska politiken när det gäller Östeuropa, nämligen målet att stödja återupprättandet och en konsolidering av demokratins och rättsstatens institutioner, också är en av utgångspunkterna för kulturutbytet.

RA konstaterar att omvälvningen i hög grad har berört arkiven. Det handlar dels om arkivens betydelse som aktörer i demokratiseringsprocessen, dels om arkivens tillgänglighet. I de tidigare socialistiska staterna räknades arkiven i regel inte till kultursektorn utan klassades som säkerhetskänsliga institutioner, ofta placerade under inrikesministeriet. De ekonomiska initialsvårigheter, som präglar dessa staters minnesinstitutioner, gör det svårt att bekosta den upprustning av arkiv, minnesmärken och kulturmiljöer, som tidigare försummelser har gjort nödvändig. Från de baltiska länderna finns nu på arkivsidan starka önskemål om svenskt bistånd med utbildning, institutionsuppbyggnad, metodutveckling, facklitteratur och handledning.

RA konstaterar att det svenska arkivsamarbetet med Ryssland och det forna Östeuropa har avsett stöd till såväl den konkreta arkivhanteringen som den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

demokratiska processen. RA och landsarkiven har på olika sätt arbetat inom ramen för detta utbyte, varvid Landsarkivet i Visby (ViLA) haft en framträdande roll.

I ansökan redovisas de två delprogrammen "Arkivens roll i den demokratiska processen" och "Östersjöländernas gemensamma historiska arkiv". Det förra programmet avser kunskapsöverföring rörande modern arkivhantering och innefattar utbildningsprojekt rörande teknik, regelverk, tillsynsverksamhet och tillgängliggörande samt stipendieprogram och expertbistånd vid uppbyggnad av arkivorganisationen i Baltikum.

Det andra delprogrammet syftar till bevarande, uppbyggnad, spridning och utbyte av kunskaper och innefattar konserveringsprojekt, mikrofilmning, inventering och tillgängliggörande av kartor, utställningar, konferenser, publikationer av förteckningar och forskningsprojekt. Forskningsprojektet "Kommunikations- och förbindelsemönster i Östersjöns värld" (förkortas här KF) ingår i det samlade Östersjöprogrammet men har en sådan omfattning att det redovisas separat och mer utförligt än övriga projekt. Här kan noteras att för de sammanlagt 14 delprojekten anser sig RA behöva 30 milj. kr, varav enbart för KF erfordras under en treårsperiod nära 16 milj. kr.

Kommunikations- och förbindelsemönster i Östersjöns värld 1750–1940 (KF)

Idén till KF kläcktes av landsarkivarien Carl-Edvard Edvardsson i Landsarkivet i Härnösand (HLA). Där påbörjades 1996, som en utvidgning av att upprätta databaser genom att digitalisera vissa delar av HLA:s material, uppbyggnaden av en omfattande databas med namnet "Sveriges sjömän och handelsfartyg 1750–1939. I avsnittet under HLA i svenska Riksarkivets och landsarkivens årsbok 1997 (s. 294 f) meddelas att detta projekt redan har visat den enorma betydelse sjöfarten hade även i små kuststäder under tidigare århundraden. Redan då årsboken 1997 skrevs hade enbart för Härnösands sjömanshus ca 60.000 poster digitaliserats.

Under hösten 1996 föreslog Edvardsson att projektet skulle utvidgas till att också omfatta andra Östersjöstater. Vi skred omedelbart till verket. Ett urval av högskolor och universitet i Sverige och Tyskland uppmanades att planera vetenskapliga seminarier i anslutning till projektet. Vid höstmötet 1996 i Svenska Arkivsamfundet fick Edvardsson och jag tillfälle att utförligt presentera KF. Edvardsson skrev en PM 1997-01-14 Kommunikations- och förbindelsemönster i Östersjöns värld, som lades som bilaga till RA:s beslut i ärendet 1997-02-21, då en styrgrupp för KF inrättades med riksarkivarie Norberg som ordförande. Projektet skall finansieras med externa medel. I såväl styrgruppen som arbetsgruppen därunder ingår Edvardsson och undertecknad. Projektidén finns också redovisad i avsnittet under ViLA:s (Landsarkivet i Visby) avsnitt i Riksarkivets

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

och landsarkivens årsbok 1997 (s. 284f). Utifrån dessa texter ges i det följande en kortfattad presentation av KF.

KF, som startade våren 1997, skall drivas i samverkan mellan Sverige, Finland, Estland, Lettland och Litauen. I ett senare skede prövas om också Tyskland, Polen och Ryssland (S:t Petersburg och Königsberg) skall ingå. KF syftar till:

- att på kulturell och vetenskaplig grund främja förbindelserna mellan länder och folk i Östersjöregionen,
- att skapa medvetande om månghundraåriga förbindelser på kulturens och handelns område,
- att främja vetenskaplig forskning på KF:s tema,
- att främja handel och andra förbindelser genom att peka på de starka historiska ekonomisk-politiska band som förenar människorna i Östersjöregionen.

I regionens länder finns ett omfattande arkivmaterial, som ger fakta om arbetsresor, flyttningar och övriga kontakter mellan orter i de skilda länderna. Under våren 1997 besökte jag de tre baltiska staterna och slöt med generaldirektioner och arkivledningar preliminära överenskommelser om deras deltagande i KF. Med på resorna till Lettland och Litauen var Edvardsson. Förutsättning för det baltiska deltagandet var att dessa stater tillfördes externa medel och jag utfäste mig att senast under hösten 1997 lämna besked till de baltiska kontakterna om utfallet av RA:s begäran om 30 miljoner kronor. Under mellantiden lovade de baltiska arkivinstitutionerna att sända till ViLA översikter av det arkivmaterial, som kunde tänkas komma ifråga inom KF. Dessa översikter kom ViLA till del före min pensionsavgång i juni 1997 och har i kopia vidarebefordrats bl.a. till RA och HLA.

Arbetet i det fullskaliga projektet beräknas leda till de ovan nämnda målen samt till:

- en närmare samverkan mellan ländernas arkivförvaltningar
- ett närmande mellan arkivspecialister och vetenskapliga forskare på ett för båda kategorier viktigt område
- möjlighet till gemensamt utvecklingsarbete i att tillgängliggöra arkivinformation i fältet arkiv-IT
- möjlighet till kunskapsöverföring från länder med större erfarenhet av ny teknik till de delar av regionen där detta arbetssätt är mindre utvecklat.

Ett särskilt delprojekt inom KF är studiet av Handelshuset Donners arkiv, förvarat i i ViLA, som i den modernaste forskningen (Robert Bohns doktorsavhandling "Das Handelshaus Donner in Visby und der gotländischen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Aussenhandel im 18. Jahrhundert: eine Studie zur Handels- und Seefahrtgeschichte des Ostseeraums im Spätmerkantilismus, Köln 1989) har beskrivits som det bäst bevarade handelshusarkivet från andra hälften av 1700-talet i hela norra Europa.

Översikt av material i Baltikum till projektet KF

I det följande redovisas den information, som under våren 1997 sammanställts i baltiska arkivinstitutioner inför starten av KF. Mitt tack går här till alla som medverkat i detta arbete! Självklart kan det inte uteslutas att det finns ytterligare material i Baltikum, som kan vara av intresse för KF. Respektive arkivinstitutions sätt att beteckna bestånden har bibehållits i avsikt att underlätta kommande forskning i dem.

En särskild kommande uppgift blir, om Tyskland, Polen och Ryssland ansluts till projektet, att kartlägga dessa staters arkivmaterial av relevant karaktär för KF. Anslutningen från dessa staters sida är inte inräknad i den beräknade kostnad om nära 16 milj. kr, som RA angivit i sin skrivelse.

Tallinn

Rapporten på engelska rörande Tallinns stadsarkiv (Tallinna Linnaarhiiv) har skrivits av arkivarien där Juhan Kreem (ViLA dnr 1591/1996 S 002).

Inledningsvis konstateras att det finns vissa problem att hitta jämförbart material som det som finns i Sverige och delvis också i Finland. Någon motsvarighet till sjömanshus fanns inte i Estland. Inte heller markerar början av året 1750 i KF något nytt i Estlands historia. Den stora skiljelinjen är i stället det stora nordiska kriget då Ryssland tog över Sveriges baltiska provinser och Sveriges stormaktstid var över. Det påpekas att, eftersom skattelistorna finns bevarade fr.o.m. 1600-talets början, skulle det vara lämpligt att jämföra materialet från 1600-talet med motsvarande material från 1700-talet. Härigenom kan man få en uppfattning om förändringarnas betydelse före och efter det stora nordiska kriget. Bestånden i det följande är skrivna på tyska om intet annat anges.

1) Revaler Magistrat (Revals magistrat), Fond 230, n. (nimistu, förteckning)1 A.g. Schiffs-Steuerlisten (skeppsskattelängder).

Denna samling består av två delar. Den ena är från 1400- och 1500-talen och delvis publicerad av R.Vogelsang och den andra består av de s.k. "Portorienbücher". Portorielängderna (latin: portus = hamn) noterar de avgifter, som erlades i vissa hamnar, särskilt de baltiska, för varor, som infördes eller utfördes sjövägen. Portorium kan också beteckna en institution för upptagande av sådana avgifter. I portorielängderna finns noteringar om införsel och utförsel och ingår också

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

s.k. "Schuten Journal". Beståndet börjar 1617 med många luckor. Fr.o.m. mitten av 1600-talet är serien mer fullständigt bevarad fram till 1755. Beståndet från 1770 är också ganska tillfredsställande bevarat men från den senare delen av samma århundrade är materialet sporadiskt. Serien innehåller också enstaka kassaböcker avseende skepp på 1700-talet.

Portorielängderna registrerar de skatter, som erlades till staden Riga och koncentrerade sig därför på fartygens gods. Dessutom finns uppgift om skeppens ankomst- och avresetid, skepparens namn och skeppets hemmahamn samt skeppets vidare destination. Godset redovisas grupperat efter ägare, lastens omfattning och den skatt, som erlagts.

En del portorielängder återfinns också under B.a. Städtische Finanzen (stadens finanser), nämligen:

17. Diarium för portorielängderna, kaj- (Bollwerk) och hamnräkenskaper från 1600-talet.
39. Avgifter för kajplats (Pfahl- und Brückengelder) jämte portoriiräkenskaper 1634–1784.
62. Uppgifter om in- och utlöpande fartyg jämte uppgifter om portorieinbetalningen under 1600-talet samt den del av portorieinbetalningen 1762–1781, som tillföll staden Riga.

samt B.h. (Handel), nämligen:

10. Portorieräkenskaper 1671–1690.
41. Protokoll från skeppsprotester 1747–1783.
78. Under år 1789 till Reval inkomna fartyg jämte uppgift om besättningens antal och den tid som resan varat.

2) Revaler See- und Frachtgericht (Revals sjö- och frakträtt) 1757–1889, Fond 1213, n 1.

Under den tid då olika specialdomstolar utvecklades i Tallinn fanns det också en domstol, som sysslade med navigations- och godsärenden. Handlingar härifrån finns för tiden 1818–1889. Denna domstol upphörde samtidigt med upphörandet av Tallinns stadsmagistrat. Beståndet är inte påfallande stort men innehåller material av följande slag:

1) Sjöförklaringsakter 1818–1889 avseende sjöolyckor.
2) Förderungsakten 1871–1889. 74 akter.
3) Protokoll, utslag, korrespondens 1878–1889.

En del av materialet från denna sjörättsdomstol finns också i Revaler Magistrat, Fond 230, n 6, nämligen:

Sjö- och frakträttsprotokoll 1818–1835, 1840–1841, 1847, 1855, 1856, 1872, 1873.

431–439 Sjöprotestprotokoll från 1860–1880-talen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Härutöver finns ytterligare serier, som kan vara intressanta i KF. Några av dessa noteras i det följande. Det kan bereda svårigheter att på ett tillfredsställande sätt dataregistrera det aktuella materialet.

3) Revaler Magistrat, Fond 230

B.T. Admiralität und Portkontor (Amiralitets- och hamnkontor) 1719–1800.

Kontoret organiserades av Tallins hamnchefer. Innehåller PM för Tallinns stadsmagistrat, på ryska, ibland med översättning till tyska. Behandlar ärenden och bestämmelser mellan staden och den ryska flottan.

Korrespondens i stadsmagistraten:

n 11–II Korrespondens
521–525 skepp
884–852 hamnar
n 12 Korrespondens
147–151 hamnar, skeppsbygge, lotsväsen
269–270 skeppsfart, hamnbygge
307 handels- och sjöskatter

4) Revaler Börsen-Comité 1872–1944 Fond 116 n1

Här finns den rikaste samlingen för undersökningens senare period. Innehåller mestadels korrespondens. Tyvärr är handlingarna före första världskriget blott sparsamt bevarade.

Kommittén har också publicerat statistik och årsböcker över Revalhandeln (Beiträge zur Statistik des Handels von Reval und Baltischport 1880–1914). Denna publikation innehåller tidigare sammanställda översikter över gods, dess ursprung och destination, dock utan detaljerad information om skepp och besättning.

Tartu

Materialet i Tartus Historiska arkiv (Eesti Ajalooarhiiv) redovisas på tyska av arkivchefen där Priit Pirsko (ViLA dnr 216/1997 S 002).

Pärnaus Magistrat, Fond 1000

s (säilik, akt) 2114 akter rörande handelssjöfart 1852–1853
s 3509–3515 föreskrifter och korrespondens rörande 1770–1870
s 3517 handelsordning för staden Riga jämte tulltaxa över alla sjövägen utgående varor 1766
s 3536 redovisning månadsvis av exporterad säd och importerat salt 1769–1782
s 3537 redovisning av export av säd, lin, virke, kött och annnan lantproduktion och av import av salt genom köpmän och skeppare 1772
s 3538 redovisning från "stadsvågen" (des Stadtwägers) av sjövägen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

importerat salt 1798–1824
s 3539 redovisning av säd utskeppad från Pärnau 1799–1802
s 3593–3609 deklarationer över med skepp utförda varor 1750–1828
s 3624–3628 akter rörande salthandeln 1702–1877
s 3629–3631 akter rörande virkeshandel 1703–1862
s 3632 akter rörande fiskhandel 1703–1798
s 3634–3635 akter rörande export av korn 1762–1845
s 3642–3643 akter rörande handel med tobak och tobaksfabrikat 1720–1862
s 3646–3647 akter rörande tullväsendet 1720–1833
s 3653–3671 skrivelser från Pärnaus licenskontor rörande utrikeshandel, tullordning m m 1722–1877
s 3695 akter rörande skeppning av råg 1762–1763
s 3697–3698 akter rörande virkeshandel i Pärnau 1764–1829
s 3703 akter rörande årligen insända saltredovisningar 1768–1784
s 3705–3707 akter rörande sillhandel 1770–1838
s 3709 akter rörande inrättandet av ett packhus för försäljning av varor från inkommande köpmän, skeppare och matroser 1770–1772
s 3725–3727 akter rörande kontroll av import av varor 1785–1824
s 3730 akter rörande humlehandel 1786–1821
s 3736 skrivelser rörande smyghandel i Pärnau och Ahrensburg 1801
s 3749 akter rörande kött-, brännvins-, virkes- och saltpriser 1807–1857
s 3752 akter rörande handel med svavel och svavelsur kinin 1808–1851
s 3757 akter rörande tehandel 1812–1861
s 3760 akter rörande olaglig handel 1820–1859
s 3773 akter rörande krutförsäljning 1836–1868
s 3790 akter rörande import och export av varor över hamnen i Pärnau 1847
s 3800 akter rörande export av brännvin 1860
s 3946 akter rörande auktionering av från strandade skepp tillvaratagna varor 1785–1861

Pärnaus Magistrat, Fond 1000, n 2
s 5465–5470 längder över export av lin, hampa, blånor och säd samt import av salt 1803–1876

Magistraten i Baltischport, Fond 3064, n 1
s 100, listor för export och import och bestämmelser rörande kabotage (= restriktioner för det egna landets transportörer) 1880–1881

Spedition ”Thomas Clayhills und Sohn” i Tallinn, Fond 4924, n 1
s 924–932 längder över exporterade och importerade varor 1881–1924
s 1632–2557 brevväxling rörande export och import, sjöhandel och skeppsfart 1775–1872

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

s 4371 register över inkommande och avgående skepp 1896-1921
s 4470 a kopior av meddelanden från Reval till London, firma Lloyd, över ankomst och avfärd för skeppen 1855–1860
s 4529–4530 register över skeppens ankomst 1830–1861
s 4535, 4535a, 4536 register över skeppens ankomst och avfärd med uppgifter om skeppens hemmahamn, kaptenens namn, destination och ursprungshamn och redogörelser för lasten 1884–1911

Sporadiskt finns det också material i följande bestånd:
Estländska riddarskapet (Estländische Ritterschaft), Fond 854
Ösels riddarskap, Fond 957
Magistraten i Haapsalu, Fond 992
Magistraten i Narva, Fond 1646
Stadsförvaltningen i Haapsalu, Fond 2583
Stadsförvaltningen i Baltischport, Fond 3063
Stadsförvaltningen i Pärnau, Fond 3569
Tullförvaltningen i Ahrensburg, Fond 551
Tullförvaltningen i Narva, Fond 644
Tullförvaltningen i Reval, Fond 2481

Riga

Från Historiska arkivet i Riga (Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs) har ViLA erhållit en mer kortfattad på lettiska skriven översikt över de aktuella källbestånden (ViLA dnr 379/1997 S 002), där arkivbildaren, seriens namn och de aktuella åren anges. Därjämte har Sarmite Pijola, tidigare arkivarie i samma arkiv, på tyska i en särskild större undersökning beskrivit de aktuella bestånden (ViLA dnr 378/1997 S 002). I redovisningen nedan följs huvudsakligen Pijolas framställning. Det skall noteras att det är i stort sett samma arkivbildare och serier, som finns i de båda rapporterna. Historiska arkivet i Riga torde innehålla det till omfång och betydelse allra mest intressanta materialet för KF i hela Baltikum.

När det gäller den totala handeln i det område, som utgörs av nuvarande Lettland, intar sjövägarna den främsta platsen. Landets tre hamnar, Riga, Liepaja (Libau) och Ventspils (Windau) spelar här en viktig roll. Över Riga, som från andra hälften av 1700-talet och ännu i början av 1900-talet var Rysslands näst största hamn efter S:t Petersburg, transporterades en betydande del av den samlade exporten och importen från hela ryska kejsardömet. Härigenom skapade utrikeshandeln den ekonomiska grundvalen för det uppblomstrande stadsväsendet och påverkade också väsentligt uppbyggnaden och organiserandet av handelsstrukturen i området. Riga bedrev såväl sjö- som kontinentalhandel.

En särskild betydelse har bestånden i det tidigare stadsarkivet i Riga, vilket

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

arkiv under 1960-talet inlemmades i det nuvarande Historiska arkivet. I Historiska arkivet finns ett stort antal arkivbestånd, som ännu är föga genomforskade. De viktigaste bestånden för KF är:

acciskontoret (das Akzise-Kontor der Stadt Riga) nr 1744
vågkontoret (das Waage Kontor der Stadt Riga) nr 1858
das Wettegericht der Stadt Riga nr 1381
das Äussere Archiv Ratsarchiv Rigas nr 673
die Oberkanzlei des Rigaer Rats nr 749

Det omfångsrikaste och värdefullaste dokumentkomplexet över Rigas utrikeshandel och därigenom också över sjöhandeln under 1700-talet är tullängderna, som efter tullarten är uppdelade på skilda grupper. Tullängderna är inte fullständigt bevarade. Den största gruppen utgörs av accisjournaler och memoranda. Här kan man se sjöfartlinjerna och skeppets tillhörighet m.m. I kopieböckerna (Rollenbüchern) framträder allra tydligast importen från de västeuropeiska länderna.

Den fullständiga texten i accisjournalerna innehåller detaljerade uppgifter om skeppshandeln i Rigas hamn, inkommande och utgående frakter, varuomsättning för Rigas alla köpmän och varornas ursprungsland. Dessa uppgifter gör det möjligt att beskriva importen av varor till Riga och exporten av varor från Riga. Dessa källor finns i bestånd nr 1744, som omfattar åren 1749–1787.

Materialet i nr 1858 stammar huvudsakligen från andra hälften av 1700-talet (luckor under åren 1786–1873). I kassaböckerna för vågtullen ser man i detalj importen österifrån. Här finns ibland också notering om import västerifrån av kolonialvaror.

Beståndet 1381 innehåller merparten av de bevarade journalerna, memorialböcker, kassaböcker och handelskorrespondens med Rigas köpmän från 1700-talet, där firmornas organisation och utlandskontakter visar sig.

Beståndet 673 innehåller 1765 års handelsordning och uppgifter om handel med England, Polen, Litauen, Kurland och Ryssland samt med utrikes städer över Östersjön. Vidare finns här förteckning över landsvägarna från Litauen genom Kurland till Riga, instruktioner för stadsaccis, licens och portorium i Riga, Pärnau och Ahrensburg, ukas över tullfri utförsel av säd ur Rigas magasin till svenska kronan samt skrivelser från Rigarådet till generalguvernören i anledning av de sjö- och landvägen utgående varorna från S:t Petersburg.

Värdet av originaldokument från enskilda köpmän är välbekant. I Riga finns ett hittills föga genomforskat, dock tämligen komplett, arkiv från handelskontoret "Witte & Hücke" i Libau i nr 2516 omfattande åren 1747–1802. Här kan man följa detta kontors export och import och dess ekonomiska förbindelser med partners i väst.

Härutöver finns också arkiv från tre skeppsfartsällskap. "Melmsing & Grimm" med nr 1764 finns för tiden 1837–1940 bevarat med ca 1.000 akter. Arkivbestånd

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

från "Gaida" (1928–1940) och "Brali Zēbergi" (1928–1940) förvaras i samlingsbeståndet "Schiff- und Seefahrtsgesellschaften Lettlands, nr 2373). I detta samlingsbestånd finns korrespondens med det lettiska konsulatet för de skandinaviska staternas handelsflotta samt rörande lettiska fartyg på linjen Riga–Hamburg.

I "Kollektionen der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde Riga (nr 4038) och handskriftssamlingen nr 7363 finns enstaka men värdefulla uppgifter såsom register över importen till Riga 1767–1781 med uppgifter om handelslinjer, översikter avseende export, förteckningar över in- och utlöpande fartyg samt tabeller över import från Ryssland, Vitryssland, Polen, Litauen, Livland, Kurland etc.

Grundinformation om utvecklingen av Lettlands handelsstruktur under 1800-talet finns i beståndet efter den år 1816 grundade Rigas börsskommitté, nr 3143. Material finns inom åren 1817–1939. Eftersom det hörde till börsskommitténs viktigaste uppgifter att befordra handeln och sjöfarten, innehåller beståndet en betydande och talrik samling akter häröver (ca 3.000). Här finns också uppgifter om skeppshandel, bl.a. om hur skeppslinjerna för gods- och passagerartransport och skeppshandeln i Riga fungerade, och hur nya skeppslinjer inrättades.

Efter 1861, då den första järnvägen öppnades i Lettland, som förband Riga med Daugavpils (Dünaburg) och som med sin senare förlängning till den ryska staden Orel anslöts till det ryska järnvägsnätet, växte ständigt järnvägens roll som transportmedel. Härtill kom också utbyggnaden av järnvägsnätet västerut från Riga. En särskild betydelse fick de järnvägslinjer, som förband Lettlands hamnar med de stora järnvägsknutpunkterna i det inre av Ryssland: Riga–Orel, Libau–Romny, Riga–Pleskau, Windau–Ribinsk–Moskva. Uppgifter om utvecklingen av järnvägsnätet i Lettland och dess förbindelser med öst, väst och norr finns också i beståndet. Rigas börsskommitté deltog också i inrättande och finansieringen av telegraf- och telefonförbindelser och det bevarade materialet belyser detta.

Under mellankrigstiden 1918–1940 samordnades frågorna om utvecklandet av Lettlands handel av dess handelsministerium. I ministeriet fanns en järnvägsavdelning, (nr 4592), en vägavdelning (nr 1531) och en avdelning för post- och telegrafförbindelser (nr 1532). I sistnämnda avdelning liksom också i Lettlands aeroklubb (nr 1893) behandlades flygfrågor. När de första flyglinjerna inrättades i Europa, inkluderades också Riga fr.o.m. 1928 i detta system. Riga fick flyglinje till Berlin, Königsberg, Tilsit, Danzig, Tallinn, Kaunas, Helsingfors, Stockholm, Warszawa, Leningrad och Moskva m.m.

Material av andrahandsintresse finns också i ytterligare bestånd i Historiska arkivet. Exempelvis kanslierna för de baltiska, livländska och kurländska generalguvernörerna (nr 1, 3 och 412), de livländska och kurländska guvernementsförvaltningarna (nr 4, 96), den administrativa-juridiska avdelningen i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lettlands utrikesministerium (nr 2574) och Lettlands statliga statistikförvaltning (nr 1308).

Vilna

Från Lietuvos Archyvų Departamentas (Lithuanian Archives Department) har chefsarkivarien Viktoras Domarkas på engelska beskrivit de aktuella bestånden, som mestadels belyser tidsperioden 1920-1940 (ViLA dnr 720/1997 S 002).

The Cabinet of Ministers 1918–1940, Fond 923
Ap.1 B. 2, 374, 469, 682, 1040
Avtal och överenskommelser om handel och sjöfart med stater i den baltiska regionen, korrespondens rörande ratifikationer, statistik rörande skepp, som anlöpt hamnen i Klaipeda.

Utrikesdepartementet 1919–1940, Fond 383
Ap.7. B. 395, 509, 1177, 1178,
Ap.9. B. 56, 101, 117, 118, 120, 135, 237, 248-250
Avtal och utkast till avtal rörande handel och sjöfart med andra stater, PM av det litauiska sändebudet Svickas om bildandet av handelsflotta, beställning och byggande av skepp, omsättning av skepp i Klaipeda, korrespondens rörande skeppning av gods från Sverige, Finland och Estland.

Transportministeriet 1918–1940, Fond 386
Ap.1. B. 330, 343, 351, 444, 464, 483, 492, 523, 538, 562, 674, 675, 754, 802, 803, 897, 913, 940, 944, 1083, 1092, 1192, 3152.
PM av den litauiska sjömansunionen rörande den nationella flottan, PM av skeppsadministration i rättsliga frågor, anteckningar från sammanträden i Klaipedas hamn, dokument rörande organisation och utvecklande av den nationella handelsflottan, registrering av handelsskepp och laster, kategorier av skepp och deras utrustning, lastning och urlastning och utgifter härför, uppgifter om skeppsfart, skepp ägda eller hyrda av Klaipedahamnen med uppgifter om skeppsnamn, tonnage, skeppsbyggnadskompanier, namn på skeppsförsäkringsagenturer, reguljära skeppslinjer till Finland och Sverige. Statistik rörande skeppsomsättning och skeppning i Klaipedas hamn. Översikt över arbete utfört i Klaipedas hamn, rapporter om import och export. Dokument rörande sjömän, deras utbildning, placering på skolor och i hamnar utrikes, korrespondens rörande detta.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Finansministeriet 1919–1940, Fond 387
Ap. 6. B.109, 168, 693, 716, 731, 1645, 1727, 2210, 2234, 2274, 2293, 3175, 3371.
Krav från finansministeriet om avdrag på f.d. anställdas löner. Vissa ortsuppgifter. Identitetskort, certifikat, listor över f.d. anställda för återkallande av uppgifter i utrikesdokument och andra dokument.

Industri- och handelsavdelningen under finansministeriet 1919–1940
Ap. 1. B. 198–210, 219–221, 5-460–466, 470–481, 501–502, 707–717, 731–734, 850–857 etc.
Ap. 2, B. 53, 343, 348, 648, 729, 906, 966, 1236, 1709, 2070, 2071.
Ap. 3. B. 283–285, 800, 952, 1268, 1447, 1454, 2560.
Ap. 4. B. 129.
Handels- och sjöfartsavtal och utkast härtill med utländska stater, bestämmelser om import av gods, PM av grundarna till Lithuanian Sea Navigation och handelskompani, dokument rörande etablerandet av litauiska handelsflotta, skeppsbygge, aktiviteter av det litauiska köpmannasällskapet i Klaipedaregionen, rapporter rörande upphävande av handelskontrakt, uppgifter om importerat gods, varulistor, information om handel med olika länder, tariffer och deras fluktuationer, korrespondens härom.

Union of Cooperation Companies 1923–1940, Fond 599
Ap. 3. B. 671, 811, 849, 1028, 1284, 1257 etc.
Korrespondens med utrikeskompanier rörande försäljning och köp av gods. Med uppgifter om namn på skepp, kaptener, skeppsrutter, kvantiteter och beskrivning av skeppat gods. Korrespondens med handelskompaniet "Sandelis" rörande i- och urlastning. Med rapporter och statistik rörande handel och sjöfart med andra handelskompanier.

The Chamber of Commerce, Industry and Crafts 1919–1940, Fond 987
Ap. 1. B. 22, 32, 51, 52, 56, 57, 61, 143, 193, 194, 237, 480, 524, 525, 753.
Ap.2 .B. 17–19.
PM om inrättandet av den litauiska handelsflottan, PM av kommissionen för tariffer och kontrakt rörande handel och tariffer för transitgods, dokument rörande inrättandet av och aktiviteter i styrelsen för import och export av varor sjövägen, avtal, överenskommelser, översikt över handel och sjöfart, statistik över utrikeshandel, hamntariffer rörande varor importerade till Litauen, avgifter för lastning, dokument rörande utrikes köpmäns besök i Litauen, samarbete med baltiska stater på sjöfartsområdet, mötet 1930 i Riga med de baltiska staternas ekonomiska representanter, handelskompaniet "Lietuvos Baltijos Loidas", baltiska sjöhamnar.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Stock Company "Maistas" 1923–1940, Fond 874
Ap. 1. B.13, 15–17, 23–30,33, 34, 47–50 etc.
Ap. 2. B.12, 13, 60–62, 120, 124–129, 133–135, 137.
Styrelsebeslut om inköp av fartyg, dokument om försäljning av skeppen "Maistas", "Rimfrast" och "Barfrost" till bolaget "Lietuvos Baltijos Loidas", information om import och export av varor samt lastning och försäkring av skepp. Ansökningar från sjömän om arbete på skeppen. Skandinaviska marknadsbestämmelser för varor importerade från Litauen, korrespondens med svenska företag om export av matvaror.

The Central Union of Dairy Enterprises "Pienocentras" 1919–1940, Fond 1675
Korrespondens med ministerier och centrala myndigheter rörande inrättande av skeppsfond, bestämmelser rörande de skandinaviska marknaderna och andra bolag för mejeriprodukter.

The Lithuanian Cooperatives Union "Linas" 1931-1940, Fond 1298
Information om "Linas" export med detaljer rörande kvantitet och beskrivning av exporterat gods. Korrespondens med agenturen för kontroll av export av lin och blånor.

Lithuanian Seaman Union 1923-1940, Fond 1744
Ap.1. B4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 18, 20, 21, 26, 27, 36, 45.
Korrespondens med institutioner och personer rörande inrättande av sjöskola och villkor för tillträde till skolan, listor över sjömän och deras utbildning. Korrespondens med transport- och finansministerierna rörande inrättande av nationell flotta.

Material rörande organiserande av den litauiska flottan, detaljer om enskilda skepp (namn, kaptener). Redovisning av villkor för sjöfart på lettiskt territorium utställda av det lettiska sjöfartsministeriet 1923-24. Lista över statsägda skepp i nationella flottan i Klaipedas hamn.

Några litteraturanvisningar

Litteraturen med anknytning till KF är svår att överblicka och förutsätter kunskap i flera språk. I det följande ges några anvisningar om författare, närmast utifrån den lista häröver som Pijola redovisat och som avser främst Lettland (verken är skrivna på lettiska, ryska och tyska):

A. Aizsilnieks, J. Bērziņš, V.V. Dorosenko, I. Grasmane, V. Pāvulāne och G. Straube.

Härutöver kan också hänvisas till "Seehandel und Wirtschaftswege Nordeuropa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

im 17. und 18. Jahrhundert", bearbetad och utgiven av Klaus Friedland och Franz Irsigler på Scripta Mercaturae Verlag, Ostfildern 1981. Vice direktören Valda Petersone i Riga har fäst min uppmärksamhet på denna skrift, som hade som tema "Commercial relations between Eastern Baltic areas and foreign countries" vid den sjunde internationella ekonomihistoriekongressen i Edinburgh 1978. Här skriver bl.a. Vasilij Dorosenko (också nämnd i Pijolas rapport) om källor till Rigahandeln, den på bl.a. Gotland välkända Elisabeth Harder-Gersdorff om östbaltisk handel på 1700-talet och den i gamla DDR- och Greifswald-sammanhang aktiva Maria Boigucka om handel mellan Gdansk och Stockholm (se härom även Körner, Hanseforskning i tyskt och internationellt perspektiv, Gotländskt Arkiv 1997).

Rykande aktuell för KF och även andra stora dataregisteringsprojekt bör bli uppsatsen av Christopher J.French, Kingston University, i Archives vol.XXII, okt.1997, "Computerizing London's eighteenth-century maritime activity". I KF finns ju som ovan nämnts idén om gemensamt utvecklingsarbete på fältet arkiv-IT.

Framtiden

Denna uppsats har skrivits i februari 1998, då Östersjöns statschefer möttes i en andra omgång efter Visbymötet 1996. De stora förhoppningar, som vi från svensk arkivsida knöt till den s.k. Östersjömiljarden, infriades tyvärr inte trots att Visbydeklarationen starkt betonade satsningen också på kulturellt samarbete i Östersjöregionen och trots att svenska arkivtjänstemän var tidigt ute i samarbete med de baltiska kollegorna.

I samband med Rigamötet 1998 har den svenske statsministern preliminärt ställt i utsikt en ekonomiskt fortsättning av Östersjömiljarden för fortsatt samarbete. Sker så har det svenska Riksarkivet möjlighet att återkomma i förnyad ansökning. Det blir då ett viktigt strategiskt problem hur ansökan skall läggas upp för att bli framgångsrik.

Planen från arkivsidan har hela tiden varit att först erhålla anslag från Statsrådsberedningen, därefter gå vidare med EU-ansökningar och slutligen vända sig till särskilda fonder och stiftelser, bland dem Soros baltiska stiftelser. Det får emellertid inte ta för lång tid innan projektet KF kan sjösättas. De preliminära överenskommelser, som vi nådde våren 1997 med generaldirektionerna och arkivledningarna i de tre baltiska staterna är en färskvara med begränsad hållbarhet.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Henrik Lilius

SENATENS ARKIV SOM ARKITEKTURHISTORISK KÄLLA

Konsthistorien utforskar konstverket ur många olika synvinklar. Oftast ses konstverket som ett historiskt fenomen, vilket betyder att konstverket tolkas i sin historiska kontext oberoende av den aktuella problemställningen. Härav följer att konsthistorien mycket ofta måste tillämpa den historiska metoden framför allt i form av källstudier; de används både som utsagor och berättelser. Orsaken till behovet att använda historiska källor är inte svår att finna. Konstverket innehåller ofta egenskaper som existerar i konstverket, som kan iakttagas men som inte kan tolkas direkt ur konstverket, tolkningen måste ske med hjälp av historiska källor. Som exempel på detta är inom bildkonsten t.ex. de ikonografiska och ikonologiska problemena. I de fall där konstverket är varken signerat eller daterat är attribueringen eller dateringen av konstverket tillförlitligast om man finner dessa uppgifter i skriftliga källor. Men så är ju inte situationen alltid och därför har konsthistorien utvecklat metoder (bl.a. den s.k. stilhistoriska metoden) som kan tillämpas i de fall där inga skriftliga källor finns att tillgå. Men framför allt baseras de problemlösningar som gäller konstverkets kontextuella dimensioner på skriftliga källor.

Konstverket skapar skriftliga källor i en varierande grad. Helt generellt kan man säga att ju mera offentligt ett konstverk är, desto sannolikare är det att dess uppkomst har lämnat efter sig skriftliga källor, och omvänt ju mera ett konstverk har "privat" karaktär, desto mindre har det lämnat efter sig skriftliga källor. T.ex. inom arkitekturen betyder detta att det i samband med planeringen och uppförandet av offentliga byggnader har uppkommit flera skriftliga källor än då det gällt en privat byggnad. Detta beror på att de offentliga byggnaderna uppkommer inom ramen av ett kontrollerat administrativt system. Privatbyggnaderna kan väntas ha "skapat" skriftliga källor först i takt med att byggnadsgranskningen växt fram. Så är det t.ex. osannolikt att man finner skriftliga dokument i de administrativa källserierna om uppförandet av ett bondhus före 1900-talets början. Visserligen kan det finnas källor i privatarkiv och en skicklig arkivforskare kan hitta uppgifter om byggnader i indirekta källor såsom t.ex. i bouppteckningar, i kartmaterialet osv.

Arkitekturhistorien är mycket beroende av arkivkällor och om vi tänker på 1800-talet är senatens arkiv i en specialställning med tanke på rikedomen av källor beträffande den offentliga byggnationen.[1] Som ett exempel på detta kommer jag i det följande att beskriva den offentliga byggnadens arkitektoniska byggnads- och planeringsprocess såsom den kan redas ut just med hjälp av senatens arkiv; beskrivningen gäller tiden 1811–48, dvs. fram till 1848 då länsarkitektsystemet skapades. Beskrivningen av processen sker med hjälp av

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fängelsearkitekturen,[2] men processen var i princip helt liknande beträffande de övriga offentliga byggnadstyperna.

Det svenska och finska fängelsesystemet bestod av olika typer av fängelser. Fr.o.m. 1635 fanns det ett nät av s.k. kronohäkten och till dem kom sedan på basen av 1734 års lag häradshäkten, fästningsfängelser, arbets- och korrektionshus samt spinnhus. Sedan 1635 hade vi i Finland sex kronohäkten: i slotten i Tavastehus, Viborg, Åbo och Kastelholm, samt i Helsingfors och Uleåborg; efter den nya länsindelningen 1775 kom till dessa ännu kronohäktena i Heinola och Helsingfors. Ett fästningsfängelse grundades på Sveaborg samtidigt med att fästningens byggnadsverksamhet inleddes 1748, arbets- och korrektionsinrättningen på Sveaborg grundades 1804 och spinnhuset i Åbo 1738 och i Willmanstrand 1817.[3]

Under den svenska tiden bar landshövdingarna det primära ansvaret för fångvården och kontrollen över fängelsebyggnaderna. Men genast under ryska tidens första årtionde satte man i gång med en omfattande fängelsereform. Huvudprinciperna för reformförslaget fastslogs i författningen om fångvården 1816.[4] Beträffande fängelsebyggnaderna betydde författningen ett omfattande försök att förbättra fångarnas hygieniska förhållanden: att minska på trängseln i fängelserna genom att fastslå en minimigolvyta per fånge i fångrummen, att ge möjligheter till den s.k. separationen genom att förutsätta att det fanns ett tillräckligt antal fångrum för varje fångtyp och de båda könen osv. Författningen utgick från att alla kronohäkten skulle utvidgas enligt det fastslagna rumsprogrammet och ifall detta inte var möjligt förutsatte man en nybyggnad.

Förordningen gav upphov till en omfattande planerings- och reparationsverksamhet inom fängelsebyggnaderna. På ekonomiska grunder tillbakavisades emellertid de flesta förslagen till nybyggnader och verksamheten koncentrerades på olika typer av utvidgningar och reparationer av de existerande fängelsebyggnaderna. Före 1845, då en ny fängelsereform sattes i gång uppförde man endast två nya kronohäkten, i Kuopio (1818/1827–30) och i S:t Michel (1840–43).

Besluten beträffande fångvården och kronohäktenas byggnader gjordes av senatens ekonomiedepartement, för arbets- och korrektionsinrättningens vidkommande av senatens plenum. Ärendena beträffande kronohäktena behandlades i ekonomiedepartementets plenum, men under några år under 1810-talets slut, efter att departementet hade delats i två avdelningar, gick byggnadsärendena till första avdelningen. Antagligen visade sig systemet snart vara besvärligt och man återgick till att behandla ärendena i departementets plenum. I de fall länets stat inte räckte till en nybyggnad eller en omfattande utvidgning av ett existerande kronohäkte utan man måste anhålla om ett särskilt anslag från K. Maj:t, fattades besluten av senatens plenum.

Å andra sidan organiserades den allmänna byggnadsverksamheten i Finland

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

genom att man 1811 grundade "Intendents-Embetet", eller intendentskontoret, som verket senare kallades. Intendentskontorets instruktion[5] följde i stora drag de bestämmelser som existerade redan under den svenska tiden. Ritningar med kostnadsförslag för alla offentliga byggnader skulle genom landshövdingarna sändas till K. Maj:t och efter att intendentskontoret hade "de samma öfwersett, gillat, ändrat eller å nyo uppgjort" godkännas av senaten. Ifall det inte på orten fanns någon yrkeskunnig byggmästare kunde de vederbörande anhålla om ritningar direkt av intendentskontoret. I princip skulle alla offentliga byggnader uppföras av tegel eller sten och trä fick användas endast med K. Maj:ts särskilda tillstånd.

På länsplanet kontrollerade landshövdingarna den allmänna byggnadsverksamheten och alltså även fängelsebyggnaderna. I det praktiska handhavandet av byggnadsärendena på det lokala planet hade även städernas magistrater en central ställning.

Något senare, då intendentskontoret i maj 1812 avgav sitt utlåtande beträffande kronobyggnaderna i Kymmenegårds län, föreslog intendenten Charles Bassi att någon av intendentskontorets tjänstemän alltid skulle besöka byggnadsplatsen då det var fråga antingen om ett nybygge eller en stor reparation. Han skulle undersöka byggnadsgrunden och ta reda på de lokala priserna på byggnadsmaterialen och arbetslönerna för att kunna göra ett tillförlitligt kostnadsförslag. Senaten ansåg emellertid det inte vara nödvändigt att ge ett sådant allmänt förordnande, utan varje tjänsteresa skulle avgöras in casu. Däremot fick intendentskontoret i uppgift att göra upp en modell för kostnadsförslagena och slutsynen av byggnadsarbetena.[6] År 1813 var Bassi färdig med det mycket detaljerade schema för uppgörandet av kostnadsförslag för såväl nybyggnader som reparationer.[7]

År 1820 preciserades på senatens förslag ytterligare bestämmelserna beträffande underhållet av kronans byggnader.[8] Senare gavs även några andra förordningar för att underlätta planeringsprocessen.

I samband med repareringsarbetena av spinnhuset i Willmanstrand 1823 fäste Bassi senatens uppmärksamhet på att intendentskontoret måste ha tillgång till uppmätningar (planer, fasader och sektioner) av alla kronans byggnader för att verket skulle kunna ge preciserade utlåtanden över de insända kostnadsförslagen.[9] Initiativet resulterade dock endast i att man utförde uppmätningsritningar av spinnhuset i Willmanstrand och fästningen i Kexholm.[10]

I praktiken utformades relativt snabbt ett fast schema för planeringsprocessen. Initiativet i byggnadsärendena togs på det lokala planet ofta av landshövdingen eller av magistraten eller så kom det från senaten.[11] Tänker vi först på underhållet av de existerande fängelsebyggnaderna följdes deras skick upp av landshövdingarna och magistraterna, i Vasa och i Uleåborgs län av häradsrätterna.[12] Heinola bildade även ett undantagsfall eftersom där inte fanns någon magistrat; i Heinola

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

svarade länsfogden och kronolänsmannen för dessa uppgifter. Också på Åland var situationen avvikande eftersom kronohäktet där låg invid Kastelholms slott. Där sörjde kronofogden assisterad av nämdemännen för häktets underhåll.

Oftast anmäldes reparationsbehovet dock av fängelsets vaktmästare som bäst kände till de aktuella förhållandena. Denne vände sig till magistraten eller direkt till landshövdingen. I det förra fallet vände sig magistraten till landshövdingen, som gav order om att låta utföra en syn av byggnaden och att göra ett förslag för de åtgärder som ansågs vara nödvändiga. Synemännen utsågs av magistraten. Dessa var ofta medlemmar av magistraten och de assisterades efter behov av lokala yrkesmän: murare, glasmästare, timmermän osv. Synen resulterade sällan i ett ritat projekt. Oftast beskrevs situationen och reparationsåtgärderna bara i syneprotokollet och i anslutning till det uppgjordes ett material- och kostnadsförslag för avhjälpandet av de iakttagna bristfälligheterna. Dessa dokument sändes till landshövdingen som tog ställning till de föreslagna åtgärderna och remitterade dokumenten med sina kommentarer till senaten. Ifall han förordade det aktuella förslagets godkännande, anhöll han ofta redan i detta sammanhang av senaten om tillstånd till att få bjuda ut arbetet på ackord eller under speciella förhållanden rätt att låta utföra arbetet som räknearbete. I anslutning till kostnadsförslaget förutsattes att landshövdingen hade en förteckning över de lokala priserna både på arbetslönerna och byggnadsmaterialen; dessa inbad landshövdingen av magistraterna. Senaten remitterade sedan saken till intendentskontoret för utlåtande. Beträffande kostnadsförslagen avgjorde intendentskontoret ofta avdrag,[13] korrigerade då och då räknefel och inte sällan måste verket konstatera att uppgifterna var så bristfälliga, att inget utlåtande kunde ges; t.ex. måtten på byggnaden kunde fattas. I några fall krävde verket dessa uppgifter, i andra fall konstaterades att kostnadsförslaget sannolikt svarade mot de blivande kostnaderna och sakens avgörande lämnades åt senaten. Efter att verket hade avgett sitt utlåtande gav senaten landshövdingen rätt att bjuda ut arbetet på ackord eller att låta utföra det som räknearbete; i det senare fallet fick inte byggnadskostnaderna överskrida kostnadsförslaget.

Utbjudandet av ackorden skedde antingen genom resp. stads magistrat eller landskontoret. Det lägsta anbudet måste antas och förutsättningen för godkännandet var att ackordsumman inte översteg kostnadsförslaget. Magistraten sände ackordavtalet med borgen till landshövdingen som sedan vidarebefordrade dokumentet till senaten. Senaten godkände avtalet och gav lov att utföra arbetet; givetvis kunde senatens beslut ha även ett annat innehåll. Efter att ackordavtalet hade godkänts av senaten och dokumenten returnerats till landshövdingen betalades hälften av ackordsumman i förskott ur länsränteriets medel till entreprenören, resten fick entreprenören efter att arbetet vid slutsynen hade godkänts. Om det var fråga om omfattande arbeten skedde utbetalningen i tre rater, den första raten utbetalades efter att ackordavtalet hade undertecknats, den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

andra då byggnadsarbetet hade kommit till vattentaket och den tredje efter att arbetet vid slutsynen hade blivit godkänt.

Ifall man vid slutsynen hade märkt bristfälligheter i arbetets utförande, indrogs vid utbetalningen av den resterande raten en summa som svarade mot kostnaderna för resp. arbeten och denna restsumma utbetalades efter att de ifrågavarande arbetena hade utförts och blivit godkända. Ansvaret för slutsynen låg hos landshövdingen, men i praktiken utfördes den av magistraten, i Heinola och i Kastelholm av kronolänsmannen och kronofogden. Då slutsynen hade hållits sändes protokollet med kostnadsförslaget och räkningarna till senaten och landshövdingen anhöll samtidigt om den s.k. avföringen av de utbetalade medlen. Men innan senaten godkände avföringen sändes dokumenten ibland, i synnerhet då det var fråga om räknearbeten, ännu till revisionskontoret, i några fall både till kammar- och räkenskapsexpeditionen och revisionskontoret och först efter dessa verks utlåtande berättigades landshövdingen att avföra kostnaderna från ett moment som kallades "reparations kostnader å kronans hus". Då detta beslut genom kansliexpeditionens brev anmäldes till landshövdingen var byggnadsprocessen i princip avslutad.[14]

Om alltså landshövdingarna svarade för kontakten med senaten för kronohäktenas vidkommande, kunde däremot direktionen för spinnhuset i Åbo handha byggnadsärendena direkt med senaten; i Willmanstrand gick saken dock genom landshövdingen. I andra avseenden följde processen den ovan beskrivna vägen.

I februari 1813 preciserades förfarandet vid entreprenadauktionerna.[15] Det hände nämligen ibland, i synnerhet då det gällde mindre arbeten eller då entreprenörerna inte ansåg det vara möjligt att utföra arbetet enligt det fastställda kostnadsförslaget, att ingen åtog sig arbetet då det första gången bjöds ut eller att budet avsevärt översteg kostnadsförslaget. Detta förorsakade konfusion bland landshövdingarna och senaten ansåg det därför vara nödvändigt att precisera handlingsmönstret: man förordnade att om erbjudandena var högre än kostnadsförslaget förutsatte, skulle efter en lämplig tid en ny ackordtävlan utan en vidare anmälan till senaten anordnas och det i detta sammanhang gjorda lägsta anbudet skulle godkännas också ifall att det översteg kostnadsförlaget.

Gällde det sedan en nybyggnad var processen mycket lik den förra. Ofta gjordes ett lokalt utkast till nybyggnaden. Detta utkast avsåg vanligtvis en precisering av rumsprogrammet och bestod sålunda oftast bara av en planritning. Endast i undantagsfall ritades också byggnadens huvudfasad.[16] Ett lokalt material- och kostnadsförslag följde med. Det är endast sällan möjligt att utreda vem som hade gjort dessa utkast eftersom upphovsmannen inte nämns i dokumenten, utkasten är osignerade och i de flesta fall har de dessutom förkommit under planeringsprocessen; man blir medveten om projektens existens endast genom de skriftliga källorna.[17] Landshövdingen sände dokumentena till senaten som alltid bad om intendentskontorets utlåtande om projektet. Verket ritade

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

alltid om projektet och gjorde ett nytt kostnadsförslag och dessa sändes sedan till senaten. I några fall hörde senaten även det centrala ämbetsverk till vilkens område resp. byggnad hörde, för fängelsebyggnadernas vidkommande prokuratorsämbetet; detta skedde visserligen mycket sällan. Senaten godkände sedan projektet eller anhöll genom generalguvernören och ministerstatssekreteraren om kejsarens stadfästelse för det. Projektet godkändes av senaten eller kejsaren uppenbarligen beroende på varifrån medlen kom. Om nybygget bekostades med ett särskilt anslag behövdes för detta kejsarens godkännande, om medlen däremot kom från länsstyrelsens normala stat för fångvården, räckte det antagligen med att senaten godkände projektet.[18] Efter godkännandet av förslaget inleddes byggnadsarbetena på samma sätt som i fråga om reparationsarbetena.

Planerings- och byggnadsprocessen var alltså mycket lång, byråkratisk och tidskrävande. Den byråkratiska karaktären understryks av det faktum att alla, också mycket små byggnadsärenden, som kostade t.ex. bara några rubel bas., måste gå denna långa väg.

Landshövdingarna sökte olika slags utvägar för att undvika denna mångfasiga rond från det lokala planet till senaten och tillbaka. Ett sätt var att arbetet anmäldes till senaten först efter att det redan blivit utfört. Motiveringen i dessa fall var oftast att man hade varit tvungen att utföra det ifrågavarande arbetet på grund av den instundande vintern. Senaten godkände nog förfarandet, men anmärkte under 1810- och 1820-talen alltid på att landshövdingen inte hade förfarit enligt författningarna. Ett annat sätt att spara på tid var att anhålla om tillstånd till att utföra arbetet som räknearbete. Från 1820-talet skedde det också allt oftare att man i stället för att först sända kostnadsförslaget till granskning, sedan bjuda ut arbetet på ackord och här efter sända det undertecknade ackordavtalet till senaten, sände både kostnadsförslaget och det redan undertecknade ackordavtalet samtidigt till senaten.

Senaten blev medveten om processens besvärlighet och 1823 utfärdades slutligen ett cirkulär, enligt vilket landshövdingarna fick rätt att låta utföra byggnadsarbeten som inte överskred 150 rubel bas. utan en förhandsanmälan till senaten, dock med förbehåll att arbetet inte överskred kostnadsförslaget. Landshövdingarna var trots detta skyldiga att göra en relation om de utförda arbetena.[19]

Trots dessa "lättnader" kan man märka att landshövdingarna i synnerhet fr.o.m. 1830-talet började tröttna på denna byråkrati och att de oftare än tidigare lät utföra reparationsarbetet och informerade senaten om saken först när de anhöll om att medlen skulle avföras. Landshövdingen Klinkowström förfor under sina landshövdingeår i Viborg 1820–24 nästan systematiskt på detta sätt. Då senaten 1821 gav en order om en årligen återkommande slamning av fångrummen fick denna uttryckligen skötas direkt på det lokala planet och senaten inkopplades endast för avföringen av kostnaderna.[20] Trots allt var byggnads-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

processen genomsnittligt både långvarig och besvärlig.

Landshövdingarna synes också ha tröttnat på fängelsebyggnadernas dåliga skick och de upprepade reparationerna av dem. Redan 1816, då landshövdingen i Kuopio sände ett kostnadsförslag till reparationer av häktet i Kuopio, skrev han att det "hafva åter bristfälligheter uppkommit... hvilket årligen måste inträffa, så länge den af mig föreslagna flyttningen af...byggnaden inte winner...bifall".[21] Och landshövdingen i Kymmenegårds län kallade stockhuset i Heinola 1841 det "till Läne Häkte begagnade gamla murkna hus".[22]

Ibland ansågs det vara nödvändigt att för ett stort och krävande nybygge utse en kontrollant för arbetet. Så skedde t.ex. i samband med byggandet av arbets- och korrektionshuset i Tavastehus och fängelset i S:t Michel. I några fall ville man också att intendentskontorets tjänstemän skulle övervaka byggnadsarbetet, någon del av det eller att någon representant för verket var närvarande vid slutsynen. Så skedde bl.a. i Kuopio och S:t Michel.

Vad entreprenörerna beträffar varierar de givetvis mycket. En viss trend kan dock ses, nämligen den att fängelsets vaktmästare ofta åtog sig att utföra små reparationsarbeten, i synnerhet om arbetet utfördes som räknearbete. Bland övriga yrkesgrupper som påträffas bland entreprenörerna bör främst nämnas handelsmännen: A. Kuritoff gjorde nästan alla arbeten, stora och små i Tavastehus på 1830-talet, handlanden G.E. Pychlau likaledes både i slottshäktet och spinnhuset i Åbo, och C.Fr. Savander (ca 1827–32) i spinnhuset i Willmanstrand på 1830-talet osv. Av rådmän förekommer P. Brännlund som entreprenör under 1810-talet i Kuopio. Till dessa kan bifogas murare, glasmästare och många andra yrkesgrupper.

Ett intressant exempel på en entreprenör är arrendatorn, skattebonden A. Kippo från Lochteå, som 1826 erbjöd sig att uppföra det nya kronohäktet i Kuopio.[23] Det var redan i sig själv relativt vågat av en bonde från Österbotten att göra ett anbud på en stor tegelbyggnad, ochnågot nästan "rörande" ligger i det faktum att alla de 20 bönder som gick i borgen för Kippo undertecknade med ett bomärke. De stora entreprenörerna från Helsingfors synes däremot inte ha byggt fängelser utanför huvudstaden.

På grund av att byggnadsverksamheten inte har undersökts med tanke på entreprenörerna kan man inte dra slutsatser beträffande entreprenörernas övriga verksamhet, men sannolikt är att dessa entreprenörer ingalunda hade specialiserat sig på fängelsebyggnader. Att de samma entreprenörerna återkommer i många reparationssammanhang beror främst på att de kände till byggnaden i fråga.

En detalj bör ännu nämnas. Konduktören vid intendentskontoret Anton Wilhelm Arppe fungerade i flera sammanhang som entreprenör vid reparationer av slottshäktet i Åbo omkring 1814/16 och även av andra kronobyggnader. Efter att senaten blev medveten om detta, förbjöd senaten 1818 alla tjänstemän vid intendentskontoret att fungera som entreprenörer vid alla offentliga

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

byggnadsarbeten.[24]

Ibland, men förvånansvärt sällan, uppstod det stridigheter mellan entreprenören och byggherren på grund av att arbetet inte var godtagbart eller av att entreprenören sade upp ett redan undertecknat ackordavtal.

Denna beskrivning av planeringsprocessen har alltså gjorts på basis av källorna i senatens arkiv. Och detta är endast ett av de många arkitekturhistoriska problem som kan och måste lösas genom den historiska metoden och på basis av källorna i senatens arkiv.

Noter

[1] Givetvis finns det en hel rad andra centrala källserier både i centralmyndigheternas och lokalsamhällenas arkiv som måste användas allt efter situationen.

[2] Detta material har samlats i samband med en omfattande, tills vidare opublicerad studie över fängelsearkitekturen i Finland 1635–1845.

[3] Denna förteckning innehåller inte de anstalter som grundades senare under 1800-talet.

[4] Senatens ekonomiedepartementets prot. 21.11.1816; Senatens kansliexpedition till landshövdingarna 21.11.1816 (RA, Helsingfors). Samling af Bref I, 195-209. Helsingfors 1821.

[5] Författningssamlingen 3.9.1811.

[6] Sen. kansliexpedition till intendentskontoret 11.8.1812 (RA, Helsingfors).

[7] Sen. kansliexpeditions miss. 23.3.1813 (RA, Helsingfors); Samling af Bref I, 77-78.

[8] Sen.kansliexpedition till K. Maj:t 8.2.1820; Sen. BD 286/21 1820; statssekreteraren till generalguvernören 18.5.1820; generalguvernören till senaten 15.6.1820 (RA, Helsingfors). - Sen. finansexpeditions prot. 21.6.1820 (RA, Helsingfors).

[9] Sen. BD 57/180 1823. Bassi till senaten 19.6.1823 (RA, Helsingfors).

[10] Sen. ekonomiedepartements prot. 1.7.1823 (RA, Helsingfors). - Om ritningarna betr. spinnhuset i Kexholm jfr Kartsamlingen: Rak.H II Ied 107:1–4 56 M 7/10 (RA, Helsingfors).

[11] Om inte annat nämns baserar sig följande beskrivning av planeringsprocessen på fakta som samlats i samband med analysen av de olika planerings- och byggnadsprocesserna av fängelsebyggnaderna. De centrala källserierna är senatens brevdiarium, senatens brevakter, senatens protokoll och avsända brev. I akterna finner man oftast alla de lokala myndigheternas och centralmyndigheternas skrivelser beträffande resp. byggnadsärende, vilket befriar forskaren från att studera samma ärende i de lokala källserierna. Ifall skrivelserna fattas är man givetvis tvungen att använda resp. källserier.

[12] Både i Uleåborgs och Vasa län måste senaten upprepade gånger påminna landshövdingarna om att synerna av fängelsebyggnaderna enligt det Kungl. brevet 1741 måste förrättas av häradsrätten och inte av magistraten i resp. städer såsom ofta skedde.

[13] Detta skedde förvånansvärt ofta beträffande kostnadsförslag som gjordes för slottshäktet i Åbo.

[14] I Helsingfors betalade magistraten i några fall entreprenören direkt och krävde sedan av landshövdingen motsvarande summa. Landshövdingen anhöll i sin tur av senaten om att få betala ut motsvarande summa och om att sedan avföra den ur länets räkenskaper.

[15] Sen. kansliexpeditions miss. 9.2.1813 (RA, Helsingfors); Samling af Bref I, 76.

[16] Om en sådan fasadritning jfr Kartsamlingen, Aktkartorna BD 27/156 1821. 2D 21/11 (RA, Helsingfors).

[17] Det är sannolikt att de lokala ritningarna inte arkiverades i intendentskontorets arkiv eftersom

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sådana förekommer endast i undantagsfall i verkets arkivkataloger.
[18] Man får denna uppfattning på grund av cirkuläret 1816.
[19] Sen. kansliexpedition till landshövdingarna 25.10.1823 (RA, Helsingfors). – Landshövdingarna anmodas särskilt att kontrollera att man inte på kronans bekostnad utförde arbeten som innehavaren av resp. kronobyggnad själv var skyldig att bekosta. Detta gällde givetvis inte fängelsebyggnaderna.
[20] Samling af Bref I, 19.
[21] Sen. BD 83/250 1816; landshövdingen till senaten 8.6.1816 (RA, Helsingfors).
[22] Sen. BD 135/221 1841; landshövdingen till senaten 17.4.1841 (RA, Helsingfors).
[23] Sen. BD 82/142 1826; landshövdingen till senaten 3.7.1826 (RA, Helsingfors).
[24] Sen. kansliexpedition till intendentskontoret 16.10.1818 (RA, Helsingfors).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jari Lybeck

ELECTRONIC RECORDS AS ARCHIVAL MATERIAL: AN OVERVIEW

Introduction

Electronic records constitute one of the hottest issues in the archival field today. How to guarantee the integrity of electronic records during their whole life-cycle, including long-term preservation? How to provide access to electronic records for researchers and other users of information? How to cope with increasing costs and the need of new kind of expertise on the part of the archival profession? How to reorganise archival training and education to meet the new requirements? What legal issues have to be taken into consideration in the creation, maintenance and use of electronic records?

Before one can even start answering these overarching questions, there are fundamental theoretical and terminological difficulties to be tackled. What are the general characteristics of a record and, specifically, what is a record in the electronic environment? What does one mean, keeping in mind the title of this article, by archival material? The international archival community has different views on these matters the roots of which are deep in the pre-electronic era.

This article aims at giving an overview of the above-mentioned problems, based on international archival literature and personal experience gained in the service of the Finnish National Archives Service.[1] Despite the overview approach the article does not have any claims for comprehensiveness. The criteria for choosing the themes and perspectives are largely based on their relevance in the Finnish context.

Records and Archives

In the Scandinavian countries as well as in France and Italy no fundamental distinction is made between records and archives. All records, irrespective of age and retention periods, are archival material. Current records of an organisation that are retained, say, for two years, constitute part of its archives.[2] Within this basic frame of thought there are national variations. In Finland the dominant view is that a record becomes, conceptually, part of a record creator's archives immediately after its creation or arrival. The definition of an archive is short and compressed in the Finnish Archives Act (831/94 § 6):

> *An archive consists of records received or produced by a records creator in the performance of its duties.*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

The Swedish archival thinking differs somewhat from the Finnish view: a record gets its archival nature right at the beginning of its life-cycle but not, however, before the transaction or business with which it is connected is completed in some way or another.[3]

The German and Anglo-Saxon archival landscapes are very different in this respect. Current or semi-current records that are in custody of the records creator (or an intermediate repository) are not regarded as archival material. An archive consists of the non-current records of a records creator that are purposely set aside, usually for permanent retention.

This article is written from the Scandinavian point of view. The concept "archival material" comprises all records irrespective of their form, value or position in the records life-cycle.

The concept of a record is fundamental for the definition of archives in both of these approaches. Records are the "raw material" that archives are made of. There is a general agreement concerning the central attributes of a record. Records contain information but the crucial thing is that they relate to transactions[4], are part of them and, hence, constitute evidence of the transactions in question. The *Dictionary of Archival Terminology* published by the International Council on Archives (ICA) puts it as follows. Records are

> *recorded information (document/s) regardless of form or medium created, received and maintained by an agency, institution, organisation or individual in pursuance of its legal obligations or in the transaction of business.*[5]

A more recent ICA-definition emphasizes the evidential aspect:

> *A record is recorded information produced or received in the initiation, conduct or completion of an institutional or individual activity and that comprises content, context and structure sufficient to provide evidence of activity.*[6]

In the Finnish Archives Act the definition of a record is closely connected with that of an archive (see p. 257). The section in question continues:

> *In this law a record is defined as a written or pictorial presentation or such an electronically or otherwise produced presentation, which can be read, heard or otherwise understood with the aid of technical equipment.*

This definition of a record lacks the evidential aspect but it is there through

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

the definition of an archive.

The concept of evidence, which is here much broader than evidence in a merely juridical sense, is relevant practically to all users of records. The trustworthiness of information, accountability, the establishment of rights and obligations, the possibility to analyse and reconstruct past events and phenomena all depend on this essential quality of records, the safeguarding of which is widely recognised as the principal duty of the archival profession.

Perhaps the most ambitious and comprehensive modern attempt to define a record is that realised in the framework of *The Preservation of the Integrity of Electronic Records* project of the School of Library, Archival & Information Studies at the University of British Columbia (UBC).[7] The UBC project approaches the question of electronic records by applying concepts and methods of two sciences, diplomatics and archival science. Diplomatics was originally developed in the seventeenth and eighteenth centuries for the purpose of proving the reliability and authenticity of documents. Diplomatics studies records as individual entities whereas archival science approaches them as aggregations. Archival science analyses their documentary and functional interrelationships, and studies the ways in which the records with all their relations can be controlled and communicated.

A traditional paper record is the starting point for the UBC research on the attributes of an electronic record. On the basis of the diplomatics approach, the project has defined a record as

> *testimony, produced on a medium in the course of practical activity, of facts taken into consideration by the rules recognized as binding by a social group.*

On the basis of this definition, one can distinguish five necessary components of a record. They are:

- medium (the material support of the record's content)
- content (the facts the record speaks of)
- physical and intellectual form (the way in which content is manifested)
- physical or juridical persons (entities which the juridical system recognizes as having the capacity to act)
- acts (movements of the will aimed to create, maintain, modify or extinguish situations; an important type of act is a transaction = an act capable of changing the relationships between two or more persons)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

The approach of archival science which analyses records as part of a larger whole gives additional dimensions to the definition of a record (in the traditional environment):

> *Records are documents made or received by a physical or juridical person as means and residues of its activity.*

On the basis of this definition, one can add two other necessary components to those identified by diplomatics:

- creator (the physical or juridical person who makes or receives the records in the course of its activity)
- archival bond (the relationships that, because of the circumstances of their creation, records have with their creator, with the activity in which they participate, and among themselves)

Archival bond is one of the primary concepts in the UBC project. It is the unifying link between the diplomatics and archival science approaches. The archival bond transforms a document into a record.[8] Every document which acquires relationships with a group of records and becomes thus a record itself must be analysed from a collective point of view.

The UBC project has analysed the concept of a record further by defining the elements that make a record complete, reliable and authentic, first in the traditional and then in the electronic environment.

A complete record is a record that has all the elements of form required by the juridical system in which it is created. Completeness is conferred to a record by the presence of all required elements of its intellectual form, specifically the features of content articulation and the annotations (i.e. additions to the content of the record made after its compilation). The minimum required elements of content articulation for a record to be complete are:

- date (for identifying the topical and temporal context)
- superscription or attestation (for identification of the author)
- inscription (for identification of the adressee)
- disposition (for identification of the action. In case of graphic or image records disposition is represented by the graphics or the image themselves; for identification of the content there is the element "title or subject")

A record is reliable when it is endowed with trustworthiness. To be more specific, trustworthiness is conferred to a record by its degree of completeness

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

and the degree of control on its creation procedure and/or its author's reliability. Authenticity, on its part, is connected with genuineness. A record is authentic when its genuineness can be assumed on the basis of one or more of the following: mode, form and state of transmission, and manner of preservation and custody. To put it short: a reliable record is one whose content you can trust, an authentic record is one whose provenance you can believe.

Records in the Electronic Environment

The amount of electronic information as well as the ways to manipulate and communicate this information have reached such a scope that it well justifies the concept of Information Society; it is not an empty slogan any more.[9] The beginning of the 1990s witnessed a big qualitative change in the creation, distribution and use of electronic information. Besides communications networks, the increasing use of electronic records and entire electronic recordkeeping systems constitute an important aspect of this change.

The core elements in the definition of a (paper) record are applicable and necessary also in the electronic environment. When business is conducted by using electronic records, the requirements of completeness, reliability and authenticity are still there. The difference lies, compared with the paper environment, in that it is more difficult to determine what constitutes a record and to ensure the integrity of the record thus identified.

As regards the definition of an electronic record, there is a wide spectrum of approaches. Legislation and various guidelines, best practices, etc. usually provide definitions that are compact and general in nature. They are tied with the definitions of a traditional record, supplemented with technical specifications.

The University of British Columbia project described above is an example of comprehensive theoretical research on electronic records. The project has approached electronic records via the attributes of records created in the traditional paper environment. The necessary requirements for any record to be created are medium, content, form, persons, acts and archival bond (see pp.259-260). With regard to electronic records, all these requirements must be met. There are, however, certain special qualifications that are to be taken into consideration in the electronic environment. For instance, persons involved do not necessarily have to be human beings. A further qualification: one person, that is, the author and/or the creator, has to be a juridical person (for example, an expert system making decisions capable of generating consequences recognised as such by the juridical system). Compared with traditional records, there is one additional requirement in the electronic environment: transmission. The entity (i.e. electronic record) needs to be created with the intent and the capacity of being communicated.[10]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

When is an electronic record complete? According to the UBC project, all the elements required for traditional records are necessary but they are not enough. A complete electronic record (whether textual or non-textual) must include the following elements of intellectual form:

- chronological date (of both transmission and receipt)
- topical date (the mention of the place where the document is made and/or from where it is transmitted)
- entitling (originating adress)
- attestation (name of author/writer)
- adressee(s)
- receivers (name of copied persons)
- title or subject
- disposition (a message expressive of the will or judgement of the author)

With regard to the reliability of a record, completeness, control of the creation procedure and the author's reliability are the key elements. An electronic record is complete when the aforesaid eight elements are present. Besides that, an electronic record should have, for purposes of reliability, an attachment called a document profile which contains all the annotations concerning the record as well as some of the elements of the intellectual form.[11]

The control of the creation procedure requires some special elements in the electronic environment. The communications networks as well as the electronic record system and software used must be identified and the same applies to users of the electronic system with their individual privileges within the system. The latter requirement is related, among other things, to the author's reliability which is one of the three components of the concept of reliability.

As regards authenticity, the requirements for the electronic environment are identical with those for the traditional paper environment. Authenticity issues connected with electronic records require, however, technical expertise not needed in the traditional environment. With regard to the manner of preservation and custody (essential elements in safeguarding authenticity), e.g. backward and forward compatibility for the technology chosen for preservation purposes, an established routine for making backup copies of the records included in the system and a system of regular recopying and/or migration of the records are among the special requirements in the electronic environment.

Databases as Records

Electronic records having an analogous form to records in the traditional

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

environment (letters, reports, minutes, memoranda, etc.) and constituting, at least in principle, a clearly identifiable part of a transactional procedure, are easier to handle from an archival point of view than databases. What constitutes a record in a database environment? What are the transactions with which the records are connected?

A database is an organised (structured) collection of interrelated data. A database can be viewed as a "pool" of information in which data are placed and from which they can be retrieved and updated. There are different kinds of databases. In its simple form, a database is a register which has its parallel in traditional paper registers and cardex files. The more complex databases are composed of a number of interrelated tables, and there are references from information in one table to corresponding information in another. Modern databases are, however, becoming even more complicated and growing beyond this relational database structure by integrating e.g. text files, images, sound, etc.[12]

There are different opinions as to whether databases themselves are or contain records. On the one extreme there is the view that databases are information systems that are not part of transactions and which therefore do not constitute records. The more common view is, however, that databases in general are results of business activities which justifies their "recordness", provided that the requirements of evidence are met.[13] Despite this relative consensus at the practical level, the concepts of "business activity" and "transaction" constitute a difficult theoretical problem which also has practical implications when one is assessing whether the data in an information system is of archival or some other character.

Are databases that contain e.g. research data, records? If a government institution registers, say, meteorological observations or other data of scientific nature in a database, what are the transactions behind it? If one accepts the view that transactions involve the rights of people and can give rise to a cause of action (see footnote 4), then scientific analysis and the registration of the results of this analysis by a public authority can be said to constitute a complex of transactions. If a public authority produces, within its legally defined mandate, misleading information (due to some irregularity of procedure, laxity in quality control, etc.), there is a risk that it may affect the rights of people and give rise to a cause of action. This means that the requirements for a transaction are there and, consequently, the requirements for "recordness" are there, too. One should also pay attention to the concept of evidence, closely connected with that of a transaction. If the mandate of a public institute is to do scientific research in a certain field (e.g. meteorology), it is accountable for its activities (for example, for the quality of the research and the management of the funds at its disposal). The data produced in this way have their informational value, of

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

course, but they serve also as evidence. To my mind, evidence is an even more important touchstone of recordness than the transactional quality of information.

In Finland it is the established view that both the administrative and research[14] databases of state and municipal authorities fall into the category of records. This view has got its concrete realisation in disposal decisions[15] made by the National Archives which include also decisions concerning databases. In some cases it has been decided that the entire database must be preserved permanently (in electronic form); in some cases only certain data elements (fields) have been deemed worth permanent retention (as paper printouts) while the rest of them could have been disposed of.[16]

The content of a database usually changes over time which poses problems from an archival point of view. When a database is updated it normally involves deletion (partly or wholly) of the old information. One remedy for this is to take "snapshots" of the database for permanent preservation at frequent intervals. This procedure can be complemented by preserving permanently, as a separate file, all the changes that have occurred in the data between the snapshots.

One of the most difficult aspects connected with databases from the archival perspective is their role in administrative processes (e.g. decision-making). When an authority is preparing a decision, different views or "virtual records" (logical combinations of data based on queries) can be opened to the information contained in one or more databases which can include also "foreign" databases, i.e. databases that are not on the responsibility of the authority in question (e.g. databases that are available on some information network and are updated and maintained by some other party than the one that is using the data for its decision-making). If these views are not captured in some way or another[17], an important link in the transactional-evidential chain is lost.[18] This might have legal consequences: a person affected by such a decision may e.g. sue the authority which is then obliged to provide the grounds for the decision. A gap in the evidential chain might be a serious thing in such a connection not to mention the problems that future researchers face when exploiting incomplete source material.[19]

Databases are becoming increasingly complex. Separate but by telecommunication integrated files, maintained and used by different authorities and other organisations, containing multimedia information constitute a database only in a logical sense; as regards physical structure and storage they are decentralised. For every type of transaction whose processing exploits these kinds of information sources a "tailored" combination of data is retrieved. How to ensure that the combinations deemed worth permanent retention can be captured and preserved? Multimedia bring in difficult technical questions. At the moment it is

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

not possible to preserve for the long-term all the features and layers of multimedia; the same applies to hypertext documents, too.

The Rise of the Life-Cycle Concept - The "Finnish Model"

It would be quite misleading to limit the review of the questions connected with electronic records merely to records themselves as separate entities. That would be the diplomatics approach which must, as the UBC project emphasizes, be complemented by the archival science approach. Records are connected with transactions and processes and they constitute an intricate web of relationships. The concept of archival bond refers to this complex of connections that records have with their creator, with the transaction in which they participate, and among themselves.

This integrated, holistic view is embodied in the concept of a records life-cycle. In the traditional paper environment the records life-cycle, which include conception, creation, maintenance and use and disposal (either by destruction or by transfer to an archival body for permanent retention), can be divided into distinct sectors which are on the responsibility of different professional groups. This is not an ideal situation even in the paper environment but in the electronic environment it becomes quite untenable. The decisions made at the conception and creation stages of electronic records systems influence the whole life-cycle. The consequences of bad decisions - decisions that do not take into account the safeguarding of the integrity of records and the requirements for their possible long-term preservation - might be difficult (and costly) or even impossible to correct at the later stages of the life-cycle. One of the dangers of disregard for the whole life-cycle in the design phase is that the records system eventually becomes a dead-end: migration of the data from the system that has become obsolete to a new one might be impossible.

The archives profession emphasizes today the importance of the "front-end" approach. To guarantee the reliability and authenticity of electronic records, i.e. their capacity to constitute evidence, archivists should be involved already at the conception stage of the records life-cycle. This view is stated so frequently and so forcefully that it reviels the novelty of the front-end approach in the archival thinking and practice in many countries. Quite often archivists have been - and to a great extent still are - "condemned" to their "cellars" without the possibility to influence the earlier phases of the life-cycle. Selection of the accrued material, transfers and permanent preservation (and nothing else) have traditionally been their domain.

In Finland the situation has been somewhat different. The front-end approach has been familiar to Finnish archivists for at least twenty years. The Archives Act of 1981 (184/81) and the complementary Archives Decree of 1982 (1012/

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

82) modified the archival responsibilities of the National Archives Service as well as those of records creators towards records management.[20] The change was not particularly radical because there never was a sharp distinction between records and archives management, due to the fact that no theoretical distinction between records and archives is made. Besides, Finland is a small, administratively and culturally compact country with a centralised tradition. In this kind of setting archivists have "always" had a certain records management perspective although the term itself (asiakirjahallinto = records management) was not known in the Finnish language, I think, until the 1970s.

The 1981 Archives Act required that every state and municipal authority have a special inventory called records management schedule (arkistonmuodostussuunnitelma). It was - and still is - the main instrument in realising the front-end approach in the records and archives environment. The records management schedule controls records creation and maintenance; it is not an inventory of the accrued, historical archives. The schedule contains information on the accruing series, the mode of registration (if any) of the records in the series, their internal arrangement as well as retention periods. This is the minimum information content. Quite often there are various kinds of additional information in the schedule, too. When records management schedules were composed for the first time in the 1980s archivists were closely engaged in this work together with other administrative people.

The present Archives Act (1994) which is a kind of frame law reflects the deregulation of the administration which is a general tendency in Finland as well as in other western countries. The idea of the close connection between records and archives management is still there but it is expressed in a more compact form than in the previous Act. The Archives Decree which contained concrete stipulations concerning the management of records in the active phase was repealed in 1994 and no new decree was enacted. In spite of the deregulation mentioned above, the records management schedule is still obligatory for all state and municipal authorities.

The obligation to register all types of records (series) in the records management schedule includes also electronic materials. This is a soft spot in the system. The concept of a record and that of an archive are still so closely connected with paper records only that the authorities quite often "forget" to include databases or electronic records management systems in their schedules. Archivists employed by the authorities are aware of the recordness of these materials but they may find it difficult to obtain information on IT-systems used in different units of their parent departments or institutions.

Internationally, the "Finnish model" (if the expression is not regarded as too arrogant!) emphasizing the importance of the life-cycle concept and the front-end approach is very much in the air at the moment, due to the difficulties

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

connected with the management of electronic records. The "gospel" of the life-cycle has, in fact, become so dominant that it is in danger of losing necessary nuances. *Luciana Duranti*, the principal investigator[21] of the UBC project, has paid attention to the dominance of the life-cycle concept in the international archival discussion. She is not against the idea of increasing the influence of archivists in the initial phases of the records creation, on the contrary. She is, however, concerned about the effects of the life-cycle concept - or the continuum concept as she also calls it - with regard to the division of responsibilities. Her critique is based on the concepts of reliability and authenticity. "Different parties are and should be accountable for different functions: the creator should be accountable for its action through its records, the preserver should be accountable for those records", is Duranti's thesis. The creator (and the creator only) is responsible for the reliability of the records and also for their authenticity while they are in its custody. When records are transferred to an archival institution, the responsibility for authenticity is transferred, too. An archival institution can, however, never be responsible for the reliability of the records in its custody. At best the life-cycle approach fosters an integration, at worst a confusion of responsibility.[22]

Instruments to Safeguard Records Integrity: Functional Requirements and Metadata

With regard to electronic records, the interrelated concepts of functional requirements and metadata are very much at the core of the present archival discussion. Functional requirements refer to records management and archival capabilities of information systems that foster the integrity, use and preservation of records. Metadata capture is a crucial functional requirement.

Peter Horsman, Director of the Informatics Department at the Dutch National Archives, has worked extensively on the modelling of functional requirements for recordkeeping systems. He has identified seven processes that constitute the functional requirements. In his model, all the rules and algorithms that are necessary to realise the requirements in a given system are stored in a separate file which he calls a knowledge base. The functional requirements (processes) are as follows:[23]

- capture pieces of information as records
- store records
- classify records
- describe records (and files)
- distribute records upon user requests
- appraise records

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

- dispose records

The modelling of functional requirements is one of the priorities also of the Monitoring Committee of the so called DLM-Forum.[24] In a draft concerning the functional requirements produced by a working group of the Monitoring Committee, the structural elements for the model requirements are:[25]

- user interface
- structure and context (metadata capture)
- access control (access rules, version control)
- disposition scheduling and preservation (appraisal, selection, sensitivity checks)
- transfer and archival access (access viewers, migration)

With regard to the modelling of the functional requirements for recordkeeping systems, the importance of a project conducted at the University of Pittsburgh cannot be overestimated. *The Recordkeeping Functional Requirements Project* has been going on at the University of Pittsburgh School of Library and Information Science since 1993. The project aims at providing an unambiguous, verifiable definition of a record and at giving, by defining the functional requirements, a basis for distinguishing between recordkeeping and other information systems. Special stress is put on the notion of evidence: the fundamental mission of the archival profession is to maintain evidence. Evidence is connected with the concept of a transaction which is essential to being able to assess the nature of information systems.[26] The implementation of the functional requirements ensures that credible, reliable and authentic records are created and preserved and usable over time. "At the heart of these requirements is the notion that one must capture, maintain, and migrate the content, structure and context of records for the creation and preservation of evidence."[27]

Functional requirements and metadata are closely linked together. Metadata ensures that the functional requirements and, ultimately, the needs of evidence are satisfied.[28]

The concept of metadata has aroused much interest among archival theorists since the beginning of the 1990s. Before the archival point of view was introduced, the concept was first used in connection with business and corporate computing. Metadata was - and is - used in this context to document, organise and control an organisation's information resources. Metadata has been divided into two categories: data dictionaries containing data about an information system's data and the data's transformations; data directories indicating where the data can be found and how they can be retrieved.[29]

In archival usage the term is new but the basic purposes and functions of

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

metadata are, in fact, familiar to archivists. *David Bearman* has pointed out that archival descriptive systems have always been metadata systems: "systems of information describing information systems".[30] In this broad sense this is true but to my mind it would be useful to limit the usage of the term metadata to the electronic environment only. The integrity and use of electronic records is much more dependent on descriptive information (metadata) than paper records that possess certain self-evidentiality. The physical location and arrangement of paper records as well as their fixed mode of being and the annotations made on the records (registration numbers, etc.) are in themselves elements that give information on their provenance and guarantee their integrity (or, at least, make it possible to assess it). None of this is true in the electronic environment where the archival bond between the content, structure and context of records is not self-evidential. *David A. Wallace* describes the difference neatly:

> *A box of textual records can lie in a corner for twenty years and still be evaluated and, if judged to be of archival value, accessioned. Electronic records provide no such luxury. Even if by some odd chance the media are readable (which is highly unlikely due to magnetic instability and hardware obsolescence), without appropriate documentation the data are uninterpretable.*[31]

Metadata is the key to establish the necessary archival bond in the electronic environment.

Since the early years of the 1990s the concept of metadata has been firmly rooted in archival discussion and terminology. In his renowned book Archival Theory and Information Technologies, *Charles M. Dollar* defines metadata in general terms:

> *Data describing data and data systems that may include the structure of databases, their characteristics, location, and usage.*[32]

The Pittsburgh project describes metadata as specific information about the time, place and business function of the record creation, the ways the data are structured and the content of the communication itself. This kind of metadata guarantees that records will be "usable over time, only accessible under the terms and conditions established by its creator, and have properties required to be fully trustworthy for purposes of executing business". Metadata make possible, to use the Pittsburgh terminology, "business acceptable communications".[33] - The idea of metadata is not foreign to the University of British Columbia project either. The suggested document profile that should be attached to all electronic records has the characteristics of metadata (see p.262).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Encapsulation is a central concept in the Pittsburgh model. The idea is that every record be encapsulated in metadata. The metadata specifications of the model are detailed. The metadata elements are organised in six layers which each contains a cluster of related elements. The layers and clusters are as follows:[34]

Registration Metadata Layer
- Record Declaration Cluster
- Identifier Cluster
- Terms & Conditions Metadata Layer

Rights Clearance Cluster
- Access Permission Cluster
- Use of Conditions Cluster
- Retention Cluster

Structural Metadata Layer
- File Identification Cluster
- File Encoding Cluster
- File Rendering Cluster
- Content Structure Cluster
- Source Cluster

Contextual Metadata Layer
- Transaction Context Cluster
- Responsibility Cluster
- Business Function Cluster

Content Layer
- Content-Description Cluster
- Record

Use History Metadata Layer
- Use Cluster

Each cluster consists of several mandatory and a few optional data elements. Elements that contribute directly to satisfying requirements for evidence are mandatory whereas the elements which support recordkeeping, or management of records, but are not essential to evidence, are optional. The Registration Metadata Layer is the key to the encapsulated record since it gives a unique identification to it. The Contextual Metadata Layer establishes the provenance of the record without which it would be impossible to understand the record; it is also vital as regards evidence. The Content Layer contains the record itself.[35] As regards solutions concerning the realisation of functional requirements and metadata, there are two distinct "schools" of thought. The Pittsburgh project, for example, is for the idea that functional requirements can and should be em-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bedded in operational systems software whereas the other "school", especially strong in the Netherlands, is for the model where there is a special recordkeeping system.[36] *Peter Horsman* maintains that "record-keeping requirements (functions) should be implemented in a separate, independent system, that interfaces with other business applications". His arguments for this are both theoretical and practical. In line with the Dutch tradition, Horsman is of the opinion that the archivist should not interfere, i.e. try to control business applications. "An archivist must be impartial." With regard to the practical side, Horsman points out that archivists and records managers do not have resources to influence application development to the extent that would be necessary. "Who of us, archivists, negotiates with Bill Gates?"[37]

Horsman's arguments have some persuasiveness, but many questions remain still to be answered. The fundamental question is, to my mind, what is there for recordkeeping systems to capture if records are produced and maintained in their active phase in an environment that does not take into account their reliability and authenticity? Should we try, after all, to negotiate with Mr Gates?

In the Finnish Ministry for Foreign Affairs, which is a very developed organisation as regards information management systems, they have adopted a solution that have some resemblance to the views presented by Peter Horsman. Practically all records created in the Ministry and the different embassies are created electronically. They are stored, partly in a structured form, in a database that is maintained and used both by the Ministry and the embassies around the world. The Archives Service of the Ministry reviews the database and takes necessary paper printouts from it for permanent preservation in the archives.[38] Taking archival printouts is a conservative element in the system which in other respects is very modern. Printouts are taken in an early phase of the records lifecycle which is a good thing as regards ensuring the integrity of the records.

With regard to metadata attached to electronic records, in Finland there is at least one government authority that has realised the concept in practice. The Prime Minister's Office attaches metadata to all its records that are created electronically. The metadata structure used is an adaptation of the Dublin Core Specifications that are originally meant for library materials. Also the records system of the Ministry for Foreign Affairs contains metadata kind of elements; the structured components of the electronic records give contextual information.

Long-term Preservation and the Role of Archival Institutions

It is almost universally accepted that electronic records constitute an archival concern (including the involvement of archival institutions). It is symptomatic that there is no EU Member State in which electronic records are specifi-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

cally excluded from the laws relating to archives. On the contrary, most archives laws explicitly cover all records, regardless of medium.[39]

Long-term preservation constitutes a special problem of its own but it is closely connected with other aspects of the management of electronic records. The life-cycle concept comes in here. The reliability and authenticity of records must be established and controlled right from the beginning of the life-cycle or else the "product" that ends up in long-term preservation is of doubtful quality. When the responsibility of the records and their long-term preservation is transferred to an archival institution, it carries on from the ground prepared by the records creator. For example, if the Pittsburgh metadata model were implemented in the software of the operational systems, we would get ideal material for long-term preservation. The encapsulated record would be "a record that provides its own documentation and establishes its own authenticity, is to be migrated to other systems, do not allow unauthorised access, and alert the archivist when operations concerning disposal are needed".[40] The Pittsburgh model takes care of the software obsolence too. The metadata with which records are encapsulated is to flag the dependencies of the data, e.g. their software dependencies, so that a future review of the metadata can locate the problematic parts of the system and segregate records that require migration to new software formats before they become unreadable.[41]

Specifically a long-term preservation question is, naturally, how to keep the records "alive" over time. This involves a number of issues: e.g. storage conditions, medium, file formats, software and hardware obsolence. All these issues are related to a complex of requirements that have to be met.[42] Safe physical preservation is the basic requirement without which all other measures taken become pointless. On the other hand, safe preservation only without additional conditions and operations is pointless, too. Archival institutions must guarantee the readability, usability and understandability of the records over time.[43] Reader service constitutes another major complex of questions. The preservation of records implies necessarily also use. There is still very much to be done as regards reader service concerning electronic records provided by different National Archives Services.

Medium and its durability is in a way the easiest of the issues. None of the electronic media available are "eternal" in the sense that paper and ink are so. Recopying of electronic media is unavoidable during the long-term preservation irrespective of the medium first chosen. This does not mean that it does not matter which medium is chosen. Some media are better than others as regards long-term preservation. In the Finnish National Archives it is 4 mm DAT and 8 mm EXABYTE cassets that are used as storage media for electronic records that are transferred to the National Archives. The use of CD-R is under consideration.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

As regards file formats, archives services have usually required that the records be transferred as software and hardware independent sequential ASCII or EBCDIC files (so called flat-files). This solution worked well when simple register like databases dominated the scene. Now electronic systems, including databases, are becoming much more complex. If we leave the most advanced applications aside and look at "ordinary" relational databases, which have been widely used since the latter half of the 1980s, even them pose difficult problems with regard to long-term preservation. A relational database cannot be preserved permanently as such. The preservation of the software necessary to guarantee the functionality of the database seems to be, at the moment anyway, impossible. In Finland it has been suggested that it might be expedient to take, for permanent retention, database views (combinations of data) actually used by records creators rather than normalised sets of database tables.These views should be stored as sequential files on the operating system level.[44] This kind of solution has not, however, been realised in practice in the Finnish National Archives Service so far.

Complex integrated databases and other IT-applications that communicate with each other and contain multimedia are, from the archival point of view, the most difficult cases. It is not possible - due to the lack or instability of standards together with heavy software/hardware dependence - to capture all features of these systems for long-term preservation. As an additional problem it has been pointed out that the use of flat-files means loss of contextual information, especially when it is question of complex applications. The archival bond is cut off or at least blurred.[45] This particular problem can be remedied, however, by metadata and other documentation.

According to a survey made in the DLM context in 1996, there were, at that time, among the National Archives of the fifteen EU Member States, only five that had accessioned considerable quantities of electronic records. These were: Denmark, Finland, France, Germany and Sweden. Denmark and Sweden have the longest experience in the field of the physical preservation of electronic records. The National Archives of these countries have done this in-house since the early 1970s. It is, by the way, a dominant view in the Archives Services of EU Member States that a custodial approach, i.e. the in-house preservation of electronic records, is a better solution than outsourcing (non-custodial approach) and this despite the emphatically pro outsourcing views that have gained support among archival theorists.[46]

In Europe, Denmark seems to be the most advanced country as regards physical and intellectual control of electronic records. According to the 1996 survey, the holdings of the National Archives included ca 3000 files on 3500 magnetic tapes. In December 1997 the Danish National Archives Service (Statens Arkiver) issued a regulation called *Elektronisk Arkivering. Statens Arkivers krav til*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

systemerne[47] concerning the requirements for the archival handling of electronic document[48] management systems. Before a comprehensive electronic system is implemented in an administrative authority it must be approved by the National Archives Service. Every five years the authority in question must transfer the data in its system (after disposal along the lines determined by the Archives Service) to the National Archives for permanent retention. The above-mentioned regulation gives specific instructions how to do this. They concern the content of the transfer, its structure, format and medium. The documents must be organised so that they can be connected with specific administrative cases and processes. The documents and the searchbase connected with them are to constitute separate files. When the documents and the corresponding searchbase are transferred to the National Archives, certain metadata must be attached to them. Before delivery all the data have to be converted to a system independent format. For the documents this is the TIFF format. The metadata and the searchbase concerning the documents must, on their part, be in the ASCII format. CD-R disc is the required medium.

In Denmark there is also a separate Data Archives, which now forms part of the National Archives Service. Its role is, however, to function as custodian of social science and survey data[49] while the records produced by the public administration will be preserved within the National Archives.[50]

In Finland, the National Archives began to access electronic records at the end of the 1980s. Their physical preservation was first outsourced to a specialist government agency (State Computer Centre) but in 1996 an in-house solution was adopted. The policy of the National Archives Service concerning the permanent retention of data in electronic form can be described as conservative.[51] The electronic materials preserved in the National Archives comprise traditional register type databases only. They are preserved as software independent flat-files in ASCII format in DAT and EXABYTE cassets.[52] The hardware used is IBM RS/6000 C20. Unix is used as the operating system.

The databases preserved in the National Archives[53] originate from four government agencies. They contain demographic information as well as information on transport (railways), agriculture (farms) and banking. The extent of the databases is altogether ca. 15 GB. Quite soon, I think, the National Archives Service has to deal with integrated electronic recordkeeping systems and their possible permanent preservation in electronic form.

At the moment, the Finnish National Archives is not able to provide in-house access to the electronic materials in its custody. The emphasis is on the physical preservation and intellectual control of the materials. The only thing we can do, as far as reader service is concerned, is to give an electronic copy of the database in question to the researcher that is interested in it. Up till now, one researcher only has asked for the electronic materials preserved in the National

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Archives.

Although the policy of the National Archives Service has been conservative as regards the long-term preservation of electronic records, in other respects concerning the use of information technology the Service has been quite advanced. The first module of the so called Archival Database that contains descriptive information on the holdings of the National Archives Service was taken into use in 1997. The module contains basic descriptive information (all variants of the names of the records creators, their interrelations (predecessor/successor), the covering years and the extent of the archives) on ca.15 000 archives and collections preserved in the different units of the National Archives Service. The Archival Database is available to the public on the Internet. The next phase of the project is to include inventory level information in the Database. It is planned that in two years time all records requisitions will be made via the work stations placed in the search rooms.

The DLM survey of 1996 maintains that, among the EU Member States, the National Archives of France comes closest to matching in terms of longevity the record of the Nordic (especially the Danish and the Swedish) National Archives. In France they have preserved electronic records, since 1983, in the Modern Records Centre (part of the National Archives) at Fontainebleau.[54]

None of the Archives Services of the EU Member States can, however, be compared with the Center for Electronic Records in the US National Archives as regards the amount of electronic records and the resources at its disposal to provide high quality reader service connected with them.

Assessment of the Trends and Issues

A lot of theoretical work has been done on electronic records and their management. Functional requirements and metadata have been thoroughly treated in the framework of special projects and by individual archival theorists. Somewhat surprisingly, these writers do not often explicitly exploit the term "provenance" but it is, in fact, the good old principle of provenance that lies behind the concepts of metada, evidence and functional requirements. The whole theoretical construct built up on them aims at safeguarding provenance (and it does not matter here whether the emphasis of the concept of provenance is on functions and processes or organisational framework). Theoretical work done since the mid-1980s, inspired by the problems caused by electronic records and concentrating on the questions of integrity, evidence and context gives a justification to characterise the period by the term "rediscovery of provenance".[55]

The central issue now is to get the theories implemented[56]. It seems to be the case that there is not a single software package on the market that incorporates all the requirements of the Pittsburgh model, for example. The IT-industry has

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

not been convinced that there is a sufficiently large market for such applications. There are professional groups - e.g. doctors, lawyers, auditors, pharmacists, nuclear engineers, etc. - who understand clearly the importance of having good records as evidence of their particular transactions.[57] This realisation is not yet, however, spread wide enough. The lack of sufficient pressure towards the industry to produce applications that fulfil the functional requirements is a proof of this.

David Bearman, one of the leading theorists working on the archival implications of information technology, is convinced that sooner or later organisations will recognise the need to preserve evidence of their key activities and transactions and the importance of adopting the functional recordkeeping requirements. No noble motive of safeguarding our cultural heritage will be involved. Rather, it is organisational self-interest that will carry the day. Better organisational continuity, higher quality of decision-making processes, and enhanced competitivness as well as protection from negative legal consequences, public-relations problems and internal sabotage will be the incentives for the adoption of the functional requirements approach. How soon this change takes place will determine the quality of the archival heritage covering the present-day world.[58]

The two basic requirements of recordness, transaction and evidence, forcefully emphasized by the Pittsburgh project, have been widely accepted among the archival profession. However, there is also critique against this approach, or at least certain aspects of it. *Terry Cook* critisises the Pittsburgh project, from his Canadian "total archives" perspective, for linking the concept of a record too rigorously to transactions. This emphasizes corporate and business process framework of record creation. Private archives which constitute a very important field of work for archival institutions suffer from this strictly transactional approach to records, and even for government records there is a concern: if functional recordkeeping requirements are applied to those records only that are necessary to fulfil an organisation's "selfish" needs (e.g. accountability in a strictly legal sense), there is a danger that broader cultural perspectives are put aside.[59]

Education and training form a very important issue as regards the possibilities of records creators and archives services to cope with the problems posed by electronic records. There is a large consensus about keeping the archival core in curriculums intact. On the other hand, practically no one denies that it must be complemented by information science and technology elements. The so called multidisciplinary approach to archival training and education is the dominant one at the moment. The proportion of the elements in individual programmes varies and there is some debate about what is the "right" emphasis. It is also debated what is the best framework to realise archival training and education

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

and what should be the degree of the independence of the programmes (integration to history or information/library science programmes vs. independent archival science programmes).

In Finland, the National Archives Service has provided archival training and education since the 1930s: the academic education started in 1936, the lower education in 1969. Both of these programmes continue but now there is also a completely new development in the picture. In 1997 the Department of Information Studies at the University of Tampere launched a new form of education. Within the information studies programme there are substantial records and archives management modules that are partly mandatory, partly optional. The modules were planned in cooperation with the National Archives Service.

There is a great need of international cooperation in the field of archival training and education. Basic archival training can - and should - be left to be taken care of at a national level but the expertise required by the management of electronic records is another matter. It is difficult for individual National Archives Services and/or educational establishments to plan and realise comprehensive programmes that respond adequately to the developments in the electronic field. It is necessary to unite forces internationally. The DLM-Forum, within the EU framework, is planning a common curriculum for electronic records management education the realisation of which will be, for the most part anyway, on the responsibility of individual Member States. There is also another united effort for the establishment of an educational programme concerning electronic records management, also in the framework of the European Union. The cooperating parties are the Dutch Archives School, the University of Northumbria, the University of Tampere and Potsdam Polytechnic (Fachhochschule).

Besides training and education, international multidisciplinary cooperation is necessary also in other areas connected with the management of electronic records. The International Council on Archives at the global and the DLM-Forum at the European Union level are very important frameworks of cooperation. Some substantial results have already resulted from this cooperation.[60]

Questions connected with standards relevant from the point of view of the management of electronic records are an obvious area of international cooperation. Standards are often seen as a straightforward solution to the problems of electronic recordkeeping. Technical and other standards (concerning e.g. procedural and legal issues) are extremely important, of course, but the problematic thing is that standards are far from stable. Standards are of various nature ranging from commercial *de facto* standards to standards with the full force of law. The number of standards that should be taken into account in connection with electronic records are very great. "To understand them all, and their interactions, is beyond the capabilities of a single human being", maintains *Kenneth Tombs*. Standards are not eternal. It is commercial market forces that to a great

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

extent determine the life-cycle of standards despite the work of "recognised sources" such as the International Standards Organization (ISO). Tombs has suggested a completely new approach to the question of standards. His model based on "archive bundles", i.e. bundles of electronic documents moving to the archive (and not backwards and forward as in current storage strategies) aims at such technical simplicity that makes most standards unnecessary.[61]

Technical and standards issues as well as questions connected with resources are, of course, extremely important with regard to the creation, maintenance, use and preservation of electronic records. They are, however, framed by an even larger complex of questions. How are electronic information systems changing our view on the concept of time? What will be the position of historical research in the future? On the one hand, time perspective has lost its importance in our "on-line society"; surface is more important than depth. This is true in society in general. On the other hand, it can be maintained that the sense of time has been *sharpened* in some professions (e.g. in that of archivists) and some areas in society. The permanent preservation of electronic records means a constant preoccupation with time and its effects. In the paper era you could leave a record for hundred years on a shelf unattended (to exaggarate a little) but no such thing is possible in connection with electronic records that require constant reviewing. What will be the role of archival institutions (and their materials) in a society which is dominated by a "timeless" view on life. So far the interest towards history seems to have survived well (think, for instance, of genealogy and its popularity as a hobby), but it is, of course, impossible to say anything about the future. Let us hope that archival institutions will maintain their role as cultural institutions and keepers of historical sources whose mission is broader than "just" to guarantee accountability and evidence in a narrowly juridical sense.

Footnotes

The dates in square brackets refer to the dates when the information was retrieved from the Internet.

[1] The National Archives and seven Provincial Archives constitute the Finnish National Archives Service.

[2] In France the concept of "pre-archivage" (intermediate storage) indicates, perhaps, that there is some uncertainty as regards the archival nature of current records. See Dictionnaire des archives. Francais-Anglais-Allemand, AFNOR 1991, 157.

[3] Nilsson, Nils, Arkivkunskap, Malmö 1974, 23. The registers of an authority are regarded as archival records right from the beginning of their life-cycle, i.e. from the moment an entry is

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

made to the register.

[4] The concept of a transaction is in itself, however, rather complicated. The "recordness" of a record is based on the close connection between a record and a transaction but what does constitute a transaction with which a record is connected? On the basis of diplomatics, Luciana Duranti defines a transaction as "a declaration of will directed towards obtaining effects recognized and guaranteed by the juridical system. In a transaction, a person administers his/her own interests with other persons". Instead of this rather abstract approach, it is perhaps more fruitful to consider transactions from a practical juridical point of view. A transaction involves the rights of people, it is capable to alter their legal relationship, and give rise to a cause of action. It is regarded that a transaction must involve at least two parties which do not, however, have to be physically present during the action. (The writing of a memo by a single author has the character of a transaction, if the contents of the document could cause harm and give rise to a cause of action.) - Duff, Wendy, Defining Transactions: To Identify Records and Assess Risk, December 6, 1994 [Internet: http://www.lis.pitt.edu/~nhprc/tab.html; 25.11.1997], 8-9. The Duranti-quotation is taken from Duff's article.

[5] International Council on Archives, Dictionary of Archival Terminology, 2nd revised edition, edited by Peter Walne, München, New York, London, Paris 1988, 128 (term 371).

[6] International Council on Archives, Committee on Electronic Records, Guide for managing electronic records from an archival perspective. Studies-Études 8, February 1997, 22.

[7] Unless otherwise indicated, all the information on the UBC project presented in this article is based on the WEB Site of the project The Preservation of the Integrity of Electronic Records [Internet, http://www.slais.ubc.ca/users/duranti; 18.2.1998].

[8] Duranti, Luciana, The Archival Bond. Archives and Museum Informatics. Cultural Heritage Informatics Quarterly, Volume 11, Nos. 3-4, 1997a, 216.

[9] The whole expression "Information Society" is a bit unfortunate because it is so exclusively connected with the developments of our own age. Before the modern IT-technology there have been other turning points in the handling of information (e.g. writing and the art of printing) that are quite comparable to the "computer age" as regards technical, societal and other effects.

[10] The idea of transmission is implied, however, already in the archival definition of a traditional record. When a record is received, it has been transmitted by someone to somebody. When a record is made, the idea of transmitting it over time at least is implied (see the WEB Site of the UBC project).

[11] The data elements in a document profile: see Duranti 1997a, 218.

[12] Guide for managing electronic records from an archival perspective, 1997, 43; DLM-Forum, Guidelines on best practices for using electronic information. How to deal with machine-readable data and electronic documents. Updated and enlarged edition. INSAR, Supplement III, 1997, 13.

[13] Guide for managing electronic records from an archival perspective, 1997, 44.

[14] Research databases (and other research materials) produced by researches working in universities and other institutions of higher education constitute, however, a kind of "gray zone" as regards the applicability of the Archives Act and the possibilities of the National Archives Service to give regulations concerning them.

[15] According to the 1994 Archives Act, the National Archives Service (in practice the National Archives) determines which public records (or data within public records) are to be

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

preserved permanently and in which media. It is for the records creators themselves to determine retention periods for those records that are not to be preserved permanently.

[16] There have been many databases, of course, reviewed by the National Archives which have not been deemed worth permanent preservation (either partly or otherwise) in any form.

[17] The so called data warehouse concept might be one solution to the problem. Views determined necessary as part of the evidential-transactional chain are dated and stored to a file (data warehouse) which is separate from the operational information systems of the organisation. - Rastas, Pirkko, Asiankäsittelyjärjestelmät, elektroninen arkisto ja sen hallinta. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 5, Helsinki 1994, 72.

[18] It is necessary to assess carefully the nature of these database views. If they just provide general background information to a decision, it seems unnecessary to capture them as records. Viewing databases for getting supporting information is comparable to browsing through books or, say, a records register or a series of correspondence. In the paper environment, no documentation is usually attached to this kind of activity.

[19] Rastas, 1994, 72; Pulkkinen, Matti, P., Relaatiotietokantojen arkistointi. Arkisto. Arkistoyhdistyksen julkaisuja 5, Helsinki 1994, 63.

[20] Already the first Finnish Archives Act (18/39), enacted in 1939, contained elements which encouraged, or at least made possible, a proactive approach on the part of the archives authorities. Regulations issued by the National Archives in the 1940s strengthened this approach further.

[21] Terry Eastwood is the co-investigator of the project and Heather MacNeil its research assistant.

[22] Duranti, Luciana, The Preservation of the integrity of electronic records. Proceedings of the DLM- Forum on electronic records, Brussels, 18-20 December 1996. INSAR, Supplement II, 1997b, 62. Also other authors have dealt with the difficulties connected with the realisation of the life-cycle concept. These difficulties have to do with different organisational cultures and also with differences between national traditions concerning records and archives management. Richard J. Cox points out the differences between records management and archives approaches to the life-cycle question: "While the concept seems to neatly tie together the archivist and records manager in the administration of records, some have questioned whether, in fact, it hasn't actually confused the relationship. For one thing, records managers often seem to end the life cycle with a final disposition, either destruction or placement in the archives; even if an archival function is included, there is still a sense that continuing use has ended, relegating an archives to a kind of cabinet of curiosities." - Cox, Richard, J., What's In a Name? Archives as a Multi- faceted Term In the Information Professions, November 1994 [Internet: http://www.lis.pitt.edu/~nhprc/ tab.html; 25.11.1997], 7.

[23] Horsman, Peter, A knowledge-based electronic record-keeping system. Proceedings of the DLM- Forum on electronic records, Brussels, 18-20 December 1996. INSAR, Supplement II, 1997a, 56-57; Horsman, Peter, A Model for a record keeping system. European experts meeting on electronic records. Proceedings, June 18, 1997, The Hague 1997b, 55-56.

[24] The DLM-Forum (DLM = Données Lisibles par Machine) is the principal new form of archival cooperation between the EU Member States. The Forum deals with problems connected with electronic records from an archival perspective. It was initiated by the experts´ report Archives in the European Union (1994) and confirmed by the EU Council Conclusions of June 1994. The coordinator of the DLM process is the European Commission. The first DLM-Forum meeting was held in Brussels between 18 and 20 December 1996. The DLM-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Forum has agreed on ten follow-up points which include, among other things, promotion of best practices of electronic documents, collection and distribution of information on ongoing projects, the establishment of functional requirements for electroning records management, a training programme and encouragement of direct access to information for the citizen by new technologies. - Proceedings of the DLM-Forum on electronic records, Brussels, 18-20 December 1996. INSAR, Supplement II, 1997, 353-354.

[25] Macfarlane, Ian, Approach to a Model of Functional Requirements for the Management of Electronic Records [A paper delivered in the 2nd meeting of the DLM-Monitoring Committee in Brussels, 16 October 1997].

[26] Cox, Richard, J., Putting the Puzzle Together: The Recordkeeping Functional Requirements Project at the University of Pittsburgh; A Second Progress Report, March 1995 [Internet: http://www.lis.pitt.edu/~nhprc/tab.html; 25.11.1997], 1; Duff 1994, 9.

[27] Duff 1994, 10.

[28] Bearman, David, Virtual Archives. ICA Meeting, September 1996, Beijing [Internet: http//www.lis.pitt.edu/~nhprc/tab.html; 25.11.1997], 2.

[29] Wallace, David, A., Metadata and the Archival Management of Electronic Records: A Review. Archivaria, Number 36, Autumn 1993, 92-93.

[30] ibid., 95.

[31] ibid., 95.

[32] Dollar, Charles, M., Archival Theory and Information Technologies. The Impact of Information Technologies on Archival Principles and Methods. University of Macerata 1992, 87.

[33] Bearman 1996, 2.

[34] ibid., 6.

[35] ibid., 6.

[36] Cook, Terry, The Impact of David Bearman on Modern Archival Thinking: An Essay of Personal Reflection and Critique. Archives and Museum Informatics, Volume 11, No. 1, 1997, 25; Horsman, 1997a, 54.

[37] Horsman, 1997a, 54-56.

[38] Ulkoasiainhallinnon informaatiojärjestelmä. Ulkoasiainministeriö 1998.

[39] Hannigan, Ken, A summary on electronic records management in the EU Member States: relations between public administrations and archives services. Proceedings of the DLM-Forum on electronic records, Brussels, 18-20 December 1996. INSAR, Supplement II, 1997, 227-228.

[40] Henttonen, Pekka, Atk-aineistojen arkistoinnin ajankohtaisia haasteita. Ylemmän arkistotutkinnon tutkielma 3.3.1997, 14.

[41] Bearman 1996, 5.

[42] In principle these requirements concern both records creators and archival institutions but the responsibilities put on the latter party are, in a way, harder to fulfil because the materials in their custody have been cut off from the operational environment in which they were produced. The archival institutions lack the "inside-knowledge" concerning electronic records that records creators naturally possess.

[43] Henttonen 1997, 15-17.

[44] Pulkkinen 1994, 56, 60; Henttonen 1997, 20-21.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[45] Henttonen 1997, 18-19.

[46] Hannigan 1997, 229-230.

[47] Elektronisk arkivering. Statens Arkivers krav til systemerne. Statens Arkiver, December 1997, version 1.02. Unless otherwise stated, the text concerning the Danish system is based on this regulation.

[48] The term "document" refers in the Danish regulation to related but unstructured data. Typically, documents include records produced by word-processing but they include also e.g. pictures, e-mail messages, documents retrieved from the Internet, documents that have been scanned into the system, etc.

[49] A similar data archives for social science and survey data is about to be established in Finland, too. It will not be part of the National Archives Service which will continue to have responsibility for the records of public administration.

[50] Hannigan 1997, 230.

[51] This conservatism is to a great extent due to the lack of resources. In the Information Technology Unit of the National Archives there are, for instance, only five employees.

[52] According to the policy adopted by the National Archives, a file is always stored in at least two different media.

[53] The National Archives is the only unit of the National Archives Service that preserves electronic records at the moment. (Security copies of the materials kept in the National Archives are an exception; they are located in a different unit of the service.)

[54] Hannigan 1997, 229.

[55] Cook 1997, 20. The expression "rediscovery of provenance" is Tom Nesmith's.

[56] Influencing the IT-industry in order to get the archival requirements to be included in software applications is one of the priority issues of the DLM-Forum.

[57] Cook 1997, 24.

[58] The description of Bearman's views is based on Terry Cook's article, 27-28 (see footnote 36).

[59] Cook 1997, 28-30.

[60] For instance, the ICA has published Guide for managing electronic records from an archival perspective in February 1997 and the DLM-Forum has just (1997) issued an updated and enlarged edition of its Guidelines on best practices for using electronic information.

[61] Tombs, Kenneth, Governmental, industry and user perspectives of achieving standard storage mechanisms for long-term archival activities. Proceedings of the DLM-Forum on electronic records, Brussels, 18-20 December 1996. INSAR, Supplement II, 1997, 210-216.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

V
Arkistoinstituutioista
Om arkivinstitutioner

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kerstin Abukhanfusa

I HUVUDET PÅ EN ARKIVREDAKTÖR
Några tankar om arkiv och marknadsföring

Det är en torsdagsmorgon i januari, närmare bestämt den 8 januari år 1998. Jag sitter inklämd i en fullsatt tunnelbanevagn och försöker skydda mina slemhinnor mot våldsamma attacker från en snörvlande ung man i sätet mitt emot. Vid min vänstra sida sitter en alltför omfångsrik herre och trycker upp mig mot vagnsfönstret, så att jag knappt kan vända bladen i tidningen jag läser. Min lektyr är densamma som för flertalet av medpassagerarna. Vi läser *Metro*, Stockholms eget underground-organ — alls inget obskyrt blad, tvärtom en högst konventionell, förhållandevis neutral och synnerligen uppskattad gratistidning, som läses av de flesta stockholmare med vägarna förbi stadens tunnelbanestationer. För alla dem som inte prenumererar på någon morgontidning (oavsett varför) måste *Metro* vara gudasänd. I korta och koncisa notiser serveras de flesta av dagens nyheter. Trots att jag börjar varje dag med att läsa mitt livorgan, brukar jag skumma *Metro* på vägen in till city. Jag uppskattar det enkla och raka språket och avsaknaden på upprepningar. Det som sägs, sägs utan krumbukter och en gång. Jag får en nyttig snabbrepetition av vad jag redan läst, några extra små notiser, evenemangstips från Stockholm och något längre reportage som bara finns i *Metro* och oftast är både välskrivet och intressant. Denna morgon handlar reportaget om Stockholms museer och deras ekonomiska och strategiska situation. Jag knuffar till mitt vänstra ressällskap lite vänligt med armbågen, så att jag får rum att vika ihop uppslaget med museireportaget, och börjar läsa.

Enligt reportaget slåss museerna i Stockholm mer eller mindre för livet. Utställningsverksamheten måste de betala med utställningar, det vill säga genom att göra publikdragande utställningar som ger goda intäkter i form av inträden och butiksförsäljning. De statliga anslagen räcker till lokaler och löner, sedan återstår endast sponsring och publikframgångar. En sådan var 1997 års Fabergéutställning på Nationalmuseum. Den gav museet ett antal miljoner i överskott. Men den var också dyr att producera, så hade den blivit en flopp (journalistiskt motsatsord till succé), hade det kunnat orsaka katastrof. Eftersom anslagen till utställningarna är så små eller obefintliga, går det inte att reparera ett misstag genom att ligga lågt och spara under ett antal år. Och även om en sådan åtgärd vore möjlig, skulle den få svåra konsekvenser, eftersom man därefter måste börja om från början med sin marknadsföring.

Huu, så hemskt, tänker jag och märker inte att grannen trycker mot min vänstra arm så att den är helt låst. En sådan position kan väl inte vara

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bra för verksamheten! Leder det inte till rena publikfrieriet? Jag läser vidare och finner mina farhågor både bekräftade och emotsagda.

Strategin för de illa klämda museerna är enligt artikeln "attraktiva ämnen, modern formgivning, en lockande titel, annonser och rätt tidpunkt". Naturhistoriska riksmuseet öppnade sin dinosaurieutställning samtidigt som filmen "Jurassic Park" hade premiär. Det var god "timing" och gav resultat. Historiska museet hade 1996 en utställning om bronsåldern som blev en publikflopp. Titeln, "Kultur, kraft och kosmos" (låter onekligen mer som titeln på en avhandling i socialantropologi) lockade alltför få. Nordiska museets nya policy är att delta i samhällsdebatten och göra "smala" utställningar som kan locka ny publik. Museets senast publikframgång, som verkligen drog nya grupper besökare, handlade om "Bilen". Inte särskilt smalt ämne, är min reflektion, men klart något nytt. Nu är jag snart vid Hornstull, där jag måste stiga av. Jag läser journalistens sammanfattning med viss vånda.

> *Liksom övriga museer lever Nationalmuseum med vetskapen om att floppar innebär att museet inte kan drivas vidare. Det är en svår balansgång mellan public service-ansvar och publikfrieri, forskning, budgetansvar, jippon och visioner inför 2000-talet.*

Jag hinner se att slutklämmen består av några uppmuntrande rader om en publik som breddats och hoppet att nå ungdomen, innan jag måste hastigt befria min nu helt avdomnade arm och slingra mig ut ur tunnelbanevagnen för att skynda uppför trapporna till bussen. I bakhuvudet surrar *min* stora fråga: Skall verkligen arkiven marknadsföra sig?

Skall arkiv marknadsföra sig?

När jag några dagar senare passerar Riksarkivets forskarexpedition står där innanför disken tre arkivarier med tydliga stressymptom. Utanför disken "kryllar" det av folk, som tålmodigt väntar på att komma fram med sina frågor och beställningar. Så stor anstormning hör lyckligtvis inte till vanligheten, konstaterar jag, och tittar in i forskarsalen. Så gott som alla platser är besatta och stämningen i den stora salen känns tät av andäktig forskariver. Frågan som följt mig i flera veckor pockar fortfarande på svar: Skall verkligen arkiven marknadsföra sig? Jag känner mig högst ambivalent. Så här, med fulla forskarsalar och köer framför expeditionsdiskarna, borde det väl se ut, men skulle arkiven klara en sådan anstormning utan att annat blev lidande? Vad är viktigt? Vad är viktigare, viktigast?

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

***

Ända sedan jag kom till Riksarkivet för snart tolv år sedan har jag talat mig varm för samarbete; samarbete i alla möjliga former, inte minst med kusinerna inom kulturarvssektorn (ett ord som inte fanns för tolv år sedan!), det vill säga arkiv, bibliotek och museer. Men hur skall det samarbetet se ut, när de tre har så vitt skilda villkor, inte minst ifråga om behovet av marknadsföring och det önskvärda däri? Att museerna måste marknadsföra sig är uppenbart, säljmomentet ingår i definitionen. Ett museums huvuduppgift är att visa upp sina bestånd av föremål och annat. Annars är det inte ett museum utan ett forskningsinstitut eller vad som helst utom just ett museum. Publiken är inte begränsad till någon eller några grupper, alla är presumtiva "kunder". Att föra ut information om vad som finns i museet, vad som pågår där och vad det har att ge den stora, odefinierade allmänheten ingår i uppdraget. Kanske är det därför inte alldeles huvudlöst att göra marknadsföring och marknadsanpassning till ett överlevnadskriterium för museerna. Kunde de överleva på anslag allena, skulle de lätt kunna falla in i introvert självtillräcklighet. I någon mån var det nog just vad som hände under de ekonomiskt goda tiderna. Men att gå för långt åt andra hållet är säkerligen inte heller bra. Det gäller att hitta balansen, men var ligger den? Var ligger den för museerna, och var finns den ifråga om bibliotek och arkiv?

Biblioteken har en helt annan roll än museerna. Dessutom finns det två klart olika typer av bibliotek: vanliga lånebibliotek respektive forskningsbibliotek. De förstnämnda skulle kanske kunna ges samma ekonomiska villkor som museerna, det vill säga tvingas betala sina bokinköp med utlåningsavgifter. Då skulle de tvingas stiga på marknadsföringståget och lära sig helt nya strategier. Men frågan om avgifter har folkbildningspolitiska aspekter. Hela tanken med folkbiblioteken måste då omprövas. Lite konkurrenstänkande vore kanske ändå bra (det finns förvisso redan) för att tvinga fram nytänkande och utveckling, inte minst med tanke på IT-samhällets krav och möjligheter. Men marknadsföring och marknadsanpassning på samma villkor som museerna skulle betyda införandet av ett helt nytt biblioteksväsen. Ännu är det stor skillnad på museernas och folkbibliotekens villkor och uppdrag.

Beträffande forskningsbiblioteken är frågan om de skall idka marknadsföring gentemot den stora allmänheten lika svår att besvara som för arkiven. Uppdraget är alltför mångfacetterat för att kunna lösas med en enda rak strategi. I ärlighetens namn gäller det också flertalet museer (i högre eller mindre grad), eftersom dessa också har ansvar för föremålsbevarande och forskning, både egen forskning och service åt utomstående sådan. Museernas utställningsverksamhet är ändå så dominerande att marknadsföring måste

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vara ett prioriterat element i deras verksamhet, medan detta inte är lika självklart ifråga om arkiv och bibliotek.

***

Medan jag går omkring och mal frågan om likheter och olikheter mellan de tre "kulturarvsvårdarna", hinner det också dimpa ned några nummer av fackorganet *DIK Forum* i min brevlåda. De blir dock liggande ett tag innan jag får tid att läsa dem. Med mitt sökljus inställt på marknadsföring stannar jag inför en artikel i årets första nummer av Christer Leopold vid Röda korset, under flera år dess informatör. Artikeln handlar dock inte om marknadsföringens vara eller inte vara eller hur den bör bedrivas. Den handlar i stället om skillnaderna mellan företag, myndighet och icke- vinstdrivande organisationer och de olika krav som dessa ställer på ledarskap, marknadsföring och information. Jag läser och tar åt mig, känner att jag får bekräftelse på en hel del av mina egna slutsatser och dessutom den struktur på dessa som jag saknat. Leopold menar att kategorin icke-vinstdrivande organisationer idag kanske utgör den största ekonomiska sektorn i Sverige. Som exempel på organisationstypen räknar han upp "landstingsägda sjukhus, skolor, universitet, allmännyttiga bostadsföretag, bibliotek, kommunala bolag, kyrkor, statliga verk, ideellt ägda begravningsbyråer, stadsteatrar, museer, fonder och stiftelser samt partier, folkrörelser, fackföreningar och alla andra ideella föreningar". (Typiskt nog nämner Leopold både bibliotek och museer men utelämnar arkiv!) Den gemensamma nämnaren för denna brokiga och bångstyriga skara är att de bygger på en "icke-vinstlogik".

Budskapet i Leopolds artikel är att man i Sverige ännu inte förstått skillnaden mellan de nämnda tre typerna av organisationer. I stället försöker både myndigheter och icke- vinstdrivande organisationer att efterapa de kommersiella företagens metoder. Det händer till och med (och rätt ofta) att man antar företagets juridiska form, i tron att kommersiella former och metoder är de mest effektiva. Men, påpekar Leopold, "den icke-vinstdrivande organisationen når inte sitt mål med kommersiella metoder".

Luttrade chefer för arkiv, museer eller bibliotek kan finna mycken tröst i de teser som Leopold marknadsför i sin artikel. Således sägs de icke-vinstdrivande organisationerna vara de klart svåraste att leda. Ett problem är till exempel svårigheten att mäta måluppfyllelsen. När målet är att tjäna pengar, inget annat, är resultatet lätt att avläsa. Hur det sedan tolkas och åtgärdas är en annan sak. När syftet är att säkerställa, utvälja, bevara, vårda och tillgängliggöra det historiska arvet i form av arkivkällor är måluppfyllelsen i väsentliga delar omätbar. Hur vet man då att man använder resurserna på bästa sätt? Och traditionell marknadsföring, den som handlar om att sälja

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

största möjliga antal varor och tjänster till ett pris som ger högsta möjliga vinst, den har icke-vinstdrivande organisationer, exempelvis ett riksarkiv, sällan nytta av, påpekar Leopold. I USA har man sedan länge uppmärksammat detta och därifrån kan man hämta råd som riktar sig särskilt till icke-vinstdrivande organisationer. Men, menar Leopold, det är inte så mycket marknadsföring som dessa organisationer behöver, det är i stället "information", internt och externt. I detta avseende är de icke-vinstdrivande organisationerna exceptionella. Men inte ens i det ständigt pådrivande USA finns ännu någon litteratur i det ämnet.

Så har jag läst och förhoppningsvis blivit lite klokare. Frågan min skall inte lyda: Behöver arkiven marknadsföras? Den skall i stället formuleras: I hur hög grad bör arkiven bedriva extern information? ("Extern information" är egentligen ett semantiskt missfoster, men jag inser att jag kommer att tappa min fråga på vägen om jag måste klä den i termer som "extern informationsverksamhet". Så jag sväljer språkgrodan och går vidare i mina funderingar.) Leopolds beskrivning av villkoren för icke-vinstdrivande organisationer (också en otymplig term) tycks mig synnerligen träffande. De ser alls inte ut som i en myndighet eller ett företag, hävdar han.

> *Ofta är arbetssituationen mer komplicerad. Ofta är målen högre (om än otydliga) och resurserna mindre. Ofta är kompetenskraven större och lönerna lägre. Ofta är det ett helt annat beteende eller resultat som bör premieras. Ofta är det andra anställningsvillkor och arbetstider som krävs.*

Leopolds slutkläm ger inget svar på min fråga om arkivens behov av extern information men är ändå på annat sätt förlösande. Lag och avtal har företag och myndigheter som norm och det är till nackdel för de icke-vinstdrivande organisationerna, både för deras verksamhet och för de anställda, menar han.

> *De icke-vinstdrivande bör ha egna avtal och egen lönebildning. De borde rimligen samlas till ett eller flera särskilda avtalsområden. Och hänsyn bör tas till dem i lag.*

Gott, konstaterar jag, men för vissa är situationen ännu en bit mer komplicerad. Till exempel för Riksarkivet som är både myndighet och icke-vinstdrivande organisation. Inte konstigt att det är svårt att hitta förändringsvägar och att alla kursändringar tycks kräva oändlig tid! Men hur var det nu med informationsfrågan? Jag suckar en smula vid insikten att än har jag en bra bit kvar till mitt svar. För säkerhets skull river jag ut de två

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bladen med Leopolds artikel. Där finns bland annat en del litteraturtips.

Kan man informera om arkiv?

Jag beslutar attackera mitt problem från motsatt håll och ställer frågan: Hur kan man informera om arkiv? Jag letar reda på stordiabilderna till en "föreläsning" jag höll för snart ett år sedan. Jag rubricerade den "Om konsten att undvika platt fall" och tyckte jag var väldigt vitsig, för det "platta" syftar på museernas syn på arkivalier som utställningsföremål. De är ju så hopplöst platta! låter det från garvade intendenter. Man kan ju lyfta upp dem en bit, brukar jag replikera, men det är inte det jag skall orda om här. Bland mina overhead-bilder finns en uppräkning av "metoder för tillgängliggörande" som kan vara lämplig utgångspunkt för nästa fas i sökandet.

Listan börjar hjälpsamt med "sökmedel", i första ledet förteckningar och register av olika slag, det vill säga sådant som arkivarier har tillverkat så länge det funnits arkiv att hålla ordning på. Dem förutan vore arkiv bara enorma höstackar. Det är väl ändå inte extern information, säger någon. Inte? Uppenbarligen har vi här en definitionsfråga. Om man med extern information avser information som förs utanför den icke-vinstdrivande organisationens väggar, så hör väl åtminstone inte de traditionella, handskrivna förteckningarna och registren dit. Men menar man därmed all information till utomstående så hör också de till kategorin extern information. Idag har vi också databaser och elektroniska arkivguider. De skulle med lätthet kunna bli i alla avseenden externa, om bara lagstiftningen så tillät. De är hursomhelst ovärderliga och utgör grunden för otroliga framtidsmöjligheter.

Om jag inte visste bättre, skulle jag hävda att de elektroniska redskapen skapades för arkiven. De är i vart fall vad arkiven alltid har väntat på. Arkiv och datorer är som gjorda för varandra. Ett oräkneligt antal "tvådimensionella" föremål, fyllda med kodade budskap med trådar ut till ett otal andra budskap *och* en maskin som kan leta reda på ett visst budskap inom bråkdelar av sekunder och hålla i minnet miljontals olika länkar till andra budskap och dessutom sortera dem på nivåer, dessa två företeelser måste ju ändå vara bestämda för varandra! Om man sedan med dylika maskiner kan göra alla dessa budskap och mönster åtkomliga för alla människor som så önskar, varför orda mer om extern information och dess vara eller inte vara? Jo, tyvärr är detta underbara äktenskap ännu bara drömmen om en möjlighet. Att förverkliga det tar tid, mycken tid, och så mycket pengar att förverkligandet idag förefaller mycket avlägset om alls möjligt. Ändå måste det vara målet för vårt arbete.

Men till och med om drömmen vore verklighet skulle det finnas plats för

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ytterligare ansträngningar att göra arkiven tillgängliga i djupare mening. Därför upptar min lista en lång rad metoder därutöver. Där finns till exempel publikationer av olika slag, visningar av bestånden, kurser, föreläsningar och presentationer, öppet-hus-arrangemang samt utlåning och försäljning av mikrokort, CD-/CD-ROM-skivor, videofilmer och multimediaprodukter; vidare medverkan i press, television och radio, egna utställningar och medverkan i andras. Även produktion och försäljning av vykort, föremålskopior, affischer, faksimil och T-tröjor med motiv ur arkivbestånden är former av "tillgängliggörande", som termen för extern information lyder inom den svenska arkivvärlden. Gemensamt för alla dessa metoder är att de går längre än den rent sakupplysande informationen i form av sökmedel. Några vill genom undervisning göra det lättare för mottagaren att ta till sig arkivens innehåll. Andra tar ut bitar av den ofantliga informationsmängden i arkiven och håller fram dem som exempel på vad där finns och vad man kan få ut därav — av upplysningar, kunskap, inspiration och upplevelser.

Utan den fördjupade informationen vore arkiven — också om de i sin helhet och ända ner på dokumentnivå funnes tillgängliga på dator i varenda medborgares hem — för de flesta människor fortfarande bara ofantliga höstackar. Så långt är jag alltså övertygad om värdet av extern information. Men hur mycket skall vi ha därav och måste vi syssla med så många olika former? Måste vi nå alla eller kan vi nöja oss med vissa tydligt definierade målgrupper? Vet vi vad vi gör och varför? — Ha! Om så vore, skulle du väl inte vandra omkring med din envisa fråga, mumlar jag för mig själv och beslutar sova på saken. Tiden har nu runnit iväg en bra bit in februari och jag börjar få brått.

***

Nästa morgon är mitt huvud avsevärt klarare men inte nämnvärt klokare. Där har skivan hakat upp sig på några i arkivvärlden numera berömda ord av min finske kollega Jussi Kuusanmäki, framburna vid de Nordiska arkivdagarna i Hamar 1994: "För övrigt anser jag att utställningar är slöseri med resurser". Han sade inte arkivutställningar, men det var ju dem han syftade på. Visserligen fick han motstånd, bland annat från dåvarande landsarkivarien i Visby, Sten Körner, som mycket energiskt talade för utställningars stora värde. Och annat var inte att vänta, med tanke på det stora arbete denne har lagt ned på bland annat en serie baltisk-svenska arkivutställningar som gick runt i Sverige och Baltikum i början av 1990-talet. Och visst hade Körner rätt i sitt påpekande att utställningar är ett utmärkt instrument för initierande av internationellt samarbete. Inget är opolitiskt, men utställningsprojekt kan ändå göras förhållandevis politiskt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

neutrala. De kräver vidare samarbete på många plan, intellektuellt och praktiskt, samtidigt som de ger rum för nationell exhibitionism och de medverkandes kreativitet. Slutprodukten är väl synlig (annars måste nog projektet anses ovanligt misslyckat!) och kan användas som förevändning för vidgade kontakter på många nivåer. Körner visste väl vad han gjorde och till sist var den illmarige provokatören (för sådan är han, min vän Jussi) tvungen att modifiera sitt uttalande. Men han hade ju ändå en poäng: utställningar *är* förhållandevis kostbara projekt, framför allt räknat i arbetstimmar, och om besökarna blir få, blir det dyrbara besök. Är det försvarbart?

Följdfrågan måste rimligen bli: Är det rimligt att mäta detta slags verksamhet i siffror? *Så många* personer + såg *så länge* + på *så många* objekt + för *så många* kronor = för vad står slutsumman? De flesta metoder för tillgängliggörande kräver relativt stora resurser, en del mycket stora sådana. Kvantitetsmåttet blir lätt bestämmande. Insatser som når många uppfattas som mer berättigade, även om de tillhör dem som kräver störst investeringar och i slutändan ändå har kostat lika mycket per "besökare" som utställningen, visningen eller föredraget. Till försvar för den prioriteringen måste dock anföras att insatser som når många också ofta är mer långlivade (det ligger så att säga i ekvationen). En databas, en bok eller en uppsättning mikrofilmade dokument kan förvisso bli "hyllvärmare", men de kan användas under lång tid och ge upphov till generationer av följdverkningar. Resonerar man på detta vis har man frångått den rena kvantitetsmatematiken och fört in kvalitativa kriterier. Då finns det i fallet utställningar en lång rad "vinster" att lägga till dem Sten Körner drog fram i Hamar, men min fråga här är större än att gälla en specifik typ av information. Jag konstaterar dock att den prioriteringsskala för olika former av information som faktiskt tillämpas inom arkivvärlden är ambivalent. Egentligen är den kvalitativ, men när den skall försvara sina kostnader lutar den sig helst på kvantitet. Det stämmer väl med Leopolds beskrivning av de icke- vinstdrivande organisationernas tvetydiga position i ett klimat där det egentligen bara finns normer för kommersiella företag och traditionella myndigheter. Det behövs uppenbarligen en ny uppsättning normer.

Hur skall man då värdera de icke-vinstdrivande organisationernas produktivitet om den inte kan mätas i siffror? Det är inte den fråga som just nu driver mig att söka ett svar, och jag är mer än tacksam för det, men det irriterar mig att så få försöker ta tag i den. Varje gång Riksarkivet skall redovisa föregående års verksamhet dyker den upp, och samma känsla av att ge en beskrivning som egentligen missar det väsentligaste måste drabba flertalet av aktörerna inom den numera "största ekonomiska sektorn". Det kan inte vara omöjligt att hitta andra värdemätare, det gäller *bara* att först

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

omvärdera de gamla! Innan vi lyckats med detta "bara", så finns det ändå mindre svårbemästrade etapper på vägen till en ny värderingsgrund. Ett är att precisera de olika typerna av uppdrag inom en och samma organisation och differentiera mellan dem. Vad är till exempel Riksarkivets absoluta *plikter* såsom myndighet, vad måste verket *erbjuda* allmänheten i egenskap av icke-vinstdrivande organisation och vad är *önskvärt* men underställt resurser, kreativitet och efterfrågan?

Arkivets informationsplikt

Så har mina tankeutflykter under resan från min sköna bädd in till Riksarkivet återfört mig till ursprungsfrågan men med något annorlunda formulering. I vilken utsträckning ingår information till allmänheten i Riksarkivets plikter? Jag bläddrar lite förstrött i dagens skörd av pressklipp. Det är sällan jag hinner läsa dem mer ingående men de ger nyttiga vinkar om hur arkivens göranden och låtanden uppfattas av den obestämda allmänheten. Jag hittar ett större klipp från en uppenbarligen helt ny tidskrift, *Internet World*. Typiskt, muttrar jag, en svenskspråkig tidskrift med engelskt namn! (Egentligen vacklar jag dock betänkligt i min syn på detta tidstypiska fenomen.) Jag skummar innehållet i utklippet och fastnar på slutet vid en snutt om Svensk arkivinformation (SVAR) och släktforskarna. SVAR's hemsida med tillgång till alla registren över filmade kyrkböcker och annat får där gott betyg av Håkan Skogsjö, som ansvarar för Svenska Släktforskarförbundets on-line tidning "Rötter". Riksarkivets NAD- skiva, med databaser över offentliga och enskilda arkiv, är också bra. "Fast", läser jag med stigande förvåning, "den kostar 2 000 kronor, påpekar en irriterad Håkan Skogsjö, som vill erinra om att RA är ett statligt verk med informationsplikt till allmänheten." Aha, här har vi svaret: Riksarkivet har ju informationsplikt! Men, tänker jag i sant luthersk tradition, vad är då det?

Nu är jag alls ingen expert på den lagstiftning som reglerar de offentliga arkivens verksamhet, men i den aktuella frågan bör man vad jag förstår åtminstone tillfråga Tryckfrihetsförordningen, Sekretesslagen, Arkivlagen, Datalagen och Förvaltningslagen. Att dessa sammantaget skulle kunna tolkas så att allt av informativ karaktär som Riksarkivet vårdar eller producerar måste tillhandahållas gratis, kan jag bara inte tro! Men om den tolkningen förekommer, behövs det uppenbarligen en tydligare definition av Riksarkivets informationsplikt. Verksamheten vid arkiv och bibliotek, och i betydande utsträckning även museer, handlar om information i alla led. Arkiven förvarar information, skapar information om samma information och informerar om informationsvägarna till den förvarade informationen. Den massa av information som är verksamhetens upphov, arkivbestånden, är i princip gratis

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tillgänglig för alla. I egenskap av statlig myndighet måste Riksarkivet vidare gratis upplysa om att så är fallet och göra arkivbestånden tillgängliga. Det inbegriper framtagning av sökmedel, så att man kan nå fram till informationen i bestånden. Men om allt som *kan* leda fram till arkivbestånden måste tillhandahållas gratis, då är uppdraget omöjligt.

Om Riksarkivets informationsplikt sträcker sig så långt som Håkan Skogsjö anser, då bör riksarkivarien med följe tåga upp på Kulturdepartementet och kräva en ordentlig anslagshöjning. Allt som produceras av Riksarkivet måste ju då erbjudas gratis till alla i landet boende personer som kan tänkas så önska. I egenskap av ansvarig för verkets årsböcker med flera publikationer ser jag för mig enorma upplageökningar. Tolkningen är absurd. Månne man blandar ihop tryckfrihetslagstiftningens offentlighetsprincip och Förvaltningslagens informationsplikt?

För ett par år sedan hade Justitieombudsmannen tillfälle att pröva just denna fråga. Någon klagade på att SVAR tog betalt för besök i sina forskarsalar. Det skulle strida mot offentlighetsprincipens regel om gratis tillgång till offentlig information. JO's svar blev märkvärdigt vagt. Visst kunde SVAR fortsätta att ta betalt, men om någon åberopade offentlighetsprincipen måste vederbörande släppas in gratis! Som definition av offentlighetsprincipens räckvidd syns den mig lika absurd som Håkan Skogsjös obegränsade informationsplikt. Var i lagstiftningen står det sagt att en och samma information måste hållas gratis tillgänglig i *alla de olika former den kan finnas i*? Något glappar betänkligt i logiken. Om en handling exempelvis hotas av förslitning, räcker det att tillhandahålla en för ändamålet fullgod kopia. Men det går uppenbarligen inte att göra tvärtom, det vill säga ställa villkor för tillgång till kopia fastän originalet eller annan fullgod kopia finns tillgänglig på annan plats! I det aktuella fallet var villkoret en avgift, som i sin tur var förutsättningen för att SVAR skulle kunna hålla kopian (mikrokortet) tillgänglig på annan plats än där originalet förvaras och på så sätt förbättra tillgängligheten. En sådan utvidgning av tillgängligheten kostar pengar. Om dessa inte kan tas någonstans, finns det ingen ekonomisk grund för förbättrad tillgänglighet. Kravet att NAD-skivan skall tillhandahållas gratis tillhör samma kontraproduktiva kategori.

Det här med information har många sidor, det är uppenbart. Min fråga har nu blivit riktigt delikat. Var bör man sätta gränserna för de offentliga arkivens externa informationsplikt för att inte uppdraget skall bli omöjligt? Jag kastar ett nervöst öga på kalendern. Redan den 18 februari. Hur skall detta gå? Jag har lovat att leverera manus till en artikel om arkiv och marknadsföring senast den 28 februari. Nu börjar det brinna i knutarna, och allt jag hittills åstadkommit är att göra mig själv förvirrad och förtretad.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Slutsatser

En del slutsatser kan jag ändå dra av mitt sökande. Liksom bland andra museer och bibliotek tillhör arkiven en stor, heterogen grupp samhällsinstitutioner som måste finna egna former och sluta söka svaren på sina problem hos företagen. Att skapa nya meningsfulla sätt att mäta måluppfyllelse är en viktig uppgift, en annan är att finna formerna för en ömsesidigt givande kommunikation med "kunderna" (vem hittar ett bra ickekommersiellt ord för dem?). För arkivens del är det uppenbart att övergången från en klart avgränsad kundkrets — forskare och byråkrater — till en obegränsad allmänhet har medfört förvirring och otydlighet i prioriteringarna. Också andra förändringar har bidragit. Mål och medel behöver inte nödvändigtvis balansera redan i utgångsläget, verksledningar och arkivchefer förväntas hantera risker men får å andra sidan inte göra fullt bruk av de medel som står företagen till buds. Statiskhet (i sina positiva aspekter inom arkivvärlden med förkärlek kallad kontinuitet) och stabilitet har mycket hastigt efterträtts av föränderlighet och flexibilitet.

På flera punkter har förändringarna också medfört att professionalitet efterträtts av amatörism. Taket är högt och entusiasmen många gånger översvallande, men det är sämre bevänt med effektiviteten, framför allt om man ser framåt. Det saknas nämligen strategier och måldefinitioner för mycket av det nya, inte minst för "umgänget" med publiken/kunderna. Man vill så mycket och man gör också mycket, men det bär inte ända ut till alla dem som skulle kunna ha glädje därav. Skälen är flera, men brist på kunskap är uppenbart ett av dem. Att behärska den externa informationen är sannerligen inte lätt, när bara ett olyckligt val av utställningsnamn kan kosta förlusten av tusentals besökare! Och en meningsfull förlagsverksamhet betyder inte bara rättstavade och intressanta böcker. Det betyder också effektiv marknadsföring och dito distribution. Hur många arkivarier har utbildning i sådant? Om släktforskare i gemen tycker att de skall ha allt gratis (de tillhör ju oftast de generationer som lärde sig att allt betalades via skatten), har man antingen glömt bort den externa informationen eller misslyckats därmed.

Samarbete är uppenbarligen lösningen på mycket. Om kulturarvsinstitutionerna kan utveckla ett verkligt samarbete kan de avsevärt förmera sina resurser. Och det behövs när det "arv" de skall förvalta och förmedla ytterst sett är obegränsat! Genom att samarbeta ökar de emellertid sina gemensamma resurser ifråga om lokaler, pengar, personal, kunskaper och färdigheter, arbetsmaterial, inspiration och inte minst tillgång till publiken. Alltför länge har kontakterna mellan exempelvis arkiv, museer och bibliotek präglats av konkurrens, misstänksamhet och ointresse. Förändring är på väg, men den borde kunna gå snabbare och vara djupare. I detta som i så mycket

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

annat är det IT-revolutionen som har varit incitamentet till nya tänkesätt. Förhoppningsvis skall den leda till att insikten om samarbetets välsignelser sprider sig till andra delar av verksamheten. Men en förutsättning är att man utarbetar gemensamma strategier, grundade i insikt om det som förenar kulturarvsinstitutionerna och respekt för det som åtskiljer dem. Det kräver en ny form av "marknadsföring" de olika institutionerna emellan! Det kräver kanske också en informationskampanj riktad mot lagstiftarna, så att de utformar regler som är anpassade till villkoren för just denna grupp icke-vinstdrivande organisationer. Så länge man mäter resultaten med företagsmått men omgärdar verksamheten med myndighetsregler lär de flesta försök till förnyelser bli floppar, för att uttrycka saken på journalisters språk.

***

Till sist har så jag och min omöjliga fråga hamnat framför datorn. Jag knappar försiktigt in några inledande meningar på tangentbordet. Det känns inte bra. Jag känner mig förmäten. Hur kunde jag tro, att jag skulle kunna leverera några vettiga svar på en sådan fråga? — Jo men, viskar mitt ovanligt snälla underjag, du har i alla fall påtalat att det finns skäl att ställa frågan! - - Hmm, det kan så vara, det känns ändå futtigt som bidrag till en festskrift åt en så lärd och spirituell herre som Kari Tarkiainen. — Då får du väl skjuta logiken åt sidan och tala om vad dina känslor svarar, uppmanar mitt underjag en smula uppkäftigt. Har du inga känslomässiga argument att lägga i vågskålen? Du har ju själv predikat att det är viktigt att känna för det som skall marknadsföras.

Känslor, jovisst, jag tror nog att de flesta som arbetar med arkiv har känslomässiga band till sina "skyddslingar" i magasinen. För ett par veckor sedan pratade jag marknadsföring (det är ändå ett bättre ord när man talar om den faktiska verksamheten; information står för innehållet som abstraktion) i Karlstad för framtida arkivarier. Ordet de lade i vågskålen var "spänning". Arkiv är spännande. De som varit inne i arkiven vet. Men de som aldrig haft anledning att studera "gamla dammiga papper", vet de? Vet de att arkiv visserligen kan vara både gamla och dammiga, men lika gärna nya och elektroniska? Att de oavsett form är fantastiskt spännande? Att information kan vara rena lyckopillret? Att det i arkiven finns information för alla smakriktningar, förutsättningar och intressen? Någon Gallup om den saken har mig veterligen aldrig gjorts, men alla de olika kategorier arkivfrälsta som jag har frågat har kunnat vittna om ideliga föreläsningar vid middagsbord och tvättmaskiner. De allra flesta medborgare har uppenbarligen ingen aning om att lyckan bor i arkiven. Kan vi då lämna dem i okunnighet? Är det inte en demokratisk rättighet att bli upplyst om de upplevelser som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

finns att hämta i arkiven? Särskilt som alla medborgare är med och betalar. Då bör vi väl ändå avsätta en del av deras bidrag till att informera dem om att de äger ovärderliga skatter som de har fritt tillträde till?

I så måtto tycks mig Håkan Skogsjö ha rätt. Riksarkivet har en synnerligen vidsträckt informationsplikt. Men den behöver inte betyda att allt skall vara *till synes* gratis. Till syvende och sist är ju ingenting gratis. Den tid när allt skulle betalas via skatter är uppenbarligen förbi. Om inte andra vägar öppnades, skulle de icke-vinstdrivande organisationerna gradvis avtyna och försvinna. Därför har de offentliga arkiven fått rätt att ta betalt för sina tjänster; inte för att skapa vinster, men för att täcka kostnader. En fördel med den finansieringsformen är att den tvingar säljaren att producera prisvärda produkter som motsvarar köparnas efterfrågan. Kvalitet kostar dock ännu lite mer. Och skall utveckling finansieras på en sälj- och köpmarknad, så krävs investeringar, risktagning — och marknadsföring. Skall investeringarna bli fruktbara, riskerna förvandlas till framgång och marknadsföringen få genomslagskraft, krävs professionalitet och det förutsätter bland annat utbildning. Men målet, som likt alla riktigt goda mål aldrig kommer att nås, är värt alla insatser: att varje medborgare får ut någon liten bit av den lycka som förvaras i arkiv!

Lästips

Drucker, Peter	*Managing the Non-profit Organisation. Practises and principles (Butterworth-Heinemann, Oxford 1990).*
Grönroos, Christian	*Marknadsföring i tjänsteföretag (Liber-Hermod, Malmö 1996, 2 uppl.).*
Kotler, Phihlip & Andreasen, Alan R.	*Strategic Marketing for Nonprofit Organizations (Upper Saddle River, N. J. Prentice Hall, 1966, 5 uppl.).*
Normann, Richard	*Skapande företagsledning (Bonnier Alba, Stockholm 1996, 10 uppl.).*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Paavo Nikula

ARKISTOT JA LAINSÄÄDÄNTÖ

Arkistoja koskeva lainsäädäntömme on kuluvalla ja sitä edellisellä vuosikymmenellä uudistettu kahdesti, 1983 ja 1994. Uudistusten nopeus on silmiinpistävä myös tarkasteltaessa vuoden 1983 arkistolakia edeltäneitä aikoja. Arkistolainsäädännön tarve todettiin jo autonomian ajan alkuvuosikymmeninä, mutta vasta vuonna 1939 pitkällisen valmistelun jälkeen saatiin ensimmäinen kattava lainsäädäntö julkisista arkistoista (18/39).

Arkistolaitoksen ongelmat ja haasteet ovat vaihdelleet eri aikoina, mutta arkistolainsäädännön historiassa on ollut myös selvä yhtenäinen linja. Linjan viitoitusta voidaan seurata monesta eri lähteestä, mutta yhteiskunnalliselta kannalta täsmällisimmin ja määrätietoisimmin arkistolaitoksen uudistamistarpeet ja -tavoitteet esitetään arkistoja koskevien lakien valmistelu- ja säätämisasiakirjoissa. Näiltä osin voidaan mennä Ruotsin ja Venäjän vallan aikoihin, mutta aloitan seuraavassa arkistovaltuuskunnan työstä itsenäisyyden ajan toisella vuosikymmenellä.

Vuoden 1939 lain valmistelusta

Lain perusvalmistelun suoritti valtioneuvoston 30.10.1924 asettama arkistovaltuuskunta. Se saattoi osaltaan tukeutua kolmisen vuosikymmentä aiemmin toimineen arkistodelegaation työhön. Päätös arkistovaltuuskunnan asettamisesta perustui eduskunnan 23.9.1921 tekemään "anomukseen", nykykielellä toivomukseen. Se koski ensi sijassa maakunta-arkistolaitosta. Arkistovaltuuskunnan mietintö on päivätty 15.12.1934 ja se julkaistiin komiteanmietintönä 1935:4.

Arkistolainsäädännön yleinen tavoite ilmenee jo arkistovaltuuskunnan kokoonpanossa. Ensin nimettiin tahot, jotka asettivat henkilöt valtuuskunnan jäseniksi. Asettajatahot olivat Valtionarkisto ja Yleisten rakennusten ylihallitus (sittemmin Rakennushallitus, joka jo on ehditty lakkauttaa) sekä Suomen Historiallinen Seura. Näin arkistolainsäädännölle sisältöä tulivat antamaan arkistoalan ja arkistorakentamisen sekä tieteellisen tutkimuksen asiantuntemus. Juridiikka oli mukana ensi vaiheessa vain siten, että valtuuskunnan asettamiin kysymyksiin saatiin kirjallinen asiantuntijalausunto; lakiehdotuksen muokkasi myöhemmin lainvalmistelukunta, niin kuin valtuuskunta itse oli ehdottanut.

Nykyajan näkökulmasta on merkille pantavaa, että enempää opetusministeriön kuin valtiovarainministeriönkään edustajaa ei ollut valtuuskunnassa. Varsinkin viimeksi mainittu ministeriö on tärkeä uudistuksen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vaatiman taloudellisen pohjan aikaansaamiseksi. Valtiovarainministeriö on tosin tunnetusti hankala komiteakumppani, mutta toisaalta, mihin tuo ministeriö menoina sitoutuu, se myös toteutuu, toisin kuin on laita muiden ministeriöiden omin päin laatimien kustannusarvioiden.

Arkistovaltuuskunnan pitkähkön työrupeaman aikana jäsenet vaihtuivat. Asettamisvaiheessa jäseniksi tulivat valtionarkistonhoitaja J. W. Ruuth (ensimmäinen puheenjohtaja) sekä arkkitehti E. A. Kranck Yleisten rakennusten ylihallituksen ja professori Kustavi Grotenfelt Historiallisen Seuran edustajana. Sihteeriksi ja varajäseneksi kutsuttiin arkistonhoitaja Kaarlo Blomstedt. Sairaus- ja kuolemantapausten sekä viroissa siirtymisten johdosta varsinaisina jäseninä olivat myöhemmin professori Väinö Voionmaa sekä valtionarkistonhoitajaksi tullut Blomstedt, jonka jälkeen sihteeriksi otettiin amanuenssi R. Rosén.

Arkistovaltuuskunta ei siekaillut kuvatessaan maan arkistolaitoksen "sietämätöntä" tilaa. Eri puolille maata lähetettyihin tiedusteluihin saatiin yli 1 400 vastausta. Johtopäätös tilanteesta kuului yksikantaan: "Yleensä vastaukset antoivat varsin synkän kuvan niin hyvin arkistojen säilytyspaikoista ja hoidosta kuin niistä tuhoista, jotka jopa aivan viime vuosikymmeninäkin ovat kohdanneet monia arvokkaita, osaksi täysin korvaamattomia asiakirjoja." Eloisan, vaikkakin vetoisen oloisen kuvan arkistojen sijoituspaikoista kellareissa ja ullakoilla saa siitä, että "suuria vahinkoja" ovat tulipalojen ja kosteuden ohella aiheuttaneet "rotat tai linnut".

Arkistovaltuuskunta selvitti maan arkistolaitoksen historiaa ja uusinta kehitystä sekä puutteita ja uudistuksen tavoitteita kartoittaen hyvinkin tarkkaan arkistojen koon sekä sijoitusolosuhteet, minkä lisäksi perehdyttiin arkistolaitoksen tilaan useissa muissa maissa. Valtuuskunnan työhön koko kymmenvuotiskauden osallistuneet Kranck ja Blomstedt suorittivat tutustumismatkan Skandinavian maiden arkistoihin. Lukuisia neuvotteluja käytiin maan eri kaupunkien edustajien kesken maakunta-arkistojen sijoitus- ja kustannusvaihtoehdoista. Valtuuskunnan mietintöön sisältyvät myös säädösehdotukset sekä koko maan julkista arkistolaitosta että maakunta-arkistoja varten. Tämän lisäksi valtuuskunta tähdensi ponsissaan niin hyvin arkistolaitoksen vastaista määrärahatarvetta kuin rakentamistakin sekä esitti lainvalmisteluohjelman asiakirjojen julkisuudesta sekä kirkon ja kuntien arkistojen osalta. Valtuuskunnan mietinnössä mainitaan useita kuultuja asiantuntijoita sekä viitataan koti- ja ulkomaisiin arkistoalan ammattijulkaisuihin ja tutkimuksiin.

Komiteakieli oli entisinä aikoina ainakin paikoin nykyistä elävämpää ja suorasukaisempaa. Viipurin kaupunki oli vuonna 1925 päättänyt luovuttaa maakunta-arkistoa varten tontin ja rakennuksen, "mutta syistä, jotka ovat jääneet selvittämättä, ei tätä tarjousta koskeva kirjelmä Valtuuskunnalle

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

saapunut perille". – Kyseessä muuten oli "puolivalmis venäläinen kirkkorakennus tontteineen". Savonlinnan tarjous Olavinlinnasta puolestaan jätettiin sivuun, koska ei voitu olla ottamatta huomioon niitä erittäin suuria hankaluuksia, joita aiheutuisi kolmen läänin arkistojen siirtämisestä "verrattain syrjäiseen pikkukaupunkiin, josta henkisen kannattajapiirinkin aikaansaaminen olisi vaikeaa". Kuntien arkistojen siirroista keskusarkistoihin voitaisiin joustaa "sikäli kuin tällaiset varaukset tehdään asiallisin perustein eikä tunnesyistä".

Arkistoalan erityisasiantuntemusta arkistovaltuuskunta korosti eri yhteyksissä, kuten ehdotuksissaan arkistovirkamiesten pätevyysvaatimuksista ja koulutuksesta. Varoittavana esimerkkinä valtuuskunta kertoi, että vuonna 1833 täytettäessä senaatin arkistonhoitajan virkaa tieteellisen pätevyyden tarvetta ei ymmärretty, vaan "virkaan nimitettiin muuan juristi".

Arkistovaltuuskunnan linjaamat uudistuksen yleiset suuntaviivat ovat ymmärtääkseni tänäkin päivänä pätevät. "Koko kansakunnan edun nimessä" valtiovallalle annetaan valtuudet ryhtyä järjestämään laajalle ulottuvaa arkistojen ja asiakirjojen suojelua, "jopa hätätilassa pakkokeinojakin käyttämällä". Asiakirjojen säilyttäminen on kuitenkin myös jokaisen arkistonmuodostajan tehtävä. Tarkastuksissa ja ehdotusten tekemisessä epäkohtien korjaamiseksi arkistoviranomaiset toimisivat "kiinteässä yhteis-toiminnassa asianomaisen viraston kanssa". Kaikki itsehallintoyhdyskunnat samoin kuin valtionapua saavat yhteisöt velvoitettaisiin hoitamaan huolellisesti arkistojaan sekä noudattamaan arkistoviranomaisten ohjeita.

Lisäksi arkistovaltuuskunta painotti arkistoimen järjestämisessä julkisuusperiaatetta ja kansalaisten oikeutta tietojen saantiin, tieteellisen tutkimuksen tarpeita sekä yksityisen oikeusturvaa. Valtuuskunnalla oli silmää kiinnittää huomiota myös ylimpien valtioelinten "ennen kaikkea Eduskunnan ja Tasavallan Presidentin" arkistojen vaatimaan erityislaatuiseen "hoitoon ja valvontaan".

Arkistovaltuuskunta siis osoitti useimmat niistä ongelmista, jotka myös 1970-luvulta lähtien ovat olleet arkistolainsäädännön uudistamistyössä keskeisinä esillä. Valtuuskunnan päähuomion kohteena oli asiakirjojen suojelu ja säilytys. Myös uusi ongelma, tarpeettomiksi käyneiden asiakirjojen hävittäminen todetaan valtuuskunnan mietinnössä, kun viitataan seulomista koskevien määräysten tarpeellisuuteen, mutta tunnustetaan myös, että yleisten ohjeiden antaminen on mahdotonta. Oireellista kyllä, seulominen otetaan esille samassa yhteydessä, kun arkistovaltuuskunnan tehtävää vuonna 1928, jälleen eduskunnan toivomuksen perusteella, laajennettiin koskemaan "kiinteiden puitteiden luomista Suomen koko arkistolaitosta varten". Periaate, että asiakirjoja saadaan hävittää vain Valtionarkiston luvalla, mainitaan myös mietinnössä.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Arkistotoimen oikeudelliset ikuisuusongelmat olivat esillä lausuntopyynnössä, jonka valtuuskunta esitti lakit. kand. E. H. I. Tammiolle. Kysmykset koskivat omistusoikeutta kirkollisiin ja kunnallisiin arkistoihin, mahdollisuutta määrätä lainsäädännöllä yksityisistä arkistoista sekä muiden kuin valtion viranomaisten asiakirjojen siirtämisvelvollisuutta keskusarkistoihin, jotta asiakirjat saataisiin suojeltua, järjestettyä ja voitaisiin asettaa tutkijoiden käyttöön. Tammio antoi lausunnossaan perustellut vastaukset kysymyksiin.

Arkistovaltuuskunnan mietintö meni ensin lausuntokäsittelyyn, minkä jälkeen asia lähetettiin 3.6.1936 lainvalmistelukunnan III jaoston valmisteltavaksi. Jaostoon kuuluivat K. J. Ståhlberg ja Mikko Louhivaara, ja ehdotus, n:o 11/1937, on päivätty 17.6.1937. Esitys on verraten lyhyt, 14 painosivua, ja se tukeutuu perustelujen osalta osittain arkistovaltuuskunnan mietintöön.

Lainvalmistelukunta määritteli kannanotot myös oikeudellisiin kiistakysymyksiin. Julkisiin arkistoihin ei voitu lukea valtionapua saavien yhdistysten asiakirjoja, kirkollisista arkistoista säädetään kirkkolaissa, jonka muutos on kirkon oman aloitteellisuuden varassa, eikä kunnallisia arkistoja voida velvoittaa siirtämään edes vanhimpia asiakirjojaan keskusarkistoihin. Tärkeiden yksityisten asiakirjojen suojelu ehdotettiin toteutettavaksi muinaismuistomerkkien suojelusäännöksellä. Ratkaisut noudattivat paljolti Tammion lausunnossaan viitoittamaa linjaa.

Lakiehdotus muokkautui lainvalmistelukunnan käsittelyssä melko perusteellisesti, aina nimeä myöten. Arkistovaltuuskunta ehdotti nimeä "Laki julkisesta arkistolaitoksesta". Lainvalmistelukunta muutti sen "Laiksi julkisista arkistoista". Lainvalmistelukunta toisaalta määritteli valtuuskuntaa yksityiskohtaisemmin arkisto-organisaatiot ja niiden tehtävät. Se määritteli erikseen julkiset yleisarkistot – Valtionarkisto ja maakunta-arkistot - ja erikoisarkistot, joita olivat valtion virka-arkistot sekä kirkolliset ja kunnalliset arkistot. Avaintermi "arkistotoimi" oli jo arkistovaltuuskunnan ehdotuksessa, ja se sisältyi myös lainvalmistelukunnan lakiehdotukseen, mutta edelleenkin ilman yksityiskohtaisempaa määrittelyä. Arkistotointa vain "valvottiin ja johdettiin".

Lainvalmistelukunta totesi, että asiakirjain julkisuuslainsäädäntö on niin laajakantoinen asia, että se on valmisteltava erikseen. Tätä koskevan ehdotuksen lainvalmistelukunta lupasi antaa myöhemmin.

Vuoden 1983 arkistolaki

Lähes 50 vuoden kuluttua arkistovaltuuskunnan asettamisesta opetusministeriö asetti 2.10.1974 toimikunnan uudistamaan arkistolainsäädäntöä. Arkistolaitoksen sekä tieteellisen tutkimuksen edustajien lisäksi jäseniksi

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tulivat edustajat opetusministeriöstä, valtiovarainministeriöstä ja oikeusministeriöstä sekä kunnallisesta arkistosta. Puheenjohtajana oli valtionarkistonhoitaja Toivo J. Paloposki.

Toimikunta kuuli yli 30 asiantuntijaa, joista eräiden ammattinimikkeissä näkyvät myös arkistoalan uudentyyppiset ongelmat: atk-päällikkö, toimittaja, pankinjohtaja, eversti. Pääosa kuulluista asiantuntijoista edusti hallintoa sekä tutkimusta ja arkistoalaa, viimeksi mainittuihin asiantuntijoihin kuului myös silloinen arkistonhoitaja Kari Tarkiainen. Mietintö saatiin valmiiksi runsaassa kolmessa vuodessa (komiteanmietintö 1977:65). – Valtionvarainministeriön samoin kuin muiden ministeriöiden edustajien mukanaolo näkyi siinä, että toimikunta ei ollut ehdotuksissaan täysin yksimielinen; ministeriöiden edustajat paljoksuivat uudistusehdotusten toteuttamiseksi arvioituja kustannuksia.

Toimikunnan tehtäväksianto päättyi tarvittavan lakiehdotuksen laatimiseen, mutta sitä ennen tuli selvittää julkisten arkistojen asema ja toimintatavoitteet ottaen huomioon hallinnossa, tutkimuksessa ja informaation tuottamisessa tapahtuneet muutokset ja odotettavissa oleva kehitys. Toimikunta ei sisällyttänytkään sanaa "laki" itselleen ottamaansa nimeen, vaan se kuului lyhyesti "arkistoimikunta". Ensin tutkitaan ja mietitään asiat selviksi ja sitten vasta kirjoitetaan pykälät, on hyvä ja yleispätevä neuvo.

Arkistotoimikunnan mietintö on verrattain laaja, vaikkei se kuulukaan pahimpien 1970-mietintöjärkäleiden luokkaan. Myös työtahti oli aika kova, mikä näkyy siitä, että kokouksia kertyi kaiken kaikkiaan lähes 130. Osallistuin itse toimikunnan työskentelyyn, joten pyrin seuraavassa valaisemaan vuoden 1983 arkistolain valmistelua yhtä hyvin omien muistikuvieni kuin mietinnönkin valossa.

Mietinnössä on aluksi kattavat selvitykset julkisten arkistojen tehtävistä sekä arkistoissa olevien asiakirjojen määristä, arkistojen kasvusta ja arkistotoimen kustannuksista. Toimikunnan ehdotusten käsittely aloitettiin arkistotoimen käsitteen määrittelyllä ja arkistotyyppikohtaisella kuvauksella.

Arkistotoimessa painotettiin palvelutavoitetta: Arkistotointa on hoidettava siten, että arkistot voivat tehokkaasti palvella tiedon lähteinä viranomaisia ja yksityisiä sekä tutkimusta. Kokonaisuuteen kuuluu myös asiakirjojen turvallinen säilyttäminen ja kielto hävittää asiakirjoja ilman arkistoviranomaisen lupaa. Yhtä tärkeää kuin huolehtia asiakirjojen säilymisestä ja järjestämisestä on saada aikaan tehokas tarpeettomien asiakirjojen hävittäminen.

Opin käsitteen seulonta, joka tietysti alan ihmisille oli ollut itsestään selvä jo pitkään. Asiakirjojen hävittämistavoitetta harkittiin monelta kannalta ja viimein päädyttiin siihen, että pysyvästi säilytetään keskimäärin vain viidennes syntyvästä aineistosta.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ehdotuksessa arkistolaiksi, ja sittemmin säädetyssä laissa (184/81), määriteltiin lisäksi aiempaa yksityiskohtaisemmin arkistolaitoksen rakenne, arkistonmuodostajat ja arkistoviranomaiset. Valtionarkisto osoitettiin laissa myös maan kansallisarkistoksi, samalla kun se oli myös keskusvirasto opetusministeriön alaisuudessa. Lain voimaantuloa varten ehdotettiin riittävän pitkä, noin kahden vuoden varautumisaika.

Toimikunnan huolena oli edelleenkin arkistotilojen kunto, mutta ei läheskään samassa mitassa kuin valtuuskunnalla, vaan päähuomio kohdistet-tiin virka-arkistojen hoitoon. Olennainen asia oli järjestää yhteys- ja vaikutusmahdollisuudet arkistonmuodostajien ja yleisarkistojen välille. Yleisarkistojen asiana on huolehtia arkistojen toiminnasta, mutta ne eivät voi olla koko ajan läsnä virastoissa valvomassa, että edellytykset toiminnallisten tavoitteiden saavuttamiselle pysyvät hyvinä.

Ratkaisua haettiin arkistosäännöstä, joka tulisi olla jokaisella valtion sekä kuntien ja kuntainliittojen virastojen ja laitosten arkistolla. Arkistosäännöllä määriteltäisiin arkistojen vastuuhenkilöt, kirjaaminen, arkistointi, asiakirjojen säilytysajat ja arkistotoimen muu hoitaminen. Yhteys yleisarkistoon saataisiin säätämällä, että arkistosääntöä laadittaessa tulee ottaa huomioon Valtionarkiston antamat ohjeet ja määräykset. Suurimpiin virastoihin tulisi lisäksi asettaa arkistotoimikunnat käsittelemään neuvoa-antavana elimenä arkistotoimeen liittyviä asioita. Vastuu arkistoimen hoidon järjestämisestä eri virastoissa ja laitoksissa osoitettiin johdolle, jonka alaisuudessa ja etenkin huolenpidossa arkistojen varsinaiset vastuuhenkilöt työskentelisivät.

Arkistosääntö ja arkistotoimikunta olivat ilmeisen käyttökelpoisia arkistotoimen kohentamisessa eri virastoissa ja laitoksissa. Oikeusministeriön arkistotoimikuntaan jouduttuani saatoin ainakin havaita tehtävän sangen työlääksi. Arkistosääntöjen valmistelu sitoi myös yleisarkistojen henkilökuntaa, lähes kaikissa valtionahllinnon arkistosääntöjä laativissa työryhmissä olivat yleisarkistojen edustajat mukana.

Vuoden 1983 lain valmistelun yksi vaikea ongelma oli eräille hallinonaloille muodostuneet keskusarkistot, joista osa toimi varsin itsenäisesti. Tällaisia olivat Suomen Pankin, Kansaneläkelaitoksen ja Postipankin arkistot. Ministeriöistä oma keskusarkistonsa oli mm. ulkoasiainhallinnolla. Keskusarkistojen itsenäisyys merkitsi – tai ainakin näin saatettiin uumoilla – että kaikki arkistotoimen tavoitteet eivät olleet yhtä tärkeinä mielessä ja toiminnassa. Arkistotoimikunta ei päässyt yksimielisyyteen siitä, tuleeko myös keskusarkistojen, erityisesti ulkoasiainministeriön arkiston ja Sota-arkiston, asiakirjat velvoittaa siirtämään aikanaan Valtionarkistoon. Asia jäi avoimeksi, viime kädessä opetusministeriön siirtämisvelvoitetta koskevan poikkeusratkaisun varaan.

Jos viranomaisten asiakirjojen säilyttämisen ohella yhtä tärkeä ratkaistava

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kysymys oli tarpeettomien asiakirjojen tehokkaan hävittämisen järjestäminen, niin yksityisten arkistojen puolella ongelmana oli arvokkaan arkistoaineksen suojeleminen ja saaminen yleisarkistoihin. Paljolti tästä syystä Valtionarkistosta tehtiin nimenomaisesti myös kansallisarkisto.

Arkistotoimikunnan lakiehdotukseen sisällytettiin eräänlaiset pakkolunastussäännökset, joilla pyrittiin samaan tavoitteeseen, mutta tehokkaammin kuin aiemmalla "asiakirjallisten muistomerkkien" suojelulla. Jos yksityisen hallussa oleva asiakirja, kokoelma tai arkisto, joka on tieteellisen tutkimuksen kannalta tai muusta syystä merkityksellinen, ilmeisesti on vaarassa tuhoutua tai hävitä taikka jos se tarjotaan myytäväksi, Valtionarkistolla on oikeus lunastaa kohde taikka jäljentää se. Varmuuden vuoksi Valtionarkiston lunastus- ja jäljentämisvaltuuteen lisättiin "käytettävissä olevien määrärahojen puitteissa", ikään kuin mikään muu tulisi kysymykseenkään. Säännöstä täydennettiin vielä turvaamistoimenpiteen luontoisella väliaikaisella siirtovaltuudella.

Arvokkaat asiakirjat olivat usein esillä toimikunnan jäsenten ja asiantuntijoiden keskusteluissa. Puhuttiin entisten tasavallan presidenttien eri puolilla maata olevista arkistoista, joiden olojen pelättiin olevan arkistovaltuuskunnan kuvaamaa luokkaa. Toimikunta tutustui myös presidentin linnassa olevaan tasavallan presidentin kanslian arkistoon, pääsimmepä kurkistamaan yhteen säilytyshuoneeseenkin, jossa oli "yksityisiä asiakirjoja", erilaisia kansioita ja mappeja hyllyissä. Vähitellen opin tajuamaan tasavallan presidentin arkistojen problematiikkaa ja myös näiden arkistojen käytännöllistä ja historiallista arvoa.

Päästyäni kansanedustajaksi tein lakialoitteen (n:o 94/1991), jossa ehdotettiin, että arkistolaki saatettaisiin pääasiallisilta osin sovellettavaksi tasavallan presidentin arkistoon. Näinhän oli jo vuoden 1983 lain nojalla tasavallan presidentin kanslian arkiston osalta laita. Ehdotusta perusteltiin viittauksin arkistotoimikunnan mietintöön.

Perusteluista olisi epäilemättä tulleet elävämmät – ja vakuuttavammat, jos aloitetta olisi voitu tukea presidentti Mauno Koiviston teoksen *Liikkeen suunta* (Juva 1997) esipuheella. Koivisto toteaa siinä, että hänen aloittaessaan tasavallan presidentin tehtävien hoidon "Urho Kekkosen paperit oli viety pois Linnasta. Ahti Karjalainen oli vienyt mukanaan omat paperinsa ulkoministeriöstä". Koivisto jatkaa: "Minun piti hoitaa valtakunnan asioita ollen hyvin puutteellisesti tietoinen siitä, mitä kaikkea oli puhuttu ulkovaltojen edustajien kanssa. Minä kuvaan joskus, miltä minusta silloin tuntui ja miltä tuntuu nyt, kunhan löydän oikeat sanat."

Tasavallan presidentin arkistojen asemaan arkistotoimikunta ei esittänyt muutoksia, mutta lyhyen kappaleen loppuun kirjoitettiin hienovaraiset rivit: "Arkistot koostuvat suurimmalta osaltaan julkisuuslainsäädännön mukaan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

salassa pidettävistä sekä eräiltä osin myös yksityisluontoisista asiakirjoista. Maan tärkeimpiin kuuluva arkistokokonaisuus tarvitsisi kuitenkin jo nykyisen laajuutensakin vuoksi oman erityiskoulutuksen saaneen arkistonhoitajansa."

Mietinnön lopussa avautuu kokonaan uusia arkistotoimen alueita. Atk-alan asiantuntijoiden kuulemisessa oli opittu, että tietotekniikka ja sähköinen joukkoviestintä tulevat panemaan arkistolaitoksen koville. Kun mietintö oli saatu valmiiksi, olimme tietenkin tyytyväisiä, mutta puhuimme myös siitä, että viimeksi käsittelemämme uudet viestintämuodot ja tietotekniikka tulevat vaatimaan osansa tulevassa sääntelyssä. Näinhän sitten kävikin uudistuksessa, jolla toteutettiin voimassa oleva arkistolaki.

Vuoden 1994 uudistus

Arkistolainsäädännön kolmas uudistusvaihe alkoi varsinaisesti 30.9.1991, kun opetusministeriö asetti työryhmän selvittämään voimassa olevan arkistolainsäädännön vaikutuksia ja lainsäädännölle asetettujen tavoitteiden toteutumista. Työryhmän tuli valmistella myös ehdotukset arkistolain ja -asetuksen uudistamiseksi. Perinteiseen tapaan puheenjohtajaksi kutsuttiin valtionarkistonhoitaja, Veikko Litzen. Jäsenet tulivat yleisarkistoista ja kunnallisesta arkistosta sekä opetusministeriöstä. Työ valmistui jo seuraavassa toukokuussa (Arkistolakityöryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1992:19, Helsinki 1992) ja oli muuten yksimielinen, mutta opetusministeriön edustaja ei pitänyt perusteltuna Valtionarkiston nimen muuttamista Kansallisarkistoksi.

Asiakirjamäärien kasvussa voitiin osoittaa huimia lukuja, paikoin mietintö vilisee kilometrejä kuin oltaisiin maanmittauskonttorissa. Valtion arkistojen vuosikasvu osoittautui vuonna 1990 26 hyllykilometriksi, kun arkistotoimikunta oli arvioissaan päätynyt kilometrilukuun 18, vastaava kasvuluku kunnissa oli 35 kilometriä ja arkistotoimikunnan arvio "vain" 19 kilometriä. Arkistotoimikunnan tavoitteeksi asettamaa keskimäärin 20 prosentin säilytystä ei ollut käytännössä täysin saavutettu, pysyvästi säilytet-tävien asiakirjojen osuus osoittautui muutamaa prosenttia suuremmaksi.

Arkistolakityöryhmä totesi myös, että tietotekniikan käyttö julkishallinnossa oli lisääntynyt kiihtyvällä vauhdilla niin, että keskeinen osa arkistolaitoksen kehittämistyöstä oli liittynyt atk-arkistoihin. Vuoden 1983 lain mukaan asiakirjalla tarkoitetaan myös mm. "magnetoimalla tai muulla tavoin aikaansaatua tallennetta". Työryhmä totesi, että kaikki tällaiset erityisaineistot eivät ole kuuluneet arkistolaitoksen vastuulle.

Vuoden 1983 arkistolainsäädännöstä todettiin, että arkistotoimen painopiste oli siirtynyt "historiallisen arkiston järjestämisestä ja hoitamisesta virkatoiminnan tuloksena muodostuvan uuden asiakirja-aineiston hallintaan".

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Atk-aineistojen kohdalla "itse tiedon koko elinkaaren kattavan etukäteissuunnittelun ja kokonaisvaltaisen hallinnan merkitys kuitenkin vain korostuu". Työryhmä viittasi myös tasavallan presidentin arkistoja koskeneeseen lakialoitteeseen.

Lakiehdotuksessaan työryhmä esitti, että myös tasavallan presidentin arkistot olisivat tulleet arkistolain piiriin, koska presidentin tehtävien hoitamisen yhteydessä syntyviä tallenteita on vaikea erottaa viranhoitoon liittyviin ja yksityisiin; vain perhekirjeenvaihto jää täysin yksityiseksi: "Tasavallan presidentin viranhoitoon kuuluvat tallenteet voidaan näin ollen rinnastaa valtion virka-arkistoksi, johon hänen perikunnallakaan ei ole hallintaoikeutta." Laki ehdotettiin koskemaan myös eduskunnan sekä eräiden sen alaisten toimielinten arkistoja, säilytysaikoja, siirtämisvelvollisuutta sekä tarkastusoikeutta koskevin rajoituksin.

Tasavallan presidentti Mauno Koivisto antoi 11.10.1993 eduskunnan käsiteltäväksi hallituksen esityksen (n:o 187/1993) arkistolaiksi pääpiirteissään arkistotyöryhmän ehdotuksen mukaisena. Työryhmän ehdotuksesta oli kuitenkin poikettu tasavallan presidentin sekä eduskunnan osalta, lausunnonantajien "käsitysten" johdosta. Näin kaatui myös lakialoitteeni.

Lakiesityksessä pyrittiin yleisesti lisäämään joustavuutta viranomaisten arkistotoimen järjestämisessä. Lainsäädännöllistä ja arkistolaitoksen harjoittamaa ohjausta ja valvontaa vähennettäisiin, olkoonkin että "pakot-tavien normien puuttuessa arkistotoimen taso joissakin tapauksissa laskee nykyisestään". Esityksessä määriteltiin tavoitteet viranomaisten arkistotoimen hoitamiselle niin, että tuetaan arkistonmuodostajan omaa toimintaa, taataan oikeusturva ja oikeus saada tietoja julkisista asiakirjoista sekä palvellaan tieteellistä tutkimusta. Esityksen toteuttamisella ei arvioitu olevan erityisempiä taloudellisia seurauksia.

Lakiesitystä valmisteltaessa oli pyritty huolehtimaan myös vanhasta ja tutusta ongelmasta. Niiltä osin kuin arkistolakiesityksellä oli liittymäkohtia vireillä olleeseen asiakirjojen julkisuuslainsäädännön kokonaisuudistukseen, esitystä oli valmisteltu yhdessä oikeusministeriön kanssa.

Asiakirjojen julkisuuslainsäädännön kokonaisuudistusta on viimeistelty saatettavaksi eduskunnan käsiteltäväksi kevään 1998 aikana. Pääsääntönä olisi, että arkistoon siirretystä salassa pidetystä viranomaisen asiakirjasta saa antaa tietoja tutkimusta tai muuta hyväksyttävää käyttöä varten, jollei asiakirjan siirtänyt viranomainen ole toisin määrännyt. Esitysluonnoksen perustelujen mukaan ehdotus merkitsisi voimassa olevaa laajempaa mahdollisuutta tietojen luovuttamiseen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Tasavallan presidentin arkistoja koskee nyttemmin oma asetuksensa (1521/95), jonka presidentti Martti Ahtisaari on antanut tasavallan presidentin kansliasta annetun uuden lain nojalla. Asetus on asiallisesti samansisältöinen kuin tasavallan presidentti Mauno Koiviston 4.2.1994 antama asetus (105/94).

Kukin presidentti on oma arkistonmuodostajansa. Arkistoa hoitaa ja säilyttää presidentin kanslia tasavallan presidentin ohjeiden mukaisesti. Arkisto siirretään Kansallisarkistoon kanslian arkistosäännön edellyttämällä tavalla. Kansallisarkistossa asiakirjojen käyttöön vaaditaan pääjohtajan lupa. Presidentin arkistojen julkisuudesta on säädetty oivaltavasti: Arkisto on arkistonmuodostajana toimineen sekä kulloinkin presidentintoimessa olevan tasavallan presidentin käytettävissä. Arkistoa on hoidettava niin, että se "tehokkaasti auttaa" presidentintoimen hoitamista ja palvelee "aikanaan" tutkimusta tietolähteenä.

Tasavallan presidentin yksityisarkistoon kuuluvat asetuksen mukaan asiakirjat, jotka ovat syntyneet hänen muun kuin presidentintoimensa hoitamiseen kuuluvan julkisen toimintansa taikka ovat syntyneet hänen yksityisen toimintansa tuloksena ja ovat hänen hallussaan. Asetuksessa on myös säännös, joka ikään kuin suosittaa yhtenäisen presidentinarkiston syntymistä: Tasavallan presidentti voi järjestää yksityisarkistonsa hoidon ja käytön siten, että se aikanaan voidaan yhdistää presidentintoimen hoidon tuloksena syntyneeseen arkistoon.

Perustuslain uudistustyössä on asetusten antaminen ehdotettu siirrettäväksi tasavallan presidentiltä valtioneuvostolle, koska presidentti ei yleensä ole tiettävästi puuttunut asetusten sisältöön. Voi olettaa, että tätä sääntöä vahvistava poikkeus on vuoden 1994 asetus tasavallan presidentin arkistosta.

Arkistoja koskevan lainsäädännön kehitys on noudattanut suurta linjaa siinä, että tavoitteena on ollut kaikkien viranomaisten toiminnan, jokaisen yksityisen oikeusturvan ja tietojen julkisuuden sekä tutkimuksen edellytysten turvaaminen. Vuosikymmenten mittaan ne ongelmat, joita näiden tavoitteiden saavuttamiseksi on ollut ratkaistava, ovat vaihdelleet suuresti. Kehitys on edennyt kahdella tasolla.

Arkistolaitos on kasvanut ja voimistunut ja arkistorakentaminen on edennyt. Samalla on jokaisen viranomaisen ja viranhaltijan mieliin saatu iskostettua vastuu omista asiakirjoistaan ja arkistoistaan sekä tietoisuus arkistotoimen tavoitteista. Virastojen kirjaajat ja muut arkistoista vastuussa olleet saivat heidän työnsä tärkeyden tunnustavasta lainsäädännöstä välttämättömän työkalun, mutta myös lisää auktoriteettia hoitaa vaativaa tehtäväänsä.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Paavo Nikula

ARKIVEN OCH LAGSTIFTNINGEN

Arkivlagen av år 1939 gavs efter en lång beredningsprocess. Efter det har vår arkivlagstiftning reviderats två gånger, åren 1983 och 1994. Revideringstempot är i jämförelse med tidigare iögonenfallande. Problemen och utmaningarna förknippade med arkiv har varierat i olika tider, men i utvecklingen kan också en klar och enhetlig huvudlinje skönjas.

Bakgrunden till 1939 års arkivlag var arkivväsendets "olidliga" tillstånd, såsom den lagberedande arkivkommissionen det uttryckte. Dåligt skött arkivmaterial fanns spritt runt om i landet i bristfälliga förvaringsutrymmen. Tyngdpunkten i lagen låg därför i skyddet och förvaringen av handlingar. I arkivlagen som trädde i kraft 1983 lades vikt vid arkivens serviceuppgifter: arkiven skulle som informationskällor effektivt betjäna såväl myndigheter som privatpersoner och forskning. Det andra centrala tyngdpunktsområdet var gallringen. I lagen fastslogs mer detaljerat än tidigare arkivväsendets struktur, arkivbildarna och arkivmyndigheterna. 1994 års arkivlag ökade flexibiliteten och samtidigt överfördes på myndigheterna ansvaret för organiserandet av deras arkivfunktion. Den livligt debatterade frågan om Republikens presidenters arkiv har på 1990-talet reglerats skilt på förordningsnivå.

Huvudlinjen i arkivlagstiftningen genom tiderna är tryggandet av myndigheternas verksamhet, medborgarnas rättsskydd och handlingarnas offentlighet samt förutsättningarna för forskning.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Peep Pillak

THE ESTABLISHMENT OF THE SOCIETY OF ESTONIAN ARCHIVISTS

On October 15-16, 1938, during the First Days of Estonian Archivists held in the State Central Archives in Tartu the idea to establish a professional organization for Estonian archivists was proposed. The Days of Estonian Archivists were summoned by the Archival Council on the initiative of the State Central Archives, the State Archives and other archives. The days were to be prepared and conducted by the State Central Archives, the head of the Organizing Committee was Otto Liiv. The fixed purpose of the days was to acquaint those working for the archives with the situation in the archival institutions at the moment, envisage the possible future developments and further personal contacts between archivists. All this would help archivists develop common positions and principles. Interest in the days was considerably greater than expected by the Organizing Committee for all in all there were 163 participants.[1]

Represented were the State Archives, the State Central Archives, state, municipal and private institutions having bigger depositories of archival documents, archival trustees as well as persons with professional archival education. The participants were welcomed by the Director of the Department of Arts and Sciences of the Ministry of Education, Professor Doctor Juhan Vasar. Papers were presented by the Chairman of the Lower House of the Parliament, Professor Jüri Uluots, the Director of the State Central Archives Otto Liiv, the Secretary of Tartu University Adolf Perandi, the Director of the State Archives Gottlieb Peeter Ney, the Tartu City Archivist Erik Tender, the Chairman of the Committee summoned to study the history of the War of Independence, Colonel Mihkel Kattai, the Narva City Archivist Arnold Soom, the Director of the Estonian Cultural Archives Evald Blumfeldt et al. The participants visited the State Central Archives, the Tartu City Archives, the Estonian Cultural Archives and the University Library which had exhibited archival documents on the occasion. Those travelling to the Days by train were given a 33 % discount. Cheap accommodation - 1 Estonian kroon per night - as well as catering were provided by the Young Men's Christian Association (now hotel "Park"). Favourable atmosphere for the discussions was created by a dinner-party given in the Small Hall of Theatre "Vanemuine" (participation fee for which was 2.5 kroons).[2]

Most of the subjects treated during the two days seem to be topical also at present:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Participants at the First Days of Estonian Archivists in front of the State Central Archives in Tartu October 15, 1938. (Eesti Filmiarhiiv)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1. More active participation of archives in public life
2. Establishment of a professional organization uniting archivists
3. Updating professional qualifications of archivists (courses, educational trips)
4. Remuneration of clerks
5. Simplification as well as unification of the order of business
6. Simplification of the options regulating the annihilation of documents
7. Establishment of strict rules regulating archival control (export, private archives)
8. Animation of the activities of the trustees
9. Establishment of provincial and common archives (the Archival Law and the needs of actual life)
10. Safety regulations for archives (depositories)
11. Order of assembling recent documents
12. Obligations in the maintenance of archives
13. Enlivening the issue of archival publications
14. Compiling the lists of private archives
15. Arrangement and maintenance of church archives
16. Archival exhibitions
17. Intensification of archival propaganda
18. Significance of archives in historical research as well as in national education.[3]

Adolf Perandi, M.A., in his report on "Some Professional Issues Concerning Archivists" stressed the importance of tight contacts between archivists. He was supported by Rudolf Kenkmaa, M.A., who emphasized the significance of open discussions and exchange of ideas among archivists. As an example he recalled the Dutch archival manual which was compiled after such a discussion. Then the floor was taken by Jaan Olvet (Jaan Olvet-Jensen, born on January 20, 1904 in Vändra, died on March 17, 1975 in Canada): "As our archival system is quite well established and the number of our archivists quite large, it would be but natural to have a professional body of our own. Although the Archival Council has performed this role to some extent, I do not consider it natural to give the Archival Council functions that would lead to the governing of the whole of the archival system in Estonia. The Archival Council could call for the establishment of such a professional organization." He presented his proposal in written form as well.

The Director of the State Archives and Library Gottlieb Peeter Ney who was also the Chairman of the Archival Council found that "the functions of

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

the professional organization of archivists can be performed by the appropriate legislation. Yet, in case a separate body is still thought to be necessary, a committee has to be set up to develop and realize the idea, while the establishment of the latter is within the competence of the Archival Council".[4]

At the final session of the Days, while the theses were adopted, Jaan Olvet stressed once again the need for a professional organization. His corresponding proposal was presented together with the theses and these were approved of by the meeting. The meeting voted for the Committee which was to institute the professional archival organization. The Committee, which was given the right to co-opt additional figures, included the following members:

Director of the State Central Archives Otto Liiv,
Director of the Tallinn City Archives Paul Johansen,
Archivist of the Civil Register of the Ministry of Internal Affairs Hans Karolin,
Representative of the Pärnu County Government J. Uustalu,
Representative of the Ministry of Court Mrs. M. Kann,
Chairman of the Committee for Studying the History of the War of Independence Mihkel Kattai,
Director of the Cultural Archives Evald Blumfeldt.

The Committee was to be assembled by the Director of the State Central Archives Otto Liiv.

Soon the statutes were ready and ratified by the decree of the Minister of Internal Affairs signed on March 9, 1939.[5] The goal set up for the Society of Estonian Archivists was "to stand for the professional, cultural, legal and economic interests of people working in the field of archives or registries, develop their professional skills, support the arrangement of archives and collect archival documents as well as arouse interest in archives and history".

For this all the people engaged in the management of archives and registries were to be organized, congresses, meetings and discussions furthering the goals of the Society were to be held, appropriate literature was to be published and distributed, excursions in homeland as well as abroad were to be made, applications aimed at improving the legal and economic conditions of the people working for the archives and registries were to be prepared and presented to the appropriate authorities by chosen representatives. Serving to the purpose four sections were thought to be needed:

1. specialists in the field of research archives
2. archivists maintaining current archives

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

3. registrars and clerks not included in the two above-mentioned categories whose job includes directing the work of clerks engaged in the field of maintaining current archives as well as registrars
4. personnel of church and private archives.

The Board of the Society was elected at the General Assembly for three years and included seven members: the Chairman, two Vice-Chairmans, the Secretary and his or her assistant, the Treasurer and his or her assistant. The Board was situated in Tallinn, its task was to adopt new members, supervise the activities of the sections as well as the general business of the Society, and perform the decisions adopted at general assemblies. According to the statutes the General Assembly was to be summoned at least once a year to review and agree on general fields of activities, fix the membership fee, pass the budget and annual report. The members included active members, honorary members, associate members and foreign members.

The first General Assembly was summoned on March 21, 1939, into the rooms of the Tallinn City Archives. There were 25 archivists who elected a temporary board at the head of which was Gottlieb Peeter Ney that was to organize the membership. The next General Assembly was on March 10, 1940, which adopted the annual report for 1939 and approved of the budget for 1940. By that time the membership included already 52 people and the Society decided to apply for the membership of the Union of Civil Servants which would have given several further advantages. Plans were made to go to an excursion to either Riga or Helsinki or Narva archives. While discussing the organ of the Society, it was agreed that it would be better to use the "Historical Journal" /Ajalooline Ajakiri/ which was willing to share its pages. It was proposed to conduct a poll to get a survey of the work and pay conditions of archivists and registrars. The annual meetings were to be planned as versatile as possible to attract numerous participants.

The new Board included Gottlieb Peeter Ney, Otto Liiv, Rudolf Kenkmaa, Mihkel Kattai, Arnold Kotkas, Hans Karolin and Lemmit Mark. The Auditing Committee was composed of H. Kôrge, Hengo Tulnola and Johannes Eljari. At the annual meeting Otto Liiv made a short report on the legal status of archivists based on the Law of Civil Service and the Archival Law, and Lemmik Mark spoke of the archival issues related to the departure of Baltic Germans from Estonia. He said that systematic and efficient work had been done in order to specify and preserve valuable documents for Estonia. Rudolf Kenkmaa raised the problem of possible annihilation of records at the organized clearing up of attics by the Air-Raid Precautions. The membership fee of the Society of Estonian Archivists was 1 kroon per year.[6]

The activities of the Society of Estonian Archivists, however, were hin-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dered since its initial days by the alarming political situation in Europe and the outbreak of war as well as the departure of Baltic Germans from Estonia. Among others the Vice-Chairman of the Society Paul Johansen left too.

After Estonia was annexed to the Soviet Union the Society of Estonian Archivists was dissolved like most other societies and organizations registered in the Republic of Estonia. During World War II the documents of the Society of Estonian Archivists were destroyed together with many other valuable records of Estonian culture. The barbarian bombardment of Tallinn by the Soviet Air Force on March 9, 1944, set fire to a building of the Tallinn City Archives in Rüütli Street behind St. Nicholas Church and 10 files of the documents of the Society of Estonian Archivists perished among them.[7]

As the existence of the Society of Estonian Archivists was extremely short, several of its plans were not even initiated. Yet, the Society left a noticeable trace on the history of Estonian archival management - only a few states can trace the establishment of their analogous archival organizations back to such an early date. In spite of the fact that the Society of Estonian Archivists was dissolved by the Soviet authorities and its documents were burned in the course of the war, the *idea* did not perish.

Fifty years later it emerged again and the Society of Estonian Archivists was re-established on March 14, 1989, the new statutes were adopted on June 12.[8] One of the first undertakings was to receive a delegation of the Society of Finnish Archivists in the autumn of the same year.[9] The meeting laid foundations for tight future contacts between Estonian and Finnish archives, first on the level of the Societies as Estonia was not an independent state yet and contacts on the state level were impossible. The Second Days of Estonian Archivists - with Finnish and Swedish colleagues among the participants - were held on September 19-20, 1990, in Tartu.[10] In November of the same year a joint seminar of Finnish and Estonian archivists was held in Helsinki[11] and the Baltic Archives in Stockholm organized in the Swedish National Archives the first meeting of Estonian archivists with Estonian exile archivists. These were the first steps for the newly re-established Society of Estonian Archivists to create very close relations with Finnish and Swedish colleagues.

References:

[1] Fond 661 - nimistu 1 - säilik 102, List of participants (Eesti Ajalooarhiiv, *Estonian Historical Archives,* EAA).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[2] 661-1-98, 40 (EAA).

[3] For more information see: Mark, L., I Eesti Arhivaaride Päev (First Days of Estonian Archivist). Ajalooline Ajakiri 4, 1938, 186-189; Kenkmaa, R., Mõtteid arhivaaride päeva puhul. Ajalooline Ajakiri 4, 1938, 154-160; Algas esimene Eesti arhiivinduse päev. Päevaleht, 15.10.1938, 4; Kuidas päästa vaba dussõja ja uuema ajaloo dokumente?. Päevaleht, 17.10.1938, 7 (Päevaleht, the daily paper issued in Tallinn, did not mention the establishment of the Society); some records concerning the Days of Estonian Archivists are preserved in the Estonian Historical Archives (fond no. 661- files 98, 99, 100, 102).

[4] Minutes of the Days: 661-1-100 (EAA).

[5] Statutes: 14-4-1107 (Eesti Riigiarhiiv, *Estonian State Archives*, ERA).

[6] Kotkas, A., Eesti Arhivaaride Ühing. Ajalooline Ajakiri 1, 1940, 55-56.

[7] 1265-1-316, 24 (ERA).

[8] Pillak, Peep, Eesti Arhivaaride Ühing taasloomisel. Sirp ja Vasar 10. 02. 1989.

[9] Pillak, Peep, Soome arhivaarid Eestis. Noorte Hääl 26. 09. 1989 ; Pohjola, Raimo, Arkistoyhdistys tutustui Viron arkistolaitokseen ja virolaisiin kollegoihin. Yleisarkistojen tiedotuksia 3/1989, 1-3.

[10] Pillak, Peep, Eesti Arhivaaride Päevad. Päevaleht 20. 09. 1990; Ericson, Lars, De II estniska arkivdagarna i Tartu 19 - 20 september 1990. Arkiv, Samhälle och Forskning 1991:1, 49-52; Pillak, Peep, Kolmandad Eesti arhivaaride päevad. Päevaleht 27. 05. 1993.

[11] Pohjola, Raimo Arkistoyhdistyksen virolais-suomalainen arkistoseminaari 12. - 15. 11. 1990. Yleisarkistojen Tiedotuksia 3/1990, 17 - 19; Pohjola, Raimo, Utomnordiska arkivgäster. Nordisk Arkivnyt 1991/1, 29.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Priit Pirsko

ESTONIAN ARCHIVES IN THE CONSCIOUSNESS OF THE ESTONIANS

Set-up of a problem

This article is an attempt to portrait a consciousness. More precisely, it is an endeavour to picture the attitudes of the Estonians towards archives as a national and cultural phenomenon. During the last couple of decades there has been extraordinarily much conversation about the identity and future prospects of archivists, especially in the context of the necessities of the information age. The heat of this discussion varies in regions and in countries, as well as the emphasis and valuations of the present situation. Just like the traditions of the archival arrangement are varying, both in the Old World and in the world generally.

It may seem a little ironic to assert that the arriving of the information society troubles people, whose everyday work in the present traditional industrial society has been informative. An archive is, in a certain sense, like an information oasis in an environment that is more or less information dependent. Basically, always until now, an archivist has been an information technologist, and an archive - an information institute, a national archives - like an information micro-society. This is a fact, and it cannot be contradicted, not even by a bad knowledge of the fact.

Now they are asking, being in the information society, how to reach the information society? This question should be nonsense, actually it is at least foreboding. Let us picture a coachman of London from the 1890s asking himself, how to be firm in his stirrups and survive in the next decades when the steam engine is conquering the city transportation. Our coachman did not pose such a question, therefore it is hard to believe that one of them could sit over into a taxicab. Present opportunities in the field of advanced and conversion training could offer a more pleasant future at an individual level, but hardly for the whole "profession of coachmen". This is also the case for traditional methods and instruments. At the turn of the last century, one maybe could not imagine a city without horses, but a present-day archivist should not be surprised, if a citizen receives necessary information from somewhere else besides archives. We must not avoid thinking about a situation when there are no archives in the present and traditional quasi-informational meaning, but we must try to predict, plan and design this situation. Apparently an archivist must ask: what will come after the archives? And he must understand that the personal identity of every archivist and the collec-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tive traditional identity of us all may not be worth remembering after some decades, except in a nostalgic way.

Nevertheless, it is worthwhile to get to know the history of archives. I think that there are many possibilities for future professional chances of archivists. They depend on the concrete formation of national archival arrangement, as well as on achievements so far and on their position in society, on training of personnel, on prevailing mentality, etc. They may, and they may not. I would like to give reasons, using Estonia as an example and comparing the case, if it is possible, with the situation in Finland, because I know these two archival societies better than any other. I try not to concentrate on predicting the future, but to speak about events that have already taken place. I would like to reflect the nature of archives, especially in Estonia, throughout several periods of history and the role of archives in administrative structures, in society and in the consciousness of the Estonians. Portraying consciousness cannot be done only with the help of facts that are already proved. Therefore I have deliberately used hypotheses together with arguments and, by possibility, illustrated the Estonians' attitudes towards archives with the help of symbols.

Ignorance (1618-1918)

The Estonian national archival system was born after the War of Independence together with the birth of the Estonian state. Establishing of central archives was not a polished outcome of long-lasting preparations but, like the formation of the Estonian statehood itself - an unexpectedly occurred opportunity or rather, a necessity.

As the idea of an independent Estonia was declared first in 1905 by Juhan Liiv, a poet of unsound mind, then developing the conception of the national archives of Estonia started only a dozen years later. Apparently around the years of 1917-1918, some intellectuals connected with the Estonian National Museum gave thought about an archives as an organisation that should collect and accumulate socially valuable documents. The most explicit expression of such endeavours could have been the proposition by Oskar Kallas to the Provisional Government on November 17, 1918. Reflecting the standpoints of the Estonian Academic Society, he experienced the necessity for a special office or appointment. He declared: "*By becoming independent the people gets to be the landlord of its country and must begin to arrange the cultural and other values of its territory. Protecting these values should be performed by a national institution. The sphere of influence of this office must at first include historical archives, i.e. collections of documents that will not be needed in everyday practical life. One of the first tasks would be*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

establishing the archives of the Estonian state."[1]

By the way, the National Archives of Finland had by then already celebrated its centennial anniversary.

I think it is not redundant to stop for a moment and discuss the origins of the archival statement of O. Kallas. On the one hand, it could be considered as a typical archival breakthrough in a postwar society as it is known to give birth to an obvious social requirement for arranging the archives that were scattered or displaced during the times of confusion, and for preserving the documents of the organisations finishing their actions. On the other hand, one should, additionally to this general view, regard the growth of the Estonian national society from a class-rural oppression to a statehood-capable civilised nation. As we know, a rural society does not preserve its information on paper, as they pass on only the oral tradition from generation to generation. Oral history, which is also a kind of information preservation, stays though as far apart from archival acquisition as putting a carbon paper into a typing-machine differs from giving a computer a *copy*-command.

With some reservations we can put down the establishing of the Swedish National Archives on Axel Oxenstierna's initiative in 1618, as the moment of birth both of the Estonian and the Finnish national archival systems. Besides the mainly corporate or municipal record collections, the central authorities started gradually to take interest in protecting and organising the documents of local powers and church organisations. Nevertheless, it is very hard to give direct proof of the Swedish National Archives' conscious and fruitful action on the east coast of the Baltic Sea. The appointment of Johann Witte to the royal historiographer of Livonia in 1654 hints at least at an attempt to control the archival situation here.[2]

In 1710 the common archival path of Estonia and Finland came to an end. The Russian rule in Estonia is generally considered to have been very unfavourable in the archival sense. During two centuries the Russian rulers did not establish any state archives in these provinces. The documents of the province administration were kept in very bad conditions, one also refers to the negligence of the Russian officials and the poor level of record-keeping. As a curiosity illustrating the period, the fact remains that an archive from the age of the Teutonic Order that was kept in the castle of Hermann in Narva was sent to a paper mill in 1823.

In 1886, the governor of Estonia, prince Sergei Šahhovskoi, had made an attempt to establish a national archives in Tallinn, but he failed due to lack of support from governmental and local organisations.[3] Obviously it was caused also by the reluctance of the *Ritterschaft* to accept any attempt of the governor, who was famous for his russificational actions, to change the local Baltic-German record-keeping system and way of life.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

We can not speak about the national interest of the Estonians towards archives in the 19th century. The rise of nationalism in the 19th century has been generally seen as a trend of the period, a half-political movement of cultural origin that is valid both for Estonia and Finland. Although it has been a custom to look for the common features in the national development of Estonia and Finland, these archival problems help us to understand the principal difference in socio-political circumstances of the neighbours. The conditions of the peace of Hamina in 1809 differed radically from the conditions of the peace of Uusikaupunki in 1721, although on both times the emperor of Russia accepted in basic outlines the hitherto existing legislative and social arrangement of the countries won from Sweden. The reason for these differences was that in a socio-political sense the beginning of the 18th century differed principally from the beginning of the 19th century, Peter I as a monarch was incomparable with Alexander I, as the Baltic-German sovereignty in Livonia was incomparable with the Swedish hegemony in Finland. The liberal attitudes of Alexander I and later Alexander II made it possible to found an autonomous grand duchy with Lutheranism, Swedish record-keeping, central authorities that were based on Swedish civil and criminal rights, a parliament of four estates, and also with a national archives. Thus the Finns (who did not exist before Johan Ludvig Runeberg and Elias Lönnrot, at least in the meaning of a modern nation) had never to ask themselves, whether and how to establish a public archives. They just had it by the grace of the king of Sweden and the emperor of Russia and resulting from the 12th article of the peace of Hamina. The other significant components of a statehood, like a regular parliament, own army and money were added only in the course of time. From the standpoint of this article, it is important to point out the fact that one half of the dualistic archival system - a competent government system - existed in Finland *de facto* since the second decade of the 19th century.[4] Its adoption by the Finns at the cultural level did apparently walk hand in hand with the general national emancipation.

Actually it is possible both in the Finnish and the Estonian case to indicate internal as well as external developing forces. In both countries the provokers of the nation were mostly intellectuals of a foreign background, whose Swedish, German or Russian education was modern and liberal enough to provoke interest in such a romantic domain as Finnish or Estonian nationalism. But, the purpose is not to overestimate the artificial origin of a nationalism. It is more important to consider the fact that the Finnish-Swedish culture was a more natural ground to the birth of its own documentary culture in the second half of the 19th century than the activities of half-Germanised Estonians or Estophilic Germans in the environment of Ger-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

man and Russian record-keeping were to the birth of Estonian communication, documentation and archival work in Estonia in the 1920s.

The national movement in Estonia obtained much of its inspiration from Finland. It is only natural that Finnish literature, linguistic matters, cultural policies were looked upon as patterns. Such significant waymarks of the Estonian national emancipation, as composing the epos "Kalevipoeg" by Friedrich Reinhold Kreutzwald, the birth of a journalism of the mother tongue, collecting historical tradition and ancient relics, powerful movement of cultural societies, etc. - were in the most direct way influenced by two sources - more unconsciously by Baltic-German, purposefully and consciously by Finnish circles. In most cases it was not restricted to the change of information, but was, rather, direct example-taking from several cultural spheres.

The cultural background of O. Kallas was not exceptional because of the Finnish influence itself, but sooner for the depth of this influence. Besides that, he had studied in Finland and obtained his doctor's degree in Helsinki, he was married to Aino Kallas (Krohn) who undoubtedly belonged to the height of the Finnish cultural society. Therefore, one can assume that walking by the *Valtionarkisto* he had apparently much earlier than in 1918 dreamt of a similar archives in Estonia. By the way, about the development of O. Kallas's ideas gives proof his activity in collecting national cultural heritage and preserving it in the Estonian Student Society. Already in 1891 Villem Reiman, with support from O. Kallas, made a proposition at the society's meeting to establish "*collection of pictures and manuscripts of important Estonian men*". O. Kallas himself has held it for the beginning of the conscious collecting of Estonian cultural heritage.[5]

Nevertheless, we must account for the fact that O. Kallas was as an interpreter of the Estonian national cultural heritage considerably ahead of his time. The hereditary identity of an educated Estonian was in the second half of the 19th century connected mainly with such concepts as farm and farming. Hence it is only natural that Estophilic intellectuals paid their attention to such phenomena of the peasant culture as Christian morale, folklore, community singing, ancient culture, collecting antiquities and national costumes. Still more and more it is possible to observe a gradual rise of interest towards interpreting the historical heritage of the Estonians. When Jakob Hurt appreciated primarily the historical tradition, then, for example, Ado Grenzstein accentuated collecting reminiscences in his proclamation of 1898 and V. Reiman in 1911 spoke about the manuscript material: memoirs and diaries of important persons, correspondence, photos, caricatures, manuscripts, speeches and reports.[6]

It was during the urbanization and industrialization of the Estonian community that the first endeavours in the field of modern literature, art and

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

music appeared. Journalistic discourse was born; the first entrepreneurs, officials and scientists of Estonian nationality became known. But I claim that the part of an urban substance in the Estonian society was far more unessential than to the Finns of the same period. Whereby the reason was not that urbanization in Estonia would have been slower than in Finland. Rather it was caused by the fact that the relative importance of Estonians in higher classes of townspeople was still nearly unnoticeable in the decades precedent of the birth of the Estonian Republic. From the point of view of this article, it is also important to emphasize the inconsiderable role of Estonians among the officials in bigger towns of Estonia. The most significant part here was played by the administrative nepotism of the Baltic-Germans that was completed by the favouritism of Russian officials in the Baltic governments during the Russification as an official policy. This claim can be supported also by the well-known fact that many Estonians made an excellent career in Russia itself both as officials, agricultural functionaries as well as intellectuals. However, the administration of their own was born in Finland and one of the results of their work was securing a documentary cycle from the moment of creation to its accumulation in the archives.

Therefore the cultural and self-governing experience that preceded the national statehood of the Estonians knew almost nothing about ruling the country at a higher level. The highest peaks of the documentary culture for most of the Estonians remained the parish court protocols, revision acts of fire-fighting societies, contracts of farmsteads' purchase and parochial school reports. National record-keeping and the national archives had become a self-evidence in Finland at the beginning of the 20th century. In Estonia there were, in the best possible case, only some individuals who recognised this realm to be a part of a self-government. Additionally, Finns knew and acknowledged the archives as a cultural phenomenon but the Estonians' cultural identity of the beginning of the 20th century did not consider the documents to belong among the national cultural heritage. The Russian centralising policy had undoubtedly much weaker influence on Finland's local life than on Estonia's. Hence, everybody can see that the statue of Alexander II is still standing on the central Senate Square in Helsinki, while the monument of Peter I on the Freedom Square in Tallinn was torn down soon after the declaration of Estonian independence.

Adoption (1918-1940)

Although both Finland and Estonia reached their independence during World War I after the downfall of the Russian empire there were many essential differences between the circumstances of the two neighbours. Fin-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

land's stage of internal development was more advanced than Estonia's. Although the Civil War showed that there was a deeper stratification and cleavage in the society of Finland, it led in a paradoxical way to a bigger maturity of the Finns for a self-government. Thus, the political events in 1917-1918 were actually signs of social evolution on the northern coast of the Gulf of Finland and of revolution on the southern coast. Just like the birth of the archival system of the mother tongue soon after the political emancipation.

Considering the above-mentioned, there is nothing surprising in the fact that the founder of the Estonian national archival organisation was a Finn - Arno Rafael Cederberg. The government, compelled by the circumstances, had already on December 2, 1918, resolved upon establishing a national archives and assigned its organising to the Ministry of the Interior. The German occupants had by their parting delivered over to the local executive powers the *Staatsarchiv* that had operated in Tallinn for a short period. Also the registers and archives of the forming ministries had to be organised quickly. Nevertheless, there was no systematic national archival management before the arriving of A. R. Cederberg to Estonia at the beginning of 1920.

A. R. Cederberg was invited to the professorial chair of Estonian and Scandinavian history in Tartu University through the medium of O. Kallas who had started his work as an envoy in Helsinki. A. R. Cederberg was one of the scientists of the neighbouring countries, whose task was to form the Estonian national university. Already in a letter from September 1919, he had shown his interest towards the location of the records concerning Estonian ancient history. That was still in the context of a possible historical research. Soon after that A. R. Cederberg made a statement regarding these Estonian archival documents that were taken to Russia during World War I: "*As it is known, a lot of documents concerning Estonia, from both earlier and recent times, are kept in central archives of Russia. In the name of justice Estonia has to get them back. /—/ I have an honour to emphasize the importance of noticing also this matter during the peace negotiations, and especially to define the arguments for passing Estonian archival records to the possession of Estonia; not only the standpoints of scientific work, but also the national reasons demand fulfilment of this task.*"[7] Actually A. R. Cederberg was not the only Finnish intellectual, whose opinions about archival matters were launched by O. Kallas. Dr. A. Korhonen, for example, had in 1919 also expressed an urgent need to lay claims on records that were evacuated from Estonia during the war.[8]

In a couple of years the fundamental principles were formulated and put into practice under the leadership of Prof. Cederberg, both at the organisa-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tional and legislative level. Already in the spring of 1921 the State Central Archives (*Riigi Keskarhiiv*) was established in Tartu under the administration of the Ministry of Education. The State Archives (*Riigiarhiiv*) was established in Tallinn for organising semi-current documents of the government offices under the administration of Head of the Chancery. In November of the same year the Council of Archives was founded becoming the highest authority in archival matters. On May 11, 1922, the government confirmed the statutes of the both state archives. Otto Liiv has rightly stated later that these documents formed the main archival legislative basis before the law of archives was promulgated in 1935.[9]

Thus, the archival organisation of its own was born together with national record-keeping and bureaucracy in the earlier years of the Estonian Republic. It may seem at first a little unexpected that a Finnish historian became the midwife of the Estonian central archives, but actually the fact fits perfectly in with the general path of the development of the Estonian nationality.

There is one specific archival characteristic starting from the 1920s that one cannot steer clear of. This is the peculiar divided national archives with its footholds in Tartu and Tallinn. According to the logic of the statutes of the archives and the later law of archives, it meant that there would be a necessity in a couple of decades to transport the records from one state archive to another. The author and the main apologist of the system was A. R. Cederberg. On March 15, 1920, he signed a memorandum to the prime minister, where he stated: "*What concerns the location of the state archives, it would be the easiest way to think that it should be situated in the State capital Tallinn. /—/ But considering that the state archives is going to be a place for collecting historical survey material and making research, could the question be, whether it should be placed in Tartu where the University is.*"[10] Some of the Estonian intellectuals, mainly from Tartu University and the Estonian National Museum, supported this proposition. A significant role could have been played by an artist from Tartu, Kristjan Raud, who also backed the idea of A. R. Cederberg while he was working as an official of archival matters in the Ministry of Education.

Among other arguments for bringing the State Central Archives to Tartu there prevailed the accentuation of an objective need.[11] In Tartu, there had been accumulated many archives of Russian institutions that had finished their activities. It was also pointed out that Tartu University was very active in claiming back and collecting archival records that would satisfy the needs of its educational and scientific activities. Quite a demagogic argument was that there was available space in accordance with the requirements of archives. But, as usually, the subjective part of the matter is forgotten, that is,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

the possible personal preference of A. R. Cederberg himself.[12] It may seem a little ironic that moving the Estonian central state archives away from the capital was perhaps caused by the need for a comfortable scientific work of a Finnish history professor. An obvious avoidance of considering economic aspects in this matter hints once again at a certain backwardness of the Estonians in an administrative sense. Such a solution had hardly been victorious, if the Estonian state had been born not only upon the national intellectuals, but also upon the national bureaucracy! A different opinion of the then *Grand Old Man* of Estonian archival science, Friedrich Nineve, regarding the location of the central archives, confirms the previous statement. A bureaucrat and archival specialist, at that time already 63 years old, had finished his career in St. Petersburg as a state councillor and criticised sharply spending government's money on creating two central archives. And although he both lived and worked in Tartu, he preferred the most important archives to situate in Tallinn where the other main state institutions were. Referring to the experiences of World War I, he emphasized the preferences of a harbour town when quick evacuation is needed.[13]

So, the national archival organisation of Estonia was established with the central archives in the university town of Tartu. Did it mean that the Estonians accepted archives as a phenomenon in their consciousness? Principally, probably they did. Although it is important to remember that it could not happen immediately and that it proceeded in different layers.

As a national institution, an attribute of bureaucracy, an institutional part of a document's life-cycle, archives were quickly attached to the conceptions of the young nation. The history of the Estonians, although not heroic, gives evidence of several successful advances and improvements that were based on a brilliant ability to learn and adapt. The possibilities given by *Clio* were often taken good advantage of, and it concerns also the realms of *Janus*. As quickly as the state with its legislative, executive and judicial authority was built up, also the national archival system was created. Evidently by the second half of the 1920s, the central archives had proved themselves as public institutions. Speculating a little, we can hold the year of 1926 for a breakpoint; that is when Prof. Cederberg, in protest against the personnel policies of the State Central Archives, resigned from the post of the chairman of the Council of Archives. The matter is not so much essential (the criticism of A. R. Cederberg was obviously relevant) than symbolic. The departure of the Finnish professor gives proof that national-bureaucratic interest had risen towards archival matters. Different opinions and the struggle for power were the signs, marking that there had been a paradigmatic change in the consciousness of the Estonians - the national archives had been accredited and action around it started to raise passions.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

It took some more time for archives to reach the Estonians at a cultural level. Let us ignore knowingly the attitudes of higher intellectuals and concentrate on that, when the public started to use archival records for something else than only for evidence. As conditionally as above, I offer the year of 1931 as a certain milestone. Then, a bureau was founded in addition to the Estonian Eugenic and Genealogical Society the task of which was to propagate research in the family history of the Estonians and to organise the making of family trees for those who were interested, for a reasonable price. The opening of such a business means that there had risen a social need of archival information outside the academic circles. Whereas demand precedes offer and not the other way round.

Briefly, one can make a résumé that during the twenty years of the Estonian independence, the society of Estonia accepted the central archives as part of the national-cultural framework. It can be seen in the development of the national and several municipal archives, as well as in the birth of private archives. Theoretical and legislative progress was made in organising the archives. The graduates of Tartu University formed a basis for professional personnel in the archives. Nevertheless, it does not mean that all the problems regarding the attitudes towards the archives were finally solved. Referring to the entries from the preamble, I consider the fact that the State Central Archives was placed into a former student hostel and that it was kept there, in a building that was unsuitable for archives, for the two decades of the self-government, to be symbolic. For the symbol of the Estonians' love towards music and theatre - the "Estonia" Theatre - the poet J. Liiv gave up his coat already in 1910. The National Museum was established in one of the most important centres of the Baltic-German cultural activities - the previous location of the Lipharts' art collection in Raadi manor soon after Estonia had become independent. The national institutions, as appropriate to the winners, were moved to the prestigious buildings of the liquidated Russian and German institutions on Toompea in Tallinn. Also the House of the Estonian *Ritterschaft* was cleaned up already in 1923 for the officials of the Ministry of Foreign Affairs. The archives of the *Ritterschaft*, together with its very rare historical documents, was taken to the building of the university in Tartu. Although the public soup kitchen had already been closed there, the unfitness of the inner ceilings of the building and the constant danger of fire gave to journalism exciting material for decades.[14]

Distrustfulness (1940-1990)

In 1940, the year of the dragon, the fusion of the archives and the Esto-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

nian society stopped. The Soviet occupation and then World War II turned both the Estonian society and the archives upside-down. Apart from the political changes and repressions, concerning the society at a macro-level, let us concentrate on the rearrangement of archives. There are several terms that help us to summarise the archival world during the Soviet regime in Estonia.

First, the ideological pressure. During these fifty years the archival studies were transformed to an "auxiliary science" of history. The problem of the classification is not the divergence of sir Hilary Jenkinson's conception of the disagreement of the professions of a historian and an archivist. The problem is that archival work became an instrument in the hands of a Marxist-Leninist ideology. At the same time historical science itself, with the "assistance" of archival studies, was just an auxiliary of the so-called scientific communism![15] Even if not essentially, then at least formally. Naturally the pseudo-hegelianistic view of society (i.e. the inevitable final goal of the human race is communism that will be reached through revolutionary convulsions) had some influence on daily archival work. For example, in appraisal the representativity of a document in describing the revolutionary and communist movement was a consideration. Also, documenting the activities of the Communist Party and the central administration was deemed to be of greater importance than preserving the materials of local (that is Estonian) institutions. Guaranteeing a citizen's rights took place practically only through the documents reflecting his or her education and employment. A sampling method for appraising the large quantities of personal records was practically lacking. Selection was almost the only principle of appraisal that was used.

Second, destroying the previous system. There were changes in legislation, organisation as well as in personnel. At first the proprietorship of the archival records disappeared and all the documents that were situated in the Soviet Union and could possibly interest the society, were practically nationalised. The so-called *National Fond of Archives of the USSR* was established. In the context of records it meant the same as the term of substance in philosophy. The fact that the Soviet Union (not even speaking about the occupied Estonia) did not make a point of regulating the archival system with a special law seems then only a minor matter.

The previous archival system was also institutionally demolished. More important than changing the names were the following facts. The Estonian State Central Archives as an acquisitive archives was practically liquidated. Although briefly after the war some historical material from other archives was taken to the central archives in Tartu, the new *National Historical Central Archives of Estonian SSR* acted like a museum of antiquities rather than

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

archives that collects, appraises and arranges documents. Several municipal archives were liquidated. On the other hand, such closed and ideological soviet institutions like the *Party Archives of the Institute of the History of the Party of the Central Committee of the Communist Party of Estonia* and the *State Central Archives of the Scientific-Technical Documentation of the Estonian SSR* were born.

We can neither forget the personnel changes during the soviet period. By the end of the Estonian Republic, the bigger archives were almost totally run by specialists with a university degree. During the war and political repressions the majority of the archival management was slaughtered or forced to emigrate. They were replaced not by professional archivists, but by profanes. Throughout the soviet period, it was not the professional background that was essential for making a career in the archival system, but, rather, the ideological nearness towards the ruling circles. It is interesting to notice the shocking similarity of managing archives in Soviet and pre-Revolutionary Russia. On both times the retired military were appointed to heads of archives who were assisted by archival specialists. Greater damage was caused by half-educated immigrants who were hired as archivists. So, a strange situation developed where a specialist, who had graduated already before the war and made a professional examination of an archivist, could easily be working at the same table with a Russian-speaking ideology guard of an incomplete secondary education. Without exaggerating one can say that the majority of the latter had never heard about the principle of provenance.

Third, the closure of archives. Whole fonds and series of documents became unreachable for the majority of the people, so-called *special fonds* were founded for preserving the most "dangerous" documents. It means that a censorship of archives was born. On the other hand, the Estonian archival science during the Soviet period was shut up also for the outer world. The contacts with the colleagues of the neighbouring countries disappeared at the beginning of the soviet occupation. The external liberalisation during the rule of Nikita Hruštšov brought along some solitary meetings with, for example, Finnish archivists. Instead of systematic exchange of experiences these were more like exiting raids to the East. Theoretical archival literature from abroad was encountered very seldom and even that came mostly from Eastern Germany. The ambitions to centralise the national outskirts that characterised the Russian powers for centuries embraced also monopolising the researches in archival theory by a special institute in Moscow.

Fourth, irrationality. The archives and archivists of Estonia fell for a period of fifty years into an upside-down world of Orwell. In order to survive,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

majority of the people had to adjust. As weird became typical in the everyday life of archives, the archivists became used showing their inner denial as an external understanding. Double-facedness became the only possible way of life. Although it was directly caused by the official ideology, the irrationality was not only a consequence of totalitarianism. In order to picture the attitudes of the Estonians towards archives throughout the time, it is important to show the changing of archives from a servant of the public to a propagandist weapon of a ghostly future society. Let us bring some examples from the history of the State Central Archives.

Until the annexation in 1940, one of the main tasks of the archives was acquisition. As a result of purposeful work, the personnel of 20 people[16] received and arranged during the years between the two world wars about 13 000 linear meters of archival material. After the beginning of the Soviet regime a totally new element was added to the archival routine - recycling of archival records. The extent of this action was bound to examining the political mentality of its executors, therefore it was almost impossible to express one's different opinion. The campaign of wastepaper was distinct from disposal by the fact that not the documents without archival value were destroyed, but the material that had already been received in archives and did not offer any information for the research of the working class and the communist movement. During the boom of the wastepaper campaign, from 1950 to 1955, solely in Tartu 1.38 million archival documents were recycled - that is 56 % of the total records registered in the archives in 1950.[17]

The constant hysterical state of defence that characterises totalitarianism posed new demands on the access of archives. The possibilities for citizens to use archival records for even such a simple goal as genealogical research were hindered by demands of bureaucratic letters of guarantee. Certain kinds of documents were defined to be subject to secrecy on considerations of security policy. For example, all the maps and plans that pictured the regions that were closer than 500 km to the frontier of the Soviet Union, were declared to be a state secret. In the case of Estonia, it meant that even the maps of the 17th century could not be seen, not to speak about copying or publishing them. It proves that besides ideological harassment, a certain moment of irrationality had found its place in the archival world of the Soviet era. The horror of cartographic material from behind the centuries experienced by a nuclear state that is using satellite communication, is a sign of a mental disorder in a society.

What did it all mean in the context of a dialogue between the Estonian society and the archives? It would be naive to assume that losing its statehood did not affect the Estonians' concept of archives. I rather think that, in the eyes of the society, the archives turned from the guarantor of the civil

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rights and informational freedom into an ideological-antiquarian institution. The Soviet regime destroyed quickly the trust that had just started to form in the young society of Estonia towards a document as a holder of true information and towards archives as an authentic collection of documents. Almost all the records concerning the political, socio-economic and financial activities of the Estonian Republic lost unexpectedly their meaning. At an individual level, several papers reflecting the previous educational and professional careers and social activities, became dangerous to their owners. Thus, the documents that used to be essential for record-keeping and administration, became antiquities.

Additionally to these facts, also the documentary culture of the Estonians changed. The propagandist manners characterising the Soviet administration soaked into record-keeping and spiced even the most simple documents with ideological nonsense. One of the inseparable components of the planned economy - a bureaucratic and formal *socialistic competition* for better work results - caused that the majority of the official documents tortured the actual situation out of its shape. Also systematic forgery was supplemented by the government - for example, in case of electoral statistics, censuses, economic indicators, etc. The changed attitudes of the Estonians are illustrated by a widely spread phrase: "paper can bear everything".

Reinvention?

The 1990s have been the years of the rediscovery of archives in Estonian society. The reforms of the restitution that were brought by with the new independence created an unprecedented social necessity for archival information. The privatisation of land and buildings gave cause for several tens of thousands of archival inquiries per year. Only the Estonian Historical Archives in Tartu received from 1991 to 1995 54 300 proprietary inquiries. The number of archival certificates for land privatisation and for proving one's nationality and tenure of office could amount to more than 200 000. The ideological impress disappeared from the archivists' work, the archival fonds were opened to the public, the restructuring of the national archival system began together with the changes in personnel. Did it also bring along a breakthrough in the minds of the Estonians?

It is not easy to give an answer to this question. Naturally, the archives became for the majority of the citizens suddenly an inevitable intermediate stage for proving their rights or for protecting their socio-economic interests. Therefore, the knowledge of the existence and necessity of archives was broadened in Estonian society. At the same time, the social strains that inescapably come along with the reforms, did also reflect the national ar-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

chives as one of the most important evidential bases of the restitution. When the matter is so substantial, like nationality or real estate, an ordinary citizen will not be contented with a reference to World War II as the eventual cause for the loss of an archival item. Besides the *ratio* there is also an *emotio* segment in our consciousness.

We can neither forget the fact that the economic difficulties in the earlier years of the new Estonian Republic and a low qualification of the archival personnel made it possible that the explosive rise of need for information in the society was contented only in a minimal way. To express it figuratively, the archivists reacted to the flood of archival inquiries as if it was a sensation of pain from an external irritant, instead of utilising this unique situation to improve the reputation of archives in the eyes of an individual as well as the whole society. Thus, the unprecedented necessity for archives, archivists and archival information in Estonia of the 1990s did broaden the knowledge about the existence of archives, but it did not bring along a breakthrough in the consciousness of the Estonians.

But we must not overreact with such a reproach. It is very hard to influence the public opinion through an action that is reproductive by its nature. The present status of the Estonian archives in national record-keeping and culture gives us hope for the future. In times when archivists also elsewhere are speaking about a necessity to revitalise their relationship with society, local problems are harmonious with global ones. The windings and turnings of history so far give proof of the ability of the Estonians to land always on their feet - to grasp innovations, to learn and create afresh. Finding their identity in an age of information may even be easier for the Estonian archives than in a state with long traditions and a completed archival system. Consequently, the Estonians have brought the archives of Estonia into their consciousness. The fixedness of the archives in the statehood and culture of Estonia depends almost solely on our response to the challenges of the information technology.

[1] Liiv, Otto, Eesti arhiivinduse ajalooline areng. Arhiivinduse käsiraamat II, 1936, 25-26.
[2] Liiv 1936, 9-10.
[3] Liiv 1936, 16-17.
[4] Kerkkonen, Martti, Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen, 1988.
[5] Kõpp, Juhan, Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I: 1870-1905, 1925, 37; Liiv, Otto, Eesti arhiivinduslikest üritusist Eesti iseseisvumiseni. Ajalooline Ajakiri XI, 1932, 17-18.
[6] Liiv 1932, 19-25.
[7] Fond 1108 (Haridusministeerium) - nimistu 5 - säilik 46 (Eesti Riigiarhiiv, ERA).
[8] Liiv 1936, 28.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[9] Liiv, Otto, Eesti arhiivinduse olevik ja tuleviku ülesanded. Eesti Rahvuslaste Klubide Liidu häälekandja 5/6, 1937, 122.
[10] 1108-5-45 (ERA).
[11] Pillak, Peep, Ajaloolise arhiivi asutamine ja Tartu Ülikool. Kleio 3, 1991, 56-59.
[12] Rui, Timo, Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor A. R. Cederberg. Arno Rafael Cederberg - Kansainvälinen historiantutkija ja organisaattori, 1997, 128.
[13] 1421 (Friedrich Nineve) -1-19 (Eesti Ajalooarhiiv, EAA).
[14] Arukaevu, Jaanus, Suure unistuse algus: Otto Liivi katsed lahendada Eesti Ajalooarhiivi ruumiprobleemid. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 1 (8), 1996, 109-110.
[15] Still, it does not mean that there existed no scientific historical research trying to reach objectivity, especially in the last decades of the occupation.
[16] The State Central Archives had in 1937 a personnel of 21 people, 7 archivists among them: Liiv, Otto, Riigi Keskarhiiv 1. IV. 1932 - 1. IV. 1937. Eesti Riigi Keskarhiivi Toimetised 5, 1937, 14-15.
[17] Kuusik, Endel, Marianila Javkina ja makulatuurikampaania Eesti Ajalooarhiivis. Kleio 7, 1993, 37-41.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Raimo Pohjola

ARKISTOT EUROOPAN UNIONISSA

Arkistoinstituutioiden rooli asiakirjahallinnossa ja arkistotoimessa EU:n jäsenvaltioissa ja unionin toimielimissä

Johdanto

Liityttyään Euroopan unioniin Suomi on kohdannut unionin elimissä ja sen vanhoissa jäsenvaltioissa, Tanskaa lukuun ottamatta, kokonaan toisenlaisen asiakirjahallinnon ja arkistotoimen kulttuurin. Eroja on arkistokäsityksessä eli tavassa ymmärtää käsite *arkisto*, arkistotoimen tavoitteissa ja asemassa, asiakirjahallinnon ja arkistotoimen suhteessa sekä alan teoreettisen perustan, provenienssi- eli alkuperäperiaatteen, soveltamisessa.

Myös EU:n ja sen vanhojen jäsenvaltioiden arkistolainsäädäntö poikkeaa Suomen vastaavista säädöksistä. Yleisesti ottaen voidaan todeta, että arkistolainsäädännössä annetaan yleensä määräyksiä mm.

- asiakirjojen käsittelyä ja säilyttämistä koskevasta norminannosta
- arkistonmuodostajien (viranomaisten) ja arkistoinstituutioiden velvollisuuksista asiakirjojen käsittelyssä ja säilyttämisessä sekä
- asiakirjojen käyttöönasettamisesta (julkisuus ja tietosuoja).

Pohjoismaisessa arkistolainsäädännössä painopiste on yllä olevan luettelon kahdessa ensimmäisessä kohdassa. Asiakirjojen julkisuutta ja tietosuojaa säätelevät sanotuissa maissa sen sijaan erilliset julkisuus- ja tietosuojalait, jotka koskevat kaikkia viranomaisia. Euroopan unionin elimien sekä unionin vanhojen jäsenmaiden arkistosäädöksissä luettelon toiseen kohtaan liittyvät määräykset koskevat pääosin arkistoinstituutioita. Julkisuus ja tietosuoja ovat EU:ssa ja sanotuissa maissa myös arkistosäädöksiin kuuluvia asioita.

Meillä on paljon keskusteltu julkisuus- ja tietosuojakysymyksissä odotettavissa olevasta kitkasta unionin ja Suomen välillä. Julkisuuskäytännössä on puhuttu suoranaisen törmäyksen vaarasta. Unionin toimielimissä suhtautuminen kansalaisten oikeuteen saada tieto viranomaisten asiakirjoista on lähes päinvastainen Suomessa vallalla olevaan käytäntöön. Ongelmia saattaa syntyä erityisesti silloin, kun unioni edellyttää salassapitämiensä asiakirjojen pysyvän salassa myös jäsenmaiden viranomaisissa ja arkistoinstituutioissa.

Unionin avoimuutta ollaan toisaalta lisäämässä. Amsterdamissa 16.-17.6.1997 pidetyssä hallitusten välisessä konferenssissa otettiin Suomen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

aloitteesta ehdotukseen Amsterdamin sopimukseksi kokonaan uusi unionin avoimuutta lisäävä artikla 191a. Sen mukaisesti kansalaisilla on oikeus tutustua Euroopan parlamentin, neuvoston ja komission asiakirjoihin erikseen määritellyin periaattein ja edellytyksin.[1] Näin käännetään kokonaan päälaelleen vanha periaate, jonka mukaan asiakirjat eivät ole julkisia, ellei näin päätetä. Sopimuksen lopullisesta tekstistä sovittiin Amsterdamissa 2.10.1997.[2] Unionin perustamissopimuksen konsolidoidussa toisinnossa sanottu artikla on saanut uuden numeron 255.[3] Amsterdamin sopimus on tällä hetkellä ratifioitavana jäsenmaissa. Suomen eduskuntaan se on tarkoitus tuoda vielä kevään 1998 aikana. Kun kaikki osapuolet ovat asiakirjan allekirjoittaneet, tulee se voimaan täydentämään Rooman ja Maastrichtin sopimuksia. Tällöin avoimuus tulee osaksi unionin primäärioikeutta ja periaate on saatettava voimaan unionin toimielimissä kahden vuoden kuluessa siitä, kun kaikki jäsenmaat ovat sanotun sopimuksen ratifioineet. Neuvoston tulee edellä mainitussa ajassa vahvistaa asiakirjoihin tutustumisoikeutta koskevat pelisäännöt julkisen ja yksityisen edun huomioon ottamiseksi.[4]

Tietosuojakysymyksiä unioni pyrkii säätelemään varsin tiukasti. Se on antanut tietosuojadirektiivin, joka on saatettava voimaan jäsenmaissa kansallisella lainsäädännöllä.[5] Direktiivi perustuu Euroopan yhteisön perustamissopimuksen 100a artiklaan, ja se liittyy siten sisämarkkinoiden kehittämiseen. Direktiivin avulla pyritään turvaamaan yksilöiden perusoikeudet ja -vapaudet, erityisesti oikeus yksityisyyteen henkilötietojen käsittelyssä sekä henkilötietojen vapaa liikkuminen jäsenvaltioiden välillä.[6]

Asiakirjahallinnon ja arkistotoimen erilainen tausta

Tässä yhteydessä kiinnostavinta ovat EU:n elimien arkistonmuodostuksen käytännöt. Niiden kehittymiseen ovat luonnollisesti vaikuttaneet vanhojen jäsenvaltioiden hallinto- ja asiakirjakulttuuri. Jäsenvaltioiden välillä on eroja mm.

- arkistokäsityksessä
- arkistointijärjestelmässä
- kirjaamisjärjestelmässä
- provenienssiperiaatteen soveltamisessa
- asiakirjahallinnossa ja arkistotoimessa.

Arkistokäsitys

Pohjoismaissa sekä Kreikassa, Espanjassa, Ranskassa ja Italiassa asiakirjat ovat arkistoaineksia riippumatta siitä, ovatko ne alkuperäisen arkistonmuodostajan vai arkistoinstituution hallussa.[7] Suomessa asiakirjan katsotaan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kuuluvan viranomaisen arkistoon heti, kun se on laadittu tai vastaanotettu. Ruotsissa arkistoinnin katsotaan tapahtuneen, kun asiassa on tehty ratkaisu. Muissa EU:n jäsenmaissa arkistoon kuuluvat vain sellaiset asiakirjat, joilla on historiallista mielenkiintoa ja joista tutkimus on kiinnostunut. Tällöin ne eivät enää ole viraston tai muun arkistonmuodostajan hallussa, vaan niitä säilytetetään asianomaisessa arkistoinstituutiossa. Hallinto ei tällaisia asiakirjoja enää tarvitse. Englannin *archives* ja saksan *Archivgut* tarkoittavat juuri tällaista aineistoa.[8] Anglosaksisella kielialueella termiä *archives* käytettiin aikaisemmin myös puhuttaessa arkistonmuodostajan hallussa olevista uusista asiakirja-aineksista. Viime vuosikymmenten kehitys on kuitenkin johtanut siihen, että sanottu termi on anglosaksisissa maissa saanut saman sisällön kuin saksalaisellakin kielialueella.[9]

Hallinnollista merkitystä omaavista asiakirjoista käytetään nykyään anglosaksisella ja saksalaisella kielialueella termejä *record* ja *Registraturgut*.[10] Elinkaari-ajattelun yleistyminen on johtanut siihen, että asiakirjan vaiheita on ryhdytty kuvaamaan seuraavasti:[11]

- aktiivivaihe: *current record* tai *active record*
- passiivivaihe: *semicurrent record* tai *semiactive record*
- historiallinen vaihe: *noncurrent record* tai *inactive record.*

Arkistointijärjestelmä

Yleistäen voidaan todeta, että arkistoinnissa on kaksi pääjärjestelmää, jotka tosin eivät ole missään "puhtaina" käytössä. Sarja-aktijärjestelmä on pitkään ollut vallitseva erityisesti Pohjoismaissa, kun taas Keski- ja Länsi-Euroopassa asia-akti (dossierjärjestelmä) on jo pitkään ollut yleinen.[12]

Kirjaamisjärjestelmä

Pohjoismaat, Saksa, Italia, Hollanti ja Britannia ovat kirjaamisjärjestelmän maita. Ranskan hallinnossa kirjaamoja ei sen sijaan ole. Ranskalaisessa järjestelmässä asiat pyritään hallitsemaan arkistointijärjestelmän ja erikoisrekisterien avulla.

Provenienssiperiaatteen soveltaminen

Provenienssiperiaatteella on kaksi ulottuvuutta: ulkoinen ja sisäinen.[13] Arkistonmuodostajan aineistot ovat sanotun teorian mukaisesti säilytettävä omana kokonaisuutenaan ja arkiston alkuperäistä järjestystä ei saa muuttaa. Pohjoismaissa, Italiassa ja Hollannissa pidetään kiinni sekä periaatteen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ulkoisesta että sisäisestä ulottuvuudesta.[14] Sen sijaan muualla torjutaan yleisesti arkiston alkuperäisen järjestyksen noudattaminen. Erityisesti Ranskassa sitä pidetään käytännössä mahdottomana.

Asiakirjahallinto ja arkistotoimi

Asiakirjahallinto on alun perin amerikkalainen käsite. Keski- ja Länsi-Euroopassa sitä on viime vuosiin asti vierastettu. Erityisesti Saksassa katsotaan, että arkistonmuodostajien asiakirjahallintoon puuttuminen ei ole arkistoinstituutioiden asia. Pohjoismaissa tilanne on päinvastainen. Siellä pidetään varsin tärkeänä arkistolaitosten panosta virastojen asiakirjahallinnon ohjauksessa. Asiakirjoista halutaan huolehtia jo niiden elinkaaren alussa. Suomen arkistolaissa *arkistotoimi* on määritelty varsin tarkoin sen tehtävien ja tavoitteiden kautta. *Asiakirjahallintoa* ei sen sijaan ole lailla täsmällisesti rajattu. Julkisessa hallinnossa sanottuja termejä käytetään lähes toistensa synonyymeinä. Yrityksissä sen sijaan *asiakirjahallinto* tarkoittaa usein aktiivisiin aineistoihin kohdistuvia toimenpiteitä, kun taas yrityksen *arkistoimesta* vastaa sen historiallinen arkisto.

Euroopan unionin jäsenvaltioiden arkistoinstituutioiden julkisuuskäytäntö

Kaikissa unionin jäsenmaissa on lailla vahvistettu oikeus saada tieto arkistoinstituutioiden hallussa olevista asiakirjoista. Suomessa, Ruotsissa, Italiassa, Luxemburgissa, Hollannissa ja Espanjassa ovat arkistoinstituutioihin siirretyt asiakirjat pääsääntöisesti julkisia tietyin poikkeuksin. Muissa jäsenvaltioissa joutuvat arkistolaitoksetkin noudattamaan yleistä 30 vuoden salassapitoaikaa, jota tosin erikoistapauksissa voidaan lyhentää tai pidentää.[15]

Yleisen 30 vuoden määräajan yli voidaan vanhoissa jäsenvaltioissa pitää salassa asiakirjoja, jotka koskevat[16]

- yksityisyyden suojaa
- valtion etua tai yleistä turvallisuutta sekä
- yksityisen henkilön tai yrityksen taloudellista etua.

Salassapidettäväksi määrättyjen yleisten asiakirjojen käyttölupien antamisessa on varsin kirjava käytäntö. Usein luvan voi antaa arkistolaitoksen pääjohtaja (Tanska, Saksa, Ranska). Joissakin maissa tällaisen luvan myöntää se ministeriö, jonka alaisena arkistolaitos toimii (Suomi, Ruotsi, Italia, Hollanti), tai ministeriö, jonka alaisesta viranomaisesta asiakirja on peräisin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

(Irlanti, Britannia). On myös maita, joissa poikkeuslupien antamisesta ei ole mitään säädöksiä (Belgia, Kreikka, Espanja, Luxemburg).[17]

Asiakirjahallinto ja arkistotoimi Euroopan unionin elimissä

Säädöspohja

Keskeisin Unionin toimielimien asiakirjahallintoa ja arkistotoimea koskeva säädös on ministerineuvoston 1.2.1983 antama asetus (regulation) EEC:n ja Euratomin historiallisten arkistojen avaamisesta yleisölle (nro 354/83 EEC, Euratom). Tätä säädöstä kutsutaan myös arkistoasetukseksi[18] Yhteisön elimien asiakirjojen julkisuudesta on määrätty myös mm. seuraavissa säädöksissä:[19]

- komission päätös (decision) 30 vuoden määräajasta (nro 359/83/ECSC)
- neuvoston päätös asiakirjojensa julkisuudesta vuodelta 1993 (nro 731/ 93/ EC)
- neuvoston ja komission asiakirjojen julkisuutta koskevat käytännesäännöt (nro 730/93/EC)
- tietosuojadirektiivi (nro 46/1995/EC).

Keskeiset käsitteet

Arkistoasetuksen 1 artiklan 2a kohdan mukaan "Euroopan yhteisöjen arkistolla" ("Community archives") tarkoitetaan

all those documents and records of whatever type and in whatever medium which have originated in or been received by one of the institutions or by their representatives or servants in the performance of their duties, which relate to the activities of the European Economic Community and/or the the European Atomic Energy Community.

Artiklan virallinen suomenkielinen käännös on

ilmaisulla Euroopan yhteisöjen arkisto tarkoitetaan missä muodossa ja millä välineellä tahansa tallennettuja kaikenlaisia asiakirjoja, jotka jokin toimielin, joku sen edustaja tai joku sen työntekijä tehtäviään hoitaessaan on antanut tai saanut ja jotka koskevat Euroopan talousyhteisön ja/ tai Euroopan atomienergiayhteisön toimintaa.

Puuttumatta käännöksen terminologisiin ongelmiin on todettava, että

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

"arkiston" määritelmä on yllättävän lähellä pohjoismaista ja ranskalaista arkistokäsitystä. Asetuksen 1 artikla 2b kohta sisältää kuitenkin historiallisen arkiston määritelmän, jonka kautta unionin arkistotoimi saa ranskalais-saksalaisen peruspiirteensä. Sanotun kohdan artiklan mukaan kuuluvat

historical archives consist of that part of the Community archives which has been selected, on the terms laid down in Article 7 of this Regulation, for permanent preservation.

Suomeksi vastaava kohta on käännetty

ilmaisulla "historiallinen arkisto" tarkoitetaan Euroopan yhteisöjen arkiston sitä osaa, joka on tämän asetuksen 7 artiklan mukaisin edellytyksin valittu pysyvää säilytystä varten.

Arkistonmuodostus

Arkistonmuodostusta EU:n toimielimissä tarkastellaan elinkaari-periaatteen näkökulmasta. Komission keskusarkiston sisäisten ohjeiden mukaan asiakirjan elinkaari jaetaan seuraaviin vaiheisiin:[20]

1. Asiakirjan synty hallinnollisessa yksikössä (the birth of a document - naissance d'un document/pièce);
2. Aktiivivaihe hallinnollisessa yksikössä (the active-life - vie active);
3. Passiivivaihe historiallisessa arkistossa (the semi-active life - vie semi-active);
4. Historiallinen vaihe eli pysyvä säilyttäminen pääte-arkistossa Firenzessä (the period of conservation - période de conservation).

Kukin toimielin on itsenäinen arkistonmuodostaja. Tällaisia ovat esimerkiksi ministerineuvoston sihteeristö, komission pääosastot ja parlamentin valiokunnat. Eri toimielimien arkistointisuunnitelmat (filingplan) eroavat toisistaan, vaikka ainakin komission piirissä on pyritty saattamaan voimaan yhtenäinen arkistointisuunnitelma. Arkistointi perustuu kaikissa toimielimissä asia-aktijärjestelmään. Aktien ensimmäinen seulonta tapahtuu jo toimielimissä.

Toimielimien on siirrettävä arkistoasetuksen 7 artiklan mukaisesti historialliseen arkistoon 15 vuotta vanhempia asiakirjojaan, joilla on hallinnollista tai historiallista merkitystä. Sanottuja asiakirjoja voidaan fyysisesti säilyttää joko varsinaisessa toimielimessä tai asianomaisessa keskusarkistossa, jollainen on mm. ministerineuvostolla (archives service),

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

komissiolla (historical archives), parlamentilla, tilintarkastustuomioistuimella, investointipankilla sekä eräillä muilla toimielimillä. Huomiota herättää sen sijaan se, että EU:n tuomioistuimella ei ole omaa keskusarkistoa.[21] Toimielimillä on oikeus itse määritellä, miten arkistoasetusta sovelletaan (7 artikla). Edelleen ne voivat päättää, mitä kriteerejä käytetään määritettäessä asiakirjojen hallinnollista ja historiallista arvoa (9 artikla). Eräät toimielimet säilyttävätkin hallussaan hyvinkin vanhoja asiakirjoja. Näin on tilanne erityisesti parlamentin valiokunnissa.

Toimielimien keskusarkistot (archives services tai historical archives) ovat oikeastaan väliarkistoja (record center), jotka hoitavat asiakirjoja niiden elinkaaren passiivivaiheessa (semi-active, vie semi-active). Käytännössä komission keskusarkisto ottaa toimielimiltä päivittäin vastaan akteja, jotka ovat 3-15 vuotta vanhempia. Siirrot hallitaan luovutusluetteloilla, joita laaditaan kaksi jokaisesta leveranssista. Toinen siirtoluettelo sisältää tiedot arkistonmuodostajasta, aktien määrästä ja siirron rajavuosista. Toisessa, perusteellisemmassa luettelossa on aktien numerot, koodit, otsikot, aikarajat, säilytysajat sekä salassapitomääräykset. Tiedot syötetään atk-pohjaiseen ARCHIS-siirto- ja arkistorekisteriin.[22]

Keskusarkistossa tarkastetaan asiakirjojen järjestys ja suoritetaan varsinainen arvonmääritys eli historiallinen analyysi, jolloin punnitaan aktien säilytysarvo hallinnollisin, juridisin ja historiallisin kriteerein. Arvonmääritys ja seulonta saattaa kohdistua jopa yksityiseen asiakirjaan. Yleensä kuitenkin hävitetään kokonaisia akteja ja aktiryhmiä. Tämän prosessin tuloksena arkiston sisäinen järjestys muuttuu. Tällöin aktin tai asiakirjan arkistopaikka voidaan muuttaa vastaamaan aikaisempien leveranssien järjestystä. Myös tulevan tutkimuksen tarpeet pyritään ennakoimaan tässä vaiheessa. Saman arkistonmuodostajan asiakirjoja ei pyritä säilyttämään fyysisenä kokonaisuutena, vaan aktien paikka arkistossa määräytyy siirtojen, seulonnan ja uudelleenjärjestelyjen perusteella. Aktien loogiset yhteydet keskenään sekä tiettyyn arkistonmuodostajaan ylläpidetään ARCHIS-tietokannan avulla. Tällä on ratkaisevan tärkeä merkitys asiakirjojen haussa. Tietokannasta otetaan printtejä, joiden avulla varmistetaan hakumahdollisuudet.

Kolmekymmentä vuotta vanhemmat asiakirjat, jotka ovat pysyvästi säilytettäviä, siirretään pääsääntöisesti Unionin Historialliseen Arkistoon Firenzeen.

Komission keskusarkistolla ei ole oikeutta suorittaa tarkastuksia toimielimien arkistoissa. Tätä on usein pidetty puutteena.[23] Käytännössä keskusarkistolla ja arkistonmuodostajilla on paljon yhteistyötä arkistonmuodostuksen suunnittelussa, toimielimissä tapahtuvassa seulonnassa ja siirtojen valmistelussa.[24]

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Julkisuus

Unionin toimielimien asiakirjoihin sovelletaan 30 vuoden salassapitoaikaa.[25] Asiakirjat eivät kuitenkaan tule julkisiksi sanotun määräajan umpeuduttua, jos ne[26]

- ovat peräisin EU:n henkilöstöhallinnosta
- koskevat tietyn henkilön yksityiselämää tai ansiotoimintaa
- koskevat Euratom-sopimusta
- ovat EU:lle saapuneita salassapidettäviksi merkittyjä tai saapuneita asiakirjoja, jotka sisältävät liikesalaisuuksia (asiakirjoista voidaan antaa tieto lähettäjän luvalla)
- ovat EU:n toimielimissä laadittuja asiakirjoja, jotka sisältävät liikesalaisuuksia (näistä voidaan antaa tieto EU:n harkinnan mukaan).

Arkistoasetuksen 5 artiklan 1 kohdan mukaan toimielimen tulee hyvissä ajoin ennen 30 vuoden määräajan päättymistä tutkia tarve jatkaa asiakirjan salassapitoa vielä sanotun määräajan jälkeenkin. Tällainen tutkimus on suoritettava viimeistään, kun 25 vuotta on kulunut asiakirjan laatimisesta. Tämän jälkeen sanottu salassapitotarve tulee arvioida uudelleen viiden vuoden välein.

Euroopan unionin vaikutus asiakirjahallintoon ja arkistotoimeen Suomessa

Unionin vanhoissa jäsenmaissa on pohdittu mahdollisuuksia harmonisointiin ja yhteiseen lainsäädäntöön tietyillä arkistotoimen alueilla. Mahdollisina kohteina on esitetty arkistoainesten käyttöönasettamista, arkistokoulutusta, arkistorakennuksia ja laitteita koskevia standardeja, säilyttämistä yleensä sekä uuden teknologian hyväksikäyttöä.[27] Näihin keskusteluihin liittyen laadittiin erillisen asiantuntijaryhmän toimesta raportti "Archives in the European Union" unionin jäsenvaltioiden arkistotoimesta ja mahdollisuuksista kehittää arkistoalan yhteistyötä unionin sisällä.[28]

Tietotekniikka näyttääkin tarjoavan erinomaisen tilaisuuden yhteistyöhön unionin puitteissa. Uusi teknologia ylittää kansalliset rajat eikä ole sidoksissa vanhaan hallintokulttuuriin. Erityisesti komission keskusarkisto on lähtenyt aktiivisesti vetämään DLM-forumia, jonka puitteissa pyritään kehittämään ja tukemaan sähköisen asiakirjan käyttönottoa unionin jäsenmaissa.[29] Suomen kansallisarkistolla on nyt edustajansa tämän prosessin seurantaryhmässä. Sähköistä asiakirjaa koskevassa keskustelussa esitetään usein uutena seikkana vanhaa pohjoismaista lähestymistapaa: Keski- ja Länsi-Euroopassa

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

korostetaan nyt voimakkaasti sitä, miten tärkeää arkistotoimen on päästä vaikuttamaan sähköisen asiakirjan elinkaareen jo aivan alusta lähtien. Keskeisenä tavoitteena DLM-hankkeessa onkin kehittää arkistotoimen toiminnalliset vaatimukset sähköiselle asiakirjalle. Vaikka sanottujen vaatimusten teoreettisista perusteista ja sisällöstä vallitsee melko laaja yksimielisyys, ohjelmistojen tuottajat eivät ole olleet kiinnostuneita asiasta. Sähköisen asiakirjan primaarikäyttäjät eivät vielä ole heränneet esittämään tässä kysymyksessä vaatimuksia, vaikka sanottujen aineistojen pitkäaikaissäilytyksen vaatimusten huomioon ottaminen jo sovellutusten suunnitteluvaiheessa edistäisi näiden aineistojen luotettavuuden ja autenttisuuden varmistamista. Unioni voisi olla varteenotettava painostaja asian eteenpäin viemiseksi.

Euroopan unioni vaikuttaa Suomen kansalliseen arkistoimeen tällä hetkellä lähinnä kolmella eri alueella:

1. Lainsäädäntötyössä, jossa voimaansaatetaan unionin direktiivejä ja asetuksia kansallisella tasolla.
2. Maatalouden tukien jakamisessa. Tällöin maatalous-ministeriössä, työvoima- ja elinkeinokeskuksissa sekä kunnissa kertyy runsaasti ns. EU-asiakirjoja.
3. Euroopan rakennerahastoa koskevissa asioissa, joita hoitaa sisäasianministeriö yhdessä maakuntien kanssa. Myös näihin viranomaisiin kertyy runsaasti ns. EU-asiakirjoja.

Ensiksi mainitun alueen osalta arkistonmuodostuksen ohjeistusta on jo olemassa lähinnä ulkoasianministeriön ansiosta, jonka vastuulla on EURODOC-järjestelmä. Syksyllä 1997 käynnistyi Kansallisarkiston ja ministeriöiden yhteinen projekti, jonka työn tuloksena pitäisi valmistua arkistonmuodostussuunnitelma ministeriöiden EU-asiakirjoja varten. Kahden muun alueen kohdalla arkistotointa koskevaa ohjeistusta ei vielä ole. Kansallisarkiston tulee mm. tutkia, missä määrin sanotuissa toiminnoissa syntyy pysyvästi säilytettäviä aineistoja.

EU:ssa on runsaasti erilaisia ohjelmia, joista on mahdollista saada tukea myös arkistotoimen hankkeisiin. Ruotsissa on kokemusta RAPHAEL- ja INFO 2000 -ohjelmien puitteissa toteutettavista hankkeista. Siellä suunnitellaan hanketta, jonka tuloksena olisi tietokanta, joka sisältäisi tiedot ruotsalaisista merimiehistä ja kauppalaivoista vuosilta 1750-1918. Tietokantaan kerätään tietoja kaikista Itämeren alueen arkistoista.[30]

Suomessa on Tampereen yliopiston informaatiotutkimuksen laitos käynnistämässä EU:n tukemaa hanketta yhdessä Potsdamin ammattikorkeakoulun, Haagin arkistokoulun ja Newcastlen yliopiston kanssa.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Projektin tarkoituksena on kehittää koulutusohjelma sähköisen asiakirjan käyttöönottoa varten.

Yhteenveto

Euroopan unioni ei pyri kokonaisvaltaisesti harmonisoimaan jäsenvaltioidensa kansallista arkistotoimea. Tavoite kehittää jäsenmaiden kansalaisten vapaata liikkumista unionin sisällä ja jäsenvaltioiden arkistoinstituuttien avaamista kaikkien jäsenvaltioiden kansalaisille sisältää kuitenkin mielenkiintoisia näköaloja myös arkistotoimelle. Julkaisemalla oppaita ja yleisluetteloita jäsenvaltioiden arkistoaineksista ja käyttämällä tässä hyväksi modernia teknologiaa voidaan palvella tutkijoita nykyistä paremmin. Yhteisen arkistokoulutuksen kehittäminen saattaa avata arkistonhoitajille yhteiset eurooppalaiset työmarkkinat. Jäsenvaltiot tulevat yhä enemmän työskentelemään EU:n hallinnon kanssa. Tämän vuoksi on tärkeää perehtyä unioniin myös arkistotoimen näkökulmasta.

Lähdeviitteet

[1] Ehdotus Amsterdamin sopimukseksi, 10. luku. 191a artikla, 1 kohta. Conf/4001/97, 92.

[2] Uudesta 191a artiklasta ks. myös Amsterdamin sopimus Euroopan unionista tehdyn sopimuksen, Euroopan yhteisöjen perustamissopimusten ja niihin liittyvien tiettyjen asiakirjojen muuttamisesta, 1 osa, 2 artikla, 45 kohta. Euroopan unioni, Amsterdamin sopimus, Luxemburg 1997, 46.

[3] Euroopan yhteisön perustamissopimuksen konsolidoitu toisinto, viides osa, I osasto, 2 luku, 255 artikla. Euroopan unioni, Konsolidoidut sopimukset, Luxemburg 1997, 144.

[4] EY:n perustamissopimuksen konsolidoitu toisinto, 255 artikla, 2 kohta. Euroopan unioni, Konsolidoidut sopimukset, 144.

[5] Euroopan parlamentin ja Euroopan unionin neuvoston direktiivi 95/46/EY 24.10.1995 yksilöiden suojelusta henkilötietojen käsittelyssä ja näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta. Euroopan yhteisöjen virallinen lehti n:o L 281/ 23.11.1995; Direktiivi on myös julkaistu Henkilötietotoimikunnan mietinnön liitteessä 1. Mietintö 1997:9.

[6] Henkilötietotoimikunnan mietintö 1997:9, 60-61

[7] Kreikan, Ranskan ja Espanjan osalta ks. esim.: Archives in the European Union, Report of the Group of Experts on the Coordination of Archives. European Commission, Secretariat-General, Brussels - Luxembourg 1994, 33.

[8] Vrt. esim. Dictionary of Archival Terminology. ICA Handbook Series, Vol. 7, 2nd Ed., München 1988, 22; Menne-Haritz, Angelika, Schlüsselbegriffe der Archivterminologie. Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, Nr. 20, Marburg 1992, 38.

[9] Orrman, Eljas, Provenienssiperiaate, teoriaa ja sovellutuksia. Arkisto, Arkistoyhdistyksen julkaisuja 2, Helsinki 1987, 16-17.

[10] Vrt. esim. Dictionary of Archival Terminology, 128; Menne-Haritz 1992, 54.

[11] Vrt. esim. Dictionary of Archival Terminology, 47, 107, 145; Couture, Carol and Rousseau, Jean-Yves, The Life of a Document, Montreal 1987, 29, 37.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[12] Kirjaamis- ja arkistointijärjestelmien kehityksestä ks. esim. Schatz, Rudolf, Behördenschriftgut. Schriften des Bundesarchivs 8, Boppard am Rhein 1961, 19-26; Stephens, David O., The Registry: The World's Most Predominant Recordkeeping System. Records Management Quaterly 1995, Vol 29, 64-66; Pohjola, Raimo, Akti ja dossier, Kahden keskeisen käsitteen taustasta ja käytöstä. Arkisto, Arkistoyhdistyksen julkaisuja 1, Helsinki 1983, 132.

[13] Ks. esim. Cook, Terry, Concept of the Archival Fonds: Theory, Description, and Provenance in the Post-Custodial Era. The Archival Fonds: from Theory to Practice, Ed. by Terry Eastwood, 1992, 35-36; Horsman, Peter, Taming the Elephant, An Orthodox Approach to the Principle of Provenance. The Principle of Provenance, Report from the first Stockholm Conference on Archival Theory and the Principle of Provenance 2-3 September 1993, Borås 1994, 54.

[14] Orrman 1987, 18; Horsman 1994, 53-54.

[15] Archives in the European Union, Report of the Group of Experts on the Coordination of Archives. European Commission, Secretariat-General, Brussels - Luxembourg 1994, 33-34.

[16] Archives, 35-40.

[17] Archives, 41-42.

[18] Council regulation (EEC, Euratom) No 354/83 of 1 February 1983 concerning the opening to the public of the historical archives of the European Enonomic Community and the European Energy Community. Official Journal of the European Communities, no L43/15.2.1983; Arkistoasetus on myös julkaistu suomeksi, ks. Euroopan yhteisöjen virallinen lehti, nro L43/ 15.2.1983.

[19] Backman, Daniel - Jakobsson, Patrick - Tallbom, Anita, EU:s arkivverksamhet ur ett svenskt perspektiv. Arkiv, samhälle och forskning, 1996:1, 9.

[20] Komission keskusarkiston sisäiset ohjeet. Kansallisarkiston hallussa.

[21] Guide to the archives of Member States' Foreign Ministries and European Union institutions. European Commission, Secretariat-General, 2nd and enlarged edition, Brussels - Luxembourg 1996, 79-95 passim.

[22] Nämä tiedot perustuvat pääosin Kuntakoulutus Oy:n Euroopan unionin komission historiallisessa arkistossa 26.9.1997 järjestämässä koulutustilaisuudessa jaettuun materiaaliin sekä Jari Lybeckin antamaan selvitykseen. Vrt. Backman - Jakobsson - Tallbom 1996, 14-17.

[23] Ketelaar, Eric, The European Community and Its Archives. American Archivist, Vol 55/1992, 43.

[24] Jari Lybeckin ilmoitus.

[25] Arkistoasetus, 1 artikla.

[26] Arkistoasetus, 2-4 artikla.

[27] Ketelaar 1992, 42, 43.

[28] Archives in the European Union. Report of the Group of Experts on the Coordination of Archives. European Commission. Secretariat-General. Brussels - Luxembourg 1994. Raportti on julkaistu myös saksaksi ja ranskaksi.

[29] *DLM* on lyhenne ranskan kielen termistä *données lisibles par machine* (*sähköiset asiakirjat*, engl. *electronic records*, saks. *elektronische Aufzeichnungen* tai *elektronische Unterlagen*); DLM-forumista ks. Proceedings of the DLM-Forum on electronic records, Brussels, 18-20 December 1996. Luxembourg 1997.

[30] Bothén, Isolde, EU och arkiv. Arkiv, samhälle och forskning 1996:3, 95-96.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Raimo Pohjola

ARKIVEN OCH DEN EUROPEISKA UNIONEN

Efter inträdet i Europeiska unionen har Finland inom unionens institutioner och hos de äldre medlemssta- terna stött på en annan kultur då det gäller dokumentförvaltning och arkivfunktion. Skiljaktigheter finns bl.a. i arkivbegreppet, arkiverings- och registreringssystemen, tillämpningen av provenienspricipen och i dokumentförvaltningen och arkivfunktionen.

I Finland har den befarade friktionen mellan unionen och Finland i frågor om offentlighet och datasekretess diskuterats livligt. I fråga om tillämpningen av offentlighetsprincipen har det talats om en annalkande kollision. Inom unionens institutioner är inställningen till medborgarnas rätt att få ta del av uppgifter i myndigheters handlingar nästan den motsatta mot den praxis som råder i Finland. Inom unionen går man emellertid mot en ökad öppenhet. På regeringskonferensen i Amsterdam 16-17.6.1997 infördes på Finlands initiativ en helt ny artikel 191a (efter omnumreringen 255) i förslaget till Amsterdamfördraget. Artikeln ger medborgarna rätt till tillgång till information.

EU-handlingar samlas för tillfället främst inom lagstiftningsarbetet, utdelningen av jordbruksstöd samt inom ärenden som rör europeiska strukturfonden. På det förstnämnda området finns det redan regler för arkivbildningen främst tack vare utrikesministeriet, som ansvarar för EURODOC-systemet. Hösten 1997 inleddes Riksarkivets och ministeriernas gemensamma projekt, vars syfte är att utarbeta en arkivbildnings- plan för ministeriernas EU-handlingar.

I unionens äldre medlemsstater har man dryftat möjligheterna till harmonisering och gemensam lagstiftning på vissa av arkivfunktionens områden. Eventuella områden för samarbete kunde vara arkivmaterialens tillgängliggörande, arkivutbildning, uppgörandet av standarder för arkivlokaler och apparatur, förvaring i allmänhet samt nyttjandet av ny teknologi. I anslutning till dessa diskussioner utarbetade en särskild expert-grupp rapporten "Archives in the European Union" rörande medlemsstaternas arkivfunktion och möjlighe- terna att utveckla samarbetet på arkivområdet inom unionen.

Informationstekniken tycks erbjuda ett enastående tillfälle till samarbete inom unionen. Den nya teknologin går över de nationella gränserna och är inte bunden till gamla förvaltningskulturer. I synnerhet kommissio- nens centralarkiv har aktivt tagit sig an DLM-forumet, inom vilket man strävar efter att utveckla och stöda ibruktagandet av elektroniska handlingar inom unionens medlemsstater. Det centrala målet är att utveckla arkivfunktionens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

funktionella krav på elektroniska handlingar. Trots att det råder en rätt utbredd enighet om de teoretiska grundvalarna för och innehållet i dessa krav har programvaruproducenterna visat ringa intresse för saken. Påtryckning från unionens sida kunde leda till betydande framsteg i frågan.

Europeiska unionen strävar inte efter att övergripande harmonisera medlemsstaternas nationella arkivfunktion. Målet att öka medlemsstaternas medborgares rörelsefrihet inom unionen och att öppna medlemsstaternas arkivinstitutioner för medborgare i alla medlemsstater öppnar dock nya perspektiv för arkivfunktionen. Med utgivning av handledningar och översiktskataloger över medlemsstaternas arkivmaterial och nyttjandet av modern teknologi kan forskarna betjänas bättre än i dag. Utvecklandet av en gemensam arkivutbildning kan leda till att de gemensamma europeiska arbetsmarknaderna öppnas för arkivarierna. Institutionen för informationsvetenskap vid Tammerfors universitet kommer att starta ett av EU understött projekt i samarbete med yrkeshögskolan i Potsdam, arkivskolan i Haag och universitetet i Newcastle. Projektets syfte är att utveckla ett utbildningsprogram som stöder ibruktagandet av elektroniska handlingar.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

VI
Kari Tarkiaisen kirjallinen tuotanto
Kari Tarkiainens litterära produktion

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KARI TARKIAISEN KIRJALLINEN TUOTANTO
KARI TARKIAINENS LITTERÄRA PRODUKTION
1956 — 1998

Henkilöbibliografiaa ei yleensä kannata ryhtyä laatimaan pyrkimättä täydellisyyteen. Kari Tarkiaisen mittava kirjallinen toiminta, josta tähän on tavoitettu vuosia 1956–1998, hajaantuu useiden monografioiden ja helposti jäljitettävien tieteellisten artikkeleiden lisäksi lukuisiin aikakautisiin painotuotteisiin. Kun mies vielä on viettänyt kirjoittajana aktiivisesta elämästään suuren osan Ruotsissa, täydellisen luettelon aikaansaaminen olisi vaatinut enemmän aikaa ja avustajia, kuin tämän tekijöille on ollut mahdollista. Ymmärrettävistä syistä päivänsankarin omaa asiantuntemusta ei ole voitu käyttää hyväksi.

Iloisesti vakuuttuneina siitä, että paras on hyvän vihollinen, jätämme luettelon lukijoitten täydennettäväksi.

Ehkä monikin Itämeren pohjoisilla rannoilla löytää tuntemastaan miehestä uusia puolia bibliografiaa selatessaan: historiantutkijan, arkistomiehen, kirjallisuuskriitikon, kulttuuripoliitikon, debatöörin, "nuoren narodnikin", popularisoijan, sanalla sanoen monen muusan palvelijan.

Esitämme lämpimät kiitokset kaikille, jotka ovat meitä sanoin ja teoin auttaneet, erityisesti fil. toht. Kerstin Abukhanfusalle Ruotsin valtionarkistosta ja fil.lis. Ülle Tarkiaiselle, joka äkkipäätä joutui käymään läpi päivänsankarin lehtileikekokoelman.

***

Utan ambition på fullständighet är det mera sällan rådligt att börja sammanställa personbibliografier. Kari Tarkiainens omfattande litterära produktion består inte endast av ett flertal monografier och lättspårade vetenskapliga artiklar utan även av talrika bidrag i en mångfald av periodiska skrifter. Då Tarkiainen dessutom tillbringat en stor del av sitt produktiva liv i Sverige, skulle det utöver vår insats ha behövts betydligt mera tid och ett flertal medverkande för att nå fullständighet. Av förståeliga skäl har det inte varit möjligt att använda sig av jubilarens sakkunskap.

I glad förvissning om att det bästa är det godas fiende överlämnar vi vår förteckning för komplettering åt läsaren.

De som på olika håll på Östersjöns nordliga kuster ger sig tid att fördjupa sig i bibliografin, kommer att finna nya, för mången kanske överraskande sidor hos den Tarkiainen de känner: historieforskaren, arkivmannen, litteraturkritikern, kulturpolitikern, debattören, den unge narodniken, populariseraren,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med andra ord musernas tjänare.

Vi framför vårt varma tack till alla dem som hjälpt oss med råd och dåd, framför allt fil.dr Kerstin Abukhanfusa vid Svenka riksarkivet samt fil.lic. Ülle Tarkiainen som med kort varsel gått igenom jubilarens omfattande urklippssamling.

Helsingissä — i Helsingfors
31.3.1998
Christina Forssell Jussi Kuusanmäki

1956

Tekniikka, seuralaisemme aamusta iltaan. - Suomen Kuvalehti 21, s. 21.

1958

Oblomov. - Eteläsuomalainen 4-5, s. 20- 21.

Otsikko. (Yhdessä/tillsammans med Martti Linkola, Pentti Lähteenmäki.) - Eteläsuomalainen 4-5, s. 26.

1959

Kaupunkimieli. - Eteläsuomalainen 2, s. 35-36.

Kevään humua Kukan päivänä [puhe keväälle/ tal till våren]. -Ylioppilaslehti 15.5.

Merkittävä relikti. (Yhdessä/tillsammans med Martti Linkola.) - Ylioppilaslehti 20.3.

Ruma maa – tulevaisuutemmeko. (Yhdessä/tillsammans med Martti Linkola.) -Ylioppilaslehti 16.1.

Skandinaavisuus – reaalipolitiikkaako? - Eteläsuomalainen 3, s. 70-72.

1960

Jokapäivän totuuksia. (Arv./rec. av: Jouko Tyyri, Epäilyttävät huvit. Otteita vainotuin arjesta. Gummerus 1960.) - Ylioppilaslehti 2.9.

Katkelmia suomalaisesta sivistystilanteesta 1-2. (Yhdessä/tillsammans med Martti Linkola.) - Ylioppilaslehti 13.5. & 20.5.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Katumaisemaa novelleina. (Arv./rec. av: Anders Cleve, Katukiviä. Otava 1960) - Uusi Suomi 27.12.

Kuinka joulu-ukko sai porot rekensä eteen. - Eteläsuomalainen 5-6, s. 162-167.

Luonnonystävä ihmisoikeudet. - Ylioppilaslehti 8.4.

Pro Munksnäs. - Ylioppilaslehti 28.5.

Suomalais-ugrilaista. (Arv./rec. av: Toivo Vuorela, Suomensukuiset kansat. SKS1960.) - Ylioppilaslehti 16.9.

Suomenruotsalaista esseistikkaa. (Arv./rec. av: Hans Ruin, Hem till sommaren. Holger Schildts förlag 1960.) - Ylioppilaslehti 11.11.

Valhetta, huumausta, harhaa. (Nimim./signatur: "Runoilija Klopstock" = Martti Linkola & Kari Tarkiainen) - Eteläsuomalainen 1, s. 4-6.

Yrjö Hirn, klassillinen. - Eteläsuomalainen 1, s.10-12.

1961

Akateemisen yleissivistyksen "New Deal". - Ylioppilaslehti 28.4.

Bildningen och samhället (yhdessä/tillsammans med Martti Linkola.) - Nya Argus, 269-271.

Kirja-arvostelu. (Arv./rec. av: Juhlakirja Lauri Viljasen täyttäessä 60 vuotta 6.9.1960/ toim./red. Eino Krohn, Eino E.Suolahti, Pentti Lyly. WSOY 1960.) - Valvoja, s. 85-88.

Kronos Leningradissa ja Baltiassa (Nimim./signat.:KT.) Ylioppilaslehti 2.6.

Kuvia Upsalasta I. Ylioppilaslehti 3.11.

Kuvia Upsalasta II. - Ylioppilaslehti 15.12.

Lumiukon vaatteet: eli historialliset kuvat Paavo Haavikon lyriikassa. - Parnasso, s. 186-191.

Oblomovin toinen tuleminen. (Arv./rec. av: I.Gontsharov, Oblomov.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kirjayhtymä 1961.) - Ylioppilaslehti 19.5.

Primitiivistä maailmaa. (Arv./rec. av: E. Adamson Hoebel, Primitiivinen kulttuuri. WSOY 1961.) - Ylioppilaslehti 20.10.

Saarikosken maailma. (Arv./rec. av: Pentti Saarikoski, Maailmasta. Runoja. Otava 1961.) - Ylioppilaslehti. 21.4.

Till en utsiktspunkt. - Eteläsuomalainen 4-5, s. 11-13.

Valitut Turgenevit. (Arv/rec. av: Ivan Turgenev, Valitut kertomukset I-II. Valikoinnin suorittanut ja alkulauseen kirjoittanut V. Kiparsky. WSOY 1961.) - Ylioppilaslehti 9.6.

1962

First. - Ylioppilaslehti 18.5.

Helsinkiä oppimassa. - Eteläsuomalainen 3, s. 24-26.

Kirurgian voitto. - Suomen Kuvalehti 27, s. 14-15.

Koomiset perheet. - Eteläsuomalainen 3, s. 27-31.

Kulttuuriretki Kiovaan. (Yhdessä/tillsammans med Klaus Rantapuu, Anto Leikola, Martti Linkola.) -Ylioppilaslehti 23.3.

Matkoja idässä. (Arv/rec. av: G. J. Ramstedt, Sju resor i östern. Söderströms 1961. & C. G. Mannerheim, Till häst genom Asien. Redigerad och med inledning av Göran Schildt. Söderströms 1961.) - Ylioppilaslehti. 7.9..

Menneisyyden muistomerkit. - Suomen Kuvalehti 38, s. 24-27.

Modernisti tuohitorvella. - Suomen Kuvalehti 26, s. 39.
Raiskioisänmaa. - (Yhdessä/tillsammans med Anto Leikolan, Martti Linkola.) - Suomen Kuvalehti 9, s. 19.

Romutetut vasaraniskut. - Suomen Kuvalehti 35, s. 18, 44.

Seurasaaren kansainväliset kesäkäräjät. - Suomen Kuvalehti 30, s. 10-11.

Skandinaavisista kontakteista. - Ylioppilaslehti 11.5.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Studjent ja v Maskvjé. - Eteläsuomalainen 1. s. 11-13.

1962 [Päätoimittajan lausunto Eteläsuomalainen-lehdestä.] - Eteläsuomalainen 4, s. 13.

Uhrin alkuperästä ja merkityksestä. - Eteläsuomalainen 4, s. 4-9.

Uskonnoista ja laupeudesta. (Arv./rec. av: Suuret maailmanuskonnot/ toim./ red. "Life"-lehti. WSOY 1962. & Heintz Vonhoff, Laupiaat sydämet. WSOY 1962.) - Uusi Suomi 9.12.

Venäläinen kirjallisuus ja nykyaika. - Eteläsuomalainen 2, s. 27-29.

1963

Kasvimaantieteen suomalaissyntyinen uranuurtaja Petter Forsskålin kuolemasta Arabiassa 200 vuotta. - Uusi Suomi 11.7.

Kirjallisuus 1962. - Ylioppilaslehti. 18.1.

Pastorin Helsinki. (Arv./rec.av: Esa Santakari, Minun kaupunkini. Kuvia Helsingistä ja helsinkiläisistä. WSOY 1962.) - Uusi Suomi 10.2.

Persoonallinen kotiseutuopas. (Arv./rec. av: Ingegerd Lundén Cronström, Helsingin opas. WSOY 1963.) - Uusi Suomi 21.10.

Valkoinen patriarkka Afrikassa. David Livingstonen syntymästä 150 vuotta. - Uusi Suomi 19.3.

Ylioppilaslehden parhaat. (Arv./rec.av: Ylioppilaslehti 1913–1963/ toim./ red. Matti Klinge ja Timo Tiusanen. Helsingin Yliopiston Ylioppilaskunta 1963.) - Uusi Suomi 13.10.

1964

Apuneuvo venäläisten klassikojen harrastajille.(Arv./rec. av: Lennart Kjellberg, Den klassiska romanens Ryssland. Almqvist & Wiksell 1964.) - Uusi Suomi 3.12.

Kesän ja Talven taistelu. - Uusi Suomi 28.4.

Kullattu sukupuu - historiallisia tutkielmia ruotsiksi. (Arv./rec. av: Det

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

förgyllda stamträdet. Finska historiska uppsatser valda av Pentti Renvall. Introduktion av Sten Carlsson. Söderström & Co 1964.) - Uusi Suomi 17.12.

Syndalens historia ifrån flottbas till skyddskårsläger - Fanbäraren 3, s. 6-9.

1965

Foibos Apollon, Okeanoksesta kohoava Auriko. Puhe nousevalle auringolle 2.6.1964. - Promotio fac phil univ hels ad 1964. Helsingin yliopiston filosofinen tiedekunta. Helsinki 1965, 1 s.

Huolta kaupunkikuvan tulevaisuudesta. Tutkimus Upsalan rakennuskannasta. - Uusi Suomi 18.10.

Kauppiaita idäntiellä. (Arv./rec.av: Lorenz von Numers, Drottningens handelsman. Söderström & Co 1964.) - Uusi Suomi 27.5.

Sekstantin ja ristin matkoja. (Arv./rec.arv: William C. Clark, Löytöretkiä ja tutkimusmatkoja. WSOY & Regine Fernoud, Ristiretket. WSOY.) - Uusi Suomi 20.6.

Vireä pienoisdemokratia. - Eteläsuomalainen 3, s. 85-86.

1966

Eurooppaa sodan aattona. (Arv./rec. av: Jan Olsson, 1914. Otava 1965.) - Uusi Suomi 22.1.

Ruotsin ensimmäinen kremlologi. - Valvoja, s. 238-243.

1967

Höyrykylpyjen värikkäät vaiheet. (Arv./rec. av: Martti Vuorenjuuri, Sauna kautta aikojen. Otava 1967.) - Uusi Suomi 26.11.

Kuvakirja muodista. (Arv./rec.av: Mila Contini, Muoti kautta aikojen. Sanoma Oy 1967.) - Uusi Suomi 29.10.

Mannerheim ratsastaa Suomen Historiaan. (Arv./rec.av Stig Jägerskiöld, Mannerheim 1918. Käsikirjoituksesta suomentanut Sirkka Rapola. Otava 1967.) - Uusi Suomi 24.12.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Profeetan ja Teltantekijän mailla. (Arv./rec. av: Armas Salonen, Persian muinaisuus ja kulttuuri. Otava 1967. & Jussi Aro, Arabialainen kulttuuri. Otava 1967.) - Uusi Suomi 30.11.

Ruotsin muukalaisongelma. - Valvoja, s. 265-273.

1968

Kehitysmaiden kumousliikkeet ja teollisuusmaiden uusi vasemmisto. - Valvoja, s. 63-72.

Reunamerkintöjä erääseen opinnäytteeseen. (Arv./rec. av: Aarne Kinnunen, Aleksis Kiven näytelmät: analyysi ja tarkastelua ajan aatevirtausten valossa. 1967.) - Valvoja, s. 33-35. (Keskustelu/diskussion: Aarne Kinnunen, Tarkiaisesta tarkiaiseen. - Valvoja, s. 75-77; Kari Tarkiainen, Repliikki edellä olevan johdosta. - Valvoja, s. 75-77.)

1969

Suhteemme Viroon. - Suomalainen Suomi-Valvoja, s. 332-337.

Venäjäntulkit ja slavistiikan harrastus Ruotsin valtakunnassa vv. 1595–1661. - Historiallinen Arkisto 64, 136 s (Arvostelu/recension: E. Anthoni, Historisk Tidskrift för Finland 1969, s. 114-116).

1970

En holländsk Rysslandsskildring i en svensk resedagbok från 1619. Studier i Rossica Externa. - Lychnos 1969–70, s. 97-113.

Finland under bevakning. - Svenska Dagbladet 23.11.

"Isoäiti on ääni puhelimessa". Nuorisokollektiivi ja perheongelma. (Arv./rec. av: Flemming Andersen – Ole Stig Andersen – Anne van Deurs – Gregers Nielsen, Bogen om storfamilierne. Rhodos. Århus 1970.) - Uusi Suomi 19.7.

Käsityksiä Venäjästä Ruotsin valtakunnassa 1600-luvun alussa. - Historiallinen Aikakauskirja, s. 93-105.

Mielenosoittajan muotokuva. (Arv./rec. av: Svante Lundberg - Sven-Axel Mansson - Hans Welander, Demonstranter. En sociologisk studie. PAN/Norstedts. Stockholm 1970.) - Uusi Suomi 6.6.

Ruotsin suomalaisten paluun ongelma. - Uusi Suomi 14.9.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ryssfruktan som slagträ i propagandastriden mellan hertig Karl och konung Sigismund. - Historisk Tidskrift för Finland, s. 3-17.

Varför har vi alltid tyckt illa om Ryssland? - Svenska Dagbladet 30.8.

Västeuropeiska Rysslandsskildringar i svenska 1600-talsbibliotek. Studier i Rossica Externa. - Lychnos 1969–70, s. 113-120.

Yliopistojemme kurssikirjakysymys. - Aika, s. 230-232.

1971

Den svenska synen på den grekisk-ortodoxa religionen i början av 1600-talet. - Kyrkohistoriskt årsskrift (Stockholm), s. 106-141.

En tyst minoritet. - Svenska Dagbladet 9.6.

1972

Ett statsskick i blåsväder. - Svenska Dagbladet 19.9.

Finlands heta universitetsfråga. - Svenska Dagbladet 10.6.

Finländsk naturvårdsdebatt. - Svenska Dagbladet 17.2.

Petrus Petrejus som skildrare av Ryssland. En personhistorisk och källkritisk studie. - Lychnos 1971–1972, s. 245-283.

Rysstolkarna som yrkeskår 1595–1661. - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 490-522.

[En tioårsöversikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 14, s. 86-94.

1973

De ryska 'nationalegenskaperna' enligt svensk uppfattning i början av 1600-talet. - Historiska och litteraturhistoriska studier 48. Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 456. Helsingfors, s. 18-61.

Den finländska högerradikalismen. - Svenska Dagbladet 26.2.

Suursiivous Ruotsin komitealaitoksessa. - Kanava, s. 167-168.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 15, s. 102-104.

1974

[Arvostelu/recension av: Olavi Junnila, Ruotsiin muuttanut Adolf Ivar Arwidsson ja Suomi. Historiallisia tutkimuksia 87. 1972.] - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 461-462.

Att blanda barkbröd i Finlands frysbox. - Svenska Dagbladet 17.10.

Den tidiga kyrkliga slavistiken i Sverige. - Kyrkohistorisk årsskrift (Uppsala), s. 71-96.

Faran från öst i svensk säkerhetspolitisk diskussion inför Stolbovafreden. - Scandia (Lund), s. 34-56.

Internationell mikrofilmkonferens i Stockholm. - Nordisk arkivnyt, s. 54-55.

Nya rön om Sverigs politik gentemot Polen efter 1617. (Arv./rec. av: Axel Norberg, Polen i svensk politik 1617–1626. Stockholm Studies in History 19.) - Historisk Tidskrift för Finland, s. 287-290.

"Vår Gamble Arffiende Ryssen". Synen på Ryssland i Sverige 1595–1621 och andra studier kring den svenska Rysslandsbilden från tidigare stormaktstid. Studia historica upsaliensia 54. Uppsala, 103 s. (Arvostelut/recensioner: Heikki Brotherus, Helsingin Sanomat 17.3.1974; Rainer Fagerlund, Historisk Tidskrift för Finland 1975, s. 199-201; K. V. Jespersen Historisk tidskrift (Köpenhamn) 1976, s. 293; Sune Jungar, Finsk Tidskrift 1974, s. 376-380; D. G. Kirby, The Slavonic and East European Review (London) 1975, s. 470-471; Erkki Lehtinen, Kanava 1975, s. 316-318; Sven Ulric Palme Göteborgs posten 13.3.1974; Helge Pohjolan-Pirhonen, Historiallinen Aikakauskirja 1975, s. 257-260; Alf Åberg, Svenska Dagbladet 12.11.1974.)

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 16, s. 95-97.

1975

Aktuell finländsk forskning. (Arv./rec.av: Risto Alapuro, Akateeminen

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. Politiikan tutkimuksia 14. WSOY 1973. & Heikki Ylikangas, Väkivallanaallon synty. Puukkojunkkarikauden alku Etelä-Pohjanmaalla. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 3. Helsinki 1973.) - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 108- 111.

Avsyrning och maskinell laminering av arkivhandlingar. En litteraturstudie. - Arkiv, samhälle och forskning 17, s. 66-79.

Den finländska självcensuren. - Svensk tidskrift 8, s. 358-361.

Finländsk krigshistorisk forskning. (Arv./rec. av: O. Korkiakangas, Kaarle XII:n kenttäarmeijan huolto sotaretkellä vuosina 1700–1701 mannereurooppalaisten huoltojärjestelmien näkökulmasta. Historiallisia tutkimuksia 89. 1974. & Ohto Manninen, Kansannoususta armeijaksi. Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918. Historiallisia tutkimuksia 95. 1974.) - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 493-497.

Finlands väg till vinterkriget. (Arv./rec. av: Kari Selén, Genevestä Tukholmaan. Suomen turvallisuuspolitiikan painopisteen siirtyminen Kansainliitosta pohjoismaiseen yhteistyöhön 1931–1936. Historiallisia tutkimuksia 94. 1974. & Juhani Suomi, Talvisodan tausta. Neuvostoliitto Suomen ulkopolitiikassa 1937–1939. 1. Holstista Erkkoon. Otava 1973.) - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 261-265.

Förvaringsmedel för arkivhandlingar. Meddelanden från svenska Riksarkivet, broschyr nr 12. Stockholm, 47 s.

Haavikko – en svår poet med inflytande. - Svenska Dagbladet 15.8.

Reformer på riksarkivets konserveringsavdelning. - Nordisk arkivnyt, s. 21-22.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 17, s. 103-105.

1976

Den ryska revolutionens rötter. - Svenska Dagbladet 9.6.

Finländska presshistoriska rön. (Arv./rec. av: Martti Julkunen, Talvisodan

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kuva. Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–40. Turun yliopiston julkaisuja, C 15. 1975. & Seikko Eskola, Yhdysvaltain lehdistö ja Suomen kriisi. Keväästä 1941 Pearl Harboriin. Historiallisia tutkimuksia 92. 1974.) - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 381-385.

Källor till finländsk historia i svenska arkiv. - Historisk Tidskrift för Finland, s. 93-97.

Mellan Bernadotte och Lenin. - Svenska Dagbladet 13.1.

Perinteen ja vallankumouksen Venäjä. (Arv./rec. av: Tibor Szamuely, The Russian Tradition. London 1974.). - Historiallinen Aikakauskirja, s. 258-260.

Standardverk över den svenska lärdomshistorien. (Arv./rec.av: Sten Lindroth, Svensk lärdomshistoria 1-2. Stocholm 1975.) - Historisk Tidskrift för Finland, s. 307-310.

Svenska skolarkiv och de pedagogiska institutionernas projektdata som källor för utbildningsforskning. Rapport från pedagogiska institutionen, Åbo Akademi, nr 17, 15 s.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 18, s. 121-122.

1977

En estetikers okända ungdom. - Svenska Dagbladet 7.11.

En finländsk femtiotalist minns. - Svenska Dagbladet 16.5.

Finländskt lantbruk kartlagt. (Arv./rec. av: Arvo M. Soininen, Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomen perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 96. 1975.) - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 98-101.

Herdabrev till uppstudsiga. - Svensk tidskrift 2, s. 83-87.

Information i fara. [Utställning i riksarkivet.] - Nordisk arkivnyt, s. 42-43.

Från ångans tidevarv. - Svensk tidskrift 7, s. 298.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kulturarvet som tummas sönder. - Släkt och hävd, s. 372-374.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur]. - Arkiv, samhälle och forskning 19, s. 116-119.

1978

[Arvostelu/recension av: Esko Salminen, Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944. Suomen armeijan valistustoiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana. Helsinki 1976.] - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 236-238.

[Arvostelu/recension av: Jukka Tarkka, 13. artikla. Suomen sotasyyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944–46. WSOY 1977.] - Svenska Dagbladet 2.3.

Dagens Nyheters arkiv – ett av de mest kompletta tidningsarkiven i Sverige. - RA-nytt, Forskarservice 2, s. 9-13.

Det andra svenska arkivesminariet överståndet.- Nordisk arkivnyt, s. 54-56.

Ett tuppfjät från president. - Svensk tidskrift, s. 129-134.

Klubbekriget går vidare. (Arv./rec. av: Heikki Ylikangas, Nuijasota. Otava 1977) - Historisk Tidskrift för Finland, s. 371-376.

När Finlands krigsledare stod inför rätta. - Svenska Dagbladet 20.2.

Spredning af arkivinformation. Kommentar. - Arkivene og arkivbrukene. Rapport fra de 12. Nordiske arkivdagene i Oslo 23.–24. Juli 1977. Riksarkivet, Oslo, s. 70-74.

Sveriges Pressarkiv i dag. - Pressens årbog 1978. Köpenhamn/Oslo, s. 276-281.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 20, s. 90-92.

Översyn av arkivvården vid AMU-centren. - RA-nytt, Myndighetsservice 6, s. 5-8.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1979

Arkivband i riksarkivet. Något om bokbindarna, materialen och stilsträvandena under äldre tid. - Meddelanden från svenska riksarkivet för åren 1974–1975. Stockholm, s. 71-83.

Den svenske notisjägaren i närbild. - Svenska Dagbladet 19.7.

Det förflutnas magasin. - Svenska Dagbladet 16.11.

Olearius i Sverige. - Karolinska Förbundets Årsbok 1978. Stockholm, s. 50-69.

Paasikivi i Stockholm – en misslyckad mission. - Svenska Dagbladet 29.5.

Parlamentarismens kris i Finland. - Svensk tidskrift, s. 216-220.

Riksarkivet. (Broschyr.) Stockholm. 16 s.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 21, s. 110-114.

1980

De Finckeska kopieböckerna – ett unikt avskriftsarkiv. - Historiskt Tidskrift för Finland, s. 40-61.

En utställning om "papper och vattenmärken" i svenska riksarkivet. - Nordisk arkivnyt 2, s. 43.

Finska språket i Sverige. Finskt författningstryck i Sverige från den svenska tiden. Stockholm, 16 s.

Den internationella arkivveckan i Sverige. - Nordisk arkivnyt 1, s.5-6.

Suomen kieli Ruotsissa. Ruotsin vallan ajan suomenkielisiä asetuksia. Tukholma, 16 s.

1981

Aftonbladet och mångfaldets pressepok. (Arv./rec. av: Karl-Hugo Wirén, Från skilda håll. Aftonbladets textanskaffning 1886–87. Stocholm Studies in History 25. 1979.) - Historisk tidskrift (Stockholm), s. 92-97.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Handskriftssamlaren Carl Axel Gottlund och Svenska Riksarkivet. - Arkivvetenskapliga studier 5, s. 351-371.

Kartläggning av konserveringsverksamheten inom riksantikvarieämbetets, Kungl. bibliotekets och riksarkivets ansvarsområde. - Specialbilaga till Konservatorsutredningens betänkande Konservatorn i centrum (Ds U 23), s. 131-156 [om riks- och landsarkiv.]

Konservatorsdag i riksarkivet. -Nordisk arkivnyt 3, s. 64–65.

Mika Waltari i minnenas backspegel. - Svenska Dagbladet 7.7.

Samtalet gäller Finland. - Svensk tidskrift, s. 501-505.

Två vänner i laboratoriet. - Svenska Dagbladet 26.10.

1982

Den internationella arkivveckan i Sverige. - Meddelanden från svenska riksarkivet 1978-1979, s. 15-19.

Mikael Agricola humanistina. - Kanava, s. 269-272.

Svensk fondhistoria. (Arv./rec. av: Wilhelm Odelberg, En fond som aldrig kan åldras. Stiftelsen Lars Hiertas Minne. En återblick 1878–1978. Uppsala 1981) - Personhistorisk tidskrift, s. 51-53.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 24, s. 129-130.

1983

Bengt Mattsson och Johan Bengtsson Roselin – två generationer svenska slavister i början av 1600-talet. - Äldre svensk slavistik. Uppsala Slavic Papers 9, s. 12-24.

Handbok för släktforskare. (Ar./rec. Av: Jan Garnert, Kulturhistoria för släktforskare.Västerås – Uddevalla. 1982.) - Svenska Museer 1983, s. 39-40.

Mikael Agricolas ABC-Buch als Beispiel der lutherischen Volkserziehung. - Der Ginkgo Baum: germanistisches Jahrbuch für Nordeuropa (Helsinki) vol. 2, s. 22-26.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Statlig arkivförvaltning i Finland. En jämförelse med förhållandena i Sverige. - Arkiv, samhälle och forskning 25, s. 63-71.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 25, s. 93-95.

1984

Arkisto - en ny finsk skriftserie. - Arkiv, samhälle och forskning 26, s. 113-115.

Den finska boken och Stockholm. Mitt sa' finnen om Stockholm. Glimtar ur finnarnas historia i Stockholm. Kulturfonden för Sverige-Finland. Stockholm, s. 61-73.

Mikael Agricolas död och eftermäle. - Opusculum. Helsingin yliopiston kirjasto, s. 121-129,143

1985

Evakueringen efter kriget. - Aktuellt om historia 3/4, s. 68–69.

Gränsdragningen i Nöteborg 1323 och dess betydelse för eftervärlden. - Aktuellt om historia 3/4, s.10.

Kaksi Alopaeus-veljestä Henrik Gabriel Porthanin suojatteina. - Opusculum. Helsingin yliopiston kirjasto, s. 158-171, 191-192.

Kalevala, finnarnas nationalepos. - Svenska Dagbladet 27.2.

Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja (Yhdessä/tillsammans med Viljo Tarkiainen.) Otava, 352 s. (Arvostelut/recensioner: Kaarlo Arffman, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 1986, s. 204-206; Simo Heininen, Helsingin Sanomat 8.12.1985; Simo Heininen, Virittäjä 1986, s. 354-360; Osmo Ikola, Sananjalka 1987, s. 195-203; Jyrki Knuutila, Historisk Tidskrift för Finland 1986, s. 385-389; Jussi Nuorteva, Teologinen Aikakauskirja 1986, s. 318-319; H. K. Riikonen. Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 1986, s. 208-210; Hannes Sihvo, Uusi Suomi 29.10.1985;)

Oberoende ungkarl och litterärt löfte. - Svenska Dagbladet 9.7.

Om svensk lokalförvaltning i öster på 1600-talet. - Aktuellt om historia 3/4, s. 11.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818. Historiallisia tutkimuksia 128. Suomen Historiallinen Seura, 352 s. (Arvostelut/recensioner: Esko Koskenvesa, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 1987, s. 137-138; A. Leikola, Helsingin Sanomat 19.8.1985; Kaarina Sala, Yhteishyvä 13.11.1985; Venla Sainio, Historiallinen Aikakauskirja 1985, s. 306-307; Bill Widén, Historisk tidskrift för Finland 1986, s. 390-392).

Ur Viborgs historia. - Aktuellt om historia 3/4, s. 25.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 27, s. 139-141.

1986

Handbok i utbildningshistorisk forskning. (Arv./rec. av: Gunnar Richardson, Paul Lönnström, Staffan Smedberg, Utbildningshistorisk forskning. Uppsala 1984.) - Arkiv, samhälle och forskning, s. 116-118.

Mannnerheim valde sida i världskriget. - Svenska Dagbladet 8.10.

Se Vanha Vainooja. Ryssävihan juuret ovat kaukana. - Helsingin Sanomat 20.9.

Se Vanha Vainooja. Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen. - Historiallisia tutkimuksia 132. Helsinki, 349 s. (Recensioner: Hermann Beyer-Thoma, Jahrbuch für Geschichte Osteuropas 1992, s. 452-455; Kalevi Hämäläinen, The American historical review 1990, s. 183-185; Alpo Juntunen, Historiallinen Aikakauskirja 1987, s. 43; Stewart Oakley, The English historical review 1990, s.191; Margus Laidre, Akadeemia 5/1990, s. 1025-1042; Jukka-Pekka Lappalainen, Helsingin Sanomat 20.9.1986.)

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 28, s. 129-130.

1987

En bilderbok om Ryssland från 1674 i riksarkivet. - Arkivvetenskapliga studier 6, s. 373-386.

Festskrift med sälta och styrka. (Arv./rec av: Humanismen som salt & styrka. Toim./red. Erik Carlquist. Stockholm. - Personhistorisk tidskrift 83, s. 158-160.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Finländarnas historia i Sverige – ett nystartat forskningsprojekt. - Siirtolaisuus 4, s. 31-33.

Herrskap och tjänstefolk. Finländare i Stockholm under slutet av 1700-talet. - Historisk Tidskrift för Finland, s. 67-89.

Huojuvan talon tausta. - Helsingin Sanomat 22.11.1987.

Källor till Finlands historia i svenska arkiv. Riksarkivet. - Sverige-Finland under 800 år. Nationalmuseets utställningskatalog , s. 6-14.

Viljo Tarkiainen. Suomalainen humanisti. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki, 466 s. (Recensioner: Tarmo Kunnas, Uusi Suomi 3.6.1988; Matti Kuusi, Kanava 1988, s. 248-251; Kai Laitinen, Helsingin Sanomat 31.1.1988; Anto Leikola, Länsi-Savo. 7.1.1989; Anto Leikola, Historisk Tidskrift för Finland 1989, s. 152-156; H. K. Riikonen, Kirjallisuudentutkijain Seuran Vuosikirja 1988, s. 274-277; Eero Saarenheimo, Kaltio 4/1990; Hannes Sihvo, Aamulehti 7.2.1988; Pirkko Vallinoja, Kaleva 11.11.1990; Marja-Liisa Vainionpää-Palmgren, Kaleva 12.3.1988.)

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 29, s. 165-166.

1988

New Sweden in Documents [utställningskatalog] (Exhibition in the Swedish National Archives.) Riksarkivet. Stockholm, 16 s.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 30, s. 113-114.

1989

Magnus Jacob Alopaeus som personhistoriker. - Individ och historia. Studier tillägnade Hans Gillingstam. Stockholm, s. 277-284.

The Emigration of Swedish-Finnish burnbeaters to Delaware. - Siirtolaisuus 2, s. 4-10.

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 32, s. 151-153.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1990

Den skogsfinska kulturen efter bosättningsepoken. - "Sicken turk". Om invandrarnas svenska historia (toim./ red. Gunilla Lindberg.) Stockholm. Riksförbundet för hembygdsvård, s. 65-79.

Estnisk arkivbesök i Sverige. - Nordisk arkivnyt, s. 84.

Finländska lärdomsgiganter och professorsoriginal. (Arv./rec. av: Matti Klinge, Professorer: 35 professorer under lika många årtionden vid Kungliga Akademien i Åbo, senare Kejserliga Alexanders-Universitetet, numera Helsingfors universitet. Södesrtröm. 1989.) - Personhistorisk tidskrift, s. 146-148.

Finnarnas historia i Sverige 1. Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid. Finska Historiska Samfundet, Helsingfors & Nordiska museets handlingar 109, Stockholm, 398 s. (Recensioner: Ingrid von Bergen, Svenska Dagbladet 11.2.1991; Kaa Eneberg, Dagens Nyheter 8.11.1990; Yvonne Granqvist, Fris-Nytt 2/1991; Lars-Olof Herou, Finnmarken förr och nu. 1/ 1991, s. 27-28; Mauno Jokipii, Historiallinen Aikakauskirja 1991, s. 171-173; E. Jutikkala, Helsingin Sanomat 17.12.1990; Reino Kero, Siirtolaisuus 2/1991, s. 24-26; Beatrice Moring, Historisk Tidskrift för Finland 1992, s. 97-99; Martti Mylläri, Aamulehti 1.12.1991; Samuli Onnela, Nordisk arkivnyt 1991, s. 60-61; Mascoll Silfverstolpe, Förbundet svenska finlandsfrivilligas tidning 3 /1991, s. 1, 4; Bo Stenström, Hufvudstadsbladet 8.11.1990; Björn Tennholt, Sundsvalls Tidning. 28.1.1991; Björn Tennholt, Hufvudstadsbladet 4.2.1991; Pentti Virrankoski, Suomen silta 2/1991, s. 14-15; Pentti Virrankoski, Finlandsnytt 2/1991, s. 24-25; Arne Östman, Finnkultur 1/ 1991, s. 24-28.)

Personhistorikerns källor i svenska riksarkivets ämnessamlingar. - Inte bara kyrkoböcker. Sveriges släktforskarförbund. Årsbok 1990, s. 9-18.

Riksarkivet-historien skattkammare och rådgivare åt myndigheter. (1991 års allmänna almanacka.)

[Översikt över finländsk arkivlitteratur.] - Arkiv, samhälle och forskning 33, s. 138-141.

1991

Sten Körner – landsarkivarien som gillar att bada. - Nordisk arkivnyt, s. 34-35.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Svenska frivilliga i Finlands krig. (Arv./rec. av: Svenska frivilliga i Finland 1939–1944). - Släkt och hävd, s. 473.

1992

En psykologisk gåta i stormännens efterföljd. (Arv./rec. av: Voitto Ahonen, Valistusmies piispojen varjossa. Laamanni Johan Gezelius-Olivecreutzin elämä 1721–1804. Historiallisia tutkimuksia 156. Helsinki 1990) - Historisk Tidskrift för Finland, s. 119-121.

Finländarna i Sverige i ett historiskt fågelperspektiv. - Aktuellt om historia 1-2. Historielärarnas förening. Bromma, s. 88-94.

1993

Att vara eller inte vara. Huvudstadens finska församling under 1800-talets första hälft. - Personhistorisk tidskrift, s. 63-72.

Att vara på sin vakt när man brevväxlar med kungar och upprorsmän. - Källor till den svenska historien. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1993. Västervik, s. 60-64.

Finnarnas Historia i Sverige 2. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944. Suomen historialloinen seura, 445 s. (Arvostelut/recensioner: Carl-Göran Ekerwald, Dagens Nyheter 14.1.1994; Ole Granholm, Österbottningen 19.3.1995; M. Jokipii, Historiallinen Aikakauskirja 1993, s. 334-338; Eino Jutikkala, Helsingin Sanomat 10.10.1993; Jouni Korkiasaari, Siirtolaisuus 1/1994, s. 30; Curt Nilsson, Nya Norrland 9.12.1993; Hans Norman, Historisk Tidskrift för Finland 1995, s. 386-391; S. Onnela, Nordisk Arkivnytt 1994, s. 57-59; Mascoll Silfverstolpe, Förbundet svenska Finlandsfrivilligas tidning 4/1993; Unto-Einar Suhonen, Borås Tidning 25.10.1993.)

Från säck och kista till CD-skiva. - Svenska Dagbladet 24.11.

Herr Axel och Riksens Archivum. Riksens Archivum. En liten betraktelse över arkiv och arkivarier. 8 s.

Historien har återvänt till Estland. - Svenska Dagbladet 9.6.

History Has Returned to Estonia. Impressions in June, 1993. - Towards a New History in the Baltic Republics. Skrifter från Historiska institutionen i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Göteborg 2. Göteborgs universitet. Edited by Magnus and Aare R. Mörner. Gothenburg, p. 95-101.

Ingermanland som svensk provins. - Ingermanland – om land och folk./ Toim./red. Sulo Huovinen. Stockholm. Kulturfonden för Sverige och Finland, s. 33-41.

Kekkonen fick massivt stöd från öst. - Svenska Dagbladet 6.7.

Riksens Archivum. En liten betraktelse över arkiv och arkivarier. (Stenc.), Riksarkivet (Stockholm) 1993, 8 s.

Rödgardister, tjänare, rabulister och gudsmän. - Nya Wermlandstidningen 6.10.

Stormaktstidens vackraste diplomatrapport. Erik Palmquists Rysslandsbeskrivning 1674. - Källor till den svenska historien. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1993. Västervik, s. 73-78.

Vital finländsk poet besatt av döden. - Svenska Dagbladet 19.3.

1994

De finska arkivens outsinliga konkursbo. - Arkivskatter. Riksarkivet och släktforskaren. Sveriges släktforskarförbund. Årsbok 1994, s. 179-192.

En port på glänt. - Arkiven inför tvåtusentalet. Programskrift för Riksarkivet och Landsarkiven. Skrifter utgivna av svenska riksarkivet 9, s. 21-24.

Finlands krigsledare får upprättelse. Marskalk Gustaf Mannerheims skriftliga kvarlåtenskap tillbaka efter ett halvt sekel i svensk exil. - Svenska Dagbladet 28.10.

Flyttningsrörelsen i Norden – vad har den betytt för vår kulturuppfattning? - Liv i historien. Rapport från ett Nordlivseminarium för nordiska historielärare 4-7.8.1994 Bastö, Åland, s. 9-14.

Hantverk med guldkant. (Arv./rec. av: Kirsi Vainio-Korhonen, Kultaa ja hopeaa mestarien työkirjoissa. Suomen kultasepäntyö Ruotsin ajan lopulla valtakunnallista taustaa vasten. Historiallisia tutkimuksia 182. Helsinki 1994.) - Historisk Tidskrift för Finland, s. 328-333.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I Riksens arkiv, vad nytt? - Riksens arkiv – det gamla som det nya. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1994. Västervik, s. 11-27.

Ruotsinsuomalaisen identiteetin rakentajat. - Kanava, s. 458-462.

Slaget där Olof Palme stupade. - Svenska Dagbladet 10.4.

Stora ofreden i Finlands historia. - Karolinska Förbundets Årskrift 1993, s. 45-46.

Vad är arkivfynd? (Arv./rec. av: Jan Lindroth, Vägen till arkivet. Stockholm 1994.) - Arkiv, samhälle och forskning 3, s. 110-112.

1995

De baltiska vackeböckerna från 1500-talet som befolknings- och agrarhistoriska källor. - Arkiv hemma och ute. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1995. Västervik, s. 76-86.

En ideologi för samhällsbevarare. - Svenska Dagbladet 9.5.1995

Idän kaksikasvoinen jättiläinen. - Kanava 6, s. 326-330.

Johannes Angelos – en finsk historisk roman om det gamla Bysans. - Hellenika 1, s. 10-12.

Karnevalism i skuggan av kalla kriget. - Svenska Dagbladet 3.6.1995.

Marskalkens papper åter hemma. - Nordisk arkivnyt, s.15-16.

Mikael Agricola (n. 1510–1557). Suomen kirjakielen kehittäjä. - Kansallisagalleria: Suuret suomalaiset: Sääty-yhteiskunnan Suomi (1150-1850). Weilin & Göös, s. 32-41.

Mäktigt verk om mästaren Leino. Bok om outforskad nationalskald vann Finlandiapriset. - Svenska Dagbladet 20.12.

Riksarkivet. Riksarkivet. Stockholm, 24 s.

Ruotsin sukututkimuksen Mekka. Svar Ramselessa. - Arkistoviesti 2, s. 19-21.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Skogsfinnarna och historisk forskning. Skogsfinnarna och Finnskogen. (Forskningsrapport Högskolan i Karlstad Samhällsvetenskap 95:21. Torsby finnkulturcentrums skrifter 1. Karlstad, s.135-144.

Sotalapsiarkistot Ruotsin valtionarkistossa. - Arkistoviesti 3, s. 6-11.

Standardverk om den nordiska fornhistoriens östra dimensioner. (Arv./rec. av: Arto Latvakangas, Riksgrundarna. Varjagproblemet i Sverige från runinskrifter till enhetlig historisk tolkning. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Humaniora.) - Historisk Tidskrift för Finland, s. 359-363.

1996

Arkis i vardagsdrift i Riksarkivet. Ett diskussionsinlägg. - NAD-nytt 3. Riksarkivet. Stockholm.

Arkistonhoitaja-keittiömestari vai raaka-aineiden valikoitsija? - Arkistoviesti 3, s. 3-5.

En statsman som ständigt vandrade vid en avgrund.(Arv./rec. av :Tuomo Polvinen, J.K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 3. 1939–1944.WSOY. 1995.) - Svenska Dagbladet 1996

Meistriklassiga teos Eino Leinost. (Arv./rec. av: H. Mäkelä, Mestari. Eino Leinon elämä ja kuolema. Otava. 1995.) - Luup 3

Saarikoskis livslögn dolde farliga bråddjup. (Arv./rec. av: Pekka Tarkka, Pentti Saarikoski. Vuodet 1937–1963. Otava 1996.) - Svenska Dagbladet 2.12.

Sverigefinska infrastrukturer. - Finnarnas historia i Sverige 3. Tiden efter 1945. /Toim./red. Jarmo Lainio. Jyväskylä, s. 143-184.

Studenterna i Åbo och ståndscirkulationen i Finland. (Arv./rec. av: John Strömberg, Studenter, nationer och universitet. Studenternas härkomst och levnadsbanor vid Akademin i Åbo 1640–1808. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 601. Ekenäs 1996) - Historisk Tidskrift för Finland, s. 253-256.

Ämnessamlingar och miscellanea. - Riksarkivets beståndsöversikt. Del 1. Medeltiden. Kungl. Majt:s kansli. Utrikesförvaltningen. Band 1. Skrifter utgivna av svenska riksarkivet 8, s. 302-346.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1997

Arkistolaitoksen lähiajan kehitysnäkymiä. - Arkistoviesti 1, s. 1-2.

Determinismi Haavikon varhaisena maailmankatsomuksena. - Kanava, s. 83-85.

Det symmetriska och asymmetriska Norden. - Grannar emellan. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1997. Jyväskylä 1997.

Jakten efter nya herrar. - Svenska Dagbladet 11.1.

Kleio kansankodissa - ja kansankodin jälkeen. - Arvot, analyysi, tulkinta. Helsinki/ Toim./red. Marjatta Hietala – Jarmo Oikarinen – Hannele Virtala. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki, s. 51-59.

Metsäsuomalaiset sukututkijan näkokulmasta. - Genos, s. 98-104.

"Mitt", sa finnen om Stockholm - Minun se on, sanoi suomalainen Tukholmasta. Forssa.

Pääjohtajan katsaus/Generaldirektörens översikt/Director- General´s Review. - Arkistolaitos 1996. Kansallisarkisto, s. 3-6, 49-51.

Riigimees, kes kõndis kuristiku serval. - Akadeemia, s. 392-396. (Arv./rec. av: Tuomo Polvinen, J.K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 3. 1939-1944. WSOY.1995.)

Paavo Haavikko – Modernisternas furste. Lyriken 1951–1966. Atlantis 1997. 183 s. (Arvostelut/recensioner: Torsten Ekbom, Dagens Nyheter 5.6.1997; Tom Hedlund, Svenska Dagbladet 1.7.1997; Elisabeth Nordgren, Hufvudstadsbladet 20.4.1997; Pekka Tarkka, Helsingin Sanomat 14.5.1997.)

Petrus Petrejus – Sveriges första kremlolog. - Stora oredans Ryssland. Petrus Petrejus ögonvittnesskildring från 1608/ Toim./red. Margareta Attius Sohlman. Carlssons. Stockholm, s. 43-58.

Två av Mikael Agricola originalbrev. - Nordisk arkivnyt, s. 118-199.

1998

Arkivet och tidsandan. Fallet Sverige. - Salaamatta kirjallisia muistikuvia ja löytöjä/ Toim./red. Henni Ilomäki–Ulla-Maija Peltonen–Hilpi Saure.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Saarijärvi, s. 238- 260.

Öst och väst i heraldikens spegel. (Arv./rec. av: Leif Tengström, "Muschoviten...Turcken icke olijk". Ryssattribut och deras motbilder i svensk heraldik från Gustav Vasa till freden i Stolbova. Jyväskylä studies in the arts 55. 1997.) - Svenska Dagbladet 3.1.

***

Muu kirjallinen toiminta / Övrig litterär verksamhet

TOIMITTAJA / REDAKTÖR:
Eteläsuomalainen 1962;
Suomen Kuvalehti kesällä /sommaren 1962;
Uusi Tietosanakirja 1962–1963;
"Viikkoviesti", erikoisliite/specialbilaga till Invandrartidningen, julk./utg. Ruotsi/Sverige, Stiftelsen Invandrartidningen. 1970–1971;
Meddelanden från svenska riksarkivet 1974–1979 (3 volymer);
Nordisk arkivnyt 1974–1977 (svensk lokalredaktör);
Arkivbladet: Information för personalen inom det statliga arkivväsendet [i Sverige] 1978–1981.

Kirjoittanut 1961–1971 useita satoja Suomen ja Skandinavian historian artikkeleita seuraaviin teoksiin / Skrivit 1961–1971 flera hundra artiklar om Finlands och Skandinaviens historia till följande uppslagsverk: Uusi Tietosanakirja (osat/delarna 7-24), koululaisen Tietosanakirja (5 osaa/delar vuosina/åren 1966–67), Tietosanakirja Facta (10 osaa/delar vuosina/åren 1967–69.)

Kirjoittanut useita artikkeleita Svenskt Biografiskt Lexikon'iin sekä vuodesta 1997 Suomen Kansallisbiografian Internet versioon: http//www.histseura.fi/biografia / Skrivit ett flertal artiklar i Svenskt Biografiskt Lexikon samt sedan 1997 i Suomen Kansallisbiografia (Finlands Nationalbiografi) i Internet-version: http//www.histseura.fi/biografia.

Kääntänyt suomeksi / Översatt till finska: Hans Ruins familjeminnen "Hem till sommaren" (Kotiin kesäksi 1962)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

UTSTÄLLNINGAR / NÄYTTELYT:

1977 Medarrangör av svenska Riksarkivets utställning maj-december 1977 "Information i fara". Stencilerad katalog.

1978 Medarrangör av svenska Riksarkivets utställning 1978/79 "pressarkiven och forskningen", Stencilerad katalog.

1979 Medarrangör av svenska Riksarkivets utställning 1979 "Riksarkivet i dag". Stencilerad katalog.

1988 Arrangör av svenska Riksarkivets utställning 29 mars 1988 "Nya Sverige i dokument". Tryckt katalog på engelska.

LISÄKSI / YTTERLIGARE:

Lukuisia radioesitelmiä ja TV-esiintymisiä aiheena historia ja arkistohistoria /Hållit föredrag i radion och medverkat i TV-program med historiskt eller arkivhistoriskt innehåll.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Valtionarkistonhoitaja Kari Tarkiaiselle omistettu juhlakirja sisältää kaksikymmentäviisi artikkelia sekä bibliografian hänen kirjallisesta tuotannostaan. Eri aiheita käsittelevät artikkelit muodostavat viisi ryhmää. Teoksen lopussa oleva Kari Tarkiaisen kirjallista tuotantoa esittelevä bibliografia osoittaa, että juhlakirjan otsikko "Musarum minister" - muusien palvelija - on hyvinkin paikallaan. Tarkiainen on historiantutkija, arkistomies, kirjallisuuskriitikko ja kulttuuripoliitikko.

Festskriften tillägnad riksarkivarie Kari Tarkiainen innehåller tjugofem artiklar och en bibliografi över hans litterära produktion. Artiklarna behandlar olika teman och bildar fem grupper. Bibliografin i slutet av boken över Kari Tarkiainens litterära produktion visar att rubriken "Musarum minister" - musernas tjänare - är helt på sin plats. Tarkiainen är historiker, arkivman, litteraturkritiker och kulturpolitiker.

DIS-Danmark
SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK